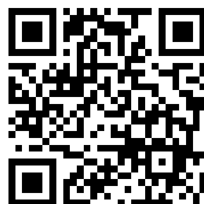
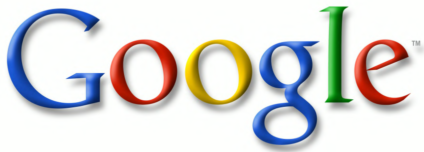
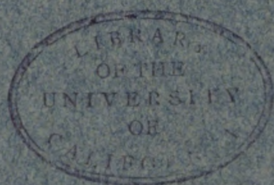
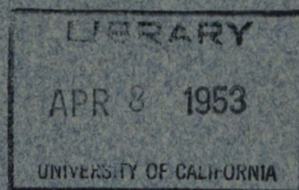

Dat Kaetspel ghemoralizeert

J. A. ROETERT FREDERIKSE

DAT KAETSPEL GHEMORALIZEERT.

DAT KAETSPEL GHEMORALIZEERT

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS DR. H. SNELLEN, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GENEESKUNDE, TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 11 JUNI 1915, DES NAMIDDAGS TE DRIE UREN DOOR

JACOBUS ANTHONY ROETERT FREDERIKSE,

GEBOREN TE AMERSFOORT

LEIDEN — A. W. SIJTHOFF'S UITG.-Mij. — 1915

AAN MIJN VADER

EN

AAN DE NAGEDACHTENIS MIJNER MOEDER

Bij het beëindigen mijner academische studiën past mij een woord van dank aan U, professoren der Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.

Vóór allen geldt die dank U, Hooggeleerde Muller, Hooggeachte Promotor. Uwe welwillendheid en hulpvaardigheid, zoowel gedurende als na mijn eigenlijken studententijd mij betoond, Uw belangstelling in mijn arbeid en Uwe hartelijkheid zullen zeer zeker blijven behooren tot mijn aangenaamste Stichtsche herinneringen.

De nagedachtenis van wijlen Professor J. H. Gallée zal ik steeds met dankbaarheid in eere houden.

Ook aan Uw onderwijs, Hooggeleerde Kernkamp, Frantzen, Caland, Vogelsang, Niermeyer en Van Gelder, gevoel ik groote verplichting. Daarvoor betuig ik U hier mijn oprechten dank!

Mede is het hier de plaats een woord van erkentelijkheid te richten tot hen, op wier hulpvaardigheid ik nimmer tevergeefs een beroep heb gedaan en aan wier medewerking ik voor de totstandkoming van mijn arbeid zeer veel verschuldigd ben. Met name noem ik hier den heer G. Jans te Zaandam, die zoo vriendelijk was de door hem overgeschreven handschriften aan mij af te staan, hetgeen mij veel moeite en tijd bespaarde; den heer Mr. Dr. K. J. Frederiks te 's-Gravenhage, die mij met zijn kennis van het oudvaderlandsch recht welwillend ter zijde stond en den heer Dr. S. A. Waller Zeper te Leeuwarden, die zoo vriendelijk was mij inlichtingen te verstrekken omtrent de graven van Blois.

Door de bereidwilligheid, die Heeren Bibliothecarissen en het personeel der Koninklijke en Utrechtsche Universiteits-Bibliotheek mij steeds toonden, werd het schrijven van dit werk mij zeer veraangenaamd.

U, Mijne Vrienden, dank ik voor hetgeen ik van u mocht leeren en ontvangen. Dat onze vriendschap zich verder uitstrekke dan tot de grenzen der academiestad!

Wel nooit zag een proefschrift in droever tijden het licht! Terwijl voorheen het internationalisme, althans in de wetenschap, werd gehuldigd, gaat nu alles schuil in de schaduw van een, wel verklaarbaar, maar niettemin bekrompen, chauvinisme. Terwijl de uitgave van dezen arbeid van een Vlaamsch schrijver verschijnt, ligt Vlaanderland terneer, gedrenkt door „bloed van landzaat en van vreemden".

Moge spoedig allerwegen als leus weerklinken en dán meer dan een leus zijn de schoone zinspreuk der Utrechtsche Hoogeschool: „Sol Iustitiae, Illustra nos!"

'S-GRAVENHAGE, April 1915.

INLEIDING.

I. DE INHOUD VAN „DAT KAETSPEL".

De auteur vangt aan met mede te deelen wat hem tot het schrijven van zijn werk heeft gebracht: „Dit es tmotijf ende de waeromme dat ghemaect was tghuent dat hier na volghet". In een zeer lang doch wiskunstig-logisch betoog vertelt hij, hoe een boezemvriend van hem, evenals zoovele menschen, een lijfspreuk, een levensmotto had: „niet voor weldoen ende blijde sijn" (d. i.: er gaat niets boven het blijmoedig verrichten van goede daden), hetwelk hem een zeer geschikt uitgangspunt voor zijn beschouwingen toescheen. „Ende ter waerdicheden van den voorseyden ruddere, ende omme ledichede te scuwene" heeft hij bovengenoemde lijfspreuk in twee deelen gesplitst: „weldoen" het eene, „blijde sijn" het andere.

Toen nu zijn vriend hem vertelde, dat „hij meest weldaden doen mochte in te minnene ende te voorderne iusticie ende gherechtichede", en deze, op de vraag van den schrijver, welke „tijdcortinghe", hem het aangenaamst leek, het kaatsspel noemde, lag het voor de hand zich zelf de taak te stellen het kaatsspel te moraliseeren. En daar de schrijver, even als vóór hem Jacob van Maerlant over de verdorvenheid der wereld klagend, ook in zijn tijd de „iusticie welnaer al versteken ende onder voet" vindt, beweegt zijn werk zich bijna uitsluitend op juridisch terrein.

Na deze lange inleiding begint het eigenlijke werk, dat uit vier „partiën" of deelen bestaat:

I. „de waeromme ende mijn motijf dat ic ghemaect hebbe, daer of dats een ghedeel voren verclaerst es" (één hoofdstuk).

II. „tkaespel [1]) ghemoralizeert, ende ghebrocht ter verstannesse van iusticien" (21 hoofdstukken).

III. „de virtute ende de proprieteden die rechters ende iugen sculdich sijn te hebbene" (26 hoofdstukken).

IV. „de conclusie van al desen" (één hoofdstuk).

I. Na de opsomming der redenen, die tot het schrijven van het „Kaetspel" hebben medegewerkt [2]), wordt nog verteld, dat de auteur een groot liefhebber van kaatsen is en op later leeftijd „iuge ende rechtere" is geweest. Ten slotte verzoekt hij zijn lezers „diet beghinnen lesen dat sijt vullesen / of anders de leser ne zoude daer in gheene vulcommelike ghenouchte hebben".

II. A. Vanden anlegghers.

Drie kaatsspelers, Jan, Jacob en Pieter „beroupen" (roepen op) drie „tegencaetsers" om tegen hen te kampen. De namen van de „anlegghers" worden nu verklaard en onmiddellijk heeft de schrijver ook hier een allegorie bij de hand: „*Jan* es te zegghene de gratie des heeren. Ende zo wije ghestelt es omme iusticie te regierene up dat hijse mint ende voordert / In hem es de gratie Gods. *Jacob* / „es te zegghene een onderwerpere of een man die onderwerpt den haestighen", waarvoor als verklaring de strijd van Jacob met den engel wordt aangehaald, waarbij Jacob door den engel „an een zenuwe an sijn dije" gekwetst werd. „Ende so wije dat ghestelt es omme iusticie te doene / ende die te houdene / hij moet worstelen ende onder voet werpen ghierichede / ontsiennesse / faveur / nijt / ende alle andere beieghentheden van iusticien." *Pieter* „dats te zegghene een steen, welken naam God hem gaf, omdat hij „was als een steen / hart / vast / ende ghestade int gheloove." „Ende zo wije iusticie zal regieren ende gouverneren / hij es sculdich versteent te sine / in eene eenparighe ghestadichede / te minnen iusticie".

B. Vanden drien verweerrers.

Deze drie „anlegghers" worden bestreden door drie „verweerrers", Willekin, Reynkin en Desier, wier namen eveneens worden verklaard. „*Willekin* neemt sijn beghinsele van Willem/ Ende Willem es een groot perturbuer ende belettere van iusticien/ ende es een harde groot adversaris van Janne / *Reynkin* mach bedieden reynarde / want de name spruut ende neemt beghinsele van reynardie / ende reynardie es quade subtile behendichede.

---

1) Zie omtrent dezen vorm Hoofdstuk VI.
2) Zie ook blz. XV onder IV.

Desier „es te segghene begheerte" en is „een groot viant van Pietren", dus „ghierichede" wordt tegenover „gestadichede" geplaatst.

C. **Van der stede daer men kaetsen zal.**

Bij het kaatsen is het voor de spelers van het grootste belang een goede plaats te kiezen. Evenzoo moeten de rechters „kiesen eene stede oorboorlic ende profitelic"; ze moeten zich een juist en alleszins verdedigbaar standpunt en een goede standplaats kiezen, waarvan alleen in den hoogsten nood mag worden afgeweken. Men moet niet telkens de „stede van den ghedynghe verleiden als nu hier als nu daer", zooals eenige aan den schrijver bekende „officiers" plachten te doen. En Jacob's visioen te Bethel[1]) wordt, evenals de aanwijzing van een rechtsplaats door Sozoneus[2]) als bewijs hiervoor aangehaald. Ook de „partien" moeten goed weten waar hun plaats is. En bovenal: God es iusticie/ ende hij moet also wel gevreest ende ontsien sijn/ als gheeert/ ende ghemint".

D. **Van den dienaers.**

De kaatsspelers worden bijgestaan door menschen, die — natuurlijk eerlijk en onpartijdig! — de behaalde punten („kaetsen") moeten opteekenen of den bal halen, wanneer deze ver weggeslagen is. Bovendien moeten ze — evenals de ballenjongens bij het hedendaagsche tennisspel[3]) — er voor zorg dragen, dat ze steeds eenige ballen bij de hand hebben, die gebruikt kunnen worden, terwijl de andere worden opgezocht.

De man, die de „kaetsen" opteekent, wordt vergeleken bij den „secretaris of griffier of clerc van secreten", die de vonnissen registreert; de andere helpers bij de „serianten colfdraghers", aan wie is opgedragen te onderzoeken, wie de misdaad heeft begaan. Hierbij haalt de schrijver eenige voorbeelden van trouwe gerechtsdienaars aan (Antonius; Julius Caesar; Pharao; Josef; keizer Titus Vespasianus).

Over die dienaren daarentegen van vrouwe Justitia, die hier al te zeer generaliseerend „taellieden" worden genoemd en met welke hier in het bijzonder de advocaten van kwade zaken worden aangeduid, is de schrijver al heel slecht te spreken, vooral, omdat ze, zoowel van arm als rijk „onredeliken loon nemen" en dikwijls met

---

[1]) Zie Hoofdstuk V, exempel 2.
[2]) Zie Hoofdstuk V, exempel 1.
[3]) Zie hierover verder Hoofdstuk III.

ongebreidelde tong spreken, als deze ten minste niet door zilver of goud in toom gehouden wordt. Daarom wordt zoo'n „taelman" ook zelden of nooit een goed rechter.

E. **Hoe men de kaetsen teekent ende met wat teekenen.**

Men teekent de behaalde punten (kaetsen) op „met sticx van steenen / of van teghelen / of met spaenderen / ondertiden met eenighen anderen dynghen" /, in elk geval op een voor elk der medespelenden zeer duidelijke [1]) wijze en nooit meer dan twee punten te gelijk.

Evenzoo zijn er „in iusticien twee manieren van teekenen". „Teen teeken es van zaken die commen sijn van tghuent dat comt van criemen: onterving, die van allerlei ook hier genoemde [2]) formaliteiten vergezeld moet gaan; „van criminelen faite", waaraan zeer vele „teekenen" verbonden zijn, die echter, naar schrijvers meening „zeere beghinnen verdonckeren mids de ghebreke van iusticien". „Andere teekenen van iusticien vint men / ghelike slotelen / ooren snijden .... te dien hende dat elc hem hoeden ende wachten soude van mesdoene",

F. **Hoe hem de kaetsers ontcleeden.**

Evenals de spelers bij het kaatsen zich zoo veel mogelijk ontdoen van alles, wat belemmeren of verhitten kan, moeten de rechters zich „naect maken van alle zaken / die iusticie beieghenen moghen" en dus de onpartijdigheid in den weg zouden staan.

G. **Hoe diere de kaetsers spelen ende hoe dat sy pant bijstellen.**

Alvorens het spel te beginnen wordt overeengekomen, wat de inzet zal zijn en wordt geld of pand ingezet. In „tspel van iusticien ende van gerechticheden" is de winst voor hem, die „iusticie ontsiet", het eeuwige leven; degene, die iusticie haat of blameert, kan het pand, zijn ziel, verliezen.

H. **Hoe men den bal upslaen sal dewelke es van VIII sticken / ende hoe iusticie es int ghelike van VIII sticken.**

„Die buten spelen die slaen up den bal ende die van binnen wachtens". En evenals de bal, om zoo rond mogelijk te zijn,

[1]) Of deze wijzen van opteekenen alle even duidelijk zijn, mag met recht worden betwijfeld; vooral ten opzichte van het teekenen „met spuwe" is scepticisme gerechtvaardigd. Doch er is geen reden, dunkt me, om het ongeloofwaardig te achten. Zelfs onze hedendaagsche jeugd verwaarloost in dit opzicht alle twintigsteëeuwsche orde en netheid en is, bij haar spelen ten minste, niet kieschkeuriger.

[2]) Zie Hoofdstuk IV.

uit acht stukken bestaat, bestaat ook „iusticie" uit acht deelen „na der zede van Vlaendren want zeven scepenen ende een maenre dewelke maenre een rechtere es" [1]), van welke acht personen de schepenen „iusticie wijsen" en „de rechtere executeert".

I—P. Elk stuk van den bal wordt daarna „zonderlinghe" met een onderdeel der iusticie vergeleken, waarbij allerlei verordeningen en reglementaire bijzonderheden worden vermeld. Zoo moet een ieder, „die iusticie heeschen wille":

1⁰ „al voren sine clachten doen in tijden ende in wijlen / ande personen van der iusticien" en wel, op sommige plaatsen binnen drie dagen, elders binnen negen of dertien, meestal „bin jare ende bin daghen" [2]), en altijd en overal „daer de zake behoort ghehandelt te zine" [1]); 2⁰ „dach doen"; 3⁰ „eesch anlegghen" [3]); 4⁰ „wedertale of verweren" houden; 5⁰ „oorcondscepe" hooren; 6⁰ „vonnesse" maken; 7⁰ „vonnesse wijsen"; 8⁰ „execucie of innynghe".

Q. **Hoe men tspel wint of verliest met vier kaetsen.**

Evenals nu de spelers moeten trachten met vier kaetsen het spel te winnen, moeten de rechters in het bijzonder „vier zaken wederstaen", t. w. „faveur of minne, gramscepe ende nijd, ontsiennesse en corruptie of ghierichede".

R. **Hoe men speelt met II kaetsen eer men ute gaet.**

Men maakt hoogstens twee kaetsen te gelijk „met eenen uutgane". Daarna worden de rollen verwisseld en gaan de twee buitensten naar binnen en omgekeerd. Evenzoo moet het volk door twee wetten worden geregeerd: een geestelijke en een wereldlijke wet, en moet men niemand veroordeelen dan naar de getuigenis van minstens twee personen.

S. **Hoemen ondertiden ne maect maer een kaetse.**

Na gezegd te hebben, dat één hoofdstuk over de kaetsen en een „van den uutganc" zal handelen, wordt verteld, dat men soms, in plaats van met vier kaetsen, het spel wint „met eenre kaetse zonder meer", n.l. wanneer de eene partij er veertig heeft en de ander dertig, doch indien de laatste ophalen tot veertig, duurt het spel langer dan vier kaetsen [4]). Wanneer de eene partij dan een kaetse wint en „tvoordeel tvoordeel" roept, heeft ze het geheele spel

---

[1]) Zie Hoofdstuk IV.

[2]) D. i. één jaar, zes weken en drie dagen; in de Middeleeuwen is „jaer ende dach" een veelvuldig voorkomende termijn (lat. annus et dies, fra. an et jour). Zie Verdam i. v. *jaer* (III, 985) en Ducange[2] I, 292.

[3]) Zie Woordenlijst. i. v.

[4]) Vergelijk „deuce" in ons tennisspel. Mutatis mutandis is ‚tvoordeel' met ‚advantage' te vergelijken.

gewonnen. — Evenzoo in de rechtspraak: daar zijn soms quaesties, die niet tot beide wetten, doch slechts tot een van beide behooren „of ter gheesteliker of ter leeker wet".

T. **Hoe deghuene die binnen ghespeelt hebben buten gaen / ende die buten waren commen binnen spelen.**

Evenals de kaatsspelers, die buiten stonden, naar binnen gaan en degenen, die binnen waren, naar buiten, zoo gebeurt het soms dat rechters in zaken betrokken worden, die hun vreemd waren, hetzij „bij costumen / ende usagen van plaetsen", hetzij „omme tprofijt". Ten bewijze, „dat de ghone die ghepriveert hebben ghesijn / dat men ze gheerne weder an nam / ende steldese in regement van iusticie" dient het bekende Griseldis-exempel.

U. **Hoe de kaetsspeelders rekenen met eenen slaghe XV.**

De schrijver constateert, maar verklaart allerminst, — want ook hem „is dit een ghedeelkin vreemde" — dat men niet voor elke kaats een punt rekent, doch voor de eerste twee XV, voor de derde X en voor de vierde XX, dus 15, 30, 40, 60. De spelers winnen dus zeer veel bij elken slag. Evenzoo de rechter, wanneer hij eerlijk en oprecht zijn taak vervult; ook hij zal dan „menichvoudich gheloont sijn". Deze stelling wordt verdedigd met het exempel van Ezechias, die door hartelijk berouw zijn leven „XV jaer verlanghet" kreeg.

Hiermede eindigt de tweede partie.

III. In het derde gedeelte van zijn werk bespreekt de schrijver de deugden, die, volgens zijn meening, de rechters behooren te bezitten. De kaatsspel-allegorie is hier over 't algemeen geheel of bijna geheel zoek. Bovendien is deze partie meer van een algemeen menschelijk-ethische dan van een specifiek-juridische strekking. De schrijver hoopt, dat de door hem besproken deugden niet zullen worden versmaad, al komen ze uit den mond van iemand, die als elk ander zijn vele menschelijke gebreken heeft. Ziet slechts den vlierboom, roept hij uit, hoe leelijk en waardeloos is het hout en hoe mooi en helder wit zijn de bloemen!

Achtereenvolgens worden dan de verschillende deugden besproken: rechtvaardigheid, „teerste ende tprincipaelste" vooral voor rechters; eerlijkheid, zonder welke rechtvaardigheid niet kan bestaan; „hoe men zweren sal ende sinen eed wel houden"; „hoe deghuene die statuten maken die alvoren zelve sculdich sijn te houdene", waarbij de rechters worden aangemaand bij het maken van wetten alleen op het algemeen belang te letten, met geheele terzijdestelling van

eigen voordeel; nauwkeurige inachtneming van „vrijheden ende previlegien"; „hoe zij elc anderen minnen zullen ende wesen eendrachtich", waarbij de schrijver zijn lezers bezweert naastenliefde te betrachten en eensgezind te zijn; „hoe elc iuge sinen ghesellel sal verwaren van erruere", waarin den jongeren wordt aangeraden op de ouderen te letten, doch dezen wordt verzocht niet te „willen domineren up hare outhede over de ionghe"; „hoe iugen sijn sculdich bescaemt te sine van mesdoene; „van der goedertierheit van iugen" en „van vele te zochte te zine": elk rechter behoort genadig te zijn doch hij moet niet te dikwijls genade voor recht laten gelden, omdat „daer bij iusticie failgiert"; zelfbeheersching, „van gramscepen te bedwynghene"; lankmoedigheid, stilzwijgendheid; geen onbeperkt vertrouwen in „lettren van certifficatien"; „men ne sal niet fonderen up wanynghen / noch up zaken die twijfelic sijn /"; standvastigheid tegenover elke poging tot corruptie; „hoe nyement verwaent en sal zijn up zijn officie"; huwelijkstrouw / „sij sullen haer huwelic emmer wel houden / ende niet hebben te doene met anderen wijfs /".

En hiermede eindigt „de derde partye van desen boucke".

IV. De auteur laat, na nogmaals nederig erkend te hebben zelf niet alle deugden te bezitten, die hij in een rechter hoopt aan te treffen, zijn eindconclusie volgen „dewelke es ghemaect in vorme van eenre lettre missive" aan den ridder, van wien in het begin van het „Kaetspel" sprake is geweest[1]). Uit dezen zeer bescheiden gestelden brief vernemen we, dat er, toen deze ridder eens te Brugge bij den schrijver den avondmaaltijd gebruikte, sprake was van het „Scaecspel" en er over gesproken werd, of het niet mogelijk zou zijn een ander spel eveneens te moraliseeren. Hierbij was toen onmiddellijk aan het kaatsen gedacht, „omme dat een edel spel ende goet es". Daarop heeft de schrijver zich hiermede belast en ziehier nu het resultaat. Mocht er iets goeds in zijn, zoo zegt hij naïef, dan is dat meer een spel van het toeval dan de vrucht van welberaamd overleg en dan het gevolg van „mijnre conste of wijshede". Immers ook „de ezele van Balaam sprac redene ende goet bescheet ende verstandeliken / nochtanne van hemselven ne wiste hij niet wat hij seyde".

Ten slotte eindigt hij met het gewone verzoek aan den lezer „desen (s)inen arbeyt in dancke" te willen nemen.

---

[1]) Zie hierover Hoofdstuk IX.

II. DE ALLEGORISCHE VORM. AARD, DOEL, BETEEKENIS. NAVOLGING VAN „DAT SCAECSPEL".

De schrijver van het Kaetspel heeft zich, zooals zoovelen vóór en na hem, bediend van de allegorie. Zeer waarschijnlijk heeft ook hij de bedoeling gehad vóór alles zijn stof voor zijn publiek aangenamer, leesbaarder te maken, al zal ook een litteraire modezucht den auteur tot de keuze van dezen kunstvorm hebben gebracht. Want vooral in de Middeleeuwen vinden we het gebruik van de allegorie veelvuldig en op alle gebied, en wel in de eerste plaats op godsdienstig terrein, hoewel de allegorie geen specifiek-religieusen oorsprong heeft. „Die Allegorie verwandelt die Erscheinung in einen Begriff, den Begriff in ein Bild, doch so, dass der Begriff im Bilde immer noch begrenzt und vollständig zu halten und zu haben und an demselben auszusprechen sei" [1]). Dit voorstellen van het abstracte door het concrete bracht een publiek, dat nog aan het begin van zijn letterkundige ontwikkeling stond, verheldering en ontwarring van vele zaken, voor welke zij, indien ze zuiver in het afgetrokkene waren behandeld, niet-begrijpend waren blijven staan. Het allegorische element in onze middeleeuwsche kunst is dan ook bijzonder groot [2]).

Zooals algemeen wordt aangenomen, is de Fransche *Roman de la Rose* het boek, dat in de middeleeuwsche letterkunde het meest tot de verbreiding der „allegorische methode" heeft bijgedragen. Ook in verscheidene werken van Maerlant en in Thomas van Cantimpré's *Biënboec* vinden we echter reeds voorbeelden van allegorie. Zeer veelvuldig treffen we haar aan in de homiletische en apocalyptische literatuur, vooral onder invloed van de Alexandrijnsche allegoristiek, van welke de kerkvader Origenes, die in de eerste helft van de derde eeuw leefde, de grondlegger is. Op het middel-

---

[1]) Goethe, *Sprüche in Prosa*.
[2]) *Duyfkens ende Willemijnkens Pelgrimagie tot Haren beminden binnen Ierusalem* blz. 17–19, uitgeg. d. H. J. A. Ruys.

nederlandsch tooneel treffen we in een spel *vanden Winter ende vanden Somer* reeds enkele allegorische personages; in het rederijkersdrama vinden we ze, zooals algemeen bekend is, bij menigte [1]).

Veelvuldig waren de concreta, waarin men zijn begrippen belichaamde: in de natuur had men ze voor het grijpen. Willem van Hildegaersberch en Augustijnken van Dordt tastten in deze schatkamer met volle hand: „het meerblad of de waterlelie, rijzende en dalende met vloed en ebbe, wordt door den eerste gebruikt als zinnebeeld van den vleier. De welriekende bladerrijke meidoorn met stevig hout is voor hem het beeld van een krachtig heer, die door zijn volk tegen onrecht te beschermen in den besten reuk staat, terwijl zijne nederige, meewarige, gelijkmoedige ingetogen vrouw haar beeld vindt in de linde met zachte schors, buigzame twijgen, gelijkmatig groene bladeren en zacht klinkenden naam" [2]).

Een ander schrijver maakt de kleuren tot symbool of trekt een parallel met een der toenmalige spelen. Onder deze laatste staat Jacobus de Cessolis met zijn werk de „Ludus Scaccorum" [3]) zeer stellig vooraan. En de populariteit, die dit werk in de Middeleeuwen heeft gehad, dankt het zeer zeker voor een niet gering deel aan de keuze der allegorische parallel: de eigen maatschappij verzinnelijkt in en in verband gebracht met het allerwegen zoo geliefde schaken, door Petrus Alphonsus in zijn „Disciplina Clericalis" zelfs een der „septem probitates" [4]) genoemd! Toen er een vertaling in het Middelnederlandsch van verscheen, werd het geschrift ook in deze landen meer bekend en steeg de roem er van zóózeer, dat Franconis' vertaling met recht onder de beste voortbrengselen van Middelnederlandsch proza mag worden gerangschikt.

Door dit succes aangemoedigd, zijn verschillende personen aan het werk getogen om iets dergelijks te leveren [5]): Fr. Johannes schreef in het laatst der 14e eeuw een Ludus Cartularum, Petrus Johannes Huller (alias de Wiscelbach) een anderhalve eeuw later een „Tractatus de moribus et disciplina humanae conversationis, id est ludus cartularum".

---

[1]) Zie over de allegorie verder b.v.: D. W. Bornemann, *Die Allegorie in Kunst, Wissenschaft und Kirche.*

[2]) Te Winkel, *Ontwikkelingsgang* I, 100.

[3]) Dr. G. H. v. Schaick Avelingh, *Dat Scaecspel* (Bibl. Mnl. Letterk. Leiden, 1912.), blz. 1 vlgg.

[4]) M.Lat. *probitas* in den zin van dapperheid, naar de oudste bet. van ons *braaf*, fra. *prouesse* (⇐ *probitas*). Zie Ducange i. v. Men vergelijke *les neuf preux* = *de neghen besten* (Tijdschr. XXVIII, blz. 286).

[5]) Dr. G. H. v. Schaick Avelingh, *Dat Scaecspel*, blz. XXXVI.

En in 1431 schreef Jan van den Berghe te Brugge een navolging, waarin hij den vorm zijner allegorie aan het kaatsspel ontleende, en, zij het dan ook dikwijls wringend en plooiend, een parallel trok tusschen dit spel en de rechtspleging der 15e eeuw: „Het Kaetspel ghemoralizeert".

Helaas kan dit geschrift niet bogen op een zoo groote bekendheid als het Scaecspel; een groote rol heeft het in onze prozaliteratuur der Middeleeuwen niet gespeeld, zooals trouwens van een navolging ook niet te verwachten is. We moeten ons al zeer verheugen, dat we kunnen bewijzen, dat het „Kaetspel" ten minste nooit geheel in het vergeetboek is geraakt[1]).

Ook het onderwerp leende zich niet best tot een bewerking, die aanspraak zou mogen maken op de belangstelling van den gemiddelden leek, zooals dat met het „Scaecspel" het geval was. De quaesties, in het „Kaetspel" ter sprake gebracht, konden eigenlijk alleen den juristen van die dagen, hoogstens een algemeen ontwikkeld en zeer belangstellend niet-deskundige, belang inboezemen; voor elk ander was het gegeven te bijzonder, voor den oningewijde het onderwerp te dor, om in ruimer kring tot lezing op te wekken.

Een proeve van stijl was het geschrift al evenmin: de zinnen zijn dikwijls allesbehalve vloeiend, de gedachtengang is niet zelden traag en stroef. Ja, wanneer men de honderd exempelen alleen had kunnen lezen, dan zou er misschien meer belangstelling zijn geweest; nu hield het kader, waarin deze verhalen zijn vervat, waarschijnlijk de meesten van lezing terug.

Al is het „Kaetspel" dus geen uitmuntend monument in onze middeleeuwsche prozaliteratuur, voor de Nederlandsche philologie behoudt het toch zijn belang, zoowel wegens de talrijke ingelaschte exempelen, die materiaal leveren voor de vergelijkende literatuurgeschiedenis, als om zijn taal. Wanneer men het beoordeelt naar de onaantastbare normen eener volstrekte aesthetica, is het zeer zeker slechts een werk van den zooveelsten rang, maar dit is immers, wanneer men een dergelijken maatstaf ter hand neemt, het geval met zoovele Middelnederlandsche prozawerken, die hun meerdere of mindere belangrijkheid dikwijls meer aan den inhoud dan aan den vorm te danken hebben. Fijnciseleerende

---

[1]) Vergelijk omtrent Huydecoper's bekendheid met het „Kaetspel": Hoofdstuk VI.
Het kaatsen is meermalen het onderwerp van een allegorie geweest: Anthonis de Roovere's „Rhetorikale Wercken" bevatten o. a. een refrein getiteld: „Gheestelijck den bal te slane", een pendant van zijn „Schaeckspel ten love van Maria".

woordsmeedkunst, verrukkend door rhythme en klank, is in dit werk evenmin te vinden als in zoovele andere geschriften van zijn tijd; doch het is de eerlijke arbeid van een man, die het kwade zag en het goede wilde. Hij heeft een open oog voor de misstanden in de rechtspraak, hij ziet door geld en kuiperijen het recht verkracht en verdraaid en dáártegen wenscht hij met alle kracht te protesteeren. En dat protest, het moge nuchter, soms gebrekkig geschreven zijn, steeds hooren we er in het sympathieke geluid van den man, die een ernstige overtuiging heeft en die weet wat hij wil.

Zijn werk moge litterair-aesthetisch geen bijzondere waarde hebben, een cultuur-historische beteekenis heeft het zeker wel.

Dat het „Kaetspel” „meer beteekenis voor de kennis van het oudvaderlandsch recht dan voor die onzer nationale letterkunde heeft” [1]) meen ik ernstig in twijfel te mogen trekken. Hoewel het moeilijk en bovenal gevaarlijk is, hier op rechts- en letterkundig gebied te gelijk een oordeel te vellen, wagen we het toch de onderstelling uit te spreken, dat het „Kaetspel” voor den philoloog een zeker niet minder belangrijke bijdrage is dan voor den jurist. Voor zoover ik dit heb kunnen nagaan, levert het voor den laatste al heel weinig nieuws [2]).

[1]) Kalff, *Gesch. der Ned. Letterk.* II. 461.
[2]) Zie Hoofdstuk IV.

III. HET KAATSSPEL, GESCHIEDENIS, BESCHRIJVING.

Voor den echten Hollander der twintigste eeuw is „kaatsen" niet veel meer dan een woord. Hij weet wel, dat „wie kaatst den bal moet verwachten", hij heeft in de sportrubriek van zijn lijfblad naast voetbal, cricket, tennis ook wel het kaatsen besproken gezien; maar heel veel meer dan dat het een of ander soort balspel is, zult ge niet van hem vernemen, tenzij hij, toen hij in Friesland logeerde, zijn neef gevraagd heeft wat er eigenlijk op dat veld daar gebeurde en „hoe het ging", of tenzij hij op zijn reis door Zuid-Nederland bij een der toeschouwers inlichtingen heeft ingewonnen. Stellig is het kaatsspel hier te lande niet meer een algemeen beoefende tak van sport, verdrongen als het is — omdat den Nederlanders het uitheemsche boven alles gaat, zeggen de kaatsliefhebbers smalend, zonder te bedenken, dat ook hun lievelingspel in vroeger eeuwen uit den vreemde hierheen werd gebracht — door het allerwegen beoefende, uit Engeland geïmporteerde, meer verwante tennisspel.

Balspelen zijn er altijd en overal geweest. Nausikaä balt met haar meisjes aan het strand, als het linnengoed gewasschen is [1]); de Romeinen spelen in hun sphaeristerium [2]), zoodra hun dagtaak is afgeloopen; de Franschen houden zich in de Middeleeuwen zeer druk met balspelen bezig [3]) (peloter, jeu de paume o. a.), en nog in het einde der 18e eeuw zweert men bij het uitbreken der Revolutie „le serment du jeu de paume". De Nederlanders beoefenen in de Middeleeuwen vooral het kaatsspel en spelen later, evenals de andere bewoners van West-Europa, raket (getuige V. Alphen's Kornelis [4]) en De Génestet's Fantasio); nu voetbal, hockey, cricket, billard, pingpong en korfbal.

---

[1]) *αὐταρ ἐπεὶ σίτου 'τερφθεν δμωαί τε καὶ αὐτὴ / σφαίρῃ ταὶ γ'ἄρ ἔπαιζον ἀπὸ κρήδεμνα βαλοῦσαι* (Odyssea, VI 100 en 101).

[2]) Door Kiliaan gedefinieerd als: „locus exercitio pilae destinatus".

[3]) Je donneray le premier à celuy (le jeu de paume), auquel on peut aussi dire la nation françoise estre plus adonnée qu'aucune autre, temoin le grand nombre de tripots, qui sont en ceste ville de Paris (H. Estienne, Précell, ed. Tengère, p. 189).

[4]) V. Alphen, *Kindergedichten* N°. 20; ed. Nepveu, blz. 267.

Toch is dit vroeger heel anders geweest. In de Middeleeuwen is het kaatsspel in heel West-Europa het balspel bij uitnemendheid, door alle standen, ridder zoowel als poorter, beoefend en door een ieder, die het speelde, om het zeerst geprezen: „want dat spel en ware niet verboden / maer ware gheoorlooft beede gheestelike ende weerlike lieden" „omme de beste tijdcortinghe / ende omme tmeeste oorbore van sinen lechame ende verblijdenesse van sinen sinnen [1]) zegt de auteur van Dat Kaetspel. „Le jeu de la Paulme est un exercice fort agréable et très utile pour la santé" vinden we in de „Académie universelle des jeux" [2]).

Hoe algemeen dit spel in deze gewesten geliefd was, blijkt wel het duidelijkst uit de talrijke bepalingen omtrent het kaatsen in allerlei Middeleeuwsche keuren [3]). In 1463 werd b.v. te Leiden het houden van „revetten" (d. z. dans- en speelhuizen) kaats-, kloot- of klots- en kegelbanen binnen tien roeden afstands van een kerk, klooster, gasthuis of eenig geestelijk gesticht verboden; behoudens dat elk op de openbare straat zou mogen kaatsen „bi consent desghenen van diens huyse, dat men kaetst" [4]). Op het einde der 16de eeuw werd het kaatsen op Zondag in Zeeland verboden [5]).

Vele namen van straten herinneren aan de vroegere populariteit van dit spel. In de 17de eeuw heeft men te Amsterdam de „Kaatsbaansteeg" en den „Kaatsballengang" [6]), waar vooral op Koppermaandag [7]) druk werd gespeeld; in De Rijp had men de „Caetsbrugh"; in Den Briel heeft men nog een straat, die de „Kaatsbaan" heet [8]).

Onze schrijvers bespreken het spel, zooals Erasmus in zijn Colloquia [9]) of maken er toespelingen op, zooals Hooft [10]), Cats [11]) en Lucas Schermer [12]).

Onze taal bezit nog tal van uitdrukkingen, aan het kaatsspel [13]) ontleend: *den bal misslaan* [14]) (= bezijden de waarheid zijn), waar-

---

1) Fol. 1c. 2) Partie I, blz. 391.

3) Men vergelijke hier: Dr. Ja. W. P. Drost, *Het Nederlandsch Kinderspel vóór de zeventiende eeuw*, blz. 68 vlgg.

4) Leidsche Keuren, 1421–1479, ed. Schevichaven. Zie verder De Middeleeuwsche keurboeken van de stad Leiden, ed. Dr. H. G. Hamaker.

5) Groot Placaetboeck, I. 353.

6) Ter Gouw, *De Volksvermaken*, blz. 101.

7) Ibidem, blz. 121.

8) Navorscher, XIX D. blz. 372.

9) Erasmi Colloquia (ed. v. d. Aa 1703) I. 646. D. sqq.

10) Warenar, IV, 1e Toon. 848c; V[1], 6 (vs. 1475).

11) Kaets of minne heeft geen val zonder overgaenden bal.

12) Poëzy, blz. 249.

13) Natuurlijk valt hier niet met zekerheid te zeggen, of deze uitdrukkingen aan het kaatsspel dan wel aan het balspel in 't algemeen hun ontstaan te danken hebben.

14) Stoett, *Nederl. Spreekwoorden*, n°. 137.

tegenover vroeger het nu in onbruik geraakte: *den bal wél hebben*[1]); *die kaatst moet den bal verwachten*[2]); *elkander den bal toewerpen*[3]) (of *toekaatsen*) = elkander helpen; *iemand den bal toegooien*[4]) = iemand bijzondere gunst bewijzen; in studenten- en jongenstaal: *er geen bal* (of: *de ballen*) *van weten*[5]) voor „er niets van weten; *de beste kaatser slaat wel eens een bal mis*[6]).

In de 15e en 16e eeuw was het kaatsen, zooals reeds gezegd, een spel, dat door arm en rijk, door vrouwen zoowel als door mannen werd gespeeld. De poorters en dorpers hielden zich vooral bezig met het balslaan, klootschieten, kegelen, klotsen, ringrijden, beugelen, boogschieten, maar bovenal was het kaatsen geliefd. Wilden de edelen voor hun ondersaten een volksfeest aanrichten, dan gaven ze hun een „kaatsbal". Van dergelijke feesten vindt men de aanteekeningen nog in oude rekeningen (b. v. van den rentmeester van Buren A°. 1469)[7]).

Dat er ook door den adel druk gekaatst werd, blijkt o. a. wel hieruit, dat Graaf Willem VI zulk een hartstochtelijk liefhebber was, dat hij zelfs zijn „gouden tuin" (d. w. z.: zijn halsketen) verspeelde, hetgeen eveneens van Willem van Oostervant wordt verteld[8]). Ook een der markgraven van Bergen en prins Maurits waren bekende kaatsspelers.

Aan de beoefening van het kaatsspel danken we allerlei anecdoten. Volgens een dier verhalen hebben de tegenwoordige Oudegracht-bewoners te Utrecht aan de groote verbreiding van dit spel hun „gesloten steen" te danken. „Daar 't kaatsen zulk een algemeen volksvermaak was, dat alle groote heeren 't even graag deden als de boeren, dachten ze niet anders, of de duivel zou het met zijn knecht ook wel doen. En de Utrechtenaars wisten zelfs op de Oudegracht den grooten steen aan te wijzen, dien Joost voor kaatsbal gebruikte; waarom de Bisschop, toen hij 't hoorde, dadelijk bevel gaf dien steen aan een ketting te sluiten"[9]).

Alvorens nu, na de verbreiding van het kaatsen besproken te hebben, tot het spel zelf over te gaan, moeten we ons de vraag stellen: wat beteekent het woord „kaatsen"?

---

[1]) Sartorius IV, 67: rectam viam instare.
[2]) Stoett, *Nederl. Spreekwoorden*, n°. 138.
[3]) Ibidem, n°. 139.
[4]) Antw. Idiotic., 180.
[5]) Stoett, *Nederl. Spreekwoorden*, n°. 136.
[6]) Zie verder Harrebomee, Spreekwdb.; verscheidene van de daar genoemde spreekwijzen zijn, met het spel zelf, tot het Friesche grondgebied teruggedrongen.
[7]) G. v. Hasselt, *Geld. maandw.*
[8]) Dr. E. Verwijs, *De oorlogen van Hertog Albrecht met de Friezen*, blz. 197.
[9]) Ter Gouw, *De Volksvermaken*, blz. 5.

Het mnl. *kaetsen* [1]) is ontleend aan het picardisch *cachier*, centr. fra. *chacier*, nfr. *chasser*, eng. (< nrdfr.) *catch* vangen en *chase* (< centr. fra.) jagen. We moeten in het woord dus zeer waarschijnlijk in de eerste plaats het vangen en werpen van den bal zien. Hiermede in overeenstemming is de verklaring van Grimm [2]) „fangball" en van Diderot et D'Alembert's Encyclopédie [3]): „attendre la balle et la renvoyer", dus: opvangen en teruggooien [4]).

Naast *kaatsen* vinden we den vorm *ketsen*, met de bijvormen *ketsen*, *kutsen*, naloopen, zoeken te verkrijgen [5]).

Daar het spel door de tijden heen in hoofdzaak hetzelfde gebleven schijnt te zijn [6]), ga hier aan een bespreking van het kaatsen in onzen tekst een korte uiteenzetting van het spel vooraf, zooals het tegenwoordig nog in Friesland, en met enkele wijzigingen in Zuid-Nederland en Noord-Frankrijk, wordt gespeeld [7]).

Een vlak, kaal grasveld is het meest gewenschte terrein, hoewel degenen, die minder veeleischend zijn, zich ook wel met oneffen kerkpleinen willen behelpen. Het speelveld bestaat uit twee recht-hoeken, die met de korte zijden aaneensluiten, en waarvan de grootste aan beide kanten van de aangrenzende korte zijde van den kleinsten evenveel breeder is; de kleinste rechthoek heet „perk" en is tegenwoordig meestal 4½ bij 18 M. groot, de grootste heeft geen bijzonderen naam en beslaat een oppervlakte van 25 bij 65 M.

Er zijn meestal zes spelers, verdeeld in twee „parturen", ieder van drie spelers, waarvan elk een der beide rechthoeken te verdedigen hebben: het perkpartuur, waarvan twee spelers in het perk staan en één er voor (dus in den grooten rechthoek), en het opslagpartuur, hetwelk in de eerste plaats tot taak heeft den bal door opslaan in het perk te drijven en zich verder beijveren moet om den eventueel uitgeslagen bal door terugslaan en keeren achter of zoover mogelijk in de richting van de grens tusschen opslag- en perkpartuurterrein (voorlijn) te brengen. Het perkpartuur tracht den bal zoover mogelijk in de tegengestelde

[1]) Franck—V. Wijk, *Etym. Woordenboek*, i. v. *kaatsen*.
[2]) Grimm, *Deutsches Wörterbuch* V, 279 i. v. *katzball*.
[3]) I. v. „peloter" en „paume".
[4]) Wanneer zich het spel tot opvangen en teruggooien beperkt, noemen de Franschen dit: peloter, „c'est jouer sans s'assujettir à aucune autre règle de ce jeu (c. à d. le jeu de paume) sinon d'attendre la balle et de la renvoyer". Een kaatsspel in kiem dus.
[5]) Men vergelijke ook Salverda de Grave, *De Franse woorden in het Nederlands*, blz. 360 en 362.
[6]) Althans bij een vergelijking van den tekst van „Dat Kaetspel" met een beschrijving van het kaatsen in Erasmus' Colloquia, in de Académie universelle des jeux en in een modern werk over dezen tak van sport (b. v. Westra, *Het Kaatsspel*, Baarn 1910) zijn geen tegenstrijdigheden aan te wijzen.
[7]) Een volledige uitlegging vindt men in Westra, *Het Kaatsspel*, Hoofdstuk IV.

richting naar de verst verwijderde korte zijde van het opslagterrein (bovenlijn) te brengen.

Het slaan geschiedt met de flauw gestrekte hand, de vingers niet gespreid; bij voorkeur bovenhands, met den arm zooveel mogelijk gestrekt, want de slag moet zoo krachtig mogelijk zijn en den bal den grootst mogelijken afstand doen doorloopen.

Het spel wordt begonnen door den opslager, die zich in het midden van het opslagpartuurterrein, ± 40 à 45 M. van het perk verwijderd (opslaglijn), posteert om den bal zoo ver en krachtig mogelijk in de richting van en liefst binnen het perk te drijven. Als dit gelukt, moet de perkbezetting hem weer „uitslaan".

Ieder lid van beide parturen tracht dus den bal steeds in de tegenovergestelde richting te drijven, of, als dit mislukt, den bal ten minste te keeren. De tot rust gekomen bal zal zich ten slotte, òf achter de voorlijn van het perk bevinden (hij zit), òf voorbij de bovenlijn (hij is boven) òf tusschen voor- en bovenlijn (er ontstaat een „kaats"[1]). Voor elken winst- of verliesslag worden twee punten gerekend; acht punten vormen een half spel. Als men „3 spel" heeft, is men winner.

Aldus is de gang van het kaatsspel tegenwoordig hier te lande. Vergelijken we hiermede nu in de eerste plaats onzen tekst en daarnaast eenige andere werken over deze sport uit vroeger tijd, dan blijken de punten van overeenkomst zeer talrijk, die van verschil zeldzaam te zijn. Bovendien zal uit het volgende blijken, dat de schrijver van „Dat Kaetspel" slechts in de eerste twee gedeelten van zijn werk de allegorie volhoudt en het spel bespreekt (en dan nog zeer oppervlakkig!), doch in het overige van zijn tekst over het kaatsen nagenoeg geen woord rept.

In „Dat Kaetspel"[2]) bestaat elk der beide partijen uit drie spelers, naar het schijnt, ook vroeger[3]) het gewone getal: „Ic mach segghen dat drie kaetspeelders beroupen hebben een spel / ende hebben gheseyt te wederstane / alle andre wije hem lieden up comen willen in ghelike ghetale", terwijl even verder[4]) „van den drien verweerders" sprake is.

Wanneer de partijen verdeeld zijn – of dit bij loting geschiedt of op welke andere wijze, wordt niet vermeld — „so pleghen de speelders te zouckene eene goede behouvelike stede omme te

1) Een kaats ontstaat eveneens als een der beide partijen 6 punten heeft.
2) Fol. 2a.
3) Ook in de Académie universelle des jeux (II, 23) is drie het normale getal. Alleen Erasmus in zijn Colloquia vermeldt twee spelers.
4) Fol. 2c.

speelne / daer een goet hooghe dack sij daert schoone es weder in keeren / rume plaetse ende heffene / ende uter zonne / daer ment goelicx vinden mach omme te scuwene de hitte[1]).

Het terrein werd dus ook reeds in de Middeleeuwen met zorg gekozen; een mooi, vlak veld is ook hier de eerste eisch. Verder moet het flink groot („rume") zijn, doch afmetingen worden niet vermeld; of deze steeds dezelfde waren, heb ik nergens gevonden. Dat er uitsluitend of voornamelijk in den zomer gespeeld werd, blijkt duidelijk uit de laatste woorden. Alleen is niet met volkomen zekerheid vast te stellen, wat men hier onder „een goet hooghe dack" heeft te verstaan. Moet men hierin in het algemeen een beschutting tegen de warmte, dus b.v. ook een bladerdak, zien; of is hier bepaaldelijk een kunstmatig aangebracht dak, in de meest beperkte beteekenis, bedoeld? Het schijnt, naar de woorden „daert schoone es weder in keeren", schaduw te hebben moeten verleenen, niet tijdens, doch na het spel. In dat geval zou het dus bij ons tentje op het tennisveld te vergelijken zijn. Westra spreekt hierover in zijn werkje met geen woord.

In Hoofdstuk IV[2]) wordt over degenen, die de kaetsers bij het spel behulpzaam zijn, gehandeld. „Als de kaetsers hebben ghecoren eene goede stede / ende zij eens sijn van accoorde waer sij sullen spelen / so es hemlieden van nooden te hebbene twee manieren van dienaers / den eenen omme te teekenen wel ende ghetrouwelike de kaetsen / Ende ne behoort niet dat hij onghetrouwelike teekene / meer ter bate van der eenre partije / danne van der andere / Item es van nooden eene andere maniere van diennaers te hebbene / die den bal halen als hij verre ghesleghen ende onghereed zij / Eist in gooten / in kelnaers / in veinstren / of elders / Ende dese diennaers sijn sculdich vele ballen bij hemlieden te hebbene / Te dien hende / dat als den eenen bal daermen mede speelt onghereet es / dat sij den anderen bal mueghen gheven omme mede te speelne / die wile dat men den onghereeden bal gaet soucken / ende dat de speelders niet ledich souden sijn / noch beyden omme den onghereeden bal". Deze twee categorieën van helpers, die men respectievelijk met onze scheidsrechters en ballenjongens bij tennis- en voetbalwedstrijden kan vergelijken, schijnt men steeds te hebben gehad; in alle beschrijvingen[3]), die mij van het kaatsspel bekend zijn, worden ze ten minste genoemd. „Ceux qui

---

[1]) Fol. 3a. [2]) Fol. 4b.
[3]) In „Dat Kaetspel" zelf (fol. 6d): „Het es lettel yement / hoe lettel dat hij hem verstaet an dit spel / hij ne heeft ghesien dat men de voorseyde kaetsen teekent."

jouent à la Paulme, ont ordinairement deux marqueurs; ce sont proprement des valets de jeux de Paulmes qui marquent les chasses; et qui comptent le jeu des Joueurs, qui les servent et qui les frottent", zoo vermeldt de Académie universelle des jeux [1]). Ook tegenwoordig worden de kaatsen nog opgeteekend, doch, bij officieele wedstrijden ten minste, zijn de helpers door een „telegraafbord" vervangen [2]). Wanneer elke partuur slechts uit één persoon bestond, schijnt men de „teekenaars" of „diennaers" overbodig te hebben geacht: Erasmus spreekt er in zijn Colloquia [3]) ten minste met geen woord van. Dat men zich in alle landen van dergelijke hulp bij het kaatsen voorzag, blijkt wel hieruit, dat we overal uitdrukkingen voor het „kaatsteekenen" aantreffen: fra. *marquer la chasse,* hd. *den ort bezeichnen* (lat. *signare terminum sive pilares moras* [4]).

Het opteekenen der kaatsen gebeurde, naar het schijnt, op heel wat primitiever wijze dan tegenwoordig, zooals in het Kaetspel [5]) wordt verteld.

„Hoe diere de kaetsers spelen" [6]) vormt een afzonderlijk hoofdstuk. Het schijnt derhalve vroeger de gewoonte geweest te zijn om een van te voren bepaalden inzet te kaatsen, iets, waarvan tegenwoordig, nu bij alle wedstrijden de medaille (het „blikje"), door het bondsbestuur uitgeloofd, het hoogste is, geen sprake meer kan zijn. Doch in de Middeleeuwen werd de prijs voor elken wedstrijd afzonderlijk, vastgesteld: de kaetsers „pleghen overeen te draghene hoe diere dat zij spelen willen / ende wat tspel doen sal / ende hoe vele dat men winnen of verliesen sal metten spele / Ende als zij dies eens sijn / ende van accoorde / daer men zekere spelen wille / zo pleecht men ghelt of pant bij te stellene". Van een kibbelarijtje hierover geeft Erasmus in zijn Colloquia [7]) een geestig tafereeltje in zijn dialoog tusschen Nicolaus en Hieronymus: „NI. Age, nihil moror; sed quanti certabimus? HI. Talitro [8]), sic parcetur pecuniae. NI. At ego malo fronti parci, quam pecuniae. HI. Et mihi frons charior est pecunia. Aliquo periculo certandum est, alioqui friget ludus. NI. Sic res habet, ut dicis." — Ook in de „Académie universelle des jeux" wordt over de prijzen gesproken, welke over het alge-

---

[1]) Acad. Univ. des jeux, II, blz. 17.
[2]) W. Westra geeft er in „Het Kaatsspel" blz. 53 een afbeelding en blz. 52 en 54 een beschrijving van.
[3]) Erasmi Colloquia, ed. Rabus, blz. 33—34.
[4]) Grimm, *Deutsches Wörterbuch* V. 279.
[5]) Hoemen de kaetsen teekent ende met wat teekenen (fol. 6d). Zie ook Hoofdstuk I[a] E.
[6]) Fol. 9a. [7]) Blz. 32. Pila.
[8]) D. i.: om zóóveel, om een vingerknip, om niets.

meen een zeer practisch karakter schijnen te hebben gedragen; ten minste in het hoofdstuk, dat handelt „Des formalités qu'on observe au jeu de Courte-Paulme, lorsqu'il s'y joue un prix [1]), worden niet alleen „une raquette et une balle d'argent" genoemd; „on y joignoit quelquefois une paire de gants, ou autre chose de cette nature". En wie zich op de hoogte wil stellen van de verscheidenheid en vindingrijkheid, in dezen door de Friezen bereikt, leze het derde hoofdstuk van Westra's Kaatsspel of bezoeke het Friesch Museum, waar talrijke eereprijzen worden bewaard.

Dat ook in „Dat Kaetspel" de opslager het spel opent, blijkt uit het hoofdstuk „Hoemen den bal upslaen sal" [2]). De bal, waarmede gespeeld wordt, wordt hier ook beschreven; dat hij „van VIII sticken es", vindt waarschijnlijk nergens anders zijn reden in dan in de vergemakkelijking der parallellen in de allegorie; we vinden dit immers in geen enkel ander werk medegedeeld, hetgeen, juist waar 't een dergelijke bijzonderheid geldt, toch wel heel opmerkelijk zou zijn.

Over de qualiteit van den kaatsbal in vroeger tijd valt niet veel te zeggen [3]). Volgens onzen tekst bestond hij uit „acht sticken". Misschien dat dit acht stukjes laken of vilt waren, die aan elkaar werden genaaid. Daar de bal met de vlakke hand werd geslagen, moet hij wel van een dergelijke substantie zijn geweest. De grootte van den bal was niet altijd dezelfde (fol. X^{a} „zwaer naer der groothede die hij heeft").

Na al deze voorafgaande losse opmerkingen uit ons werk omtrent het kaatsspel, die de schrijver alle slechts ter inleiding vermeldde, volgen in de laatste helft der tweede partie eenige eveneens onsamenhangende mededeelingen, waaruit we ten minste iets omtrent den gang van het spel te dien tijde te weten komen.

„Als de kaetsers aldus alle ghereescepe hebben omme spelen/ ende die zaken zoo verre verleden sijn gheliken dat gheseyt es/ zo beghinnen sij haer spel/ Ende het es lettel yement/ hine weet datmen pleecht te spelene met vier kaetsen/ Ende so wije die vier kaetsen wint/ die winnet tspel" [4]). „Ende als twee kaetsen ghemaect sijn/ zo gaen buten diere [5]) binnen waren/ ende die buten waren gaen binnen spelen/ omme die twee kaetsen diere ghemaect sijn te winnene [6]). Tegenwoordig gelden in België — in tegenstelling met de Friesche speelregels, volgens welke vier winstslagen een

[1]) Tome II, pag. 23. [2]) Fol. 10a.
[3]) Misschien werd de bal vroeger opgevuld, vergelijk althans: een bal gevullet met drave (Wap. Mart. II).
[4]) Fol. 20b. [5]) T. w.: in het perk. [6]) Fol. 83b.

half spel vormen — nog vier slagen voor één spel [1]). Het wisselen van perk en opslag had en heeft nog steeds plaats. Deze wisseling geschiedt tegenwoordig bij de Friezen met één kaats, als beide parturen (of een van beide) 6 punten hebben; met twee kaatsen, als geen der parturen 6 punten heeft [2]). Ook hier is dus de overeenkomst tusschen vroeger en nu grooter dan het verschil.

Evenzoo bij het verrekenen van winst en verlies in elk spel zelf. Hierin rekende men namelijk — evenals tegenwoordig in het Belgische kaatsen nog [3]) — met vijftienen [4]), en daar het spel, zooals we boven zagen, uit vier kaatsen bestaat, derhalve: vijftien, dertig, vijfenveertig en zestig. Deze wijze van tellen was, in de Middeleeuwen de algemeen gangbare: Nicolaus en Hieronymus in Erasmus' meergemeld Colloquium tellen op deze zelfde wijze [5]). De auteur van de Académie universelle des jeux" [6]) vertelt hieromtrent hetzelfde: „Le jeu de Paulme se compte par quinzaines en augmentant toujours ainsi le nombre et disant par exemple, trente, quarantecinq, puis un jeu, qui vaut soixante". Waarom men aldus telde, is hem ook niet bekend: „On ne sçait point positivement la raison de cela; il y en a qui l'attribuent à quelques Astronomes, qui sachant bien qu'un signe physique, qui est la sixième partie d'un cercle, se divise en soixante degrés, ont cru à cette imitation devoir compter ainsi les coups du jeu de paulme. Mais comme cette raison souffre quelques difficultés, on ne s'y arrète point comme à une chose certaine. — D'autres disent, et plus problablement, que cette manière de compter à la paulme, nous vient de quelques Geomètres, d'autant qu'une figure geométrique a soixante pieds de longueur, et autant de largeur; et que considérant le jeu de la Paulme comme un tout qu'ils ont mesuré selon leur imagination, ils ont jugé à propos que cela se pratiquât ainsi."

Een parallel voor deze telling is het hedendaagsche tennisspel; alleen telt men daarbij den derden slag voor 10 en daarom den vierden voor 20 (fifteen, thirty, forty [7]), game (sixty). In hoeverre in dit opzicht het tennisspel den invloed van het kaatsspel [8])

---

[1]) Westra, *Het Kaatsspel*, blz. 67. [2]) Ibidem, blz. 59.
[3]) Ibidem, blz. 67. [4]) Dat Kaetspel, fol. 35b.
[5]) Dicimus quindecim, triginta, quadragintaquinque.
[6]) Tome II, pag. 25.
[7]) Misschien als afkorting van den ongemakkelijken langeren vorm *forty-five?*
[8]) Het tennisspel is hier immers al zeer vroeg beoefend. Reeds in 1401 verbood de raad van Utrecht te „teneyten tot Oudwijcker velt". (Het Utr. Buurspraeckboeck, ed. J. J. Dodt van Flensburg.) Zie hierover verder Mej. Ja. W. P. Drost's dissertatie: *Het Nederlandsch Kinderspel vóór de zeventiende eeuw*, blz. 65.

heeft ondergaan, is mij onbekend. De oorsprong van deze wijze van tellen bij het kaatsen is evenmin met zekerheid vast te stellen; misschien is de onderstelling — overigens niet meer dan een bloote gissing —, dat de kwartierverdeeling van het uur de grondslag voor deze wijze van tellen is geweest, niet meer gewaagd dan de twee boven uit de Académie universelle aangehaalde.

Dat we ons met deze enkele opmerkingen omtrent dezen in de Middeleeuwen zoo druk beoefenden tak van sport moeten vergenoegen, valt te betreuren; doch onze tekst geeft alleen in de eerste twee partiën deze enkele aanwijzingen en zwijgt er in de twee laatste, zooals reeds boven werd opgemerkt, geheel over. Het eenige dat, dunkt ons, met zekerheid mag worden geconstateerd, is, dat het kaatsen vanouds het openluchtspel bij uitnemendheid geweest is en dat, wat den gang van het spel betreft, de verschillen tusschen toen en nu gering mogen worden genoemd.

IV. EENIGE OPMERKINGEN NAAR AANLEIDING VAN DE RECHTSKUNDIGE BIJZONDERHEDEN IN „DAT KAETSPEL".

„Dat Kaetspel" geeft meerendeels een algemeene bespreking van het recht, de „iusticie", waarvoor de auteur telkenmale de pleitbezorger wordt. Meestal blijft het bij een behandeling van de „Iustitia" in den ruimsten zin, van wat billijk en rechtvaardig is, een bespreking van wat „recht en krom" is, en behoort het ter sprake brengen van bepaalde verordeningen en in-acht-te-nemen formaliteiten tot de uitzonderingen. Toch komen deze, zij het dan ook niet in grooten getale, voor. Hier mogen enkele losse aanteekeningen in verband met deze juridische uitweidingen van den auteur volgen, voor zoover dit voor een op het gebied van het oudvaderlandsch recht geheel vreemde en ondeskundige mogelijk is.

In het begin van zijn werk[1]) klaagt de schrijver: „Ic hebbe eenighe officiers gheweten / die de stede van den ghedynghe verleiden als nu hier als nu daer / Ende dit en es niet redelic / want te allen saken diemen doen sal / daer behoort toe behouvelike stede / Ende eene stede es behouvelic omme eene zake / ende eene andere stede es behouvelic omme eene andere zake".

Deze klacht komt in alle tijden bij verschillende schrijvers voor en ligt niet in het bijzonder op het terrein van het oudvaderlandsch recht. We vinden hier gewag gemaakt van een inbreuk op een algemeen juridisch beginsel, het ius de non evocando, het recht om binnen zijn eigen rechtsgebied gehoord en gevonnist te worden[2]).

In fol. 7a. behandelt de schrijver de verschillende wijzen van

---

[1]) Fol. 3a.

[2]) Men zie hierover o. a. Miraeus, *Diplomata Belgica*, n°. 22.

overdracht: „Ende sijn in iusticien twee manieren van teekenen/ ghelike dat men twee kaetsen teekent / ende niet meer te gadere/ Teen teeken es in iusticien van zaken die commen sijn van tghuent dat comt van criemen / Ten eersten alst ghevalt / dat hem yement ontervet door iusticie daer solenniteit toebehoort/ zo pleecht de plockere te ghevene een stroo / den ghonen die de erve ontfanghen sal / In teekenen ende in oorcontscepen / dat de bijstaenders dat onthouden souden / Teeneghen steden gheeft men een ruus van eerden / ende een rijs van eenen boome / In teekenen dat teen land es / ende tandere cateylen / Ende dat men beede land ende cateylen / overgheeft ende quite scelt. We hebben hier dus te doen met de overdrachtsformaliteiten, die in de oudere oorkonden „traditio" en later „in-vestitura" worden genoemd [1]) Op verschillende wijzen vond de investituur plaats [2]), waarbij de overdrager den nieuwen eigenaar de macht over het goed verschafte en er zelf „uitging", zooals dit bij de Franken heette: „per festucam se exitum dicere", de eerste manier, hier door den schrijver aangegeven. Zeer dikwijls ook werd de tweede hier genoemde formaliteit, de overhandiging van een zode of boomtakje verricht. Dit is de z.g. overreiking „cum ramo et cespite" [3]), een zinnebeeldige voorstelling van het onroerend goed, dat niet in eigenlijken zin kon worden overgegeven. Toen men in de Germaansche landen later de overgave van onroerend goed door een vormelijke overhandiging van een geschrift vervangen had (‚traditio per cartam'), verving men de zode en het takje door het eenvoudiger symbool, de festuca [4]), den halm. Dit was, althans in de latere Middeleeuwen, de algemeen gebruikelijke overdrachtswijze: In de Rechtsbronnen der stad Aardenburg [5]) lezen we b. v.: „Ic zegghe, dat ghi dien man ende zijn wijf zult doen plocken ende halmen, dat zij tote dezen goede nemmermeer heesschen ne moghen ende daer so suldijt hemlieden doen plocken ende halmen".

Wanneer men zich bij een dergelijke overdracht de „sauvegarde van den prince", d. w. z. vrijgeleide, bescherming van den vorst verschaft had, plaatste men „up sine huusen, vanekins of bannierkins / of pingoenkins / verwapent ende gheteekent metter wapene

---

[1]) Zie hierover: Haiss, *Traditio u. investitura*, § 4—10.

[2]) Men vergelijke: Fockema Andreae, *Oud-Nederl. Burgerl. Recht*, I, 190 vlgg.

[3]) Men leze: Miraeus, *Dipl. Belg.* no. 22, 285, 86 en Sloet, *Oorkondenboek*, 112.

[4]) Het uitvoeren der afstandshandeling wordt dan ook „effestucare", in het Middelnederlandsch „hem halmen" genoemd. Men vergelijke voor deze handeling Reinaert I (ed. Muller) regel 2552 en 2570—'75.

[5]) Ed. G. A. Vorsterman van Oyen, blz. 316.

van den princhе / in teekenen dat hem elc hoede ende wachte dien persoon yet te mesdoene": een effestucatio dus onder 's vorsten bescherming, welke de rechtszekerheid der beide partijen bij de overdracht waarborgde.

Onmiddellijk bij het voorgaande aansluitend worden enkele strafrechterlijke bijzonderheden vermeld: „Men vindt ooc van grooten orribelen faiten / weder dat de faiteur gheiusticiert es / of verbannen / dat men die huusen die toe behooren den faiteur/ omme / ende ter nederwerpen sal. Ende dat men die stede nemmermeer bewoenen en sal / noch behuusen en mach / In teekenen ende in ghedynckenessen ter eeuweliker memorien / Dat hem elc hoede ende wachte van zulken faite te doene". Zooals trouwens uit den aanhef dezer bepaling duidelijk blijkt, behoorde een dergelijke krasse maatregel tot de uitzonderingen; meestal werd, naar het schijnt, in dat geval een boete opgelegd. Althans in de Rechtsbronnen van Aardenburg [1]) lezen we: „[So wie die] wort ghebannen van leeliken fayte, comt hi weder jof blijf binnen dien palen daar hi uit ghebannen es, ende hi betoghet wort voor twee scepenen binnen zinen palen ende binnen zinen terminen, zo sal zijn ban gheduren daerna also langhe als hi eerst ghebannen was, [ende up] diezelve boete".

Allerlei zeer bijzondere voorschriften werden bij halszaken in acht genomen: „Ende van criminelen faite / daer de lechame bij iusticien omme ghestorven es / stelt men ten litteekene den doode lichame up raden / of hangse an ghalghen / of ydere / naer dat de mesdaet heescht / Ende daer boven es noch den dooden lichame gheteekent met zijnre mesdaet / want daermen gheene raden of wielen useert / daer bindmen de handen van den dooden up sinen rigghe / Ende eenen van straetroove / van moorde / of van anderen zaken / dat der hoogher iusticien toebehoort / die bindmen de handen van den dooden vooren /". Er bestonden hiernaast nog verschillende andere manieren om te doen blijken, waarom gerechtigheid was geschied: „Te wetene an trad van eenen moordenare/ stont een palster / An trad van eenen moortbrandere / hync eenen pot / up trad van eenen straetroovere / stont een rijs /", tegelijk dus als aanduiding van het misdrijf en als waarschuwing voor ieder ander.

Deze gewoonten schijnen algemeen te hebben gegolden; meermalen [2]) althans vindt men ze aangehaald of er op gezinspeeld.

---

[1]) Blz. 182, § 257.
[2]) Zie o.a. Rechtsboek v. Den Briel, ed. Matthijssen en Rechtsbr. v. Aardenburg (passim).

In de Rechtsbronnen van Aardenburg [1]) b.v. vindt men: „Item, so wie eenen anderen brinct van live ter doot, bi nachte jof bi daghe, ende dat fait niet en liët ende ane hem en trecket, dien sal men justicieren metten zwerde ende metten rade, als over eenen moordenare...."

Ten slotte vinden we enkele mededeelingen omtrent de inrichting van de schepenbank en over de wijze van procesvoering.

„Ende gheliken dat de bal es van VIII sticken / so es iusticie van VIII sticx / nader zede van Vlaendren / want zeven scepenen ende een maenre / dewelke maenre een rechtere es / Es te zamen een lechame van iusticien / want die zeven personen wijsent ende de rechtere executeert tghuent dat ghewijst es / Ende waer een van desen ghebreect / dat ne es gheen gheheel lichame van iusticien/ omme alle zake van iusticien te doene / In eenighe steden sijn wel meer scepenen dan zevene / want ic weeter te eenighen steden IX / Ik weeter tanderen steden XII / Ic weeter ooc in eenighen steden of plaetsen XIII / Ende teenre stede weet icker XIX ende teenre andere stede weet icker XXVII". Ook hieruit blijkt dus, dat het aantal schepenen gewoonlijk zeven was, doch dat in verschillende plaatsen van dit cijfer werd afgeweken. Dit mag ook uit de door mij geraadpleegde rechtsbronnen [2]) worden geconcludeerd. Te Geervliet b. v. had men „VII scepenen. Ende met III scepenen mach men voll recht doen" [3]). Ze maken „nieuwe keuren ende gebooden met raede van onze schouten [4]) en worden gekozen door de „guede mannen", die alsdan „wet ende gerechte vernieuwen" [5]) Te Hoogwoude kiest men uit de 26 rijksten „zes scepen ende uut zeven den rijcsten van Edertswoude een scepen" [6]). Hetzelfde aantal vinden we voor Wognum [7]), Nieuwe Niedorp [8]), Schagen [9]), Winkel [10]) en Langendijk [11]) vermeld. Te Abbenkerk waren er negen [12]), te Nijmegen twaalf [13]).

Meestal werden ze voor een jaar gekozen: „Dominus faciet septem scabinos, et tunc faciet illos scabinatum per unum annum", lezen we b.v. in de Oude Rechten van Steenbergen" [14]) en „soe sal hi se doen zweren scependoem dat jaer omme [15]).

---

1) Blz. 268, § 62 en 63. 2) Fol. 10b.
3) Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot uitg. der oud-vaderl. Rechtsbronnen I, blz. 187.
4) Ibidem, blz. 198, XLV.
5) Ibidem, blz. 484, art. 2
6) Westfri. stadsrechten, ed. Pols I, blz. 32, XIII.
7) Ibidem, blz. 33, XV. 8) Blz. 34, I.
9) Blz. 36, 1. 10) Blz. 39, 1.
11) Blz. 41, 2. 12) Blz. 32, XIV.
13) Stadsrechten van Nijmegen, ed. Krom en Pols, blz. 239, III en 240, IV.
14) Ed. Bezemer, blz. 32, XXXIX. 15) Blz. 10, XXIV.

In hoofdzaak komen dus deze citaten met dat uit onzen tekst overeen; het aantal schepenen is meestal zeven geweest, doch er werd van afgeweken. Alleen heb ik nergens de hooge cijfers aangetroffen, van welke in den laatsten regel onzer aanhaling sprake is.

Een ander punt wordt in fol. 13a van onzen tekst aangeroerd; daar wordt nl. over den termijn van dagvaarding („dach doen") gesproken „so wanneer dat de claghe ghedaen es alsoot behoort/ so es men sculdich te doen roupene den ghonen of de ghuene up wien men gheclaecht sal hebben / Dats te wetene dat men hem lieden dach sal doen voor iusticie / want men ne behoort up niemende te procedeerne / hij ne zij ghedachvaert tzijnre prochykerke / Ende tanderen plaetsen te sijnre wuensten / of montsprekens up dat men se vinden can". De termijn zelf schijnt nogal aan variatie onderhevig geweest te zijn. In de Rechtsbronnen der stad Utrecht[1]) lezen we: „Voert so zellen die boden, die de lude voer den scepene te bieden pleghen, daghelix tfolc moghen bieden tieghens den naesten rechten dingdach, zonder opten rechten dingdach, dat is te verstaen opten Dinxdach of opten Donredach, alse die scepene terechte te zitten pleghen". In de Rechtsbronnen der stad Haarlem[2]) lezen we: „Oec elc poerter nuwelijc poerter ghemaect, heeft viertich daghe vrij sijn dinc in der voerseider poerte te brenghen" en „Een poerter ghedaecht mach corten dien dach der daghinghe, maer van recht soe heeft hi na dien dach dat hi ghedaghet is twee weken verste". Ten slotte noemen we hier de Rechten van Vianen[3]): „Item soe wie rechts te doen had op ten anderen van schade off van schoude, die sal en anspreken opter poirte dingdach ende des dages te voren voer doen bieden dan sal hij zijn clage doen ende die clage sal staen drie XIIII dage, alsoe verre als die ghene die angesproken is, enz."

De termijn binnen welken gedagvaard moest worden, was dus in geen geval overal gelijk; twee of drie weken schijnt, althans in Holland, de normale tijd hiervoor geweest te zijn.

Hiermede meenen we dit hoofdstuk over het recht te mogen eindigen. Zeer zeker zou een deskundige op het gebied van het oudvaderlandsch recht meer in bijzonderheden kunnen afdalen, doch, naar ik meen, zijn de in dezen belangrijkste kwesties hier door mij ter sprake gebracht.

---

[1]) Ed. Mr. S. Muller I, 49[4]. [2]) Ed. Dr. J. Huizinga, blz. 6 en 7.
[3]) Versl. en Meded. Vereeniging tot uitg. der Br. v. h. oude vaderl. Recht, II, 186. 2.

V. DE EXEMPELEN.

In „Dat Kaetspel" volgt de schrijver de methode van zoovele zijner tijdgenooten en voorgangers, die in de Middeleeuwen werken met zedelijke strekking geschreven hebben: hij tracht nl. door het invlechten van „exempelen", d. w. z. van meer of minder bekende, meestal korte verhalen („voorbeelden" van hetgeen in de zedenles gepredikt wordt), die aan de geschiedenis, den Bijbel, de klassieken of het werkelijke leven ontleend zijn, de voor zijn lezers eenigszins droge moralisatie smakelijk te maken.

Na de dissertatie van De Vooys[1]) en de uitgave door Prof. Verdam van den „Spiegel der Sonden", na hetgeen Tinbergen[2]), V. d. Vet[3]) en, nog kort geleden, mej. V. Schaick Avelingh[4]) in hun proefschriften over den aard en de beteekenis der exempelen hebben gezegd, zal men het ons niet euvel duiden, wanneer we hier, ter inleiding, met enkele algemeene opmerkingen volstaan.

Het eerst hebben de middeleeuwsche predikers het gebruik van gelijkenissen, het geven van voorbeelden in verband met hunne zedenlessen, in ruime mate aangewend.

En was het wonder, dat juist deze predikers het voorbeeld gaven, zij, die dagelijks in hun Bijbel immers hetzelfde vonden, die daaruit hadden gezien, hoe Christus zelf hierin was voorgegaan? Een verhaal als van den verloren zoon of van den zaaier — ze zagen het zelf bij hun toehoorders — sloeg in, het pakte zóó, dat een ieder zich die parabelen het best herinnerde. En ook de belangstelling van hun hoorders moest worden geleid, want ook dezen dwaalden spoedig af, zonder verder acht te slaan op hun vermaningen en waarschuwingen[5]). Robert de Sorbon b.v. begon zijn Paaschsermoen met de verzuchting, dat hij helaas wel wist, dat

---

[1]) Middelnederlandsche Legenden en Exempelen.
[2]) Des Coninx Summe.
[3]) Het Biënboec van Th. v. Cantimpré en zijn exempelen
[4]) Dat Scaecspel.
[5]) Sapientes philosophi incorporant sermones suos vestiendo eos similitudinibus et exemplis. Sermo enim corporeus facilius transit de sensu ad ymaginativam et de ymaginacione ad memoriam (Etienne de Bourbon, *Anecdotes*, pag. 5).

het hun dien dag meer om pret maken dan om heiliging te doen was. „Je sais qu'il vous faut en ce jour sermon court et table longue. Plût à Dieu que le temps de la messe elle même ne vous durât pas trop"[1]). „Audiunt sermones curiosos, non curant de illis quae aedificant", zeide Albert van Reims[2]).

Ten tijde van den bekenden Jacques de Vitry was het gebruik van exempelen[3]) het meest algemeen en hun invloed het grootst. En na hem hebben ze dan ook in zulk een mate burgerrecht verkregen, dat er in ieder sermoen gebruik van werd gemaakt, en wanneer het publiek onontwikkeld was, een zeer ruim gebruik. Ter vergemakkelijking van de taak der predikers werden er al spoedig heele lijsten van geschikte exempelen aangelegd, ten slotte zelfs groote verzamelingen, waar ook de minder belezen redenaar de door hem gezochte verhalen maar voor het grijpen had[4]).

Daarna maakten hiervan ook de schrijvers van stichtelijke werken een dankbaar gebruik. Ja, deze gewoonte was zóó tot een stelsel geworden, dat we zelfs in het ook in een ander verband genoemde Rechtsboek van Den Briel, te midden van welks rechtskundige vertoogen men toch allerminst exempelen zou verwachten, een vrij belangrijk aantal van deze verhalen vinden[5]).

Inderdaad treffen we dan ook de geheele Middeleeuwen door in tallooze geschriften uit alle landen een uitgebreide exempelen-litteratuur aan: in Engeland bij Chaucer, hier te lande bij Jan Matthijsen, in Duitschland bij Seb. Brant in diens Narrenschiff, om slechts enkelen uit de velen te noemen; overal en ten allen tijde vinden we dergelijke anecdoten in de didactische lectuur.

De exempelen droegen soms een zuiver geestelijk, soms een geheel wereldlijk karakter. In de eerste vinden we copieën en navolgingen van de verhalen uit het Oude en Nieuwe Testament; hier ontmoeten we Salomo, Saul, Samuel, David en Goliath, Elia en Elisa, de twee profeten, die destijds in zoo bijzondere vereering stonden[6]), Mozes, die bij sommigen de reputatie had een toovenaar te zijn[7]), en Jacob; we vinden Jezus, en Maria (in dezen tijd van groote Mariavereering natuurlijk in de eerste plaats), en daarnaast tallooze episoden uit het leven der Heiligen, die in de menigvuldige

---

[1]) Lecoy de la Marche, *La chaire française au moyen âge*, pag. 203.
[2]) Ibidem, pag 200.
[3]) Men vergelijke: Crane, *Exempla of Jacques de Vitry.*
[4]) Zie Verdam, *Spiegel der Sonden*, Inleiding LI en LII.
[5]) Ibidem, Inleiding LII.
[6]) Zie Alfred Maury, *Croyances et légendes du moyen âge.*
[7]) Zie Apuleius, *Opera*, II, 510. ed. Bétolaud 1891.

hagiographieën voor het grijpen lagen en bovendien door de leden der kloosterorden, vooral door de Dominicanen, vol piëteit waren vergaard.

De tweede groep, die der wereldsche exempelen, ontleende men aan de oude of de middeleeuwsche geschiedenis of aan het werkelijke leven, soms ook aan een of anderen Physiologus of Bestiaris. Vooral de Oudheid en, natuurlijk vooral na de Kruistochten, het Oosten met zijn groote verbeeldingskracht, waren een schier onuitputtelijke bron [1]). Zijn het verhalen, aan het werkelijke leven en dan bijzonderlijk aan het leven of de omgeving van den schrijver ontleend, dan is de oorsprong uiteraard zeer moeilijk, dikwijls in het geheel niet, na te gaan.

Evenals in het Scaecspel [2]) hebben ook in het Kaetspel de meeste exempelen een wereldlijk karakter; van de ruim honderd exempelen, die het bevat, zijn er een vijftiental ongeveer aan den Bijbel ontleend, de overige bijna alle aan verschillende klassieke schrijvers, onder welke ook hier Valerius Maximus en Seneca een eerste plaats innemen, en aan latere homileten.

Niet altijd echter is de bron van het exempel met zekerheid aan te wijzen, vooral niet, wanneer het mondelinge overlevering betreft. In dezen moeten we ons helaas aansluiten bij de uitgevers van Nicole Bozon's exempelen: „il est souvent impossible de déterminer ces sources avec précision. Le même récit se rencontre souvent en des ouvrages différents sous des formes assez rapprochées pour qu'il soit difficile de dire que l'imitation a suivi plutôt l'une que l'autre [3]).

Waar de schrijver zelf geen bron vermeldt, zullen we dus bij een eenigszins algemeen verbreid verhaal de ontleening niet zelden in het midden moeten laten.

Een betrekkelijk groot aantal (26) exempelen is klaarblijkelijk uit het Scaecspel [4]) overgenomen. We zullen bij deze volstaan met een eenvoudige verwijzing naar het overeenkomstig verhaal en de uitvoerige bespreking in het meergemelde proefschrift van mej. Van Schaick Avelingh.

1. Onder vermelding der bron („In den bouc die men heet Scolastica") wordt verteld, dat Sozoneus (*Hs. T.*: Foroneus), de zoon

---

[1]) Zie Benfey, *Orient und Occident*. [2]) Dat Scaecspel, blz. LXXII.

[3]) Les contes moralisés de Nicole Bozon, frère mineur, publiés par Lucy Toulmin Smith et Paul Meyer, blz. XIII.

[4]) Dat dus, ook blijkens dít gegeven, ouder blijkt dan Dat Kaetspel. Hs. *A*. van Dat Scaecspel is trouwens 1403 gedateerd.

van Ynacus (*Hs. T.*: Ynarus), welke Sozoneus de grondlegger heet te zijn van het Grieksch recht, een persoon aanwees, „die de rechten verclaersen ende bewijsen soude / voor den welken men alle de ghescillen brynghen soude" / en een plaats bestemde voor het vonnissen en recht spreken „ende dese stede hiet forum".

Dit verhaal vinden we, behalve in Petrus Comestor's Scolastica, in Vincentius Bellovacensis' Speculum Historiale, Lib. I, cap. CX (Phoroneus filius Inachi et Yohis), in Maerlant's Spiegel Historiael, I^1, 45 en Augustinus' De Civitate Dei [1]), Lib. XVIII, cap. III.

2. Het voorgaande exempel wordt onmiddellijk door dit tweede gevolgd, hetwelk het eerste is van de 16 aan den Bijbel ontleende exempelen, die er in het Kaetspel voorkomen. „In den bouc van Genesis staet", zoo lezen we en dan volgt het overbekende verhaal van de Jacobs-ladder: „[hij] sach eene leedre gaende toten hemel". Bij zijn ontwaken noemde Jacob deze plek de poort des hemels en plengde er olie, beloofde een offer bij zijn terugkomst en noemde deze plaats Bethel „dat es te segghene / Gods huus /". Hieruit trekt de auteur dan de zedenles, dat men steeds en overal „goet recht doen" moet, want „waer men goet recht doet / daer gaen die inghelen up ende neder / tusschen Gode ende den rechters ende brynghen trechte van boven nederwaert".

Behalve in Genes. 28, vs. 10 vlgg. vinden we deze geschiedenis, echter zonder deze toepassing, die van den schrijver zelf schijnt te zijn, in Augustinus' De Civitate Dei, XVI, cap. 38; Flav. Josephus, Antiq. Jud. Lib. I, Cap. 18; Boendale's Lekenspieghel, I 39, 49 vlgg.; in Chaucer's The persones tale [2]) 440, IV, 595.

3. Dit verhaal is, zooals ook vermeld wordt, ontleend aan Exodus 3, 5 en bevat de geschiedenis van Mozes in het brandende braambosch, waar God tot Mozes de bekende woorden spreekt: „doe uwe schoenen van uwe voeten, want de plaats, waarop ge staat, is heilige grond." Eenigszins gewrongen trekt de auteur dan deze parallel: „Int ghelike mach men segghen / dat de stede helich is daer men goede iusticie / ende goet recht doet".

4. De verandering van Jezus' gedaante op den berg Thabor. Mattheus wordt hier als bron opgegeven en Hoofdstuk 17 van dit evangelie is dan ook op den voet gevolgd. Ook de Spiegel Historiael [3]) I^7, 14 vertelt „ons heren transfiguratie", evenals de

---

1) Ed. E. Hoffmann 1890 (Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum, vol. XXXV).
2) Ed. Walter Skeat.
3) Ed. De Vries en Verwijs.

Rijmbijbel II cap. LIV. Waarschijnlijk is het aan Augustinus' De Civitate Dei, Lib. XX, cap. 21. ontleend.

5. Zonder vermelding van bron wordt hier gehandeld over den trouwen dienaar Pinopion (*Hs. T.*: Panopion), die, toen men zijn meester zocht „bij nachte omme doot te slane", zich zelf in diens kleederen hulde. Hier vooral treft de naïeve middeleeuwsche verhaaltrant. Deze geschiedenis vinden we ook bij Val. Maxim.[1]) VI, 8, 6 en Seneca, De Benefic.[2]), Lib. III, cap. 25.

6. Bovengenoemd staaltje van slaventrouw wordt onmiddellijk gevolgd door dit tweede. De slaaf van een advocaat, Anthonis geheeten, wilde, toen zijn meester „gheaccuseert was van te hebbene ghedaen ghetrouwet hoerdom", ondanks „de pinen en tormenten, die men hem dede", niet tegen hem getuigen. De schrijver zegt het aan Valerius Maximus ontleend te hebben, en we vinden het dan ook Val. Maxim. VI, 8, 1. Een dergelijk verhaal wordt in de Gesta Romanorum[3]) 269, app. 73 (blz. 669) vermeld.

7. Het omgekeerde van 5 en 6, trouw van den meester tegenover den slaaf, is de inhoud van dit verhaal, waarvoor geen bron vermeld wordt, doch hetwelk, te oordeelen naar de aanvangswoorden „men leest van", uit een geschrift afkomstig moet zijn. De meester is hier niemand minder dan Julius Caesar, die, hoewel eerst na aansporing van den beschuldigden slaaf zelf, zich opwerpt als diens verdediger voor het gerecht. Hetzelfde wordt in het Scaecspel[4]) verteld, waaraan het wel ontleend zal zijn.

8 en **9** zijn voorbeelden van dezelfde trouwe dankbaarheid, als waarvan in 7 wordt gewag gemaakt.

In exempel 8 wordt koning Pharao om zijn dankbaarheid als vorst geprezen: hij maakte ten bewijze zijner erkentelijkheid Jozef regent over geheel Egypte. Hoewel hier geen bron wordt vermeld, mag zeker Genes. 41, vs. 41 als zoodanig gelden. Hetzelfde verhaal bij Flav. Josephus, Antiq. Jud., VI, 1.

In exempel 9 strekt de zoon van Titus Vespasianus tot voorbeeld, die elken dag, waarop hij „niet ghegheven en hadde", als verloren beschouwde.

De auteur ontleende dit exempel aan een der in het Scaecspel[5]) over Titus zelf voorkomende anecdoten, waarin het weer uit

[1]) Ed. Teubner. [2]) Ed. Gercke, *L. A. Senecae Opera.* [3]) Ed. Oesterley.
[4]) Fol. 38b, exemp. 42.
[5]) Dat Scaecspel fol. 36a; zie verder: Ibid. blz. LXXXVIII, no. 31.

Suetonius, Titus, Lib. VIII, cap. 8 („Amici, diem perdidi") werd overgenomen.

10. Keizer Tiberius' goede verhouding tot zijn officieren geeft de stof van dit zeer korte exempel, dat de schrijver volgens zijn mededeeling aan (Flavius) Josephus heeft ontleend, bij wien we het echter niet hebben aangetroffen. Wel vinden we het o. a. bij Orosius[1]) VII, 4, 1 en in Pauli's Schimpf u. Ernst, no. CCXXXVI.

11. Aan denzelfden Josephus ontleend („Hij seyde ooc een exempel aldus") is de geschiedenis van den man, die met zweren overdekt was, en nu ontzettend door vliegen werd gepijnigd. Toen iemand, die medelijden met hem had, deze kwelgeesten verjoeg, werd hem dit door den patiënt verweten met de opmerking, dat hij te voren slechts weinig bloed verloor, daar die vliegen zich tot verzadigings toe aan zijn bloed gelaafd hadden, terwijl nu een nieuw leger van die hongerige dieren op hem zou aanvallen. Om deze zelfde reden hield nu Tyberius steeds dezelfde officieren, daar zij z. i. bij deze verzadigde vliegen te vergelijken waren.

Het verhaal is ontleend aan Flav. Joseph., Antiq. Jud., Lib. XVIII, cap. 6, 5. Parallellen vinden we Gest. Rom., blz. 721, no. 51 en W. v. Hildegaersberch, XXXVI.

12. Hierin wordt vrij getrouw naverteld, hetgeen in 4 Koningen[2]) 5 vs. 1—27 verhaald wordt: Naaman, vazal (,prinche') van den koning van Syrië, was melaatsch en zocht en vond genezing bij den profeet Eliza (*Hss.* Elyzeus en Helizeus), die het hem door Naaman geboden geld weigerde. Eliza's dienaar Gehasi (*Hss.* Gyesi) wist toen toch met een leugen dat geld van N. te krijgen, doch E. ontdekte het „bij ingheven van Gode" en strafte hem met melaatschheid. Ook de Gest. Roman. (app. 15. 211; 620) en Augustinus' De Civitate Dei, Lib. XXII, 29 (toespeling: Oesterley, blz. 659) maken melding van deze bestraffing.

13. Toen de Senaat van Rome eens beraadslaagde over de vraag, wien men als rechter naar Spanje zou zenden, een rijk maar gierig of een geheel onbemiddeld man, gaf „Scipio van Affrike" den raad geen van beiden te zenden „want die eene en heeft niet ende die ander en ghenoecht niet". Dit exempel, dat ook in het Scaecspel[3]) wordt verteld en daaruit waarschijnlijk is overgenomen, is aan Val. Maxim. VI, IV, 2 ontleend.

---

[1]) Paulus Orosius, *Historiarum adversum paganos Libri VII.* ed. Zangemeister.
[2]) Naar de Vulgaat; Statenvert. 2 Kon. .
[3]) Fol. 14d, vergelijk Dat Scaecspel, blz. LXXXI, exempel no. 16.

14. Helinandus *(Hs. K.*: Alimandus; *Hs. T.*: Linnandus) verhaalt: Op een vraag van Domesteus (*Hs. T.*: Domestius) aan een advocaat, Aristodemus geheeten, hoeveel hij aan een bepaalde rechtszaak gewonnen had, luidde het antwoord: „een marc gouds"; Domestius' wederantwoord was: „ic hebbe meer ghewonnen met zwijghene dan ghij met sprekene". We lezen deze anecdote inderdaad in Helinandus, De Bono Regimine Principis [1]), Cap. XX, waar de namen der twee personen echter „Demosthenes en Aristodius" luiden.

15. Aan Gen. 19, vs. 24 is ontleend de bestraffing van Sodom en Gomorra, op welke steden God een zwavelregen (in *Hs. T.* verkeerdelijk: fulgur [2]) deed neerkomen, waardoor alles verbrandde, behalve Loth en diens twee dochters, die op bevel van den engel de stad verlaten hadden. Ook hier wordt de zelden ontbrekende zedenles niet gemist: „Hieran mach men merken sine gherechtichede / ende zine iusticie / inde wrakende punicie van der misdaet". Ook Augustinus' De Civitate Dei, Lib. XVI, cap. XXX en Flav. Joseph., Antiq. Jud. 1, 11 (toespeling ibid. VIII, 3) vermelden dit bijbelverhaal.

16. Toen de Senaat van Rome een vaalt had doen herscheppen in een wandelpark, bleek na korten tijd, dat daaronder een spelonk was, waarin zich albasten beelden, die verschillende deugden voorstelden, bevonden. Het beeld der Justicie was geblinddoekt en geheel naakt. En nadat de senatoren eerst omtrent de bedoeling hiervan in het onzekere verkeerd hadden, hebben ze die ten slotte begrepen en daardoor het wezen van de rechtspraak beter verstaan.

Blijkens de woorden, waarmede dit exempel aanvangt, is het ontleend aan de „Historie van Rome", wat misschien aan de Gesta Romanorum zou kunnen doen denken: op pag. 300 ed. Oesterley komt ongeveer dezelfde geschiedenis voor. Verder heeft Bromyard, Summa Praedicantium 11, 148 een vrijwel gelijkluidend verhaal.

17. Bij het wegbreken van een kerkmuur te Lengres (*Hs. T.*: Lenghers) vonden de werklieden een looden kist, waarin een „begraven mensche" lag, die, naar zij meenden, niet dood was. Priester noch suffragaan konden dit aantoonen, doch op de vraag van den „overbisschop" antwoordde de man niet alleen, doch vertelde zelfs zijn levensgeschiedenis, welke hierop neerkwam, dat hij lange jaren geleden in Lengres als heiden, weldoende en door een ieder geacht, geleefd had; wegens zijn goeden levenswandel waren de helsche pijnen hem bespaard gebleven, doch, daar hij heiden

---

1) Migne, Patr. Lat., no. 212, blz. 741.

2) Vergelijk beneden, Hoofdst. VI.

geweest was, bleek de hemelsche zaligheid niet voor hem weggelegd. De „overbisschop" heeft toen den man alsnog gedoopt.

De auteur zegt het exempel aan de Aurea Legenda [1]) ontleend te hebben, waar we cap. CLXVI, blz. 743 een soortgelijk verhaal aantreffen. Ook de Sp. Hist. 1^3, 54 vertelt van de lotgevallen „van den bisschop Desidere van Lengres".

18. Hetgeen in Esther, Hoofdst. 1—9 staat opgeteekend wordt hier zeer uitvoerig en nauwkeurig naverteld. Hoe Ahasverus zijn vrouw Vasthi, een nicht van Mordechaï (*Hs. K.*: Marodocius; *Hs. T.*: Mardocheus) verstiet en Esther tot vrouw nam, zijn vriendschap voor Haman (*Hss.* Amman), dit alles vinden we hier in den breede uiteengezet. — Het exempel is waarschijnlijk ontleend aan de Gesta Romanorum, cap. 177, welks verhaaltrant hier zeer dichtbij staat, terwijl de vormen der eigennamen met die van *Hs. T.* overeenkomen. Ook Chaucer heeft het in The tale of Melibeus (vs. 2299 vlgg.) opgenomen. Eveneens ontmoeten we het in Brant's Narrenschiff [2]), blz. 264, die het, naar het schijnt, eveneens uit de Gest. Roman. overnam. Ook Hans Sachs (I. 1. 24*b*) vermeldt dit verhaal. Voor andere paralellen te vergelijken: Gest. Roman, blz. 741, n°. 177.

19. Het bekende verhaal van Salomo's „eerste recht" volgens Koningen III.

Het is hier, als elders, ondoenlijk naar de door den schrijver gebruikte bron te gissen, daar we uit zoovele te kiezen hebben. We vinden dit, ook in de Middeleeuwen, reeds zoo algemeen bekend voorbeeld van rechtvaardigheid o. a. in Flav. Joseph., Lib. VIII. cap. II, Rechtsb. v. Den Briel [3]), blz. 50, regel 17 vlgg., Sp. der Sond. [4]), vs. 15123—'38.

20. Alexander van Macedonië ging eens „ghelijc eenen simpelen ruddere spionneeren aan het hof van koning Pore. Deze, die in Alexander een van diens ridders Antigomes (*Hs. T.*: Antigones) meende te herkennen, ontving hem zeer vriendelijk en vroeg hem, toen ze samen aten, naar de sterkte van Alexanders strijdmacht. Toen echter Alexander bij het einde van den maaltijd eenige gouden schotels wegstopte en „tsconyncx Pore drussaten" hem als dief voor koning Pore brachten, vroeg deze naar de motieven van dezen zonderlingen diefstal. Alexander antwoordde, dat hij een arm ridder was en het bovendien aan Alexanders hof als gewoonte gold de schotels als eigendom te laten aan den gast, wien ze

---

[1]) Ed. Graesse. [2]) Ed. A. W. Stroebel, Quedlinburgii, Leipzig, 1839.
[3]) In de Oudvaderl. Rechtsbr., ed. Fruin en Pols. [4]) Ed. Verdam.

voorgezet waren; dat hij daarom gemeend had, dat dit gebruik nog te eerder bij koning Pore zou gelden, daar deze immers veel rijker was dan Alexander. Nadat tot groote verbazing van koning Pore's dienaren gebleken was, dat werkelijk deze traditie aan Alexanders hof bestond, zijn ze allen uit hebzucht tot hem overgeloopen, hebben Pore verslagen en Alexander heerscher over diens rijk gemaakt.

Dit is een van de vele verhalen, die er omtrent Alexander den Groote in de Middeleeuwen in omloop waren [1]) en waarvan de auteur van het Kaetspel er drie [2]) heeft opgenomen. Een bron wordt voor deze anecdote door den schrijver niet opgegeven; ze zal echter wel aan de Gesta Roman. cap. 198 blz. 610 [3]) ontleend zijn. In den Spiegel Historiael 1[4], XXXIX en XL vinden we hetzelfde vermeld [4]) alsmede bij Hoogstra, Leven v. Alex. den Gr., Tekst I, blz. 14 en 15.

21. Koning Nebukadnezar (zooals bij ongeveer alle middeleeuwsche schrijvers, naar de Vulgaat „Nabugodonosor" genoemd), was zoo onredelijk, van zijn toovenaren en wichelaars te eischen, dat zij hem een droom zouden uitleggen, dien hij zelf vergeten was. Blijkens de beginwoorden, „men leest in den bouc van Daniele den prophete" is dit exempel ontleend aan Daniël, waar we het dan ook Hfdst. 2, vs. 1—11 vermeld vinden. Verder bij Flav. Joseph., Antiq. Jud. Lib. X, Hfdst. 10, 429; Chaucer, The house of Fame, Lib. II, regel 515 en Maerlant's Rijmb., cap. CCCCXV.

22. „In den bouc van der proprieteit van dieren" wordt verteld, dat er een slang „aspis" bestaat, op welke algemeen jacht gemaakt wordt, daar ze een kostbaar edelgesteente vóór in den kop heeft. Meestal heeft men de grootste kans haar te vangen, wanneer men ze „met menestraudie" in slaap weet te brengen, doch soms is deze slang zoo slim, dat ze de ooren toehoudt om de verleiding te ontgaan. Een parallel vinden we in Petrus Alphonsus, Disciplina Clericalis [5]), blz. 690, fab. XV, doch aan welken Bestiaris deze mededeeling ontleend is, heb ik niet kunnen opsporen.

23. Het bekende verhaal van de „Susanna-boeven": Joachim's vrouw Susanna, door twee Joodsche priesters valschelijk van overspel beschuldigd om hun eigen vergrijp te bedekken. Dit

---

[1])
the storie of Alisaundre is so comune
that every wight that hath discrecioun
hath herd somwhat oral of his fortune.
(Chaucer, The monkes tale, Vol. IV, 263, regel 641—'44).

[2]) T. w. exempel 20, 49, 73.

[3]) Een variant ibid., n°. 236.

[4]) Vergelijk ibid., XXVI.

[5]) Migne, Patr. Lat., n°. 157.

bijbelverhaal [1]) vinden we eveneens in het Scaecspel [2]), waaraan het echter niet ontleend zal zijn, daar de listige vraag van Daniël, onder welke soort van boom het overspel bedreven was, alleen in het Kaetsspel en niet in het Scaecspel [3]) voorkomt. Behalve de door Dr. Van Schaick Avelingh genoemde parallellen vindt men dezelfde geschiedenis o. a. bij Chaucer, vol. IV. B. 639 en in het Rechtsboek van Den Briel, blz. 147 vlgg. Een ontleening aan Petrus Comestor's Historia Scolastica is zeer waarschijnlijk [4]). De schilderkunst met haar tal van schilderijen over dit onderwerp kan verder tot bewijs strekken, hoe verbreid de geschiedenis der Susannaboeven in de Middeleeuwen is geweest.

24. Toen de auteur „iusticier in eene notable baillie in Vlaenderen" was, kwam er een Lijflandsch koopman, Michiel, met een vriend bij hem klagen over een Duitscher, een zekeren Herman, een zeekaper, die vroeger jaren lang te „Valemunde" [5]) had gewoond. Deze zeeroover nu had „up eenen Sente Maertins avent" een uit Lijfland komend schip, waar Michiel's broer aan boord was, beroofd en geplunderd, alle schepelingen overboord geworpen en, toen deze zich eerst op de eeuwigheid wilden voorbereiden, met biecht en godsdienst gespot. Op deze aanklacht werd de beschuldigde gegrepen en door een zeer nauwkeurig getuigenverhoor werd de geheele zaak opgehelderd en waarheid van leugen gescheiden. — Hieruit wordt dan deze les getrokken: „Men sal de oorconden nauwe ondersoucken ende examineren also wel ten laste van partien als ter onsculde / ende also wel ter onsculde als ten laste" /.

25. Seneca is de bron van het verhaal, waarin verteld wordt „dat eenighe lieden sijn / die meer profijts doen die peinsen / ende niet schinen doende / danne sulke andere die schinen zeer labourerende." Als voorbeeld daarvan wordt „Socratus" (*Hs. T.*: Socrates) aangehaald, die „ondertiden sat eenen gheheelen dach in ghepeinse sonder handen / voeten / of eenich ander let / of selfs de mont te roerene" en die, als men hem vroeg waarom hij „so penseus was", antwoordde: „Ic ne bem gheen poorter, mar ic bem een laboureur / die laboureer voor alle de weerelt". — Behalve bij Seneca, De otio VIII. 1. vinden we het bovenstaande o. a. Rechtsb. van Den Briel, blz. 108, regel 10 vlgg.

---

[1]) Daniel, cap. XIII.
[2]) Dat Scaecspel, ed. V. Sch. Avel., blz. LXXXII, exempel 18.
[3]) Vergelijk ibid., fol. 15c en d.
[4]) Men vergelijke ook: Pilger, Die Dramatisierungen der Susannageschichte.
[5]) Hiermede zal de Engelsche kustplaats Falmouth bedoeld zijn.

26. „Valerius secht" is het begin van een exempel, dat in *Hs. K* voorkomt doch in *Hs. T* ontbreekt. Het vertelt van een 90-jarig edelman „Carnaydes", die „so penseus" was, dat zijn vrouw Melissa — „de welke hij ghenomen hadde / meer omme sinen tijt mede te cortene/ ende sijn ghepeins mede te minderne / danne anders" / wordt er naievelijk bij vermeld — hem voortdurend, de spijse in sinen mont" moest steken om te verhinderen, dat hij den hongerdood zou sterven. Op deze geschiedenis zinspeelt waarschijnlijk Seneca, Dialog. X. 14, waar de oude man „Carneades", de juiste naam van den wijsgeer, te vinden is [1]).

27. Het exempel van het onduidelijk vonnis is een mondelinge overlevering („Ic hoorde eens") waarvan ik geen parallel heb gevonden. In een bijzonder belangrijke zaak werd een zóó duister vonnis gewezen, dat geen van beide partijen er iets van begreep, doch, nadat de rechters op hun herhaald verzoek het vonnis nog eenmaal hadden uitgelegd, werd het hun glashelder, tengevolge waarvan degene, die eerst in appèl wilde gaan „van sinen appeele renunchierde',. Hieruit wordt de wenschelijkheid afgeleid „dat de rechter die best ter talen / ende verstandelicxt can spreken" het vonnis „claer sal wijsen".

28. Ten bewijze, dat „vonnessen behooren gherechtelike ende claerliken ghewijst te sine / ende behooren gherechtelike ende wijselike verstaen te sine", dient het onmiddellijk op het vorige exempel volgend bekende verhaal, dat God aan Mozes beval naar den Koning van Egypte, Pharao, te gaan ter bevrijding van het volk van Israël, en toen deze zich wegens zijn geringe welbespraaktheid verontschuldigde, hem zijn broer Aäron toevoegde. „Dus laste onse heere Moyses metter bederve / ende Araonne metter talen", ter bevordering van een duidelijke en verstandige behartiging dezer zaak. Zooals ook vermeld wordt, is het ontleend aan Exodus III—VI. Verkort te vinden Flav. Joseph., Antiq. Jud. II. 152.

29. God zond den profeet Samuel tot Koning Saul om hem te bevelen met zijn gansche volk naar het land van Amalech te gaan en daar alles te dooden: menschen en dieren. Saul volbracht Gods bevel, doch liet alleen koning Agag leven, evenals alle vette beesten. Daar dit God mishaagde, zond Hij hem een bedreiging. „Doe bad de conync Saul den prophete Samuel / dat hij sinen paix zoude maken tjeghen Gode" en hield „daartoe" den profeet

---

[1]) Karneades, Grieksch wijsgeer, 214—129 v. C., leider van de school van Plato te Athene.

zóó vast bij zijn mantel, dat deze scheurde, waarop de profeet zeide: „uw rijk zal scheuren, gelijk nu mijn mantel scheurt, omdat ge Gods gebod niet volvoerd hebt". Saul verdedigde zich wel door te zeggen, dat hij de vette beesten gespaard had om God offeranden te brengen; doch Samuel antwoordde, dat God gehoorzaamheid boven offerande stelde. Toen hij daarna koning Agag liet dooden, werd hij door de „quade gheest beseten / doot gheslegben / ende sine kinderen int gheberchte van Ghelboe" gevoerd. Hieruit wordt dan de moraal geput: „Ende ghelic dat God wrac dit ghebrec van execucien / hets te gheloovene / dat hijt loonen sal die de goede execucien van iusticien doet". Behalve I Koningen, 15 vlgg. vinden we dit exempel bij Flav. Josephus, Antiq. Jud., VI. IV. 6.

30. De diefstal van den Judaeër Achan (*Hs. K.*: Achor; *Hs. T.*: Acar) voor Jericho tegen Gods uitdrukkelijk gebod: de Israëlieten verloren nu den strijd voor de stad van Ai (*Hs. K.*: Hay; *Hs. T.*: Bay) en Achan werd gedood in een dal, dat nog heden zijn naam draagt. Ontleend aan Jozua, VI. 1 vlgg. Bovendien: Rijmb. CXXXVIII en Flav. Joseph., Antiq. Jud., V. I. 5—10.

31. Abrahams offer. Wegens de algemeene verbreiding van dit verhaal (o. a. Flav. Joseph., Antiq. Jud., I. 10. 5.) is het onmogelijk met eenige zekerheid de bron, waaraan de schrijver hier ontleend heeft, aan te wijzen.

32. Nauwelijks den naam van exempel verdient het zeer kort vermelde verhaal van „Narcisus" (*Hs. T.*: Naercisus), die „hem selven doodede omme minne / Ja omme minne van sijns selfs scaduwe/ dat was eene zotte ende eene onbekende minne". In *Hs. T.* is het onvolledig en onnauwkeurig vermeld. Het is mogelijk ontleend aan Ovidius' Metamorphoses [1]), Lib. III. 370 vlgg.

33. Socrates zegt, – en eenige regels te voren wordt dezelfde uitspraak van Cicero (*Hs. K.*: Tulius; *Hs. T.*: Tullius) vermeld — dat bij het wijzen van een vonnis vooral gramschap vermeden moet worden. Aan Alexander werd altijd voorgehouden dat hij, wanneer hij toornig was, als hij recht moest spreken, zou wachten tot zijn goede stemming zou zijn teruggekeerd. Bij Seneca vinden we meermalen dergelijke aanmaningen tot een kalm oordeel, o. a.: De Ira II. VII. 3. en V. XIII. 3.

34. Onmiddellijk hierop volgend en zich hierbij geheel aansluitend wordt als voorbeeld van een bijzonder rechtvaardig vorst

---

[1]) Ed. Teubner.

Cambyses, de koning van Meden en Perzen, genoemd. Toen een zijner rechters eens in woede geheel zonder reden een man ter dood veroordeelde, beval de koning hem levend te villen en liet daarna den rechterstoel van den overledene met diens eigen vel dekken, waarna hij den zoon van den ter dood veroordeelde tot rechter aanstelde. Helinandus (*Hs. K.*: Alimandus; *Hs. T.*: Elmandus) Lib. XV is de bron van deze anecdote, die we ongeveer gelijkluidend in het Scaecspel[1]) aantreffen. Verder zie men de parallelle plaatsen door Oesterley, blz. 717, n°. 29 opgegeven. Ook in de schilderkunst treffen we dit onderwerp aan; de te Oudewater geboren en te Brugge — in 't eind der 15de eeuw, na 't verschijnen van „Dat Kaetspel" — werkende schilder Gerard David[2]) heeft het in twee bekende werken behandeld.

35. Toen de dappere Romein Marcus Regulus in een zeegevecht tegen de Carthagers gevangen genomen was, de Romeinen daarentegen vele jonge Carthagers van hun vrijheid beroofd hadden, mocht hij op zijn eerewoord naar Rome gaan om dan op een bepaalden dag terug te keeren, nadat hij alle Carthagers zou hebben laten bevrijden; indien de Romeinen de Carthagers niet loslieten, zou hij toch terugkeeren en „de alrequaetste doot" sterven. M. R. heeft deze vrijlating aan de senatoren, die er wel voor te vinden waren, sterk afgeraden, daar Rome niet door hem alleen, doch Carthago wel door een groot aantal sterke jonge mannen den strijd zou kunnen winnen. De rechters behooren, zegt de schrijver, evenals M. R., het algemeen belang boven het eigen belang te stellen. Val. Maxim. I. 14 staat het dichtst bij de lezing, die Dat Kaetspel heeft. — Een dergelijk, hoewel minder sterk staaltje van M. R.' eerlijkheid en vaderlandsliefde wordt in het Scaecspel[3]) gemeld, waarvoor Cicero, De officiis en Augustinus De Civ. Dei als bronnen kunnen gelden. Dat Cicero in dezen de bron is geweest (de auteur geeft „Tullius" als bron op) is onwaarschijnlijk; althans ik heb in diens werken geen parallel aangetroffen.

36. Toen de Romeinsche senatoren overlegden welken rechter zij uit zouden zenden naar het buitenland, waarschuwde Scipio Africanus, vooral geen gierigaard of hebzuchtige aan te wijzen. Een bron wordt niet vermeld; doch we vinden S. A.'s raadgeving

---

[1]) Fol. 15c.; vergelijk Dat Scaecspel, ed. V. Sch. Avel., blz. LXXXII, no. 17.
[2]) Zie Eberh. Freih. von Bodenhausen, Gerard David und seine Schule (München 1905) p. 127 f.
[3]) Fol. 87a.

gedeeltelijk althans terug in het Scaecspel[1]), waar S. A. een soortgelijken raad geeft.

37. Precoorde, de bijzit van Clerus, was zeer hebzuchtig. Toen ze begeerd werd door een zekeren Spontonius (*Hs. T.*: Spontones) en deze haar niet kon verleiden, heeft hij haar zooveel goud aangeboden, als het hoofd van Clerus woog. Voor dit aanbod bezweek ze. Ze hieuw Clerus het hoofd af en ontving het gewicht er van aan goud, nadat ze, door haar hebzucht gedreven, eerst het hoofd vol lood gegoten had. Hierdoor was ze schuldig aan vier zonden: „ghierichede, hoerdom, moort en valshede". De bron wordt niet vermeld en is mij onbekend gebleven.

38 en **38***a*. Om aan te toonen, dat „de jugen de vier zaken die gheseyt sijn met vroescepen zouden verwinnen" dienen in *Hs. K.* twee exempelen, terwijl er in *Hs. T.* slechts één, verreweg het kortste, voor wordt gebruikt en 't in *Hs. K.* eerst genoemde exempel er niet voorkomt. Het is het verhaal van David, die met behulp van drie anderen, met name Abysay, Sebocay en Jonathas, de vier zoons van Corpha „van den juedschen geslachte" en den „heydin ruese" Golyas versloeg. Deze geschiedenis wordt dan gebruikt om, naar middeleeuwschen trant, zeer gezocht allegorisch aan te toonen, dat „elc juge" de vier in het vorig exempel genoemde deugden „wederstaen ende verwinnen moet". Een bron wordt niet vermeld; gedeeltelijk vinden we het exempel: Flav. Josephus, Antiq. Jud., VI. IX, 9: „Goliathum gigantem interficit".

De overwinning van koning „Salemon" op de vier „vroede van Moab": Dorsa, Cascal, Eman en Elhan (dese namen komen in *Hs. T.* niet voor) waarschuwt eveneens tegen de vier door Precoorde bedreven zonden.

39. De listige aanslag van Judith (*Hs. K.*: Judich; *Hs. T.*: Judith) op Holofernes (*Hs. K.*: Olyphernus; *Hs. T.*: Holofernis) bij de belegering van Bethulia. De parallel, die daarna tusschen de kaatsers en Judith getrokken wordt, is, in hare naieve gezochtheid, kostelijk: „Ende gheliken dat de kaetsers van binnen buten gaen / so ghync Judich van binnen buten der stede / Ende ooc gheliken dat de kaetsers twee kaetsen maken met tween slaghen / zo slouch Judich Olyphernese thooft of met twee slaghen"! Behalve in het apocriefe boek Judith, Hfdst. 6 vlgg. lezen wij het verhaal in den Spiegel Historiael, I[3], 10, Rijmbijbel, CCCCXXXIV, Chaucer, The tale of Melibeus

---

[1]) Fol. 14d.

2287, vlgg.; Seb. Brant's Narrenschiff, blz. 114: „Holofernes truncken von fullen u. prassen", Pauli's Schimpf u. Ernst, no. CCXXVI. Verder vermeldt Oesterley[1]) nog een 25-tal parallellen.

40. Het verhaal van Mozes (*Hss.* Moyses) en Aäron (*Hs. K.*: Araon), die, de een wereldlijk, de ander geestelijk, God dienden en naar koning Pharao gezonden werden om de kinderen Israëls te verlossen. *Hs. K.* geeft als bron „Exodus ende Leviticus", *Hs. T.* alleen „Exodus". Hier zal waarschijnlijk Exodus III de bron zijn geweest.

41. Een tot in de kleinste bijzonderheden nauwkeurig naverteld verhaal — de schrijver is blijkbaar met de uitvoerigheid van dit exempel zelf eenigszins verlegen en verontschuldigt zich dan ook bij voorbaat: „dat een ghedeel lanc es / maer het es goet ende warachtich / ende hiertoe wel dienende" — van de bekende beproeving van „de verduldighe Griseldis"[2]) door haar man en vorst Gautier (*Hs. T.*: Gautier), „marcgrave van Salusen" (*Hs. T.* ontbr.), die haar als eenvoudige dochter van den man uit het volk, Jan de Nicole, (*Hs. T.*: Jan Nicolle) huwde en haar alle koninklijke rechten en eerbewijzen gaf, doch, om haar liefde en trouw te beproeven, haar van hare kinderen beroofde en ten slotte wegzond en bij een listig bedachte comediebruiloft met haar eigen dochter dienares liet zijn, welken plicht ze uit liefde voor Gautier zonder eenige uiterlijke ontroering vervulde.

Dit in de Middeleeuwen zoo algemeen verbreide verhaal dankt zeer waarschijnlijk zijn groote bekendheid aan de bewerking er van in Boccaccio's Decamerone, aan welke volgens sommigen een historisch feit, naar de meening van anderen echter „le lai du Freisne" van Marie de France[3]) ten grondslag ligt. Petrarca gaf er in 1373 een Latijnsche vertaling van. We mogen gerust aannemen, dat ons exempel tot deze vertaling van Petrarca te herleiden is, wanneer we in onzen tekst als bron zien opgegeven „een pouete de welke ghenaemt was Francisque (*Hs. T.*: Franciske) Patriarke". Alleen pleit het dan niet voor de ontwikkeling van den schrijver (of afschrijver?), dat hij den naam van den bekenden Italiaanschen Renaissanceschrijver zoo volksetymologisch heeft verbasterd en in hem blijkbaar een kerkvader heeft gezien!

Over geheel Europa, tot in IJsland toe, is Petrarca's vertaling bekend geworden en tot mysteriespel, drama of volksroman omgewerkt: in Frankrijk verscheen in 1395 een „mistère par personnages",

---

[1]) Blz. 720, no. 50.
[2]) Hierop heeft V. Veerdeghem, Tijdschr. XVIII, 46—47, reeds gewezen.
[3]) Zie den inhoud van dit gedicht door Gallée medegedeeld in Tijdschr. IV, 5—8.

getiteld: „L'estoire de Griseldis"[1]); in België werd het in het begin der 16e eeuw voor het tooneel bewerkt; Chaucer in zijn Canterbury Tales[2]) leverde „The Clerks Tale"; volksboeken verschenen in alle landen van Europa, o. a. in 1471 een te Augsburg, dat in talrijke herdrukken het licht zag[3]); in Frankrijk vindt men „le Fabliau de Griselidis", waarin de graaf van Saluces Eustace genoemd wordt, en de „Histoire de la constance et patience de Grisildis traduite du Latin de Fr. Petrarca" en „Le Mirouer des femmes vertueuses", waar de graaf Gautier heet. De Nederlandsche volksboeken dragen den Franschen stempel; ze zijn ook hier te lande in grooten getale verschenen[4]), de meeste in de 16e en 17e eeuw.

Of de schrijver van „Dat Kaetspel" Petrarca's vertaling zelf gelezen en gevolgd heeft, dan of hij een tot deze vertaling te herleiden bron voor zich heeft gehad, kan niet met zekerheid worden vastgesteld. Doch een ernstig bezwaar is dit niet, wanneer we zien, hoe weinig de Nederlandsche redacties van het verhaal onderling afwijken. Ten bewijze hiervan vindt men hieronder eenige passages uit onzen tekst naast de overeenkomstige plaatsen uit een der volksboeken, getiteld: „Een schoone Historie van de goede vrouwe Griseldis" bij B. Koene, Boekdrukker in de Boomstraat, gedateerd 1612[5]):

Dat Kaetspel.	*Volksboek.*
(fol. 25d) Het was een pouete de welke ghenaemt was Francisque Patriarke / Ende dese scrijft / dat deerste marcgrave van Salusen hiet Gautier / Ende dese marcgrave was versocht van sinen lieden ende onderzaten / dat hij trouwen wilde een wijf / anghemerct dat hij gheene en hadde / Te dien hende dat sijn lant naer hem niet en bleve ongheoort / De welke zake hij sinen ondersaten consenteerde....	(blz. 3) Het was een Poëet, die genaamt is Franciscus Paracha; deese beschrijft dat de eerste Markgrave van Salusen Heere Gautier was. En deese Markgrave was verzogt van zijn Volk en Onderzaaten, dat hij een wijf trouwen zoude: (want hij geen en hadde) tot dien einde, dat zijn land na hem niet bleef ongeregeerd. Welke zaake hij zijn Onderzaaten consenteerde.

[1]) In 1910 door Gailly de Taurines en Leonel de la Tourrasse opnieuw uitgegeven, (ed. Hachette).
[2]) Vs. 7953.
[3]) Later in Marbach's Volksbücher (Leipzig 1838) opgenomen.
[4]) Gallée noemt er in zijn bovengenoemde uitgave een tiental.
[5]) D. w. z. een 19e eeuwsche herdruk van een tekst met approbatie, a° 1612.

(fol. 27b) Ende als dese dochter out was drie iaren of daerontrent / Gautier quam tote Gryselden ende gheliet hem of hij gram gheweest hadde/ segghende Grijselde / du weets hoe du best commen in mijn huis / Ende al eist dat ic dy ghenouch lief hebbe / mine edele lieden ne hebben di niet overdanckelic / ende specialic sicdent datstu van my een kint hadts / want sy hebben groote onghenouchte / dat sy sullen moeten sijn subgiten / ende ondersaten / zulken heere of vrouwe van so cleenen ende nederen gheslachte / alstu zijts commen /

(blz. 7) Toen de dogter drie jaaren oud was, kwam Gautier tot haar, toornig schijnende, en zeide: Griseldis, gij weet hoe gij gekomen zijt in mijn huis; al is 't dat ik u lief heb, mijn Edelen en hebben u niet al te lief; bijzonder om dat gij een kint bij mij hebt, en om dat zij onderdanig moeten weesen zulk een Vrouwe, als gij zijt, van zulk eene kleine en nederige geslagte als gij zijt;

Zooals men ziet, dekken deze beide redacties elkaar vrij wel. En, wanneer men dan bedenkt, dat ze ongeveer twee eeuwen uiteenloopen (1431—1612), treft deze gelijkvormigheid in verhaaltrant en woordenkeus nog meer. Doch het opsporen van de gemeenschappelijke bron, die hier gevolgd is, wordt er uitermate moeilijk, zoo niet onmogelijk door.

42. „In den vierden bouc van den Conynghen staet" [1]), dat, toen koning Ezechias den vorst van „Azierien" (*Hs. T.*: Assurien), Zenazeris (*Hs. T.*: Ihenazeris), „bij miraclen van Gode" overwonnen en met Gods hulp Jeruzalem verwoest had, Ezechias Gods hand in zijn geluk niet wilde erkennen. Hierop zond God hem een „ziechede/ dat hij qual toter doot" en liet hem door den profeet Jesaja (*Hss.* Ysayas) weten, dat hij sterven moest. Toen daarop echter Ezechias berouw toonde, verkreeg hij vergiffenis, genas en leefde nog vijftien jaar. Waarna de auteur met een vermaning, die meer op ervaring dan op zuivere ethiek berust, besluit en bovendien weer een zijner gewrongen parallellen met het kaatsen laat volgen: „Dus ghecreech Ezechias met eenre duecht van berouwenessen/ sijn leven verlanghet XV jaer / gheliken dat de kaetsere wint met

---

[1]) IV Reg. 18. 7.

eenre kaetse XV in sine rekenynghe." – Waarschijnlijk is dit exempel aan Flav. Joseph., X, 1, 12 ontleend. Men vindt het ook vermeld in Maerlant's Rijmbijbel, CCCLXXX.

43. „Gheliken dat de guldine legende seyt" stond op elk klein stukje van het hart van Sinte Ignacius, nadat het door „keyser" Trygamus [1]) in stukken gesneden was, met gouden letters de naam van „Jhesus Xristus". We lezen dit wonderverhaal werkelijk Aurea Legenda, Cap. XXXVI[4], De Sancto Ignatio: „et illud (sc. cor) scindentes per medium totum cor ejus inscriptum, hoc nomine, Jesus Christus, litteris aureis inveniunt".

44. Nauwelijks den naam van exempel verdient het verhaal van den schipper, die zich, vóórdat hij de reis aanvaardt, van alle „lijftuchten" voorziet. — Uiteraard is hier niet na te gaan, uit welke bron de schrijver dit putte.

45. Van dezelfde strekking als het voorgaande is het verhaal, dat „in den eersten bouc van den Conynghen staet", van Davids strijd tegen Golyath (*Hs. K.*: Golyas; *Hs. T.*: Golias), waarbij David overwon, daar „hine niet ghepayt [was] met eenen steene of met tween sonder meer / maer hij versach hem van vijf steenen / ende van al dies dat hem van nooden was." We vinden dit bijbelverhaal bij velen naverteld of vermeld [2]), o. a.: Flav. Joseph., VI. IX. 9, Spiegel Historiael I [2]), 25. Chaucer's Tale of the man of lawe, 934—'35.

46. De auteur toont met het exempel van den vlierboom aan, dat de door hem, zondig mensch als wij allen, verkondigde zedelijke stellingen, al komen ze dan uit den mond van een gewoon sterveling, allerminst te verachten zijn. „Ic ne zegghe niet / noch selfs peinse / dat in mij waren noch sijn de voorseyde duechden ende virtuten / Ende ic ne bem niet so presumptueus / dat ic wane of meene / dat ic eenich oft minste vulcommelic hebbe / noch houde in also vele als ic mij dies bewinde / dat betre God". Dezelfde verhouding, zegt hij dan, als er bestaat tusschen mij en de deugden, is er tusschen den vlierboom (*Hs. K.*: vlienderboom) en diens bloemen: de boom zelf ziet er leelijk uit, het hout is niets waard en toch heeft hij mooie, witte, geurige bloemen, waarvan men „water distelleert dat goet ende oorboorlic es", waaruit dus blijkt, dat „de bloumen / ende de boom van wien sy commen / al contrarie [sijn]". – Een bron wordt niet opgegeven, en zeer wel mogelijk is

---

[1]) Bedoeld is keizer Trajanus, die 98–117 regeerde.
[2]) Vergelijk exempel 38, waar Davids overwinning eveneens wordt vermeld.

dit exempel door den schrijver aan zijn eigen natuurkennis ontleend.

47. Aan Augustinus' De Civitate Dei is het exempel van de kuische Lucretia ontleend. „Sinte Augustijn scrijft in den bouc van der stat ons heeren"): Lucretia, de vrouw van Collatinus, werd door Sextus, den zoon van Tarquinius Superbus (*Hs. K.*: Tarquelin de hovaerdighe, *Hs. T.*: Terquewin die hoverdighe), toen Collatinus met den keizer op expeditie was, verkracht. Zij ontbood daarop haar man, vertelde hem, wat er gebeurd was en doorstak zich met een zwaard, dat ze heimelijk onder haar mantel verborgen had gehouden. Collatinus zwoer daarop Tarquinius, diens zoon en hun geheele geslacht te zullen verdrijven, welken eed hij gestand deed. — Dit verhaal van zelfmoord uit kuische schaamte is vroeger en later zeer algemeen verbreid geweest: Oesterley geeft in zijn uitgave van de Gest. Roman.[1] ± 30 parallellen, waarnaast nog Orosius, II. 3. 12, Chaucer, vol. III. 335 vlgg. en Seb. Brant's Narrenschiff, blz. 128 en 137 zouden te noemen zijn.

48. „Trogus Pompeius" (*Hs. T.*: Troymus Pompius) vertelt van Lycurgus (*Hs. K.*: Lingurgius, *Hs. T.*: Ligurgus), die er zijn geheele leven alleen op uit was „omme gherechtichede te doene ende die te houdene". Wanneer hij wetten maakte, zorgde hij er steeds voor, dat daarbij verschillende deugden in acht genomen werden: matigheid, onbaatzuchtigheid, „dat men niet meer prijsen soude goud of zelver / danne coper of thin", een goede verdeeling van de werkzaamheden der „vrome", die „zouden oordineeren de batailgen" en van de „wijse ende vroede", die „regieren de wetten ende renten", billijk erfrecht, zuinigheid, toezicht op kinderarbeid, eerbied voor den ouderdom, verder het beginsel „datmen de maechden zoude huwen zonder douarie" en kuischheid („ne behoort niet dat sij vercochten haerlieder maghedom ende zuverhede"). Doch toen het volk dergelijke zware wetten niet aanvaarden wilde, verzon hij er wat op („vant hij eene fixie") en zei, dat deze wetten niet van hem, doch van den god „Apollo Delhus" (*Hs. T.*: Apollo Delphinus) waren, van wien men misschien wel dispensatie zou kunnen krijgen. Hij zeide wel genegen te zijn dezen god daarom te gaan vragen, mits het volk dan beloven wilde de wetten te houden tot zijn terugkeer. Nadat het dit gezworen had, ging hij naar Creta en bleef daar zijn gansche leven, terwijl hij op zijn sterfbed bepaalde, dat hij in zee zou worden

---

[1] Blz. 489.

begraven, opdat ook zijn lijk niet meer in zijn vaderland zou terugkeeren. – Behalve bij Trogus [1]), 3, 3, 12 wordt Lycurgus' list verteld door Val. Maxim., I. 2. 3. [2]) en in de Gest. Roman., blz. 557 [2]), waar Lycurgus tot Ligurius verbasterd is. Naast de door Oesterley genoemde paralellen worde nog Chaucer gen. L. 2425, als ook Vinc. v. Beauvais, Spec. Histor. II, 90 vermeld.

49. De Sicilianen verlangden allen naar den dood van hun vorst, den tyran Dionysius (*Hss.* Denys), behalve een vrouw, die steeds bad, dat hem een lang leven zou zijn weggelegd. Daar de tyran hiervan op de hoogte was, ontbood hij deze vrouw bij zich en vroeg de reden. Ze antwoordde, dat ze zeer oud was, twee voorvaders van Dionysius ook als tyran had gekend en opgemerkt had, dat steeds de zoon wreeder en kwaadaardiger was dan de vader. Wanneer dus Dionysius gestorven zou zijn, zouden ongetwijfeld de Sicilianen in nog ongelukkiger toestand geraken. — Blijkens de beginwoorden is dit exempel ontleend aan Val. Maxim. waar we het dan ook VI. 2, 2 lezen. Bovendien treffen we het aan: Sp. Histor. I[3], 48, Pauli's Schimpf u. Ernst en Gesta Roman., waar [3]) een 18-tal parallellen worden opgegeven.

50. Toen bij de belegering van Lampsacus (*Hs. K.*: Lapsacum mede; *Hs. T.*: Lapsacum) door Alexander den Groote, diens vroegere leermeester Anaximenes (*Hs. T.*: Anaximanes) het krijgsplan van zijn oud-leerling vernam, ging hij naar Alexander om hem te smeeken dit niet ten uitvoer te brengen. Daar Alexander, toen hij Aneximenes zag naderen, zich niet wilde laten overhalen, zwoer hij nooit te zullen doen, wat deze hem zou vragen. Deze, den eed hoorend, vroeg toen juist het omgekeerde, nl. om heel Lampsacus te vernietigen en allen te dooden. Alexander zag in dat hij „versubtijlt" was en liet de stad overeenkomstig zijn eed verder ongemoeid. Deze anecdote is zeer waarschijnlijk aan het Scaecspel [4]) ontleend, waar het weer uit Val. Maxim. VII, III, 4 zal zijn overgenomen. Overigens zijn hier naast de in de Scaecspel-uitgave [5]) genoemde parallellen: Quint. Curt., I, blz. 30 [6]) en Hoogstra, Leven v. Alexander den Groote, Tekst II blz. 92 en 93, te vermelden.

51. Onmiddellijk hierop volgt een wederom aan Valerius Maximus ontleend verhaal, nl. de zelfopoffering van een bekend Romein.

Toen aan Fabius (*Hs. T.*: Vabius), die tegen een groote som gelds van Hannibal gevangenen had losgekocht, in de meening, dat de

---

1) Iustini in Historias Trogi Pompeii Epitomarum.
2) Vergelijk blz. 740, n°. 169. 3) Blz. 721, n°. 53.
4) Fol. 5b. 5) Blz. LXXV, n°. 6. 6) Ed. Vaugelas, 1653.

senaat te Rome stellig deze handelwijze zou goedkeuren, geen geld door de senatoren werd toegestaan, liet hij door zijn zoon al zijn bezittingen verkoopen en betaalde, om zijn koop gestand te kunnen doen, met zijn eigen fortuin de vereischte som. Een rechtstreeksche ontleening aan Val. Maxim. IV, 8, 1 is niet waarschijnlijk; eerder denke men hier aan Jac. v. Cessolis, Ludus Scaccorum, 20. Dit staaltje van eerlijkheid en trouw is o. a. ook te vinden in Plutarchus' Fabius, VII en in de Gest. Roman. blz. 349, waaraan de auteur het eveneens kan hebben ontleend, daar ook deze redactie tot die van Val. Maxim. te herleiden is.

52. Een rechter Salencrus (*Hs. T.*: Salencius), wiens zoon als straf voor een door hem begaan misdrijf beide oogen zouden worden uitgestoken, liet zich door de dringende bede van het volk overhalen dit niet toe te laten. Daar hij echter wilde „dat recht vulcommen worde", liet hij zijn zoon en zich zelf ieder één oog uitsteken. Hetzelfde exempel komt in het Scaecspel[1]) voor, waaruit het wel zal zijn overgenomen. Verder zie men Gest. Roman. blz. 720, n⁰. 50, waar de rechter Zaleucus heet.

53. Toen eens een senator in haast met omgord zwaard de senaatszaal te Rome kwam binnenloopen en daardoor zondigde tegen de bepaling, dat niemand daar gewapend mocht verschijnen, bood deze, zoodra hij zijn fout bemerkte, zijn zwaard aan zijn medeleden aan om zoo de doodstraf te ondergaan. Toen geen senator het vonnis aan hem wilde voltrekken, stak hij zich zelf dood „als deghuene die houden wilde / tghuent dat hij selve hadde gheholpen maken". Ook dit verhaal is zeer waarschijnlijk aan het Scaecspel[2]) ontleend. Het feit, dat ook in het Scaecspel het vorig exempel en dit op elkaar volgen, maakt deze ontleening nog waarschijnlijker.

54. „Anexersus (*Hs. T.*: Maxerles) een philosophe secht", dat vele rechters groote overeenkomst vertoonen met webben van spinnen, die niets vangen dan heel kleine vliegjes, doch „quade dieren ende groote bitende woormen / diet al verbiten ende verderven" ongedeerd laten. Welke wijsgeer hier bedoeld is, valt niet met zekerheid uit te maken; moet misschien aan den Arabischen philosoof Averroës worden gedacht?

55. Aan het zevende boek (*Hs. T.*: in den sesten boeck) van Augustinus' De Civitate Dei is ontleend het exempel van den Romeinschen

---

[1]) Fol. 16a; men vergelijke verder ibid., blz. LXXXIIII, no. 19, waar de rechter den naam „Cala ngius" draagt.
[2]) Fol. 16b; voor verdere parallellen vergelijke men ibid., blz. LXXXIV, no. 20.

schoolmeester, die zijn woonplaats Phalistes wilde verraden door zijn leerlingen aan den belegeraar Emylius (*Hss.* Camille) over te leveren, welk aanbod door dezen met verontwaardiging van de hand gewezen werd: „Ende ic die Romeyn bem / ne wille haerlieder gheslachte niet winnen / dan met gherechtiger oorloghen". De inwoners van de belegerde stad vonden deze handelwijze zóó „ghetrouw ende hoofsch", dat ze de poorten voor Camillus openstelden.

Ook het Scaecspel[1]) vermeldt deze geschiedenis. Toch zal het Kaetspel dit verhaal hieruit niet hebben overgenomen, daar de beide *Hss. K.* en *T.* de juiste eigennamen hebben, terwijl deze in het Scaecspel òf verbasterd (de belegeraar heet daar „Emulius") òf weggelaten zijn (de naam van de belegerde stad). De schrijver van het Kaetspel zal dus waarschijnlijk rechtstreeks aan Valerius Maximus (VI, 5, 1) of Annaeus Florus (1, 12) ontleend hebben (in Lib. VI noch VII komt deze anecdote voor). Voor de verdere verbreiding van dit exempel zie men: V. Schaick Avelingh, Dat Scaecspel, blz. XCII, nº. 40.

56. „Pauwels ystorograffe" (*Hs. T.*: hystoriograve) „scrijft", dat Remonde, hertogin van Fornil (*Hs. T.*: Fornijl), vier zoons en twee dochters had. Toen de koning van Hongarije, Tantannis (*Hs. T.*: Tanthannus) genaamd, haar in haar kasteel belegerde, werd Remonde, zoodra ze hem zag, verliefd op hem en liet hem weten, dat ze het kasteel wilde overgeven, als hij haar tot vrouw nam. Nadat hij dit aanbod aanvaard had en het kasteel was binnengegaan, werden alle bewoners gegrepen en uitgeplunderd. De twee dochters bleven „onghevioleert", doordat ze adellijke kuikens aan haar borst hadden gehouden: wegens de onaangename lucht werden ze ongerept gelaten. Doch koning T. greep de hertogin, „slieper bij eenen nacht omme sinen eet te quitene" en doodde ze daarna. Waarop de auteur aanraadt: „aldus sout men antieren de wijfs / die overgheven ende verraden sonder noot / tghent dat sij sculdich waren te houdene".

57. Een exempel zonder vermelding der bron, behandelend de liefde van Abisai en Joab[2]), die door hun onderlinge vriendschap en naastenliefde meer bereikten dan door kracht alleen. Verschillende staaltjes dezer vriendentrouw vinden we in 2 Kon. verteld.

58. Een tweede voorbeeld van groote vriendentrouw volgt onmiddellijk op het voorgaande. Hier zijn het de bekende Damon en

---

[1]) Fol. 37c. [2]) In de Hss. staat waarschijnlijk abusievelijk: „Jacob".

Phintias (*Hs. K.*: Damon ende Phecians; *Hs. T.*: Amon ende Phisyas). Toen de een door den tiran van Sicilië, Dionysius (beide hss. den Franschen naam: Denis in de vormen: Denize en Denys) ter dood veroordeeld werd, vroeg hij uitstel om orde op zijn zaken te kunnen stellen, terwijl de ander borg zou blijven voor zijn terugkomst. Dit werd toegestaan en de eerste was precies binnen den gestelden termijn terug om terechtgesteld te worden. — Hetzelfde verhaal vinden we in het Scaecspel [1]), waar de namen der beide vrienden juist zijn weergegeven. In Oesterley's uitg. v. d. Gest. Rom., pag. 729, n°. 168 en Dat Scaecspel blz. LXXXIV, n°. 22 vindt men vele parallellen, waaraan nog V. d. Vet, Het Biënboec van Th. v. Cantimpré, blz. 315—'17 en Sielentr., fol. 136ᵛ zouden toe te voegen zijn. Zoowel met dit als met het volgend exempel is het bekende Mnl. verhaal „van twee gesellen, die elc voer andren sterven wilden" [2]) te vergelijken.

59. Nog een derde staaltje van groote vriendschap wordt hieraan toegevoegd. Het is ontleend aan „Pieter Dalfonse" en verhaalt van twee jongelui uit Bagdad (*Hs. K.*: Baldac; *Hs. T.*: Baldach) en Egypte, van welke de laatste zijn verloofde, op welke de eerste verliefd was, aan dezen afstond „want hij hadde liever te verliesene de maecht danne sinen ghesellе". Later, toen de vriend uit Egypte onschuldig van een misdaad beticht werd, gaf de ander zich als den dader aan om zijn vriend diens vroegere weldaad te vergelden en voor hem den dood in te gaan. — Het exempel is uit het Scaecspel [3]) overgenomen en dit heeft het weer ontleend aan de bron, die ook in het Kaetspel wordt opgegeven, nl. Petrus Alphonsus, Disciplina Clericalis, II, blz. 674. In het Scaecspel wordt niet van „de gesellen van Bagdad en Egypte" maar van „Baldacherus" en „Egypcius" gesproken, terwijl de auteur van het Kaetspel (in beide Hss.) heeft begrepen, dat hij hier niet met eigennamen te doen had. Uit een dergelijk feit zou men misschien mogen concludeeren, dat de schrijver deze anecdote niet het eerst in het Scaecspel, maar bij Petrus Alphonsus of een andere bron heeft gelezen. Dat dit verhaal bijzonder bekend is geweest, kan men opmaken uit het groot aantal plaatsen, waar deze anecdote voorkomt [4]). Omtrent het ontstaan dezer geschiedenis zie men de ook in de Scaecspel-uitgave [5]) vermelde meening van Grässe.

60. Toen een Romein door Hannibal op voorwaarde van terug-

---

[1]) Fol. 29a. [2]) Zie b.v. Verwijs, Bloeml. III, blz. 9. [3]) Fol. 45d.
[4]) Zie hiervoor Gesta Romanorum, ed. Oesterley, blz. 740, n°. 171, waar 50 parallellen worden opgegeven. [5]) Dat Scaecspel, blz. XCVI, n°. 46.

komst of losprijs voor een bepaalden tijd was vrijgelaten, ging deze er zich te Rome op beroemen, dat hij „met eenen quaden eede te zweerne" Hannibal bedrogen had. De Senaat dwong hem echter zich aan zijn eed te houden en terug te gaan. — Blijkens de beginwoorden is het ontleend aan Valerius Maximus en wel II. VII. 8, waar we dit verhaal omtrent Q. Fabius Rullianus verteld vinden.

61. Meer in naam (ten minste volgens *Hs. K.*: exemple) dan in wezen een exempel is de vergelijking met het schip, waar niet één persoon aan het hoofd staat, doch allen evenzeer het commando willen voeren. — Bij een „exempel", dat in dergelijke algemeene termen is vervat, kan natuurlijk geen bron worden nagespeurd.

62. Seneca vertelt, dat er een man was, Archexilla (*Hs. T.*: Arthexilla) geheeten, die een armen vriend, welke zich voor zijn armoede schaamde, op zeer kiesche wijze steunde, nl. door een beurs met geld onder zijn kussen te leggen, zoodat de vriend niet wist, aan wien hij deze som te danken had. — Ook deze geschiedenis is zeer waarschijnlijk aan het Scaecspel [1]) ontleend, waar de naam van den weldoener „Archecilla" luidt. Dit verhaal is overgenomen uit Seneca, De Beneficiis, II. 10, waar hetzelfde omtrent „Arcesilaus" wordt verteld.

63. Exempel van de dochter, die, toen haar moeder gevangen zat en de „steenwaerder" in zijn „groote ontfaermenisse up dit wijf" niet het doodvonnis aan haar voltrok, maar de dochter zelfs toestond haar moeder te bezoeken, deze met haar eigen melk voedde. — Waarschijnlijk eveneens uit het Scaecspel [2]) overgenomen; in het Kaetspel zeer nauwkeurig, zelfs hier en daar vrijwel letterlijk, nagevolgd. Ontleend aan Val. Maxim, V. 4. 7.

64. Koning Porus (*Hs. K.*: Pore; *Hs. T.*: Poore) vroeg aan eenige personen, die hem gelasterd hadden, naar de reden van dit kwaadspreken. Hierop antwoordde een hunner: „heere / hadden wij meer wijns / ende keersen ghehadt / twelke ons beede faelgierde / ende bijdien wij moesten scheeden / wij hadden noch vele meer gheseyt". Toen ze zoo openhartig erkenden niet nuchter geweest te zijn, heeft de koning hun de straf kwijtgescholden. Waaraan dit bewijs van Porus' genade ontleend is, wordt niet vermeld en is mij niet bekend. Bij Curtius, die zeer veel staaltjes van 's konings verheven karakter geeft [3]), staat dit niet opgeteekend.

65. Phisistratus (*Hs. T.*: Philistratus) „een hertoghe van Atheenen"

---

[1]) Dat Scaecspel, fol. 12a.; omtrent de verbreiding vergelijke men ibid., blz. LXXXI, n . 13.
[2]) Ibid., fol. 38a zie verder blz. XCII, n°. 41 en Oesterley, Gest. Roman., n°. 215.
[3]) Lib. VIII en IX.

werd, toen een arm jongmensch zijn dochter op straat een kus gaf, in 't geheel niet boos, maar kalmeerde zijn vrouw met de woorden: „of wij doen sterven of quaet doen den ghuenen die ons liefhebben ende minnen / wat zullen wij dan doen den ghuenen/ die ons leed hebben ghedaen". — Het Scaecspel [1]) vertelt hetzelfde omtrent Phisistratus' kalmte; hier luidt de naam van den hertog „Phylistratus (dus ongeveer = *Hs. T.*). Ontleend aan Val. Maxim. V, I, ext. 2, waar de hertog Pisistratus (ongeveer: *Hs. K.*) heet. Dezelfde geschiedenis lezen we: Kaiserchronik [2]) 3, 953. Zie verder: Gest. Roman., ed. Oesterley, blz. 742, n°. 190.

66. „Dat rechters ende iughen sullen goedertieren syn ende niet fel" bewijst „Seneca in natueren": „Ende specialic an den conync van den bien", die wel koning en rechter is, doch geen angel heeft, zoodat hij geen „felhede" kan doen. — Niet in Seneca's De Naturalibus vinden we deze vermaning, maar in zijn De Ira, I. 13—14.

67. Aan „den eersten bouc van den conynghen" [3]) is ontleend het exempel van Eli (*Hs. K.*: Ely; *Hs. T.*: Hely), die de zonden van zijn zoons niet bestrafte, waarom hij zelf van Godswege straf ontving en door de Filistijnen verslagen werd. – Dit bijbelverhaal vinden we eveneens Flav. Joseph., Antiq. Jud., V. X. 1.

68. Eveneens aan den Bijbel ontleend is het verhaal van koning Basa's wreedheid. Toen eens een profeet, met name „Iheu" (*Hs. T.*: Jehu), tot hem kwam en hem het goede voorhield, liet hij dezen dooden. God strafte Basa wegens deze wreedheid: hij werd gedood en in de plaats Caisen [4]) begraven, terwijl zijn zoon „Ela" (*Hs. T.*: Hela) hetzelfde lot onderging, toen hij een jaar koning was. Deze bestraffing lezen we 3 Koningen, 16. Misschien is deze dezelfde als Basanes, de zoon van Machelus, wiens wreedheid door Flav. Joseph., Antiq. Jud., VIII, II, 4 wordt vermeld.

69. Onmiddellijk hierop volgt het uit „Oratius" (*Hs. T.*: Gracius) overgenomen verhaal van Therilles, die een metalen stier liet vervaardigen om er zijn vijanden in te doen verbranden; bovendien steeg er, als er iemand in verbrand werd, een ontzagwekkend geloei als van een rund op, opdat het menschelijk gekerm niet gehoord zou worden. — Het Kaetspel nam dit over uit het Scaecspel [5]), hetwelk ook „Oracius" als bron opgeeft. De schrijver blijkt echter Orosius bedoeld te hebben. Deze vermeldt het in zijn Historiarum

---

[1]) Fol 3d. [2]) Ed Massmann. [3]) 1 Kon., 4.
[4]) Bedoeld is Tersus, het oude Tarsos, de hoofdstad van Cilicië; *Hs. T.*: Tharsen.
[5]) Fol. 4b.

Libri septem I. XX. In het Scaecspel heet de smid Perillus, de tyran Phelaris. Het is een algemeen verbreid verhaal geweest, dat o. a. ook in de Gesta Romanorum [1]) voorkomt.

70. Toen „Archite" (*Hs. T.*: Arthur) „van Tarenten" een van zijn steden verloor door het wanbestuur van een dienaar, zeide hij: „waer ic up dy niet toornich ic zoude dy slaen / want begonste ic dy te slane / ic zoude mij meer toornich maken danne te voren". Als bron geeft de schrijver Valerius (Maximus) op, waar we dit voorbeeld van zelfbeheersching dan ook IV. 1. extr. 1, aantreffen. Hier is de naam „Archytas" (het meest met *Hs. K.* overeenkomend). Het Biënboec [2]) heeft een parallel: „Ic soude di gepinicht hebben had ic niet op di toernich geweest". Eveneens: Apuleius [3]), II. 172 Seb. Brant's, Narrenschiff, blz. 141, „von luchtlich zyrnen" en Chaucer's The knightes tale.

71. Een dergelijk verhaal doet Valerius (Maximus) omtrent Plato, die, toen hij woedend was „up zinen knape / omme zine mesdaet" zijn neef Persipe (*Hs. T.* heeft: „een sijn vrient" en noemt geen naam) de straf liet toedienen, zeggende: „men es niement sculdich te punierne met gramscepen; dadict ic zoude begrepen worden ende het ware recht". Behalve Val. Maxim., IV. 1. extr. 1, waar de naam van den neef „Speusippus" luidt, heeft Seb. Brant's Narrenschiff, blz. 141 deze anecdote.

72. Dit exempel is niet meer dan een variant van het vorige en vertelt „van denzelven Plato", dat deze, toen hij een jongen kastijden zou en hij dezen zich naakt had laten uitkleeden, „bezief dat hij begonste verhitten ende gram sijn / ende dan bleef hij stille staende / zine hand uphoudende / zonder slaen / verbeydende tot sine gramscepe leden was". Het Rechtsboek van Den Briel, blz. 40, meldt eveneens dit staaltje van Plato's zelfbeheersching.

73. Alexander blijkt een dankbaar mensch geweest te zijn jegens een vriend, die hem zijn feilen toonde. De „Ystorie van Alexandre" meldt nl., hoe deze vorst de opmerking, dat hij geen goed koning was, daar hij — zoo lasterde men — „sijn leven leede in quaden faiten ende in luxuriën", „goedertierlic ghedoochde", en dankbaar was, dat hij door deze, zij het dan ook onware, opmerking, zich „corrigieren ende beteren" kon. Maerlant's Alexander geeft in dezen geen bepaalde parallel.

74. Men leest van Iulius Caesar, dat hij kaalhoofdig was en

---

[1]) Men vergelijke Oesterley, pag. 719, no. 48 en Dat Scaecspel, blz. LXXIV, no. 4.
[2]) V. d. Vet, a. w., blz. 24. [3]) Ed. Bétolaud, 1891.

zich over dit gebrek schaamde. Toen echter een „rudder" met hem den spot dreef en er de hatelijkheid aan toevoegde, dat het gemakkelijker zou zijn, te zorgen, dat hij geen [1]) kaal hoofd meer had dan een dapper strijder van hem te maken, „verdrouch hij dit pacientelic". — Zeer waarschijnlijk is ook dit exempel uit het Scaecspel [2]) overgenomen, in welks inleiding [3]) Johannes Saresberienses Policraticus, III. 14 als parallel wordt genoemd.

75. Een ander maal zei men tot Caesar, dat hij een parvenu („incommelync") was, waarop hij ten antwoord gaf: „beter ist dat edelhede beghint an mij dan datse hende neemt an *dy*". In het Scaecspel [4]) wordt dit ook medegedeeld, terwijl daar Caesar's antwoord in het Latijn vooraf gaat: „Quid melius existimas, aut quod nobilitas in me incipiat, aut quod in me desinat" [5]). Evenmin als aan de bewerkster van „Dat Scaecspel" is het mij gelukt de bron dezer anecdote op te sporen.

76. Toen men Caesar zeide, dat hij een wreed tyran was, gaf hij ten antwoord: „ware ic sulc alstu zechts / ic zout up dy wreken / want ic hebs wel de macht / dus blijct dattu lieghest." Herkomst mij onbekend.

77. Een exempel, dat wel in *Hs. K.* doch niet in *Hs. T.* voorkomt, is het verhaal van Scipio Africanus („Sypion van Affrike"), die, toen men hem zeide, dat hij oud en leelijk was en van oorlogvoeren weinig begrip had, dit verwijt aanvaardde en zelfs erkende, hoewel hij een der dappersten uit Rome was.

78. Evenals Alexander [6]) was keizer Vespasianus (*Hss.* „Vaspasiaen"), toen men hem eens „spiteliken had toeghesproken" verheugd, dat men hem op zijn fouten wees.

79. In Seneca, De Ira, III. 22 vinden we een staaltje van de goedertierenheid van Koning Antigonus (*Hs. K.*: Antigaras; *Hs. T.*: Antigones), die, toen hij, achter een gordijn staande, hoorde, dat eenige personen hem lasterden, plotseling op hen toetrad en hen wegzond, zonder ze te straffen. Het is hier waarschijnlijk uit het Scaecspel [7]) overgenomen.

80. Phisistratus (*Hs. T.*: Phicostratus), hertog van Athene (dezelfde waarschijnlijk waarvan in ex. 65 sprake is), verdroeg eveneens den

---

[1]) De ontkenning is in *Hs. T.* uitgevallen.
[2]) Dat Scaecspel, fol. 36d.
[3]) Ibidem, blz. XC, n°. 34 en 35.
[4]) Dat Scaecspel, fol. 37a.
[5]) In *Hs. K* en *Hs. T* beide: „ende zoe beghinnet an *mij* (*Hs. T*: dan dätse) ende neemt hende ande *dij*". De zin van het Latijnsche citaat is dus door de afschrijvers, of misschien ook al door den auteur, niet goed begrepen.
Vergelijk exempel 73. [7]) Fol. 37a.

laster van een zekeren „Trassippus (*Hs. T.*: Trasippus) oft Arispus" in lijdzaamheid. We vinden het verhaal Val. Maxim., V. I. ext. 2, waar de vriend Thrasippus heet. Heeft de auteur van het Kaetspel hier uit het Scaecspel, waar dit zelfde verteld wordt [1]), overgenomen en dan met verbetering van den naam van den lasteraar, die daar „Arispus" heet; of heeft hij rechtstreeks aan den Latijnschen schrijver ontleend [2])?

81. De bekende twist tusschen Socrates en Xanthippe. Toen deze haar man in woede „vuyl water up sijn hooft ghoot", antwoordde hij zeer laconiek, dat men meer ziet dat groote hitte door „donderende water" gevolgd wordt. — Een bron wordt niet vermeld; misschien moet Seneca, De Constantia als zoodanig gelden. Overigens vinden we dezen twist vermeld of verteld: Aul. Gellius, Noctes Atticae, I. XVII, Seb. Brant's Narrenschiff, blz. 141., Spiegel historiael I^3, 28, Chaucer (D. 729): „How Xantippa caste pisse upon his head" [3]).

82. „Marcolf (*Hs. T.*: Socrates) scrijft in den bouc van den droome van Sypion" over de standvastigheid en eerlijkheid van Papyrius (*Hss.* Pappies), den zoon van den voormelden Scipio („Sypion"), lid van den Romeinschen senaat, die een aan hem toevertrouwd geheim, ondanks alle pogingen daartoe aangewend, niet verklapte. — Zeer waarschijnlijk is dit verhaal uit het Scaecspel [4]) overgenomen. Het kind heet hier Papyrius en de auteur zegt het exempel aan Macrobius te hebben ontleend, in welks Saturn., I. 6. 20 we het dan ook aantreffen, op zijn beurt weer uit Gellius [5]) overgenomen. Oesterley noemt in zijn uitgave van de Gest Roman. [6]) een 30-tal plaatsen, naast welke Pauli's Schimpf. u. Ernst, CCCXCII nog te vermelden is. In het in de Middeleeuwen zeer bekende boek van Marcolphus komt deze geschiedenis niet voor.

83. Aan den werkkring van den schrijver zelf, die blijkens de eerste woorden „bailliu in Oostvlaenderen" is geweest, is dit exempel ontleend. Het vertelt de list van een moordenaar, waardoor de auteur, rechter in dit geding, al te lichtgeloovig, bedrogen werd.

84. Toen de schrijver „in eene andere notable baillie in Vlaenderen" bailliu was (waaraan *Hs. K.* nog bescheidenlijk toevoegt: „al

---

[1]) Fol. 3b.
[2]) Er is hier plaats voor verschillende onderstellingen: *Hs. K.* heeft beide namen naast elkaar zonder een keuze te doen; *Hs. T.* heeft alleen den juisten naam.
[3]) Zie verder De Vooys, Mnl. Leg. en Exemp., blz. 345, waar eenige parallelle plaatsen vermeld staan. [4]) Fol. 10a.
[5]) Dat Scaecspel, blz. LXXIX, n°. 10.
[6]) Gesta Roman., blz. 732—'33, n°. 126.

en was icx niet waerdich") kreeg hij eenige zeeroovers te vonnissen. — Een vrij verward verhaal moet dan dienen om te bewijzen „dat gheen zeker dync en es / yement te condempneerne / of te absolveerne up lettren van certificacien".

85. Een alleen in *Hs. K.* voorkomend exempel, dat aan Petrus Alphonsus („Pieter van Alfonse secht") is ontleend, vertelt van het bewijs, dat een vader aan zijn zoon leverde, dat men niet te lichtvaardig op vrienden vertrouwen moet. De vader zeide één vriend te hebben; de zoon meende in het bezit van vele vrienden te zijn. Doch toen ze een dood varken in een zak gedaan hadden en aan hun wederzijdsche vrienden vertelden, dat de zak het lijk van een door hen vermoorden man bevatte, bleek al spoedig dat de vriend van den vader de eenige was, die in deze benarde omstandigheden helpen wilde. — Behalve bij Petrus Alphonsus, II. 8 vinden we dit verhaal in de Gesta Roman., blz. 483, cap. 129, De amicitie vere probacione. Oesterley geeft een lijst van 36 parallellen [1]): wel een bewijs voor de overgroote bekendheid van dit verhaal.

86. Jozua 24 vlgg. is de bron van dit exempel, dat in *Hs. K.*, ten gevolge van het uitvallen van hetgeen in *Hs. T.*: fol. 42, r. 29—fol. XLIII r. 18 staat opgeteekend, zeer onvolledig weergegeven is. Het bevat het verhaal van Jozua's verbond met het volk.

87. Alleen in *Hs. T.* (ten gevolge van de bij ex. 86. vermelde lacune in *Hs. K.*) vinden we het aan Augustinus' De Civitate Dei ontleende verhaal van den zeeroover „Dyomedes", die door koning Alexander gevangen genomen werd. Op 's konings vraag, waarom hij zulk een misdadig bedrijf uitoefende, was zijn antwoord, dat men iemand, die met een of twee schepen uit stelen ging, een zeeroover noemde, maar dat Alexander, die hetzelfde „met grooter moghentheden" deed, hooggeacht en vereerd werd. — Het exempel is vrij wel letterlijk overgenomen uit Augustinus' De Civitate Dei, III. 4: „quia id ego exiguo navigio facio, latro vocor; quia tu magna classe, imperator". — Waarschijnlijk werd dit verhaal aan het Scaecspel [2]) ontleend. Het is algemeen verbreid geweest, getuigen Gest. Rom., n°. 146, De Vooys, Mnl. Leg. en Ex., blz. 345, V. d. Vet, Het Biënboec van Th. v. Cantimpré, blz. 320 en de onder laatstgenoemde bladzijde voorkomende noot.

88. Het verhaal van den koopman te Genève „hiet Aubaert Daust" (*Hs. T.*: Ambert Danist), die weigerde een som gelds, welke

---

[1]) Blz. 738, n°. 129. [2]) Dat Scaecspel, fol. 19b; zie verder: Inl., blz. LXXXIV, n°. 21.

hij een „valsch man" schuldig was, te betalen, doch die onmiddellijk toegaf, toen deze dreigde hem te „diffameren ende scande doen", dient als bewijs, dat men beter kan verliezen „V^c florinen danne sine goede name". Dit vrij zonderlinge chantage-exempel zou volgens beide teksten aan Seneca zijn ontleend, hetgeen natuurlijk, althans in dezen vorm, onmogelijk is, wegens den naam van den koopman en van diens woonplaats; ik heb ook geen dergelijk verhaal bij Seneca gevonden. Waaraan de auteur het ontleend heeft is mij onbekend.

89. „In den bibel / int bouc van Genesis staet", dat, toen Loth „twee inghelen in de ghelikenesse van twee mans" als gasten in zijn huis ontving en de Sodomieten dezen aan hen uitgeleverd wilden zien, Loth hun zijn twee dochters aangeboden heeft. — Dit alleen in *Hs. K.* voorkomend exempel vinden we, behalve in Genesis 19, vs. 1—9, in het Scaecspel [1]), waaraan het wel ontleend zal zijn. Ook Maerlant's Rijmbijbel, I. XLIII heeft dit verhaal.

90. Toen een vrouw, die een pot met geld ter bewaring wilde geven, dezen daartoe aan een monnik Juliaen aanbood, en, opdat anderen van den inhoud niets zouden weten, het goud met asch overdekte, nam Juliaen het goud er uit, vulde den pot opnieuw met asch en ontkende daarna deze handelwijze tegenover de vrouw brutaalweg. Later ging hij naar Rome, waar hij keizer werd: de bekende Julianus Apostata. Ten slotte legde God hem zijn straf voor deze zonden op: „een rudder Marcurius", door God uit den doode opgewekt, benam hem het leven en keerde daarna weer in zijn graf terug. — Zooals de tekst ook vermeldt, vinden we het exempel, hoewel minder volledig, in Joannes Belethus, Rationale divinorum officiorum, Cap. 147 en 148. Uitgebreider vermeld is het in de Aurea Legenda, XXX, n°. 5.

91. (Annaeus) „Florus" (*Hs. T.*: Lorus) vermeldt de eerlijkheid van Fabricius tegenover zijn vijand, koning Porus. Fabricius ging nl. niet in op een voorstel van diens medicus om hem te helpen vergeven, maar meldde het aan den koning, die „zeer groot verwonderen hadde in de ghetrauwicheit van Fabricius sinen viant". Hetzelfde exempel komt in Dat Scaecspel [2]) voor, waar de koning Pirrus heet. Omtrent de verschillende lezingen van dit verhaal zie men Dat Scaecspel, blz. XCI, n°. 39.

92. Toen Jan Canazac al zijn geld aan zijn schoonzoons gegeven had en dezen, nu hij niets meer bezat, hem niet meer wilden

---

[1]) Dat Scaecspel, fol. 59c.   [2]) Fol. 37b—c.

kennen, heeft hij „10000 pont" van een koopman en vriend geleend, onder voorwaarde, dat hij het binnen drie dagen zou teruggeven. Nadat hij hun had laten blijken, dat hij weer geld had en hun had medegedeeld, dat dit alles voor hen zou zijn, indien ze zich voortaan goed jegens hem gedroegen, stuurde hij alles weer aan zijn vriend terug. Tot Canazac's dood was de houding der schoonzoons onberispelijk. Op zijn sterfbed droeg Jan hun op eerst geld te geven aan verschillende orden en zeide hun, dat het overige geld in den koffer voor hen was. Na Jans dood bleek dit niets te bevatten dan een knuppel („eene groote zware codde of colve van houte") en een brief, waaruit hun de ware toedracht der zaak bekend werd. — Waaraan dit verhaal ontleend is wordt niet opgegeven; doch het zal wel overgenomen zijn uit het Scaecspel [1]), welks lezing op den voet gevolgd is. Ook in Pauli's Schimpf u. Ernst, n°. CCCLXXX komt Canazac's listige bestraffing voor, zij het dan ook in een andere redactie. Verder vergelijke men: V. Schaick Avelingh, Dat Scaecspel, blz. CX—CXIII, n°. 68 en Tijdschr. XVIII, 210—215 (Jan Splinter's Testament).

93. Alleen in *Hs. K.* wordt het aan Valerius (Maximus) ontleende exempel vermeld van Manlius, die voor het keizerschap bedankte, daar hij bang was de voor dit moeilijke ambt zoozeer vereischte bekwaamheid niet te bezitten. — Val. Maxim. vertelt dit staaltje van bescheidenheid VI. 4. 1.

94. Valerius Maximus vertelt eveneens — ten minste volgens den schrijver, doch deze anecdote trof ik bij hem niet aan — van een koning, die het koningschap weigerde uit vrees voor de toekomst, waarin hij zorg en ellende voorzag.

95. Vespasianus weigerde eerst keizer te worden doch gaf later, na vele beden, toe. Dit exempel ontbreekt in *Hs. T.*

96. De god „Appollyn" wees Gyges, die zeer rijk en op zijn schatten zeer trotsch was, toen deze vroeg, wie er gelukkiger dan hij genoemd kon worden, op den schijnbaar armen „Agolaus Saflce", die zeer „aerm van goede", maar „rike van herten" was. — Dit verhaal ontbreekt, evenals n°. 95, in *Hs. T.* Is dit Gyges [2]), bekend uit de geschiedenis van den ring? [3]) Deze anecdote vond ik nergens elders vermeld.

97. Zekere „Inghelran van Marengi" — zoo vertelt „de coronike

---

[1]) Fol. 62a. [2]) Deze was koning van Lydië, 689—654 v. C.

[3]) Zie Maerlant, Spieghel Historiael I[2], 42, verder Plato (*Πολιτεία*), Herodotus, en uit den laatsten tijd Fr. Hebbel, Der Ring des Gyges.

van Vranckerike" [1]) — was eerst zeer rijk en hoog in aanzien, doch ten slotte keerde de fortuin zich zóózeer tegen hem, dat hij te Parijs werd opgehangen. Ontbreekt eveneens in *Hs. T.*

98 en **99** vermelden twee voorbeelden van kuischheid van „Dimetrius en een schoone non", die hun oogen uitstaken om niet aan verleiding bloot te staan. De zegsman is mij onbekend gebleven.

100. Om dezelfde reden kwam een zekere „Spurimus" (*Hs. T.*: Spinomius) tot zelfverminking. Val. Maxim. IV. 5, 1 vertelt dit van zekeren Spurina, een jongen Toscaan.

101. Toen een jongmensch „Domestenes" met een „schoon wivekin" overspel wilde plegen en deze daarvoor een bijzonder groote som gelds eischte, is hij van haar gegaan, daar hij voor „eenighe zaken van corter ghenouchten" niet „eene langhe quale ende rouwe" wilde.

102. Toen bij gelegenheid van Carthago's verovering door Scipio Africanus dezen als oorlogsbuit een mooi meisje werd geschonken, heeft hij, zoodra hij hoorde, dat ze verloofd was, afstand van haar gedaan en ze aan haar minnaar teruggegeven. Van dit en het vorige verhaal heb ik geen bron kunnen opsporen.

103. Balach, koning van Moab, ontbood den profeet „Balaam" om de kinderen van Israël te vervloeken; doch B. weigerde, daar God het hem niet bevolen had. Toen verzocht de koning hem, alleen te komen volvoeren wat Gods wil was, waarop de profeet zijn ezel zadelde en tot hem ging. Hierop volgt dan de beschrijving van het bekende engelvisioen, dat in Numeri 22 wordt verhaald.

REGISTER DER EXEMPELEN.

[1]) Welke kroniek is hier bedoeld? In die van Froissart en Monstraulet vond ik dit niet vermeld.

Exempel	**53**	is te vinden op	*bladz.*	75,	*r.*	16
„	**54**	„ „ „ „	„	75,	*r.*	34
„	**55**	„ „ „ „	„	76,	*r.*	31
„	**56**	„ „ „ „	„	78,	*r.*	1
„	**57**	„ „ „ „	„	79,	*r.*	6
„	**58**	„ „ „ „	„	79,	*r.*	14
„	**59**	„ „ „ „	„	79,	*r.*	36
„	**60**	„ „ „ „	„	81,	*r.*	21
„	**61**	„ „ „ „	„	82,	*r.*	14
„	**62**	„ „ „ „	„	82,	*r.*	22
„	**63**	„ „ „ „	„	83,	*r.*	9
„	**64**	„ „ „ „	„	83,	*r.*	33
„	**65**	„ „ „ „	„	84,	*r.*	13
„	**66**	„ „ „ „	„	84,	*r.*	28
„	**67**	„ „ „ „	„	85,	*r.*	3
„	**68**	„ „ „ „	„	85,	*r.*	35
„	**69**	„ „ „ „	„	86,	*r.*	11
„	**70**	„ „ „ „	„	87,	*r.*	20
„	**71**	„ „ „ „	„	87,	*r.*	26
„	**72**	„ „ „ „	„	87,	*r.*	31
„	**73**	„ „ „ „	„	88,	*r.*	31
„	**74**	„ „ „ „	„	89,	*r.*	1
„	**75**	„ „ „ „	„	89,	*r.*	32
„	**76**	„ „ „ „	„	89,	*r.*	18
„	**77**	„ „ „ „	„	89,	*r.*	22
„	**78**	„ „ „ „	„	89,	*r.*	34
„	**79**	„ „ „ „	„	90,	*r.*	9
„	**80**	„ „ „ „	„	90,	*r.*	16
„	**81**	„ „ „ „	„	91,	*r.*	4
„	**82**	„ „ „ „	„	91,	*r.*	29
„	**83**	„ „ „ „	„	94,	*r.*	8
„	**84**	„ „ „ „	„	94,	*r.*	27
„	**85**	„ „ „ „	„	95,	*r.*	34
„	**86**	„ „ „ „	„	97,	*r.*	20
„	**87**	„ in *Hs. K* uitgevallen, komt alleen in *Hs. T* voor.				
„	**88**	„ te vinden op	*bladz.*	98,	*r.*	14
„	**89**	„ „ „ „	„	99,	*r.*	18
„	**90**	„ „ „ „	„	100,	*r.*	10
„	**91**	„ „ „ „	„	102,	*r.*	8
„	**92**	„ „ „ „	„	103,	*r.*	5
„	**93**	„ „ „ „	„	105,	*r.*	23

VI. DE TAAL DER TWEE (KOPENHAAGSCHE) HANDSCHRIFTEN.

Wanneer wij de vragen, die bij een nadere beschouwing dezer handschriften bij ons opkomen — nl. welk dezer beide hss. is naar den vorm het oudste; welk is het oorspronkelijkste; zijn het beide afschriften, of is één der beide van den schrijver zelf; in welk dialect zijn ze geschreven? — willen trachten te beantwoorden, dan is een eenigszins gedetailleerde vergelijking noodzakelijk. Vooral is deze werkwijze vereischt, indien we de beide hss. zullen pogen te localiseeren. Allicht wordt zoodoende tevens een en ander tot de algemeene Nederlandsche taalkunde bijgedragen.

Wat den inhoud, den gedachtengang betreft, in dit opzicht stemmen de beide hss. vrij wel geheel overeen: van de ± 100 exempelen b.v., die in het eene *Hs.* voorkomen, zijn er in het andere slechts zeer enkele geschrapt of toegevoegd. De vergelijking kan zich tot den vorm beperken en zal dus uitsluitend taal en stijl betreffen.

Allerminst heb ik mij de moeilijkheden, die zich bij een dergelijk onderzoek plegen voor te doen, ontveinsd; doch ik meende dat, welk het resultaat er van ook mocht zijn, in elk geval, zoo al geen nieuwe gezichtspunten, dan toch bewijzen voor reeds geuite onderstellingen zouden worden geleverd. En vooral, waar op dit gebied nog zoo bijzonder weinig is gedaan, valt er allicht wát te oogsten. De klachten van Franck [1]), Muller [2]) e. a. zijn wel bekend, doch nog geenszins verhoord, al hebben ook De Vooys [3]) en Van Wijk [4]) meermalen niet alleen om bijdragen tot de kennis der middeleeuwsche dialecten gevraagd, we zouden haast zeggen, gesmeekt, maar ze ook zelf gegeven. Ook Van Ginneken in zijn „Handboek der Nederlandsche Taal" [5]) vraagt het studieterrein in deze richting te ontginnen. En — wanneer het ten

---

1) Franck, *Mittelniederl. Grammatik*², Vorwort.

2) O. a. in Tijdschrift VII, noot 2; XXXI, 179 en Commentaar op de crit. ed. v. d. Reinaert, blz. 13, 43 vlgg.

3) Nieuwe Taalgids VII, afl. 2 en 3.

4) Ibidem. 5) Deel I, o. a. blz. 14 en 18.

minste geoorloofd is hier even op onze straks te trekken eindconclusie vooruit te loopen — vooral, daar het hier naar alle waarschijnlijkheid gedeeltelijk het Hollandsch dialect betreft, grondslag onzer latere spreek- en schrijftaal, is een onderzoek ten zeerste gewenscht. Immers te recht zegt Dr. De Vooys:

„Veel belangrijker dan de onderlinge verhouding van Brabants, Oost- en Westvlaams, is voor onze verdere taalontwikkeling de kennis van het Hollands in de Middeleeuwen en van de invloeden, die het Hollands uit het Zuiden onderging. Het Hollands was immers voorbestemd om de hegemonie van het Brabants over te nemen en de basis te worden van de Noord-Nederlandse taaleenheid. Men zou dus verwachten, dat het Middeleeuwse Hollands sinds lang afzonderlik bestudeerd was. Het tegendeel is het geval. Bij enkele tekstuitgaven vindt men losse opmerkingen (o. a. Proza-Reinaert, ed. Muller en Logeman, Dirc van Delf, Fragmenten, Dr. G. H. Van Schaick Avelingh, Dat Scaecspel, maar een systematies onderzoek bleef tot nu toe uit" [1]).

Hierin ligt de reden, waarom ik de dialectverschillen wat uitgebreider heb behandeld.

Achtereenvolgens zullen dus de verschillen in klinkers en medeklinkers, in vervoeging, verbuiging, woordvorming, woordenschat en syntaxis moeten worden besproken. Bij de pogingen, die ik aanwendde om in dezen tot klaarheid te komen, zij hier vooraf vermeld, dat ik in de eerste plaats de Rechtsboeken gebruikte, van welke dat van Den Briel van Jan Matthijssen mij van groot nut was; daarnaast natuurlijk de verschillende dialectgrammatica's, die in de laatste 20 jaar verschenen zijn [2]). Ook vergeleek ik hier en daar de taal van V. Hildegaersberch en Potter. Jacobs' „Klank- en Vormleer der Middelnederlandsche dialecten" — hetwelk echter met omzichtigheid moet worden geraadpleegd, o. a. omdat aan de vocalen vóór *r* + dentaal geen afzonderlijke plaats is aangewezen [3]) — en De Bouchery's artikel (in de Versl. Vla. Acad. 1907) bewezen me eveneens goede diensten. — Toch bleek mij, ten gevolge van het feit, dat „de hedendaagse Zuid-Hollandse dialekten zeer onvoldoende onderzocht en geboekt zijn, de veertiende- en vijftiende-eeuwse auteurs al sterk onder Zuidnederlansche invloeden

[1]) De Vooys, De Nieuwe Taalgids, VII, blz. 98.

[2]) Vooral G. J. Boekenoogen, De Zaansche Volkstaal, 1896; M. A. van Weel, Het dialect van Westvoorne, 1904; A. Opprel, Het dialect van Oud-Beierland, 1896; W. van Schothorst, Het dialect der Noord-West-Veluwe, 1904; A. v. d. Water, De volkstaal van het Oosten van de Bommelerwaard, 1904.

[3]) Men vergelijke hiertegenover: V. Wijk in Tijdschrift XXX, blz. 81 vlgg. en XXXI, blz. 21 vlgg.

staan en de voornaamste dokumenten, de gedrukte en ongedrukte archiefstukken nog niet of onvoldoende onderzocht zijn", de waarheid van De Vooys' in meergemeld artikel geuite onderstelling „dat menig woord met een vraagteeken versierd zou moeten worden" [1]).

A. Spelling [2]).

Déze verschillen kunnen voorloopig alleen worden geconstateerd [3]). Eerst wanneer onderzocht en vastgesteld zal zijn, in hoeverre getracht werd een phonetische afbeelding van het destijds gesprokene te geven, dan wel, of men buiten de spreektaal om, een bepaalde conventie volgde, zullen wij in deze onderlinge afwijkingen de graphische uiterlijkheden met zekerheid van het wezenlijk phonetische kunnen onderscheiden. Hier moeten we vooralsnog met een bloote opsomming volstaan [4]):

Begin-*z* × begin-*s* is een regel, waarop bijna geen uitzondering wordt aangetroffen: *zalich* × *salich* enz.

Begin-*k* × begin-*c*, voornamelijk vóór *a*, komt zeer algemeen voor: *kaetsene* × *caetsene*.

Begin- en tusschen-*i* × begin- en tusschen-*j* (soms *gy*) als aanduiding van de Fransche *j*: *iug(h)en* × *jug(h)en* [5]); *serianten* × *sargyanten*.

gh- × *g*- vóór alle klinkers (passim). Heeft hier ook verschil van klank bestaan?

aix × *ays*: *paix* × *pays*.

ou × *oe*: *scouderen* × *scoederen*.

au × *ou* vóór *t*: *zautsteen* × *soutsteen*; *vaute* × *voute*. Of in dit en het vorige geval ook een werkelijk verschil in klank heeft bestaan, is moeilijk vast te stellen.

ay × *a* in onbeklemde, meestal protonische lettergrepen: *paylayse* × *palayse*.

---

[1]) Nieuwe Taalgids, VII, blz. 72.

[2]) De beide hss.: Kgl. en Thottske Samling zullen resp. door *K* en *T* worden aangeduid.

[3]) Volledigheidshalve mogen hier enkele verschrijvingen worden vermeld: *ghesalle* voor *ghescille* (dat de *a* en de *ci* in het schrift zeer gemakkelijk en dus zeer vaak verward zijn, vindt men o. a. Museum XIV. 210 vermeld, waar nog andere voorbeelden worden opgegeven), *sulfur* voor *fulgur*, *punieren van* voor *privieren van* (vergelijk *Hs. T.* t. a. p. *berooft*). *Theofrastus* × *Trofiritas*, *Florus* × *Lorus*, *Oratius* × *Gracius*, beide voor *Orosius* en verder tal van eigennamen (zie boven, V).

[4]) De vorm van *Hs. K.* is steeds vooropgeplaatst; achter × volgt die van *Hs. T.*

[5]) Zeer dikwijls met *h*!

ue × *oe* of *o* ter aanduiding van hd. *ö*, nnl. *eu* (passim): *ghuene* × *goene*, *wuensten* × *woensten*.

y en *ij* worden niet onderscheiden: *dy*, *dynen*, *geryngh*, *subtylhede* enz. alle ook met *ij*.

B. Klinkers[1]).

a) Een zeer juiste, nauwkeurige, Vlaamsche onderscheiding van *e* en *ee*, *o* en *oo*: *ghebreken*, *gouverneren*, *stede*, doch *heeten*, *keeren*, *teekenen*, *vreeselic*; *glose*, *zo*, *so* (onbeklemd), *personen*, *zone*, doch *gheloove*, *groote*, *hooge*, *noode*, *pooghen*[2]). Vgl. Muller, Comm. op de crit. ed. v. d. Reinaert.

b) invloed van consonanten:

vóór *r*: *o* gerekt × *o* ongerekt: *doorpkin* × *dorpkin*, *ghewoorpen* × *gheworpen*, *smoorghens* × *des morghens*, *voorderde* × *vorderde*. Zie ook Franck, Mnl. Gramm., § 47 en 48.

vóór *r*: *e* gerekt × *e* ongerekt: *neerenstichts* × *nersticks*.

vóór *rm*: *ă* met svarabhakti en rekking × *a* ongerekt: *arem* × *arm* (Franck, Mnl. Gramm., § 46).

c) in protonische lettergrepen: *o* × *a* in *costume* × *castume*. Steeds *a* × *e*, waar deze te herleiden is tot fra. *e*: *danys* × *denys*, fra. *St. Denis*.

d) umlaut in *Hs. K.*, ondanks het volgen van overigens umlautverhinderende cons.: *bevrecht* × *bevracht*; daarentegen dikwijls geen umlaut, waar men die zou verwachten: *langde* × *lengde* (passim); *crancken* × *crencken*.

e) regelmatige afwisseling van *ĕ* met *ĭ*: *spel* × *spil*, *let* × *lit*, *mes-* × *mis-*, *-nesse* × *-nisse* (Franck, Mnl. Gramm., § 67). Hier vinden we dus overal vla. *e* × holl. *i*.

Eveneens afwisseling van *u* en *i*: *busschop* × *bisschop*[3]).

f) eenige (meer uitvoerig besproken) dialectische verschillen: *blent* × *blint*. Een zeer netelige quaestie. Franck zegt in § 67—69 van zijn Mnl. Gramm.: „gewöhnlich steht *i* vor *n*-Verbindingen" en

---

[1]) De hier volgende verschillen zijn ongeveer alle van dialectischen aard, niet voor elk kon dit in 't bijzonder worden bewezen; diegene, voor welke nadere bewijzen zijn bijeengebracht, volgen onder f).

[2]) Hier steeds (ook bij Kil., zie i. v.) met *oo*. Verg. Franck—V. Wijk, *Etym. Wdb.* i. v. — *Hoope* en *hope* komen beide voor; de laatste vorm echter zelden.

[3]) Bij deze rubriek is misschien het best te noemen: de gerekte naast den oorspronkelijken korten klinker in *vreemde* × *vremde* (Franck, Mnl. Gramm., § 83).

wanneer we de verschillende dialectgrammatica's naslaan, zullen we ook schier overal den vorm met *i* aantreffen: het Goereesch, Zaansch, Beierlandsch en Betuwsch hebben hier: *blind.* Ook Melis Stoke (althans *Hs. B* en *C*[1]) gebruikt dezen vorm. Uit de bij Verdam[2]) geciteerde plaatsen blijkt dat *blent* voornamelijk, zoo niet uitsluitend, in het Zuiden werd gebruikt.

De germ. *ô* onderging in *Hs. K.* de gewone verandering en ging vóór gutt. en lab. over in den hgd. *u*-klank (geschreven *ou*), doch bleef in *Hs. T.* gehandhaafd (geschreven *oo*), dus *bouc* × *booc*, *roupen* × *ropen*, *noumen* × *nomen*, *droughen* × *droghen*. Deze verschillen komen geregeld en zonder uitzondering in de beide hss. voor.

Wanneer we nu bij Verdam de citaten van *dragen* nagaan, dan is het opmerkelijk hoe zelden de vorm *droghen* bij Vlaamsche auteurs wordt aangetroffen, terwijl de werken, die in een der noordelijke dialecten geschreven zijn, zeer dikwijls den *o*-vorm hebben. Het Rechtsboek van Den Briel heeft herhaaldelijk den *o*-, zéér zelden den *u*-klank (*ou*, *oe*). Van Weel in zijn grammatica vermeldt (§ 81) verscheidene woorden, waar het Goereesch den *o*-klank heeft, o. a. *drōg* = *droeg* en *rōpə* = *roepen*[3]). Blijkens de andere der bovengenoemde dialect-grammatica's komt deze klinkerverandering vla. *ou* × holl. *o* vóór gutt. en lab. in de overige dialecten niet voor. We hebben hier dus met een bijzonderheid in het vocalisme der Zuidhollandsche eilanden te doen.

(ghe)brocht × *(ghe)bracht.* Een begrenzing der gebieden, waar *a* en waar *o* voorkomt, is moeilijk te geven. Franck zegt in § 56 zijner Grammatik: „die meisten Texte haben beide Vokale nebeneinander, meist mit einigem Uebergewicht von *o*; *o* allein kommt kaum vor, wohl aber in anderen Texten *a* allein." Dat *a* en *o* naast elkaar voorkomen is z. i. aan een vermenging van saks.-fri. en frank. toe te schrijven. In onze beide hss. zijn de *o*- en *a*-vormen echter zeer weinig door elkaar gebruikt: men vindt zelden in *Hs. K.* den *a*-, in *Hs. T.* den *o*-vorm.

Uit de plaatsen, bij Verdam genoemd, en uit hetgeen Jacobs in zijn werk[4]) zegt en De Bouchery[5]) vermeldt, blijkt duidelijk dat *brocht*

---

[1] Zie hierover S. Hofker, *Taal van Melis Stoke*, blz. 45, IV. vlgg.

[2]) I. 1301.

[3]) Ook de taal van Dirc van Delf heeft deze *ó*; De Vooys (Tijdschr. XXIII, blz. 17) zegt: „allerlei taalvormen.... die eenvoudig uit het Hollandsche dialect te verklaren zijn: *meinen, meister, bedroven, ropen.*"

[4]) § 15c: *a* wordt voor *cht* < *ht* steeds tot *o*, vooral langs linker Schelde- en Leieoever.

[5]) Versl. Vla. Acad. 1907, blz. 618.

de gewone Vlaamsche vorm is. Deze is ook op West-Voorne[1]), de Veluwe[2]), de Bommelerwaard[3]), in Delfland[4]) de algemeen heerschende, terwijl hij ook door Melis Stoke[5]) werd gebruikt. Langs de kust der Noordelijke gewesten schijnt dus *brocht* eveneens gewoon geweest te zijn. Daarnaast vinden we over het geheele gebied, zoowel in het Noorden als in het Zuiden, den vorm met *a*[6]), doch aan een eenigszins nauwkeurige bepaling valt voorshands niet te denken.

erve × *arve* (evenzoo: *bederven* × *bedarven*). In de beide Hss. vinden we zeer regelmatig deze afwisseling. De Bouchery in zijn meergenoemd artikel[7]) formuleert hier aldus: „Overal, waar de Hollanders de *a* voor een *r* gebruiken, bezigt men te Gent altijd een *è*". In hoofdzaak is dit zeker wel waar. Jacobs[8]) zegt omtrent *a* en *e* vóór *r* + cons.: „De mvla. dial., vooral die langs den rechteroever van Leie en Schelde, hebben vaak *e*, hetgeen ons met het oog op het feit, dat ogerm. *a* doorgaans bewaard bleef en ogerm. *ĕ* soms tot *a* werd, tot het bestaan van *i*-umlaut in het ownfra. en in de oostelijke mvla. dialecten doet besluiten". Uit Verdam i. v. *erve* blijkt, dat deze vorm verreweg het meest bij Vlaamsche, de vorm *arve* zeer zelden bij deze, meerendeels bij Hollandsche schrijvers voorkomt. Doch Potter, V. Hildegaersberch, het Rechtsboek van Den Briel en de Delftsche keuren[9]) hebben meermalen *erve*; daartegenover Priv. v. Brielle: *arve*[10]). Ook in het Zuiden vinden we beide naast elkaar[11]). Het Gentsch dialect onderscheidt in tegenstelling met het Antwerpsch, Aalstsch en andere oostelijke dialecten de niet gerekte *a* en *e* voor *r* + dentaal en vertoont ook voor *r* + labiaal en gutturaal geheel dezelfde ontwikkeling van *a* en *e* als de naburige dialecten. In het Gentsch en het Westvlaamsch zijn de groepen *ar* + dentaal en *er* + dentaal niet samengevallen; vóór labialen en gutturalen *ar* met volgenden umlautsfactor en *er* in *er* wel.

De Bouchery's bovengenoemde formuleering blijkt dus in zijn algemeenheid minder juist.

De woorden met *er* × *ar* (< oorspr. e) vóór dentaal: *er* × *ar*, dus: *herte* × *harte*, *smerte* × *smarte*, *bernende* × *barnende*. In de

---

1) Van Weel, § 34. 2) V. Schothorst, § 51. 3) V. d. Water, § 58.
4) Te Winkel, Tijdschr. XVIII, 165.
5) S. Hofker, *Taal v. Melis Stoke*, Hfdst. IV. 1o.
6) Zie Verdam, I, 1441, vlgg. 7) Blz. 619.
8) 18, 50. Doch ook de *a* komt een enkele maal voor: *arvelike*.
9) K. en O. v. Delft, ed. Mr. J. Soutendam, fol. 105, blz. 183: *erve*.
10) Verdam, II, 725. 11) V. Wijk, Tijdschr. XXX, blz. 21–22.

Vlaamsche streken vindt men als regel de *e*: onfr. *e* vóór *r* + dentaal bleef meestal *e*[1]); waar Hollanders *a* voor *r* gebruiken, bezigt men te Gent steeds *e*[2]). De noordelijke gewesten daarentegen hebben den vorm met *a*, althans het Zaansch, Veluwsch, Goereesch, Beierlandsch, de taal van Melis Stoke[3]), het Delflandsch[4]), het Rechtsboek van Den Briel[5]). Alleen Dirc Potter gebruikt tegen den regel: *herte*[6]), hetgeen waarschijnlijk wel aan Vlaamschen invloed mag worden toegeschreven. Ook is een Hoogduitsche invloed bij deze litteraire schrijftaal niet onmogelijk.

Gerekte *a* × gerekte *e* (< oorspr. *ĕ*) vóór *r* + dentaal: *swaert* × *sweert* b. v. is een regelmatig terugkeerende afwisseling.

Hoewel over deze moeilijke quaestie zeer zeker het laatste woord nog lang niet gesproken is, vooral ten gevolge van de omstandigheid, dat het zeer moeilijk valt vast te stellen, in hoeverre hier getracht is een nauwkeurige afbeelding der destijds gesproken klanken te geven en daarnaast, welke klank de *ae* hier voorstelt, een *ā* of een *ḕ*, hebben toch vooral V. Wijk's onderzoekingen[7]) een nieuw licht op deze zaak doen vallen en is hierdoor menige vraag beantwoord.

In 't algemeen vallen oude *ar* en *ėr*, *ĕr* bij rekking vóór dentalen in het Zeeuwsch en Hollandsch[8]) samen en is de uitspraak daar vrijwel overal *ǣr*. Ten Noorden van de eilanden is de uitspraak deels *ār*, deels *ǣr*, waarbij de grens bij gebrek aan gegevens alsnog niet is vast te stellen. Het Westvlaamsch daarentegen heeft bij de meeste auteurs den vorm *swaert*[9]) (verder cf. Verdam VII, i. v. *swaert*).

ongemeen × *ongemeyn*. Franck[10]) acht de woorden, waarin *ê* en *ei* afwisselen, soms „dialektisch verschieden", soms „gleich beliebt", waaraan hij dan toevoegt: „in der Regel mit Ueberwiegen von *e*, wenigstens im älteren Mnl." Vergelijken we hierna de dialectgrammatica's, dan vinden we in 't Delflandsch, aan de Zaan en op Goeree[11]) den diphthong. In zijn studie over het Delflandsch zegt Te Winkel[12]): „de *ey* is in dezen in Hollandsche dialecten zeer gewoon, b. v.: *beteykent*, *vleis*, *heilig*". In het Rechtsboek van Den Briel vinden we meermalen den vorm *beteykenen*. Blijkens

---

1) Jacobs, a. w., § 33.
2) De Bouchery, a. w., blz. 619.
3) *e* voor *r* + dentaal > *ar* of *aar* (S. Hofker).
4) Tijdschrift, XVIII, blz. 166.
5) Bl. 6, IX. Zie ook Van Wijk, Tijdschrift XXVI, blz. 55 en XXX, blz. 85.
6) Der Minnen Loop I, 247.
7) Tijdschrift, XXXI, blz. 21 vlgg.
8) Zie ook Van Helten, *Vondels Taal*, blz. 4.
9) Zie o. a. Maerlant, *Martijn* I, strofe 27 en II, strofe 8.
10) A. w., § 26.
11) Vergelijk hiervoor S. Hofker, *Taal v. Melis Stoke*, blz. 97b.
12) Blz. 169.

Verdam en ook Jacobs[1]) is de *ē* de gewone middelvlaamsche vorm.

hilt × *hielt*. De eerste vorm is de algemeen voorkomende; zelden treft men den vorm met *ie* aan[2]). Bij Melis Stoke (*Hs. C.*) vindt men meestal *hilt* (slechts éénmaal, en dan nog buiten rijm *helt*)[3]); in Reinaert I en II 587, 1160—1183, 5572 den vorm met *ĭ*, II 3680, 6080, 6351, 7479 dien met *ie*[4]), welke *ie* zeker wel van den Hollandschen afschrijver zal zijn.

huwen × *houwen* (ook met graphie inverse: *houden*). Germ. *îw* > *iuw* > *üw* > *ouw*[5]). Die oorspr. *î* vinden we nóg in het Gentsch: *hîwelijk* naast *hewelijk*[6]). Overigens ontmoeten we in het Vlaamsch overal de *uw*: De Bo[7]) geeft *huw* en *huwhave* = huwelijksgoed; Maerlant[8]) gebruikt dezen vorm geregeld; Jacobs vermeldt[9]): onfr. *îw* < germ. *îw* treedt in de mvla. dialecten regelmatig op als *uw* (*üw*), uitgezonderd misschien in een enkelen vorm uit de 13ᵉ eeuw; althans vormen met *ouw* zijn zeer zeldzaam en de hedendaagsche dialecten hebben ook alleen *üw*. Het Brab. Holl. heeft meestal en als regel diphthongeering: bij Bredero vinden we *huwelijck* en *houwelijck* naast elkaar[10]).

lettel × *luttel*. Volgens Franck[11]) een umlaut-quaestie; waarbij de umlaut (*e*) door de *i* van het suffix-*ila* (× *lûtila-*) veroorzaakt is. De dialectgrammatica's geven hier geen bewijs, daar vele tongvallen dit woord niet schijnen gekend te hebben of te kennen, *lettel* is echter zeer waarschijnlijk de vlaamsche, *luttel* de holl. vorm: Reinaert I heeft steeds de *e*; De Bo vermeldt *lettel* als den normalen vorm, waarnaast somtijds de *u* (*een lutsken sleymooren, een weynigh slapen*), daarentegen bij V. Hildegaersberch[12]) en Potter[13]) de *u*-vorm. Bredero heeft beide, *e* en *u* naast elkaar[14]).

liede × *lude*. Het Rechtsb. v. Den Briel gebruikt steeds den vorm *lude*, zeer dikwijls treft men dezen vorm ook aan in de Rechtsbr. der stad Amsterdam[15]), bij V. Hildegaersberch[16]) eveneens. De meening, in Hofker, De Taal v. M. Stoke, uitgesproken, dat *ie* en *u* in dit woord vermoedelijk dooreen zijn gebruikt[17]), is m. i. dan ook moeilijk bewijsbaar; *liede(n)* is zeer stellig Vlaamsch. Jacobs[18]) zegt: „het Vlaamsch heeft hier zeer regelmatig *ie*". Ook de talrijke

---

[1]) § 95*b*, 2⁰. [2]) Franck, a. w., § 149. [3]) S. Hofker a. w., blz. 46, V.
[4]) Tijdschrift, VII, 47. [5]) Franck, a. w., § 62². [6]) De Bouchery, blz. 684.
[7]) T. a. p. blz. 396. [8]) Rijmbijbel (passim). [9]) A. w. § 119.
[10]) Nauta § 19. *γ*: d. w. z. schrijftaal *huw* × holl. *houw*. [11]) § 35.
[12]) O. a. 10. 433; 199, 127. [13]) O. a. Der Minnen Loop I. 1052. [14]) Zie Nauta, § 15.
[15]) Ed. Joh. C. Breen. o. a. blz. 8¹ enz. [16] B. v.: 177, 236. [17]) Blz. 95⁸.
[18]) A. w., § 97.

plaatsen bij Verdam [1]) bewijzen, dat de Vlaamsche schrijvers *lieden* schreven.

sente × *sinte.* Met zekerheid valt hieromtrent niet veel te zeggen. Tegenwoordig hebben de meeste Noordnederlandsche dialecten [2]) *i* of *u.* In 't Friesch: *sente.* Bij Stoke vindt men *e* en *i* in dit woord naast elkaar, doch het hs. A van den afschrijver Wouter de Clerc heeft als regel *e* (26 maal), zelden (6 maal) *i.* De *e*-*i*-afwisseling als een vla.-holl. verschil te beschouwen ligt dus zeer zeker voor de hand, al valt een afdoend bewijs moeilijk te leveren.

slachten × *slechten.* De umlaut van klinkers voor *cht* is volgens Franck [3]) zeer zeldzaam en „im wesentlichen auf limb. brab. Dialekte beschränkt". In elk geval mogen we, waar Kiliaan [4]) en De Bo alleen den vorm zonder umlaut vermelden en Jacobs [5]) de *a* in het mvla. „regelmatig" noemt, dezen als den normalen Vlaamschen vorm aanmerken. Den vorm met umlaut te verklaren en te localiseeren is heel wat ingewikkelder. Is *slechten* naast *gheslechte* gevormd, waar de umlaut uit een *-tia*-suffix te verklaren is of hebben misschien in het germ. vormen op *-ôn* en *-jan* naast elkaar bestaan? Het gebied van den umlaut in het Noorden is allerminst duidelijk: het N. W. Veluwsch en het Bommelerwaardsch kent alleen den *a*-klank, het Beierlandsch [6]) daarentegen heeft *slechten,* Boekenoogen vermeldt het woord niet en uit § 24 van zijn inleiding is zoowel tot den *a*- als tot den *e*-vorm te concludeeren. V. Hildegaersberch heeft steeds *slachten* en Potter gebruikt het woord niet. Het eenige, wat we dus hieromtrent kunnen vaststellen, is dat de umlaut-vorm in het Noorden wel voorkwam, al is een nadere aanduiding van zijn gebied voorshands onmogelijk.

selver × *sulver* waarsch. < germ. *ĕ* [7]), ags. fri. *ĕ.* 15e eeuwsch Gentsch: *selversmet* [8]). Maerlant gebruikt *selver* [9]), de dichter van Rein. I [10]) eveneens. Den *i*-klank vinden we in het N. W. Veluwsch, het Goereesch, het Zaansch (hiernaast ook de *u*) [11]) en in het Rechts-

---

[1]) Men zie ook Muller, Taal en Letteren I, blz. 220, waar dezelfde vormen tegenover elkander worden gesteld: „*ie* is eigen aan het Westvla., Zeeuwsch en Strandholl.; *ui* of *u* aan het Brab."

[2]) Zie o. a. Boekenoogen en Van de Water. [3]) § 83.

[4]) *Slachten* = *similem esse.* [5]) § 18⁴. [6]) Opprel, § 8.

[7]) Men vergelijke: Franck-V. Wijk, *Etym. Wrdb.*, i. v. *silver.*

[8]) Jacobs, § 42² en Bouchery, blz. 622, 1⁰.

[9]) In varr. ook *silver, sulver* (zie Verdam, i. v. VII, blz. 1118).

[10]) Rein., I, 2409.

[11]) Boekenoogen, Zaansche Volkstaal, 1263.

boek van Den Briel (passim). Bij V. Hildegaersberch vinden we de uitdrukking *in silver brouwen* voor: een luidruchtig, vroolijk leven leiden. De *u*-klank, die zich uit de *i* heeft ontwikkeld, komt in het Delflandsch [1]) voor.

Zeer waarschijnlijk mogen we in dezen dus concludeeren, dat de *e* meerendeels in het Vlaamsch [2]) in gebruik is geweest, terwijl de *i-u* voornamelijk in het Hollandsch werd aangetroffen, waarbij de *i*, in de 15ᵉ eeuw althans overheerschend was en de *u* in het Zuidhollandsch het meest scheen voor te komen.

werden × *worden*. Door welke oorzaak in dit werkwoord *e* en *o* — waarnaast nog de *ē* (gerekt < *e*) en *ŏ* (< *ŏ*), die hier buiten beschouwing blijven — naast elkaar voorkomen, is dáárom zoo moeilijk met zekerheid aan te wijzen, omdat men tusschen zoovele invloeden, die hier gewerkt kunnen hebben, te kiezen heeft: den invloed van de *w*, dien van *r* + dentaal en een analogiewerking van het verleden deelwoord, *o* < *i* van den 2. 3. pers. enkelv. Franck [3]) onderstelt een invloed van de *r*-verbinding, V. Wijk [4]) acht een ontstaan < *i* het waarschijnlijkst. De *o*, in het tegenwoordig Algemeen-Beschaafd alleen aangetroffen, was reeds in de Middeleeuwen algemeen [5]). Toch was [6]) en is [7]) in West-Vlaanderen de *ĕ* (waarnaast *ă*) gewoon. Bredero gebruikt *werden* en *worden* naast elkaar [8]). In Rechtsb. v. Den Briel [9]) vinden we de *o*. Eveneens in het Goereesch (met rekking), Zaansch, N. W. Veluwsch en in de Bommelerwaard.

zullen × *selen*. De tweede vorm ontstond, doordat de *l* in het Holl. Brab. en soms ook in 't Vla. enkelvoudig bleef, waarvan „*solen*" het gevolg was; dikwijls kreeg *solen* umlaut > *sölen* of meestal *selen* [10]). Op de N. W. Veluwe nog: *zǫn* of *zǫlən* [11]), in het Zaansch: *ze zelle*. In het Rechtsb. van Den Briel vinden we *sullen* en *sellen* [12]) beide gebruikt. Daar sing. *ic sel* in hoofdzaak uit *selen*, *sellen* te verklaren is [13]), mag men misschien aannemen, dat het Delflandsch, dat *sel* had [14]), ook den vorm *selen* gebruikt heeft.

---

[1]) Tijdschrift, XVIII, blz. 167.
[2]) En misschien langs de kust, met het oog op de fr. *e*? Doch bewijzen hiervoor kan ik niet aanvoeren. [3]) § 48.
[4]) Franck-V. Wijk, *Etym. Wdb.*, i. v. *worden*.
[5]) Franck a. w., t. a. p. „sehr häufig und, wie es scheint, allgemein verbreitet".
[6]) Jacobs, § 83. [7]) De Bo, 1215[1].
[8]) Nauta, a. w., § 10 en 104. [9]) Blz. 189[13].
[10]) Franck, Mnl. Gramm., § 161.
[11]) Van Schothorst a. w., § 340.
[12]) Blz. 7, regel 2. [13]) Franck, t. a. p.
[14]) S. Hofker, *De taal van Melis Stoke*, blz. 86, XV.

Hetzelfde geldt voor het Oud-Beierlandsch [1]). Franck's meening, dat *selen* een Holl.-Brab. vorm is, wordt hierdoor dus volkomen gestaafd.

C. Medeklinkers.

a) Assimilatie in *Hs. T.*:

1⁰. progressieve, b. v. *behendichede* × *behennichede*.

2⁰. regressieve, „ *vroetdom* × *vroe(d)dom*.

b) assimilatie in *Hs. K.* [2]):

regressieve assimilatie: *impacient* × *inpacient*, *omboot* × *ontboot*, *ommogelic* × *onmoghelic*.

c) syncope in *Hs. T.*: *boomgaert* × *booghaert*, *bruutlocht* × *brulocht*, *weerliken* × *weeliken*, *hoofsche* × *hoosche*.

d) Begin-*h*, waar deze etymologisch niet hoort, in *Hs. K.* zeer geregeld × *Hs. T.*, waar deze vlaamsche dialect-eigenaardigheid nooit wordt aangetroffen, b. v. *heffene* × *effene*, *huuten* × *uten* enz.

Het omgekeerde, het ontbreken eener hist.-etym. *h*-, komt in *Hs. K.* zeer zelden voor.

e) graphie inverse in *Hs. T.*: *huwen* × *houden*.

f) apocope in *Hs. T.*, waar de in *Hs. K.* nog aanwezige consonant in oorspr. Fransche woorden voorkomt en uit den Fra. vorm te verklaren is: b. v. *tyrant* × *tyran*.

D. Vervoeging.

a) In het praet. der zwakke verba heeft *Hs. K.* steeds den vollen, *Hs. T.* bijna zonder uitzondering den gesyncopeerden vorm: *batede* × *baete*, *doodede* × *doode*, *cortede* × *corte*, *verbeydede* × *verbeyde*, *levede* × *leefde*. De onverkorte vorm komt bij verba die *d* of *t* als stamklinker hebben reeds in het oudere Mnl. zelden voor (zie Franck, § 154). Hier schrijft dus *Hs. K.* wellicht hypercorrecte, spraakkunstige schrijftaal.

b) onverkorte vorm in *Hs. K.* apocope in *Hs. T.*: *en ware* × *en waer*.

c) in het gerund. *-ne* × *-en*: *te voorderne* × *te vorderen*, *te wederkeerne* × *te wederkeren*.

d) imperatief van *doen*: *doe* × *doch* (Franck, § 123, Anm. 2).

e) onverkorte vorm in *Hs. K.* × syncope van den uitgangsconsonant

---

1) Opprel, § 2a. 2) Franck, Mnl. Gramm., § 109.

bij verba, gevolgd door een geïnclineerd pronomen in *Hs. T.*: *sulstu* × *sultu*, *bidde u* (*dy*) × *bid*(*d*)*u*. Ook hier is *Hs. K.* waarschijnlijk meer spraakkunstig-correct.

f) Een regelmatig gebruik van den ouderen vorm *bem* × *ben*.

E. Verbuiging.

a) *Substantiva:*

1) In 't algemeen kan men zeggen, dat hier in de eerste plaats het veelvuldig voorkomen van apocope der ə (*e*) in *Hs. T.* tegenover het bewaren van den ouderen, onverkorten vorm in *Hs. K.* het meest treft. Het blijkt ten slotte een regel, waarop bijna geen uitzonderingen gevonden worden: *met ziere dochtere* × *met sire dochter*, *exempele* × *exempel*, *voetsele* × *voetsel*, *met selvere* × *met sulver* enz. Enkele dezer *e*'s in *Hs. K.* zijn abnormaal, secundair, zooals deze voornamelijk in het jongere Vlaamsch worden toegevoegd.

2) Syncope in *Hs. T.*, vooral voor buigingsuitgangen: *snachts* × *snachs*.

3) Geslachtsverschil: *omme tmeeste oorbore* × *om den meesten oorboor*, *dat spel* × *die spel*.

b) *Adjectiva:*

Comparatief-uitgang *-re* × *-der*, *mueghenre* × *moghender*.

c) *Pronomina:*

1) Apocope in *Hs. T.*: *hare* × *hair*, *mine* × *mijn*, *sine* × *sijn*, *bij harer dochter(e)* × *met haerre dochter* (alle passim).

2) *Soe* × *sy*. Over het gebruik van deze twee vormen hebben Franck's en Van Wijk's[1]) onderzoekingen meer licht geworpen. Hieruit blijkt, dat *soe* bij verschillende Vlaamsche auteurs voorkwam, terwijl *si* in de Noordelijke gewesten de eenige vorm was.

3) *Met al mer herten* × *met alle mijnre herten.*

4) Het *du-ghi*-gebruik.

Terwijl deze beide pronomina in de Middeleeuwen vrij veel verwisseld werden[2]), vooral in geestelijk proza en geestelijke poëzie[3]), treft ons in „Dat Kaetspel" een over 't algemeen uiterst consequent gebruik; nergens wordt God anders dan met *du* aangesproken; bijna altijd spreekt de meerdere den mindere met *du*, deze genen met *ghi* aan. Hoe trouw dit laatste wordt volgehouden, zien we bijzonder duidelijk in het exempel van Gautier en Griseldis: wanneer Griseldis aan het door Gautier in-scene-gezette bruilofts-

[1]) Franck, Mnl. Gramm. § 212 en Tijdschrift XXVII, blz. 28.

[2]) Vor der Hake, *De Aanspreekvormen in 't Nederlandsch.* [3]) Ibidem, blz. 103 vlgg.

maal de rol van dienstbode vervult, spreekt ze tot Gautier steeds met *ghi*[1]): op Gautier's vraag, hoe zij zijn bruid vindt, is haar antwoord: „*ghine hadt goelicx gheene schoonre noch edelre gheconnen vinden of kiesen*", doch even te voren, toen hun ver houding nog was die van man en vrouw, wordt wederzijds gedudijnd.

d) *Numeralia:*

Dandere × *die ander*, *vele saken* × *veel saken*, *twijfste* × *twijfte*, *tellevenste* × *elfte*.

F. Woordvorming.

a) Suffixen:

1) (in verba) *-sen* × *-en*: *verclaersen* × *verclaren*; *bespaersdene* × *bespreede*; *meersene* × *meere te maken*.

2) *-ieren* × *eren*[2]), b. v.: *poingieren* × *poingeren*; *regieren* × *regeren*. Deze afwisseling komt zeer regelmatig voor.

3) (bij substantiva) *-nede* × *-inne* of andere vrouwelijke uitgang: *graefnede* × *gravinne*, *gespeelnede* × *ghespele*.

4) *-nesse* × *-nisse*: *verstandenesse* × *verstandenisse*.

5) *-teur* × *-toor*: *senateur* × *senatoor* e. a. (zie boven).

6) *-scepe* × *-scap*: *gramscepe* × *gramscap*.

7) (nom. agentis) *-re* × *-der*: *speelre* × *speelder*.

8) (bij adjectiva) *-saem* × *-samich*: *ghedoochsaem* × *ghedoechsamich*.

9) (stoffelijke adjectiva) *-ine* × *-ene*: *guldine* × *guldene*.

10) *-insche* × *-en*: *loodinsche* × *looden*.

b) Praefixen:

1) *Ghe-* × *be-*: *ghemetst* × *bemetst*.

2) *Be-* × *ver-*: *bederven* × *verdarven*.

3) Part. praet. *te-* × *ghe-*: *tebroken* × *ghebroken*.

G. Woordenschat.

Hetgeen ons, zelfs bij een oppervlakkig doorzien der beide handschriften, het meest en het eerst treft, is zeer zeker het feit, dat de afschrijver van *Hs. T.* systematisch de zeer talrijke in *Hs. K.* voorkomende bastaardwoorden door zuiver Hollandsche woorden

---

[1]) Gautier zegt tot Griseldis: *wat dynct hu van mynre bruut*, waarschijnlijk om haar op een afstand te houden. Misschien ook is ze hier wel iets meer dan dienstbode.

[2]) Zie hierover Salverda de Grave's artikel, Tijdschr. XXI, blz 300.

heeft vervangen. Of hij de Fransche woorden niet kende en ze dus niet kon gebruiken, dan of hij ze niet wilde laten staan, moet hier in het midden gelaten worden en zal wellicht in de eindconclusie blijken. Ten bewijze, hoe stelselmatig *Hs. T.* hier te werk is gegaan, volge hier een lijst der belangrijkste purismen:

(ghe)abitueert × *(ghe)cleet.*
accuseerden × *wroechden.*
te sinen acoorde × *tot sinen wille.*
die gheweest hadden van der aliance van Amman × *die alle eendrachtich met Amman geweest hadden.*
affaitiert × *ghecreghen.*
amys × *boel.*
aucteur × *wroegher.*
al ne hadden sy gheene auctoriteyt × *al waert dat sy daertoe niet gheset en waren.*
blameerne × *lachteren.*
cesseert × *blijft te nyete.*
circumstancien × *saken.*
colleur van × *ghedaente van.*
comparatie × *ghelijkenisse.*
compareert × *voortcomt.*
concubine × *boel.*
(ghe)condampneert worde in de costen × *wijsen ende oordeelen mach den cost te ghelden.*
condempnatie × *verdoemenisse.*
condempneren × *oordeelen.*
condempneren of absolveren × *oordeelen noch verwijsen noch ooc ontslaen off lasteloos laten.*
de conync consenteerde dit × *het gheliefde den coninc soo wel.*
(ghe)consenteert ende (ghe)acoordeert × *overdraghen.*
consideratie × *marckende.*
convenient × *bequaem.*
ghync corrumperen met ghiften × *ghinc hoor ane met ghiften.*
course × *loope.*
deposeerden × *seyden dat sy wisten.*
deposicie × *aenbringhen.*
detruerers × *verdarvers.*
differencie × *twiste.*
different × *tweerande.*
differeren × *verlenghen.*
domineren × *verlaten up.*
equaliteit van exigencien × *nadat die grootheid heeft ht (?) van der misdaet.*
erreur × *dolinghe.*
examineren × *vraghen.*
excuseerde × *onschuldichde.*
executeert × *volghet.*
executeerden × *gherne hilden.*
experiencien × *ondervonden.*
expert × *gheleert.*
fait × *saken.*
faiteur × *sculdighe.*
om eenich faveur × *om gunste.*
meer favorable waren × *dat sy meer gunste hadden.*
fingierende × *ghebarende.*
al fixie was × *dat al versiert was.*
fremeneurs × *minrebroeders.*
te gouverneerne × *helpen regeren.*
te vullen (ghe)informeert × *te vollen onderwijst.*
iniurieuse × *overdraghende.*
inpacient × *onlijdsamich.*

(ghe)instrueert × *geleert.*
bij inspiracien × *bij ingheven.*
an de interrogacie van vraghene × *an haer manieren van vraghenen.*
sij jugierden se × *werdt sy veroordeelt.*
laboureur × *wercman.*
laboureren × *arbeyden.*
multipliert × *wordt sy altoos meerder.*
zouden oordineren de batailgen × *soude varen te strijde.*
gheene oppositie ieghen ware × *nyemant teghen segghen en soude.*
pacient × *lijdsamich.*
pacientelic × *lijdsamlic.*
(ghe)pareert × *ghesiert.*
parerement × *verschieren.*
penseus × *pensachtich.*
persevereerde × *bleef volstantich.*
perplex × *bescaemt.*
persumptueus × *uutwoordich.*
dierbaren precieusen steen × *zeer costelijken steen.*
te Hermans presencie × *in de ieghenwoordicheyt vanden selven Haerman.*
presenteerdene × *schencten.*
(ghe)priveert × *berooft.*
procedeerne × *recht te vorderen.*
tpeupel × *tvolc.*
puniert × *(on)ghepijnt.*
renommee × *voordeel.*
ic ne reputeerde × *ic en meende.*
rigoureuser × *strengher.*
niet te scrivene noch te estimeerne × *niet te segghene noch te scrivene.*
signet × *zeghel.*
specialike × *sonderlinghe.*
statuten × *rechten.*
subgiten ende ondersaten × *onderdanich ende ghehoorsamich.*
sustineren × *dincken.*
eene ghetransfigureerde goddinne × *wesende een goddinne.*
useren × *hebben in ghewoenten.*
varyeerden × *veranderden.*
(ghe)verifflert × *versekert.*
die virtute ende de proprieteden × *die goede manieren ende doechden.*
visieren × *toelegghen.*

Wanneer we dit lijstje van verschillen, hetwelk gemakkelijk voor uitbreiding vatbaar zou zijn, nader beschouwen, dan zien we, dat verreweg het grootste gedeelte dezer woorden tot de algemeene omgangstaal moet worden gerekend. En als we deze hebben uitgeschakeld, blijven er ongeveer alleen rechtstermen over, hetgeen bij een juridisch geschrift als het onze allerminst verbazing behoeft te wekken. Uit het feit, dat zelfs alle rechtskundige begrippen, die *Hs. K.* steeds met bastaardwoorden noemt, door *Hs. T.* zonder uitzondering met Hollandsche zijn aangeduid, mag, meen ik, worden geconcludeerd, dat, zelfs tegen het midden der 15e eeuw, toen het Bourgondische huis de teugels van het bewind

in handen had en de Nederlanden onder centraal gezag bracht, ook de officieele taal in het Noorden nog allerminst verfranscht was; immers de auteur van *Hs. T.* blijkt nooit verlegen te zitten, handhaaft geen enkel bastaardwoord, maar vindt, ook wat den juridischen woordenschat betreft, steeds een Hollandsch equivalent [1]). In dezen kunnen we dus de door Salverda de Grave geuite meening [2]): „in Holland zijn de vreemde woorden zeldzaam en behoren uit de aard der zaak zelden tot de omgangswoorden" ten volle onderschrijven. Indien zijn meening, dat prozateksten die van vreemde woorden wemelen, zeldzaam zijn en volkomen op zich zelf staan [3]), juist is, dan hebben we — hetgeen in een vla. hs. van een vla·tekst geen verbazing behoeft te wekken — in onzen tekst (*Hs. K.*) een dier zeldzame gevallen aangetroffen.

2. Tautologieën, in *Hs. K.*, bestaande uit een vreemd en een zuiver Nederlandsch woord, terwijl in *Hs. T.* het eerste door een Hollandsch synoniem is vervangen of is weggelaten.

Dit verschijnsel der tautologieën is 't laatst besproken door Prof. Dr. J. W. Muller in zijn artikel „De twee dichters van Reinaert I" [4]), als een bijzonderheid, die zeer veelvuldig voorkomt [5]), doch nog nimmer afdoende is verklaard. Het verschijnsel wordt daar als volgt geformuleerd: „In de vertaalde proza-literatuur der 14e en 15e eeuw is in den laatsten tijd meermalen opgemerkt een kennelijk niet toevallige, veeleer opzettelijke manier om één Fransch of Latijnsch woord te vertalen door twee of meer zinverwante woorden, hetzij beide of alle Dietsche, hetzij ook niet zelden een Walsch met een Dietsch als ter verklaring er bij (veeleer er achter, doch ook wel er vóór)".

Cramer [6]) acht de vertaling en verklaring van één uitheemsch woord door twee, hetzij in- of uitheemsche, in grensstreken ontstaan. Muller acht dit [7]) onjuist, doch verklaart het verschijnsel uit de „middeleeuwsche grandiloquentia" met haar voorkeur voor het breede, statige, zwierige, deels uit den kanselarijstijl, „vanouds er op uit door veelheid van termen alle excepties te weren", doch hij acht het ook wel in oorsprong verwant met de bekende

---

[1]) De twee gevallen, die hier moeten uitgezonderd, waar *Hs. T.* het in *Hs. K.* gebruikte vreemde woord niet vertaalt, doch weglaat (‚*consenteeren*' en ‚*in termen*') dienen slechts als uitzonderingen om den regel te bevestigen.

[2]) Verhandelingen der Kon. Akademie, Nieuwe Reeks, Deel VII, blz. 117.

[3]) T. a. p., blz 114^{3}–15.

[4]) Tijdschrift XXXI, blz. 235.

[5]) Er worden hier voorbeelden uit negen mnl. werken aangehaald.

[6]) Jan Mandeville's Reis, Inleid., LVII.

[7]) T. a. p., blz. 237, noot.

stijlfiguur der variatie in de Oudgermaansche, allitereerende en eindrijmende, epische poëzie of eindelijk zelfs met het bekende parellelisme der Hebreeuwsche poëzie.

Kögel[1]) houdt zich voornamelijk aan deze laatste motieven.

Zeer moeilijk, zoo niet ondoenlijk, is het te onderzoeken, of de bovenvermelde feiten de werkelijke oorzaken van dit verschijnsel zijn, of ze alle, of slechts sommige tot de verbreiding dezer tautologieën hebben bijgedragen. Wanneer we meer in het bijzonder onzen tekst beschouwen, dan kan men ook al niet verder komen dan tot het uiten van vermoedens en het stellen van vragen. Door welke gedachte de auteurs zich hierbij hebben laten leiden is uit het hier voorhanden materiaal evenmin met zekerheid te concludeeren. Zouden in het „Kaetspel" de beweegredenen tot deze eigenaardigheid niet in de eerste plaats gezocht moeten worden in den kanselarijstijl, die in een zucht om alle exceptiën te ondervangen overduidelijk placht te zijn? De inhoud van dit werk en de juridische werkkring van den auteur[2]) geven m. i. tot dergelijk vermoeden wel recht. Misschien dat bovendien hier ook nog de door Muller genoemde middeleeuwsche Latijnsche grandiloquentia gewerkt heeft, die zich onder het schrijven zeer spontaan en daardoor op de grilligste wijze uitte, zoodat we dan zouden mogen vaststellen, dat er van een bepaalde in dezen te ontdekken lijn geen sprake kan zijn. In de gevallen, waar de auteur van *Hs. T.* aan het in *Hs. K.* uitsluitend voorkomende vreemde woord een zuiver Hollandsch toevoegd, was zonder twijfel de bedoeling duidelijk te zijn en begrepen te worden het hoofdmotief, b. v.: *iusticie* × *trecht ende iusticie*; *ghepareert* × *ghepareert ende ghesiert*; *examineren* × *ondersoeken ende examineren*; *sonder execucie* × *sonder vervolch ende execucie*; *reverencie* × *reverencie ende eere.*

Soms wordt ook in *Hs. K.* het vreemde woord vertaald, b. v.: *erreur of dolynghe* × *dolinghe ende dwalinghe* of wordt het eenvoudig weggelaten: *gheabituweert ende ghecleet* × *ghecleet.*

Eén enkelen keer, zoover ik kon nagaan, heeft *Hs. K.* alleen het zuiver Nederlandsche woord, terwijl *Hs. T.* daarnaast het vreemde woord, *ghepijnt* (*ende ghetorment*), vermeldt. Hoe deze uitzondering, deze afwijking te verklaren? Is misschien in *Hs. K.* het laatste gedeelte dezer tautologie weggevallen? In *Hs. K.* komen overigens bijna geen tautologieën, waarvan een der beide deelen niet uit een bastaardwoord bestaat, voor.

---

[1]) Paul, Grundr., II[2], 54, 105. [2]) Zie beneden, IX.

Ten slotte hiervan de voornaamste voorbeelden ter illustratie [1]: *bedroughense* (*ende accuseerdense*); *bescaemt* (*ende perplex*); (*different ende*) *schillende*; *dierbaren* (*precieusen*) *steen*; *daer buten niet gaen* (*noch ooc die excederen*); (*examineert ende*) *vraecht*; *eens sijn* (*ende van accoorde*); (*executeren ende*) *vulcommen*; (*calangierde ende*) *daer ieghen sprake*; (*inconvenienten ende*) *quaetheden*; (*te sustineerne ende*) *te prouvene*. Deze voorbeelden zouden met tientallen te vermeerderen zijn.

3. Zinverwante woorden in *Hs. K.* en *T.*

a) Substantiva.

Aspis × *serpent.*

Verdam, Mnl. Wdb., I. 475 geeft voor „aspis" slechts één auteur, nl. Maerlant, Der nat. Bl., VI. 97. 126. 447; XII. 686. — „serpent" is het algemeen mnl. woord blijkens Mnl. Wdb., VII. 1230. i. v. „slange".

bederve × *bootscap.*

„bederve" = dienst; het verrichten van hetgeen noodig is (Mnl. Wdb., i. v. I, 627).

„bootscap" = zending, opdracht.

Daar bovendien bij Verdam voor beide woorden bijna alleen Vlaamsche auteurs worden genoemd, is de reden waarom één hs. meermalen voorkeur voor het één, het andere voor het andere woord toont, niet aan te wijzen.

behout × *noot.*

„behout" = heil, gelukzaligheid (Mnl. Wdb., I. 759[3]). Speciaal Vlaamsch.

beieghentheden × *ghelikenisse.*

„beieghentheit" = smaad (hier): van iusticien, van rechte (Mnl. Wdb. I, 774). De lezing van *Hs. T.* is m. i. onvollediger en vager.

beseffene × *ghevoelen.*

Een bepaald verschil in beteekenis of gebruik van deze beide woorden valt niet op te geven, evenmin als een verschil in de topographische verbreiding. Waarschijnlijk hebben we hier te doen met een willekeurige verandering door den bewerker van *Hs. T.*, met het doel zich een schijn van oorspronkelijkheid te geven.

---

[1] Hetgeen tusschen haakjes staat bleef dus in *Hs. T.* weg.

gheliefte × *wille.*

„gheliefte" voornamelijk Vla. en Brab. (Mnl. Wdb., III. 1232). „wille" waarschijnlijk iets minder sterk dan „gheliefte".

God × *ons heere.*

Waarschijnlijk een geheel willekeurige verandering van *Hs. T.*

justicier[1]) × *baliu ende rechter.*

Dit verschil komt zeer dikwijls voor.

„justicier" = hij, die met rechtspraak belast of met rechtsmacht bekleed is. Dit woord was zeker meer in Vlaanderen dan in Holland bekend en had in elk geval een ruimer beteekenis dan de twee andere, die het eerste specialiseeren.

loy ne statuut[2]) × *scoutate.*

„scoutate" vooral in Holland gebruikt (Mnl. Wdb., VII, 720-'23); het woord komt o. a. in het Rechtsb. v. Den Briel voor (ed. Matthijssen, blz. 39).

maghen × *gheslachte.*

Blijkens Mnl. Wdb., IV. 947 is „maghen" een typisch-Vlaamsch woord.

medepleghers[3]) × *ghesellen.*

„medepleghers", een rechtsterm, die oud maar niet verouderd is, was (Mnl. Wdb., V. 1265) specifiek Vlaamsch. — „gheselle" was veel minder gelocaliseerd en werd bij Vla., Holl. en Limb. auteurs aangetroffen.

oorconden × *ghetuyghen.*

Volgens Stallaert (i. v., II. 300): betuigen, certifier. Kiliaen: testari. Overigens geen aanwijsbaar verschil in gebruik of beteekenis.

onderhoorichede × *ghehoorsamicheit.*

Het eerste woord werd meer in 't bijzonder in Vlaanderen gebruikt (Mnl. Wdb., V. 359), terwijl het tweede zeer veel in Holland voorkwam[4]).

---

[1]) Waarschijnlijk was hier, evenals in de volgende voorbeelden, wel purisme in het spel. Over *justicier* wordt door Stallaert niet gesproken.

[2]) Stallaert, II, 172: *loy* = *statuut* = wet (tegenover: costumier recht), recht, eed, rechtsgebied.

[3]) *Medepleger* (Stall. II. 195): 1°. medeplichtige, medestander. 2°. medebelanghebbende; *gesel* (ibid., I. 479): deelgenoot, ambtgenoot.

[4]) O. a. V. Hildegaersberch, 72, 116.

b) Adjectiva.

ghehelt × *gheneghen.*

ghelievelic × *ghenoechlic.*

gheveinsde [1]) × *vremde* (*namen*). (passim) Hierin moeten we zeer waarschijnlijk in de eerste plaats de tegenstelling van het bastaardwoord tegenover het zuiver-Hollandsche zien.

ondieren ende odeliken × *snooden* (*cleederen*).

ondiere als bijv. n.w. is ongewoon (Verdam, V. 476), en komt altijd als bijw. voor; *odelijc* daarentegen is een veelvuldig voorkomend Vlaamsch adjectief [2]) (Verdam, V. 8—9).

c) Praeposities.

ghenade roepen an × *ghenade roepen up*; *naer de macht* × *na de macht*; *omme* × *om wille*; *sien in* × *sien aen*; *over waer* × *voer waer houden*; *te* × *tot.*

d) Coniuncties.

also × *nadat*; *naerdat* × *nadat* of *doen*; *nietieghenstaende* × *nochtan dat* (passim); *nietieghenstaende dat die* × *daer die*; *siedent* × *sinder dat*; *ende waert dat* × *ende waer dat saken.*

e) Telwoorden.

De verschillen in deze rubriek zijn te wijten aan onnauwkeurigheid, of, waar het rechtsgebruiken betreft, aan het verschil van jurisprudentie in de woonplaatsen van de schrijvers van de beide *Hss. K.* en *T.* Wellicht is ook hier nu en dan de reden te zoeken in een poging om oorspronkelijk te schijnen. Vandaar b. v.: *eenighe* × *sommighe*; *sijn tweedere* × *hem andere* e. d.

f) Adverbia.

Slechts enkele, meermalen voorkomende verschillen worden hier genoemd: *also wel* × *als*; *daerbij* × *anderwerf*; *ende doe* × *mettien.*

g) Verba.

bekennen × *kennen*; *belijden* × *lijden*; *bewijsen* × *onderwijsen*; (*dach*) *doen* × (*dach*) *betekenen of* (*dach*) *setten*; *eere bieden* × *eere bewijsen*; *gheligghen van* (*eenen kinde*) × *ghenesen van* (*eenen kinde*); *in handen gaen* [3]) × *omme ghevangen gaen*; *ghehoort* × *behoort*; *de doot kiesen* × *sterven*; *over onsculdich houden* × *onsculdich vinden*; *het ware quets* × *het soude sceren*; (*ghe seyt* × (*ghe*)*spelt*; *doen sterven* × *dooden*; *te tughene* × *waer te maken*; *ute ghedaen* × *uutghenomen* (in de beteekenis van ,behalve'); *verliesen* × *tonder bliven*; *verpeinsen* [4])

---

[1]) Zie Franck—V. Wijck, Etym. Wdb. i. v. *veinsen.*

[2]) Kiliaen: *vilis, malus, pravus.*

[3]) Cf. *manus dare.*

[4]) Misschien hier nog een bastaardwoord.

× *overdencken*; *vertellen* × *verstrecken* (waarschijnlijk voor *vertrecken*)[1]; *vlaen* × *villen* (hiervan is *vlaen* het typisch vla. woord); *voorseyde* × *voorscreven*; *vervaert* × *versaeckt*; *wachtene* × *bewarene*; *wederroupen* × *wederbieden*; *wesen* × *sijn.*

h) Resten nog enkele syntactische verschillen:

ic hebbe ghehoort segghen × *ic hebbe hooren seggen.*

beghinnen verdonckeren × *beghinnen te verdonckeren.*

diet beghinnen lesen × *diet beghinnen te lesene.*

ne wiste niet wat verantwoorden × *en wiste niet wat hij andwoorden soude.*

H. Zinsbouw en stijl.

Ten slotte mogen hier nog enkele opmerkingen aangaande den stijl der beide handschriften volgen. We begeven ons hier op een terrein, dat bijzonder uitgestrekt is, en waar we ons derhalve zullen moeten beperken. Zoowel in *Hs. K.* als in *Hs. T.* treffen we wijzigingen aan, uitbreidingen en inkrimpingen, verbeteringen en verslechteringen; soms ontbreekt een zin of zinsdeel, dat in 't eene hs. in den breede is uitgesponnen, in het ander geheel en al. Hendiadys en pleonasmen komen zeer veelvuldig voor. Somtijds hebben de veranderingen haar ontstaan te danken aan slecht begrijpen van het oorspronkelijke, soms ook zijn het verschrijvingen en niets meer. Nu en dan zijn de zinnen eenvoudig omgezet, terwijl de gedachtengang dezelfde bleef, hetgeen schijnt te wijzen op een gewoonte van den afschrijver om den zin in zijn geheel te lezen en daarna uit het hoofd op te schrijven, klaarblijkelijk ter bespoediging van zijn arbeid. Verder heeft het ook hier wel eens den schijn, of de auteur van *Hs. T.* soms eenvoudig alleen veranderingen heeft aangebracht om zich zelf een brevet van oorspronkelijkheid te geven.

Van het bovenstaande volgen hier enkele voorbeelden:

Pleonasmen in *Hs. T.*: *hij troudese* × *troude hij se tot eenen wive*[2]).

Hendiadys in *Hs. K.*: *ghetrouwichede ende goeden dienst* × *ghetrouwen dienst*; *binnen desen tijden ende middelen* × *binnen desen middelen tijde.*

---

[1]) Zie Verdam, Handwdb., i. v. 5o.

[2]) Uiteraard moeilijk van de bovengenoemde tautologieën te onderscheiden.

De voorstellingswijze is in *Hs. K.* soms beter, duidelijker dan in *Hs. T.*, b.v.:

te hans zoe nam eenen besem ende andere instrumenten omme thuus schoone te makene ende ghync vaghen de zale ende daerna ghync zoe oordineren omme te stellene tafelen.

te hans ghinc syt maken al scoone ende sette tafelen [1]).

Uit al het bovenstaande mag stellig worden geconcludeerd, dat *Hs. K.* een Vlaamsch, *Hs. T.* een Hollandsch handschrift is. Er zijn enkele kenmerkende verschillen, die geen twijfel overlaten:

1°. Van de woorden, die we in de rubriek G, 3 behandelden, bleken bijna alle in *Hs. K.* voorkomende Vlaamsch, alle in *Hs. T.* vermelde Hollandsch te zijn.

2°. In *Hs. K.* wordt de anlautende *h* daar aangetroffen, waar het Hollandsch ze nooit schrijft of zegt (C, d).

3°. De talrijke onverkorte (niet gesyn- of geapocopeerde) vormen in *Hs. K.*, waar *Hs. T.* steeds syn- of apocope heeft.

4°. De suffixen *-sen* en *-nede* in *Hs. K.* × *-en* en *-in(ne)* in *Hs. T.*

5°. De talrijke bastaardwoorden in *Hs. K.*

Wanneer we ons nu afvragen, waar in Holland *Hs. T.* gelocaliseerd moet worden, dan meen ik als plaats van herkomst van dit handschrift het Zuiden van Holland te mogen noemen. Toegestemd zal moeten worden, dat vooral de op blz. LXXIV besproken woorden hiertoe alle reden geven. Zeer talrijk zijn de bewijzen niet, maar ze zijn m. i. doorslaand. Ik meen uit het bovenstaande te mogen besluiten, dat *Hs. T.* uit de streek, die Delft als Noordgrens en het Noorden van Zeeland als Zuidgrens heeft, afkomstig is: de vormen *nomen*, *roopic*, *droghen* (B, f.) geven aan dit vermoeden zeer zeker eenigen grond.

De vragen, die ons nu nog te beantwoorden overblijven, nl. welk dezer beide hss. is het oudste, zijn het beide afschriften of is een van beide van den schrijver zelf, zijn niet moeilijk te

[1]) Ook wanneer *Hs. T.* hier puristisch is geweest en daarom de twee bastaardwoorden uit *Hs. K.* heeft willen vermijden, blijft toch het feit, dat *Hs. K.* het geval levendiger voor oogen stelt.

beantwoorden. Beide handschriften *K.* en *T.* dateeren uit de tweede helft der vijftiende eeuw, *Hs. K.* is 1481 gedateerd en *Hs. T.* moet stellig ± 1490—1500 geschreven zijn [1]); de auteur van Dat Kaetspel heeft zijn werk in 1431 geschreven. *Hs. K.* en *T.* zijn derhalve beide afschriften van een verloren geraakt, althans ons onbekend, origineel, waarvan, blijkens Huydecoper's citaten naar een handschrift van 1452 [2]), nog meer afschriften hebben bestaan.

Dat we *Hs. K.* en niet *Hs. T.* meenden te moeten afdrukken, vindt zijn oorzaak hierin, dat de taal van *Hs. K.* Vlaamsch is [3]) en de tekst van *Hs. K.* ook bijna overal beter en oorspronkelijker blijkt te zijn dan die van *Hs. T.* — *Hs. K* staat dus, zoo het al niet letterlijk den archetypus van den Vlaamschen auteur weergeeft, stellig veel dichter daarbij dan *Hs. T.*, dat een jonger Hollandsch af- of liever omschrift is, gelijk er in dien tijd zoovele zijn: al te gader blijken van de hoogere cultuur in Vlaanderen, die van daar in Holland „geimporteerd" werd.

[1]) Vergelijk beneden, VIII.
[2]) V. Veerdeghem in Bulletin de l'Académie de Belgique, Tome XXIX, blz. 169.
[3]) Zie in verband met de afkomst van den schrijver beneden, VIII.

VII. HET KEULSCHE HANDSCHRIFT[1]).

a. De Taal.

Niet alleen de aanduidingen op het titelblad[2]), ook verschillende bijzonderheden in de taal van dit handschrift dragen bij tot het aannemen van Keulsche afkomst en oorsprong.

Het Keulsch dialect, dat tot het Middelfrankisch taalgebied behoort[3]), leert men het best kennen door lezing van twee rijmkronieken, t. w.: „Des Stadt-Secretarius Cristianus Wierstraat, Reimchronik der Stadt Neuss zur Zeit der Belagerung durch Karl den Kühnen, Herzog von Burgund"[4]) en Des Meisters Godefrit Hagen, der Zeit Stadtschreibers Reimchronik der Stadt Cöln[5]). Een meer nauwkeurige vergelijking van *K. H.* met deze beide kronieken zou zeer zeker belangwekkend en de moeite waard zijn, doch in ons bestek een te groote plaats innemen; te dezer plaatse moeten we met de volgende opmerkingen volstaan.

In vocalisme en consonantisme wijkt het Middelfrankisch, en in het bijzonder het Noordelijk gedeelte van dit taalgebied, in sommige gevallen belangrijk van het Middelnederlandsche af; o. a. is de Hoogduitsche klankverschuiving op verschillende punten (doch nog niet overal) doorgedrongen. Een van de meest bekende uitzonderingen op de tweede klankverschuiving in het Mfrk. — en ook in dezen tekst — zijn wel de neutrale vormen van het pronomen[6]). Behalve deze vinden wij in dezen tekst talrijke voorbeelden van typisch-Rijnfrankische taalvormen en woorden, afwijkende van de Hgd., doch overeenstemmende met de Mnl., vooral de Oostnederfr., Limb. Zoo b. v.:

---

[1]) Verder aangeduid als *K. H.*
[2]) Zie Hoofdstuk, VI 3.
[3]) Franck, *Altfränkische Grammatik*, § 2.
[4]) Nach dem Original-Druck von 1497, ed. Dr. E. von Groote, Köln, 1855.
[5]) Ed. E. v. Groote, Cöln a. R., 1834.
[6]) Franck, *Altfrk. Grammatik*, § 100, Anm. 2.

1) germ. $d >$ stemhebb. media (hgd. *t*): *deil*, *eyns sprechwordes*, *gebruychde*, *doin*, *seden*, *dades* (lat. *mortis*).

2) neutrale vormen van het pronomen demonstr. op *-t* (nhd. *-s*): *dit*, *dat*, *wat*, *it*.

3) *p* na *l* of *r* blijft onverschoven: *helpen*, *werpen*.

4) anlautend *pl-* blijft onverschoven: *pleet* (nhd. *pflegt*).

5) pron. pers. 3e pers. masc. sing.: *he* (mnl. *hi*, *hij*, hgd. *er*).

6) woorden of woordvormen, hetzij al dan niet met de Mnl. overeenstemmende, die *K. H.* met Cristianus Wierstraat's Reimchronik gemeen heeft [1]: *boich* (*buch*), *in*(*de*) (*und*), *zo* (*zu*), *disz* (*dieses*), *wail*(*l*) (*wohl*), *ouch* (*auch*), *groit* (*grosz*), *dorch* (*durch*), *from* (*tüchtig*), *vrede* (*friede*), *verleenen* (*verleihen*), *verblijden* (*erfreuen*), *schuwen* (*scheuen*), *setten* (*setzen*), *vroych* (*fruhe*), *katijff* (*captivus*, *chétif*, *sklave*), *ijser* (*eisen*), *geboit* (*erzeugt*, *angeregt*), *ewech* (*hinweg*, *fort*).

7) woorden, hetzij al dan niet met de Mnl. overeenstemmende, die *K. H.* met Des Meisters Godefrit Hagen Reimchronik gemeen heeft: *ane*, *ain*, *aine* (*ohne*), *allein* (*gleichviel*, *ebenso*), *balt* (*kühn*), *bejach* (*beute*), *bejegen* (*erbeuten*), *bestain* (*bestätigen*), *betwang* (*bezwang*), *bispel* (*sprichwort*), *boissen* (*büszen*), *doin* (*thun*), *doit* (*tod*), *dorp* (*dorf*), *dorperliche* (*roh*, *plump*), *entgouden* (*berauben*), *gan*, *gain* (*gehen*), *gein* (*keiner*), *gewach* (*mittheilung*), *hain* (*haben*), *helpen* (*helfen*), *he*, *hie* (*er*), *int* (*und*), *matt* (*mädchen*), *mer* (*aber*), *moder* (*mutter*), *neder* (*nieder*), *plegen* (*pflegen*), *rede* (*vernunft*), *riden* (*reiten*), *seder* (*seither*), *suverlich* (*säuberlich*), *trecken* (*ziehen*), *uns* (*unseres*), *up* (*auf*), *veir* (*vier*), *vrede* (*friede*), *weder* (*wieder*), *ze*, *zo* (*zu*).

Uit deze enkele proeven blijkt dat *K. H.* in het Keulsch dialect is omgeschreven. Hiermede wil echter volstrekt niet gezegd zijn, dat *K. H.* woord voor woord overeenkomt met de destijds door de bewoners van die streken gebezigde omgangstaal; nu en dan komt men zuiver Middelnederlandsche vormen tegen, die bewijzen dat deze omwerker onder den invloed heeft gestaan van het handschrift, dat voor hem lag. Of dit verschijnsel [2]) hierin zijn oorzaak vindt, dat de omschrijver van geboorte geen Keulenaar was, dan wel hierin, dat hij in deze gewesten had vertoefd en daardoor met de taal van zijn origineel vrij goed vertrouwd was, is natuurlijk niet te beslissen; misschien moet het alleen of vooral aan slordigheid worden geweten of aan inconsequentie.

---

[1]) Tusschen haakjes staan de gelijkwaardige Nhd. woorden.

[2]) Zie eveneens Verdam, Spiegel der Sonden, Inleid., blz. XX, III, waar we hetzelfde aantreffen.

b. De betrekking van *K. H.* tot de Kopenhaagsche Handschriften.

Daar de beide *Hss. K.* en *T.* naar den inhoud bijna geheel gelijk zijn en zelfs in stijl, behoudens enkele minder ter zake doende inlasschingen en doorhalingen [1]), slechts een zeer gering verschil vertoonen, is het niet zoo heel gemakkelijk uit te maken, met welk der beide *Hss. K.* en *T.*, het Keulsche omschrift het meest verwant is. Doch wanneer we nagaan, hoe *K. H.* zich gedraagt ten aanzien van enkele hierboven genoemde verschillen tusschen de beide Kopenhaagsche Hss., dan meen ik, dat er wel eenige reden bestaat voor de onderstelling, dat de auteur van *K. H.* het *Hs. K.* of een voor ons verloren gegaan handschrift, dat zeer dicht bij *Hs. K.* stond, heeft omgewerkt.

Het begin van *K. H.* en dat van *Hs. K.* b.v. komen onderling overeen en wijken beide van dat van *Hs. T.* af. Bij de geringe verschillen tusschen *Hs. K.* en *T.* staat *K. H.* meestal 't naast bij het eerste. In elk geval mogen we aannemen dat de punten, waarin *K. H.* en *K.* van elkander afwijken, vrij nietig en te verwaarloozen zijn.

Om dit laatste aannemelijk te maken en tevens om een proeve van de taal van het omschrift te geven volgen hieronder eenige proeven uit *Hs. K.* en *K. H.* naast elkander.

(fol. 1[a]). Dit es tmotijf ende de waeromme dat ghemaect was tghuent dat hier na volghet ende es teerste deel van vieren [2]).	Dat is die rede ind warumb gemacht is dat ghene dat hie na volget. Ind is dat yerste deil van vieren [2]).
Vele proverbien sijn gheseyt. Een proverbie es gheseyt bi den eenen / Een andre proverbie es gheseyt bi den anderen / Ende hebbe dickent gheweten / dat eenighe personen useren eenich proverbie te segghene elc zonderlinghe na synre ghenouchten Ende dat valt hem dickent inden mont / ende dit mach sijn	.... sprichwort wurde gesprochen ind gesacht / Dat eyne van dem eynen ind dat ander van dem anderen ind ich hain dick gewist dat etzliche lude gebruichden gezuchlich der sprechworde / zo sagen ende yerlich sunderlich na synre ghenouchde ind dat vilt em dyckwile in den mont. Ind van desen bibringen so mach dit syn zo verstan

[1]) Men zie hierover beneden, VIII.
[2]) Ontbreekt in *Hs. T.*

te verstane dat elc gherne spreect van dinghen daer toe dat hij meest ghehelt es / Want men seyt ghemeenlike / dat in der herten dat in den mont / Ende ten propooste van desen Ic weet eenen goeden rudder die mijn lieve speciale vrient es ende heere / die ghetidelike pleecht te useerne een proverbie ende een woort zegghende aldus / Niet voor weldoen ende blijde zijn /

(fol. 3[a].) *Van der stede daer men kaetsen zal.*

So wanneer dat men kaetsen zal so pleghen de speelders te zouckene eene goede behouvelike stede omme te speelne / daer een goet hooghe dack sy daert schoone es omme uut te slane / ende schoone es weder in keeren / rume plaetse ende heffene ende uter zonne / daer ment goelicx vinden mach omme te scuwene de hitte / Int ghelike zo zullen de ghone die iusticie houden / kiesen eene stede oorboorlic ende profitelic omme de iusticie / omme de ondersaten / omme de ghuene die te diere stede resorteren ende ooc omme elken die daer iusticie te zouckene heeft.

(fol. 4[d].) Valerius secht dat eens een advocaet was die hiet Anthonis / die gheaccuseert was van te hebbene ghedaen ghetrouwet hoerdom / ende was daer omme ghebrocht voort tgherechte / ende men boot dat

dat eyn yerlich gern spricht van dyngen daer zo he geneicht is / want man sact gemeynliche Dat in dem hertze is / dat is ouch in dem monde / Ind noch van desen bibringen so weisz ich eynen goiden ritter / die meyn sudderlinge is ind her is / die degelichs pleet zo gebruchen eyns sprechwordes sagende alsus *Niet vur wail doin ind vroelich zo sijn.*

Van der stat dae man kaetsen sal. iiij.

So wane dat man kaetsche sal / so pleent die speler zo soeke eyne behoirliche stat zo spelen dae it goit hoe ind schoin uss slain is ind schoin wederkeren / ruyme plaetsche ind gelijch Ind uss der sonne / dae man die genoechlichste vynden mach / umb zo schuwen die hitzde. Gelyckerwyss / sullen diegene die gericht halden / kesen eyn stat urborlich ind profytlich dem gerichte / den undersaessen ind den genen die zo der stat gehoren ind den ghenen / die dae gericht haint zo soeken.

Valerius sact dat eyns eyn Advocaet was ind hiesch Anthoniss / Die besacht wart dat he solde gemalt hain heymlichen sachen van boelerijen ind wart dair umb gebracht vur dat gerichte / Ind man vermass dat

up hem te prouvene met sijns selfs dienare / die de lancterne voor sinen meester hadde ghedraghen / als hij ten faite ghync/ van den welken hij was in grooter vreesen van sinen live/ hoe hij ontgaen mochte / Ende omme dat te wetene de zelve zijn dienare was ghepijnt toot up de doot / Ne maer wat pinen of wat tormenten dat men hem dede / hij ne wilde noyt sinen meester accuseren / zo secreet ende ghetrouwe was hij sinen meester.

oever yn zo proeven myt syns selffs dienre die die luchte plach zo dragen vur synnen meister als he zo raede gynge/ Dairumb der meister was in groissen angste syns lijffs / we he uutgaen moechte / Ind umb dit zo wissen / so wart der selve sijn dienre gepyniget ind gefoltert zer doit / Ind so wat pynen off liden dat man eine dede/ he en wold synen meister niet beseggen / so vast ind so getruwe was he synen meister.

fol. 6[d]. *Hoe men de kaetsen teekent ende met wat teekenen.*

Ic hebbe hier voren gheseyt van den dienaers van den kaetsers / ende onder dandere van den ghuenen die de kaetsen teekent / Nu es hem van nooden diese teekenen sal / dat hij hebbe teekenen omme dese kaetsen te teekene / Het es lettel yement / hoe lettel dat hij hem verstaet an dit spel / hij ne heeft ghesien datmen de voorseyde kaetsen teekent / onder tiden met sticx van steenen / of van teghelen / of met spaenderen/ ondertiden met spuwe / ondertiden met eenighen anderen dynghen / dat de teekenaers of de kaetsers selve eerst vinden / ....

We man die kaetschen tzeichet ind mit wat tzeichen.

Ich hain hie vur gesacht van den dienren den kaetscher ind under den anderen van denghenen die die kaetschen tzeichen / Nu is ein noit die sy tzeichent dat he have tzeichen/ umb die kaetschen int zo tzeichen / Dar is wenich ymant we wenich dat he sich des spils versteit / he en have gesien dat man die kaetschen tzeichene/ under zyden mit stucken van steynen off van tzielsteynen off mit spenen under tziden mit spuwen / underzijden mit eynechen anderen dyngen dat die tzeichenen off die kaetschere yerst vijnde ....

VIII. DE HANDSCHRIFTEN EN INCUNABELEN.

Van „Dat Kaetspel" kennen we twee handschriften, die beide op de Koninklijke Bibliotheek te Kopenhagen berusten [1]); bovendien het boven, in Hfdst. VII, besproken Keulsche omschrift te Keulen, benevens vier incunabelen en een postincunabel.

I. Handschrift op papier (*Hs. K.*), in houten band met bruin leder overtrokken, gedateerd 1481, gemerkt „Gl. Kgl. Samling n°. 383". De bladzijde meet 27.5 × 20 c.M. Op de keerzijde van wat vroeger tot schutblad diende, vindt men de woorden: „*Amor, odium, timor et proprium commodum sepe pervertunt judicium*", daaronder: „1563 *Franchoys du bourg*" en weer wat lager: „*Lambert van der burch*", welk laatste woord nog eenmaal na de tafel wordt aangetroffen.

Het handschrift bevat: den tekst van het Scaecspel [2]), in gewoon vijftiende-eeuwsch schrift, met de tafel en eenige miniaturen 100 folia beslaand en eindigend met de woorden „*Int jaer ons heren duyst vier hondert ende een ende LXXX den XXIIIJ*ⁿ *in September ghescreven ende vulcōmen bij mij Victoor hugen in de stede van brugghe*"; drie onbeschreven folia; Dat Kaetspel, 57 folia beslaand, recto en verso op twee kolommen (de spiegel 21.2 × 16.3 c.M.; de kolombreedte 7.5 c.M.), elk van 35 regels. Het Kaetspel is geschreven met groote Gothische letter uit de tweede helft der 15ᵉ eeuw in duidelijk leesbaar schrift, voorzien van talrijke grootere en kleinere hoofdletters. De zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept, de rubrieken (Lat. citaten en beginletters) meerendeels kunstig versierd. Roode en zwarte kantteekeningen komen vrij veelvuldig voor. Als leesteeken wordt het streepje, meestal verticaal, soms ook schuin geschreven, gebruikt. De getallen worden steeds door Romeinsche cijfers aangeduid. De verkortingen zijn de in de Middeleeuwen algemeen gebruikelijke. De tafel ontbreekt, doch daartoe waren waarschijnlijk de drie onbeschreven folia

[1]) Zie Van Veerdeghem's artikel in: Bulletin de l'Académie royale de Belgique, Serie III, Tome XXIX n°. 1, 1895, blz. 166.

[2]) Zie V. Schaick Avelingh, Dat Scaecspel, blz. XLII (Hs. I).

bestemd, welke den tekst voorafgaan. Folium 49 is onbeschreven gebleven; het verhaal wordt daar plotseling onderbroken en er is een lacune van het slot van hoofdstuk 41 tot in het begin van hoofdstuk 43. Het handschrift eindigt met de woorden: *„Ende bidde hu harde lieve ende speciale heere / dat ghij desen arbeyt in dancke wilt nemen"* en mist de sub- en superscriptie die in *Hs. K* voorkomen.

In het papier van dit handschrift komen de volgende watermerken voor:

1°. Het wapenschild met de Fransche leliën, waartusschen de hoofdletter *L* [1]), met een kroon gedekt, waarboven een symmetrisch versierd dak, in welks midden een kruisbloem, op welks hoogtepunt wederom een bloem is geplaatst [2]). De Stoppelaar dateert het ± 1500 [1]).

2°. Een gothische *P*, door welks schacht een schuine streep loopt, of het spiegelbeeld hiervan. Volgens De Stoppelaar uit denzelfden tijd als het vorige.

3°. Een wapenschild, welks kwartieren, links boven en rechts onder, een dolfijn en, rechts boven en links onder, een Fransche lelie voorstellen; de geheele figuur ook hier door een symmetrisch versierd dak met de kruisbloem bedekt [3]). Het werd, blijkens De Stoppelaar's mededeelingen, in 1480 o. a. te Middelburg gebruikt.

Omtrent de lotgevallen van dit, blijkens letter en watermerk, vijftiende-eeuwsch handschrift weten we alleen, dat het in 1783 voor de Deensche Koninklijke Bibliotheek aangekocht werd op de veiling Bernhard Möllmann († 1778), in leven bibliotheek-directeur te Kopenhagen.

II. Handschrift op papier (*Hs. T.*), in houten band met bruin leder overtrokken, niet gedateerd, gemerkt „Thottske Samling N°. 312". De band meet 29.5 × 21 c.M. Vooraan vindt men drie perkamenten en zes papieren schutbladen. Op het laatste schutblad leest men, in waarschijnlijk achttiende-eeuwsch schrift, met zwarten inkt geschreven: „Seedekundige beschrijvinge van het Schaakspel en het Kaatsspel"; op het onbeschreven blad voor het Kaetsspel met dezelfde hand: „Sedekundige beschrijvinge van het Kaatsspel" [4]).

---

[1]) Zie Mr J. H. de Stoppelaar: *Het papier in de Nederlanden, gedurende de Middeleeuwen, inzonderheid in Zeeland*, blz. 94.

[2]) Het meest overeenkomend met de figuur, door De Stoppelaar op Plaat XV van zijn werk als n°. 7 aangeduid.

[3]) Zie De Stoppelaar, Plaat XIV, n°. 15.

[4]) Niet te verwarren met het door Huydecoper gebruikte handschrift. Waar dit zich thans bevindt is onbekend.

Het handschrift bevat: den Nederlandschen tekst van het Scaecspel[1]), den Nederlandschen tekst van het Kaetspel en den Latijnschen tekst van het Scaecspel[1]), welke alle drie met verschillende hand geschreven zijn. Het Kaetspel beslaat hier 48 folia, recto en verso in doorloopende regels (de spiegel 19.2 × 12.2 c.M.; de kolombreedte 10.5 c.M.), gemiddeld 36 regels per bladzijde. Het schrift is in de gewone hand van de tweede helft der vijftiende eeuw. De titels der hoofdstukken zijn in grootere letter, met het eerste letterteeken alleen rood; alle hoofdstukken en paragrafen en ook vele zinnen beginnen met een roode of roodgestreepte letter. Ook hier worden, evenals in het vorige handschrift, de getallen door Romeinsche cijfers voorgesteld, terwijl het verticale streepje het algemeene leesteeken is. Het handschrift eindigt met denzelfden zin als het vorige hs. waaraan dan echter hier de woorden: *„ende ist dat u gelieven eenighe saken tot mij die ic vermach daertoe weet mij altoos bereyt / dat weet God die u bewaren moet in siele ende in live*", waaraan met anderen inkt en andere hand een *sub- en superscriptie*, en iets lager *Deo laus* en een onduidelijk monogramachtig figuurtje zijn toegevoegd.

In het papier van dit handschrift komen de volgende watermerken voor:

a) In den Hollandschen tekst van het Scaecspel als eenig watermerk het wapenschild met de Fransche leliën, waartusschen de met een kroon gedekte hoofdletter *L* (zie watermerken, *Hs. K.* 1°).

b) In den tekst van het Kaetspel:

1°. Een weegschaal in een zeer eenvoudige voorstelling[2]).

2°. Een hand; de rug van de hand toegekeerd, de vingers van onregelmatige grootte, een band om den pols, welke door een regelmatig gekartelde lijn wordt afgesloten.

3°. Een ossekop met recht opstaande, zeer hoog symmetrisch ombuigende horens, waaronder de ooren lang en horizontaal zijn geplaatst; de oogen groot en de neus lang en breed. Boven op den kop een verticale lijn, die in een dubbele gaffel eindigt en boven de horens uitsteekt[3]).

c) In den Latijnschen tekst van het Scaecspel:

1°. De Gothische P (zie watermerken *Hs. K.* 2°).

2°. Pijl en boog[4]).

---

[1]) Zie V. Schaick Avelingh, Dat Scaecspel, blz. XXXIX (Hs. B.).

[2]) Vergelijk De Stoppelaar, Plaat III, n°. 4 (± 1450).

[3]) Het meest overeenkomende met de door De Stoppelaar, Plaat VI, fig. 9 afgebeelde figuur (± 1450).

[4]) Zie De Stoppelaar, Plaat VII, n°. 8 (± 1450).

Naar de watermerken moeten we dit Hs. dus omstreeks de helft der 15e eeuw stellen. In de 18e eeuw was dit handschrift in het bezit van den bekenden Deenschen geleerde Otto Thott (1703—1785), die zijn reusachtigen boekenschat aan de Koninklijke Bibliotheek te Kopenhagen vermaakte.

III. Handschrift op papier, in houten band met bruin leder, welks benedenhelft geschonden is. De band, voorzien van twee koperen sloten (waaraan een knip ontbreekt), is versierd met ± 15 figuren, koppen van heiligen en dieren voorstellend, en in vier evenwijdige ruiten gevat; hij meet 14.5 × 20.8 c.M. Het handschrift berust op de Gemeente-Bibliotheek te Keulen (G. B. 87)[1]. Het bestaat uit 93 bladen, 14.3 × 20.6 c.M., waarvan de laatste onbeschreven, elk blad met 34 à 35 doorloopende regels. Het eerste blad reeds groezelig door inktafdrukken, is bovendien deerlijk gehavend, vooral aan het benedengedeelte. Na eenige onleesbare teekens boven aan deze bladzijde volgt de titel: *„Eyn suverlich boich van bedudynge des kaetschens. Ind yt zobehoirt den Cruutzbroederen bynnen Coelnen"*. Daaronder in dik-zwarten inkt een onleesbare dateering, bestaande uit: een ligatuur, welke misschien „anno" beteekent, een kapitale *M*, twee vertikale streepjes, elk met een horizontaal boogje gedekt en aan den voet ter linker- en rechterzijde van een diagonaal-streepje voorzien, een driehoek, die het meest op een V gelijkt en drie verticale streepjes, waarvan de laatste iets langer is dan de beide andere en waaraan twee parallelle links naar beneden loopende strepen verbonden zijn. Iets lager: *Este liber pertinet fratribus sanctae crucis in Colonia*; daaronder: *Stultorum manus* en weer wat lager met andere hand: *„moralis explicatio Lusus pilae palmaria in qua moraliter praescribitur omnibus ministris qualiter illa administranda et lites cões ventilandae sint"*. Op dit schutblad en een onbeschreven blad volgt er een, waarop met rooden inkt: *„Eyn suverlich boich van bedudynge des kaetschens. Dit is die rede ind wurumb gemacht is dat ghyne dat hie na volget ind is dat yerste deil van den vieren"*. — De eerstvolgende vier folia bevatten de inhoudsopgave. Het hs. is met zwarten inkt in een vrij duidelijke letter geschreven; de hoofdstukken, alsmede zeer dikwijls ook de zegswijzen en de eigennamen, zijn rood onderstreept; de hoofdletters zijn rood of rood doorstreept; de doorhalingen zijn steeds met rooden inkt. De afkortingen zijn de in de Middeleeuwen algemeen gebruikelijke. —

---

[1]) Vergelijk De Vooys: *Mnl. Legenden en exempelen*, blz. 254 noot, waar voor 't eerst op dit hs. gewezen wordt.

Op blz. 78 eindigt het afschrift van het Kaetspel met de sub- en superscriptie, welke hier als volgt luiden:

Der dirde / der yrste / der ander vocail [1])
end daran eyn *r* gedain
nemt verkeert van dem dale
so moicht ir des mechers naem untfain.

en:

In eynen ritter eirsam ind wijss
Royal gesel goit fijn Galois
van wes name ich uch doin bewijss
als der vernoemde greve van Bulloiss
van uit synre oornoem geit eirsam voyss
Tusschen tzwerens [2]) *ke* eyn *r* gestelt
van wunschen [3]) is he eyn Gantois
Der name is ghesacht der zonaem ghespelt.

Bij *sub- en superscriptie* zijn de oplossingen van den afschrijver er door dezen bijgezet: naast de superscriptie: „ħ *Rolof van wtkerke*"; naast de subscriptie vinden we: „*Jaer van dem b̄ge*" (*Jaer* voor *Ian* ten gevolge van den hier corrupten eersten regel).

De bladz. 78—93 bevatten eenige opmerkingen over *woicher*, *gelden*, *verkouffen* e. d., die wel van den afschrijver zelf afkomstig zullen zijn.

Het watermerk is de reeds meer vermelde en zeer algemeen voorkomende ossekop, waarbij de horens echter veel korter zijn dan in het papier van *Hs. T.* [4]); zie watermerken *Hs. T*, 3°.

Behalve deze drie hss. zijn vier exemplaren van incunabelen en één van een postincunabel [5]) bewaard gebleven.

De eerste uitgave verscheen (in folio) in 1477 te Leuven bij Jan uut Westfalen; de tweede, in quarto, in 1498 te Delft bij Hendrik Eckert van Homberch [6]). Van de eerste, Leuvensche uitgave vermeldt Campbell twee exemplaren: het eene in de bibliotheek van

---

[1]) In de Parijsche uitgave staat in plaats van *der ander vocail*: „*dese twee vocalen / Ende daartoe een n ghedaen*", hetgeen dus den voornaam „*Ian*" oplevert.

[2]) *tzwerens* = tweemaal.

[3]) Hier zal, blijkens de superscriptie van de Parijsche uitgave, mnl. *wuenste* bedoeld zijn, hetgeen in het verband geheel past; *wunschen* is voor mij onverklaarbaar.

[4]) Het meest overeenkomend met De Stoppelaar, Plaat VI, n°. 14.

[5]) Op het bestaan van dezen postincunabel wees P.fr. Bon. Kruitwagen te Woerden mij, waarvoor ik hem hier mijn dank betuig.

[6]) Vergelijk Campbell, Annales, n°. 1060 en 1061.
Abusievelijk vermeldt Van Damme's Catalogus (1764; n°. 2506) een uitgave van 1498, die echter nooit heeft bestaan.

Lord Spencer te Dublin; het andere in de Bibliothèque Nationale te Parijs, hetwelk vroeger aan de familie D'Arconnati te Brussel toebehoorde. Van de tweede, Delftsche uitgave noemt Campbell alleen het exemplaar, dat vroeger in het bezit was van prof. Serrure en nu toebehoort aan den Hertog van Arenberg te Brussel; doch ook het British Museum te Londen bezit er een exemplaar van (Algemeene Catalogus, n°. c. 31, f. g.).

Alleen van het Parijsche exemplaar der Leuvensche uitgave[1]) kan ik hier een beschrijving geven.

Een sierlijk boekdeeltje, in bruinlederen, goed onderhouden band; op den rug in rood *„Kaetspel Lovanii 1477"*. De bladzijde meet 27 × 13.5 c.M. Op het schutblad, dat er nieuwer uitziet dan het overige, lezen we de volgende rederijkersrijmen:

Om recreacie / tzins verlichtinghe
wert menich vremt motiif / ghelesen
moralisacie / proze / oft dichtinghe
Daer zalicheyt / uut comt / gheresen.
    Ende in desen / boeck wert bewesen
wat den rechters behoort / oft niet
Figuererende / trecht / ghepresen
comen / een kaetspel spelen ziet
Tuyghende / menich scoon bediet
In .xlix. capittelen / reene
Gheexempleert / alzoot God / hem ziet
Diet maecte om elcs profiit ghemeene
Tconcept van dien / sterct duecht / allene
want van viii sticken / es den bal
Bij welken stickens / groot ende cleene
Viii deelen / int recht / vinden sal
Want iusticie / puereret al
So / den bal tspel den winners winnen doet
Duerzoect / de poenten / groot ende smal
Tes dwerck / daermen duecht / bij beminnen / moet
Leest voirt notabele / wijse / zinnen vroet.

Het lettertype is uiterst duidelijk. Alle kapitalen zijn rood doorstreept. Achter op het schutblad vinden we: *„Dit es van den kaetspele / ghemaect op eenen gheesteliken sin / ghefigueree*[*r*]*t ende toegevoecht den rechte ende den rechters met vele doechden die den*

---

[1]) Door mij persoonlijk in de Parijsche bibliotheek gezien.

rechters ende eenen yegheliken mensche toebehoorende siin / met vele notabelen exemplen ende leeringhen daertoe dienende ende dit boec heeft int gheheele xlix capittelen."

Hierop volgt een inhoudsopgave in twee kolommen, welke ruim twee bladzijden beslaat. Dan recto, op de 4e blz.: Het Kaetspel zelf, aldus aanvangend: „*Dit es dat ierste capitel van desen boeke van den kaetspele / daer in staet tmotiif ende die waeromme dat dit boec ghemaect es*" (rood onderstreept), en eindigend: „ .... *in danke wilt nemen / ende eest soe dat u ghelievet eenighe saken die ic vermach daertoe weet mij / altoes bereet dat kenne God die u bewaren in ziele ende / in live. — Ghescreven te Brugghe op den xxiii dach in December / int Jaer ons heeren als men screef mcccc. end xxxi.*

Hierop volgt *Die superscripcie*:

Aen eenen ridder eersam end wiis
Royael gheselle goet fiin Saloys[1])
Van wiens name ic u doe bewiis
Als die vroomste grave van Bulloys
Want uut siinder oorname gaet eersaem voys
Tusschen tweewerf *ke* een *r* ghestelt
Van woensten soe es hii een Santoys
Die name es ghezeit toename ghespelt.

en de *subscripcie*:

De derde dierste dese twee vocalen
Ende daer toe een *n* ghedaen
Nemet tverkeerde van den dale
Soe moechdi tsmakers name ontfaen.

Op de laatste bladzijde volgt ten slotte afzonderlijk ‚*Een ander conclusie*':

Ongheblameert / ieesten / historien
Soe es dit boeck / nuttich voiral
Tes een verlichten / der memorien
Wel zii den rechtere diet volghen sal
Dauctoriteyten / groot ende smal
Elc capittel figuerlic wesen
Gheexempleert / der duecht / ghetal
Elc poent / bij gheliiken / ghepresen

---

[1]) Hier moet, blijkens de superscriptie van het Keulsche omschrift (zie boven, blz. CIII), de *S* een *G* zijn, evenals in den op één na laatsten regel, dus: *Galoys* en *Gantoys*.

Edel zinnen / wilt hier in / lezen
Want men hier groote duecht / in vint
Tliet maken een ridder / om druc ghenesen
Die hier voirtiits [was] wonende te Ghint
Binnen Lovene eest nieu gheprint
Int jaer xiiii.c. en lxxvii. mede
Bij meester Janne uut Westfalen vrinden ghemint
Xpristus gheven elken ziinen vrede
Diet leest / oft hoort / in elke / stede.

Hieronder een ruw geteekende manskop, profiel, in medaillonvorm.
In het papier komen de volgende watermerken voor:
1°. een omgekeerde *p*, waarvan de steel in twee takken uitloopt[1]).
2°. een wapenschild met een kruis er boven[2]).

De postincunabel.
Dit is dat boec van den Caetspele ghemoraeliseert inder iusticien ofte rechten. Aan het einde: *Geprint Tantwerpen, op de Camerpoortbrugge. In den schilt van Artoys: Bi mi Jacob van Leesvelt, int jaer ons Heeren MCCCCC en XXIX.* Op een der laatste bladzijden staat ook hier de dateering: *Gescreven te Brugge op den XXIII dach in december int jaer ons Heeren, als men screef MCCCC en XXXI.* De subscriptie is gelijk aan die van *Hs. T.* doch de superscriptie is geheel verknoeid[3]).

Deze postincunabel van 1529 was in de bibliotheek van prof. Serrure.

Eindelijk vermeld ik nog de volgende, mij door Mr. Leon. Willems opgegeven titels:

„Een Tractaet van den caetspel. Gheprint tot Loven in de Borchstrate inden Lupeert, bij Anthonis Maria Bergaigne, gesworen boecprinter. Int jaer MDLI." De Gentsche Bibliotheek bezit van deze uitgave een exemplaar[4]).

Ten slotte noemt de catalogus van het „couvent des Riches Claires" te Gent den titel van een schenking, door „la soeur Vyts" aan het klooster gedaan: „Tgeestelic Caetspel"[5]).

---

1) Het meest overeenkomst vertoonend met De Stoppelaar, Plaat XII, n°. 18, en aldaar 1467 gedateerd.
2) Overeenkomend met De Stoppelaar, Plaat XIV, n°. 2, en aldaar 1450–'70 gedateerd.
3) Blijkens het in Bullet. de l'acad. royale, Serie III, XXIX, n°. 1, op blz. 88 en in noot 2 onder aan die bladzijde vermelde.
4) Zie Bulletin du Bibliophile Belge III, 479.
5) Ten gevolge der tijdsomstandigheden moet ik met deze bloote vermeldingen volstaan.

IX. DE SCHRIJVER. — DE „RIDDER". — DE OORSPRONKELIJKHEID VAN „DAT KAETSPEL".

Bij de beantwoording van de vraag, wie „Dat Kaetspel" geschreven, heeft zijn de sub- en superscripties in de handschriften en incunabelen de belangrijkste bronnen. Voornamelijk zijn hier het Keulsche afschrift en de incunabelen (Leuvensche en Delftsche uitgave, resp. van 1477 en 1498) van beteekenis. De subscripties in deze beide laatste zijn volkomen gelijkluidend: *„die derde deerste deze twee vocalen / Ende daertoe een n ghedaen / Nemet twei keerde van den dale / Soe moechdi tsmakers name ontfaen"*. De oplossing van dezen rebus levert ons dus: *‚Jan van den bergh(e)'* of *‚Jan berch'*. De twee eerste regels der subscriptie van het Keulsche afschrift luiden: *‚Der dirde / der yrste / der ander vocail / und daran eyn r gedain'*, terwijl de laatste gelijk zijn aan de overeenkomstige van de bovengenoemde. Klaarblijkelijk zijn deze beide regels corrupt: *‚der ander vocail'* moet door *‚dese twee vocalen* en de *r* door een *n* vervangen worden. Anders zou de voornaam ‚iaer' moeten luiden, welke klankverbeelding, zoover ik weet, als naam in Vlaanderen niet bekend is geweest.

„Dat Kaetspel" is, blijkens den laatsten regel van de Leuvensche uitgave, in het laatst van het jaar 1431 te Brugge geschreven. Weliswaar zouden we hier theoretisch ruimte moeten laten voor de opvatting, dat het handschrift, waarnaar de Leuvensche uitgave gedrukt is, in 1431, maar ‚Dat Kaetspel' zelf vroeger geschreven is; doch de overige dateeringsmotieven, vooral de verhouding van den ouderdom van „Dat Kaetspel" tot dien van „Dat Scaecspel" maken deze mogelijkheid zeer onwaarschijnlijk.

Bij onze nasporingen omtrent een Bruggeling Jan van den Berghe of Jan Berch, die ± 1431 in deze stad woonde, althans vertoefde, stuiten we op een zeer groote moeilijkheid: deze namen ‚Berch' of ‚van den Berghe' waren in Vlaanderen en ook in Brugge in de 15e eeuw zoo algemeen, dat zij ons slechts een zeer vage aanduiding geven. La Borde in zijn „Essai de Catalogue des artistes aux Pays

Bas à la cour de Bourgogne" vermeldt alleen een zekeren schilder Mathieu van den Berghe, die in 1450 lid was van het Brugsch St. Lukasgilde. Verder heb ik nergens een nadere aanwijzing aangetroffen; ook het Brugsch stadsarchief kon in dezen geen licht verschaffen [1]). Of misschien deze Jan een familielid, een zoon of neef van bovengenoemde Mathieu is geweest, viel derhalve niet nader vast te stellen.

Omtrent den werkkring van den auteur geeft de tekst geen talrijke, doch zeer duidelijke inlichtingen: bij het vertellen van eenige exempelen [2]), die aan zijn eigen leven zijn ontleend, deelt hij mede, dat hij „bailliu in Oostvlaenderen" [3]) en daarna „in een andere notable baillie in Vlaenderen" [4]) is geweest. Een ambt, het best te vergelijken met een combinatie der hedendaagsche ambten van officier van justitie en president van de rechtbank.

Een en ander omtrent den schrijver werd in Hoofdstuk I en II reeds medegedeeld; we kunnen hier dus met enkele opmerkingen volstaan. Uit alles blijkt, dat we hier te doen hebben met een man, die verbeteringen wil brengen in hetgeen, volgens zijn beste weten, wantoestanden zijn. Met de kracht eener innige overtuiging betoogt hij, welke fouten er zijn in de rechtspraak zijner dagen, en hij wijst hier en daar ook op middelen ter verbetering. Doch het treft steeds, hoe bescheiden hij wordt, wanneer hij zichzelf in zijn werk een rol laat spelen. Steeds doet hij dit aarzelend en, als 't ware, verontschuldigend. Nu en dan, b.v. in de toevoeging „al en was icx niet waerdich" aan zijn mededeeling, dat hij „bailliu in Vlaenderen" is geweest, gaat hij voor ons gevoel in zijn bescheidenheid wel wat heel ver.

Bij onze pogingen om iets naders omtrent den schrijver te weten te komen, worden wij er vanzelf toe gebracht een onderzoek te doen naar den persoon, die hem, zooals hij zelf aan het begin en aan het einde van „Dat Kaetspel" vertelt, tot het schrijven van dit werk aanspoorde: een „rudder die mijn lieve speciale vrient es ende heere" en aan wien hij in de laatste regels van zijn werk zijn arbeid opdraagt. In de superscriptie vinden we omtrent hem eenige belangrijke opmerkingen. Ook deze superscriptie luidt in de verschillende Hss. en incunabelen niet geheel gelijk. In *Hs. K.* komt ze niet voor; in *Hs. T.* luidt ze:

---

[1]) Naar de heer gemeente-secretaris van Brugge zoo vriendelijk was mij mede te deelen.
[2]) Vergelijk exemp. 83 en 84.
[3]) Exempel 83. [4]) Exempel 84.

Aen eenen Riddere eersam ende wijs
loyael goet geselle fijn Galoys
van wiens name ic u doe bewijs
Als die vroemste grave van Bulloys
Uut sinen name gaet eersame voys
Tusschen tweewerff *k* ende *r* gestelt
van woensten is hij in Gantoys
Die name es ghescict (?) [1]) toename gespelt.

In het Keulsche afschrift vinden we „*loyael*" door „*royal*", „*uut*" door „*van uut*", en „*k ende r*" door „*ke eyn r*" vervangen, terwijl de oplossing van dezen rebus er hier naast geschreven is: ħ [2]) *Roloff vā Wtkerke.* Verder lezen we hier, evenals in de Leuvensche en Delftsche uitgaven van 1477 en 1498 „*oer* (*oor*)*name*" [3]) in plaats van „*name*" in den vijfden regel. Bovendien wordt in een aan de beide incunabelen toegevoegde *ander conclusie* vermeld: „*een ridder die hier voirtijts woende te Ghent* [4]). Hetgeen we omtrent dezen persoon onmiddellijk mogen vaststellen, is, dat deze ridder een van oorsprong Fransch edelman („*fijn galoys*") was, die vóórdat Jan van den Berghe (Berch) „Dat Kaetspel" schreef, te Gent heeft gewoond. Men zou, zonder verdere toevoeging, tot de conclusie komen, dat de laatste regel van de superscriptie in de verschillende uitgaven onbegrijpelijk is en dat, blijkens den zesden regel, de naam van dezen ridder „*kerke*" luidde. Maar dit wordt ons belet door de in het Keulsche handschrift bijgeschreven oplossing: „ħ *Roloff vā Wtkerke.*" Hoe komt deze afschrijver aan „*Roloff vā wt*" bij de oplossing van dit raadsel? Zou de laatste regel „*der name is ghesacht, der zonaem ghespelt*" misschien licht kunnen verschaffen? Moeten we misschien uit de laatste helft van dezen regel opmaken, dat de voornaam door een lettercombinatie in de superscriptie verborgen zit, welke dus een soort naamdicht zou blijken te zijn? Is deze onderstelling al te gewaagd? Doch de letters van den in het Keulsche handschrift vermelden voornaam zijn in den tweeden regel der superscriptie in volgorde te vinden, terwijl de vijfde regel met de woorden „*van uut*" [5]) begint! Is dit alles louter toeval? Bovendien is Uutkerke inderdaad een dorp in de nabijheid van Brugge [6]) en Blankenberge.

---

[1]) Waarschijnlijk voor *gheseit* (verg. de varianten). [2]) D. i.: *her.*
[3]) D. i. geslachtsnaam (zie Ned. Wdb. XI, 55).
[4]) Volgens de Delftsche uitgave; in de Leuvensche editie: „*die hier voirtiits wonende te Ghint*".
[5]) Incunab.: „*want uut*", bij welk cursief-gedrukt ‚*uut*' „*siinder oornname*" appositie kan zijn.
[6]) Men zie omtrent dezen plaatsnaam o. a.: Corn. Everaert, ed. Muller en Scharpé, III, 94: *waer bij sy tghelee tHuutkercke pachten*. Eveneens wordt deze plaatsnaam Tijdschrift XVII. 370 genoemd; bovendien komt hij in een door De Vooys (Tijdschrift XXI, blz. 110) besproken zestiendeëeuwschen bundel voor.

In den derden en vierden regel lezen we: *„van wiens name ic u doe bewiis als die vroemste grave van Bulloys"* [1]). Was deze ridder zelf nu een graaf van „Bulloys"? Welke plaatsnaam of landstreek wordt met dit „Bulloys" dan aangeduid? Zeer waarschijnlijk is „Bulloys" een der vormen, waarmede de naam „Blois" werd gesproken en geschreven: Beloys, Boloys [2]), Bulloys, Ba(l)loys. In de veertiende eeuw worden deze vormen in Holland herhaaldelijk gevonden [3]). Muller, bij de verklaring van Reinaert I, 1510 [4]), zou bij Blois gaarne aan een der aldus genoemde landstreken in Holland en Zeeland (bij Gouda, Schoonhoven, Beverwijk, Schouwen en op Tolen), denken, doch vindt een onoverkomelijk chronologisch bezwaar in het tijdstip der naamverbreiding. Broese van Groenou [5]) geeft een verklaring van „dat land van Vermendois", waarin dan Blois zou moeten liggen, waarmede z. i. niet het Fransche „Vermandois", doch een streek tusschen Sluis en Brugge bedoeld is; evenals Risseeuw [6]) reeds vroeger meende het in het Oostkerker ambacht te moeten zoeken. Het overbrengen van Fransche namen op Nederlandsche landstreken kwam dus meer voor. Teirlinck [7]) meent dat op de bovengenoemde plaats uit den Reinaert geen sprake is van de bekende Fransche stad, noch van het kleine landschap Blois [8]), doch wel van Ambloys (Ambligia = Crespinium).

We vinden dus de meest uiteenloopende hypothesen naast elkaar en hebben ter localiseering de keuze uit allerlei plaatsen of streken tusschen Gouwe en Loire. In Holland zullen we het m. i. zeer zeker niet moeten zoeken. Onze subscriptie maakt het immers zeer waarschijnlijk, dat, naast het chronologische bezwaar, dat door Muller tegen het plaatsen van „B(o)lois" uit den Reinaert in Holland werd geopperd, een nieuw moet worden te berde gebracht: het ligt nl. allerminst voor de hand, dat onze „ridder" — een Gentenaar, „goet fiin Galoys" — een Hollandsch edelman zou zijn geweest. In verband met ónzen tekst zou zeker de verklaring van van Risseeuw en Broese van Groenou de meest gewenschte en aangenaamste zijn. Maar zulk een „B(o)lois" is daar helaas nog niet aangewezen. We blijven hier dus gissen en de grootste vraagteekens moeten we bij déze verklaring laten staan.

---

1) Lezing Incunab. en *T*; *K. H.* heeft ten onrechte ***vernoemde grave.***
2) „Van Boloys" in Reinaert I 1510 (nieuwe Handschr. *f*).
3) Men zie o. a.: Walvis, ***Beschrijv. v. Gouda,*** I. 22.
4) Versl. Vla. Acad. 1908, blz. 137 vlgg.
5) Meded. v. d. Maatsch. der Nederl. Letterk. 1878, 1879, blz. 177—198.
6) Eendragt, 29 Aug. 1858 n. 7, blz. 26.
7) Teirlinck, ***De toponymie van den Reinaert,*** blz. 84—85.
8) Ibidem i. v. ***Ambloys*** blz. 7—14.

Maar er is nog een andere mogelijkheid, t. w. dat „de ridder" niet „grave van Bulloys" was, doch eenvoudig vergeleken wordt met („*ic doe u bewiis als*" [1]) „die vroemste grave van Bulloys", omdat hij iets met dezen gemeen had. Zijn voornaam b.v.! Want graaf van Blois kón hij niet geweest zijn, daar Guy van Blois († 1397), jongste kleinzoon van Jan van Beaumont, de laatste graaf van dien titel is geweest [2]). En onze „ridder" moet in het eerste kwart van de vijftiende eeuw hebben geleefd. Indien de in het Keulsche omschrift naast de superscriptio bijgeschreven oplossing („*Roloff vā wtkerke*") de juiste is, zou hij dus vergeleken worden bij een Roloff of Rudolf van Blois, die dan bijzonder dapper geweest moet zijn. Touchard—Lafosse [3]) noemt weliswaar geen heer van Blois van dien naam, doch misschien was het een der plaatselijke beroemdheden.

Doch, wanneer we deze Keulsche oplossing der naamsaanduiding loslaten, is er nog een derde, naar mijn meening de waarheid het meest nabijkomende, mogelijkheid. Blijkens de uittreksels van rekeningen van Philips den Goede heeft deze vorst een raadsheer en kamerling gehad, die den naam „Jan van Uutkerke" droeg en ridder was! [4]) De geslachtsnaam en de tijd komen te mooi overeen om deze onderstelling niet op den voorgrond te plaatsen. Te eerder meenen we aan deze oplossing de voorkeur te moeten geven, daar ook de Stadsrekeningen van Leiden (1390—1434) [5]) dezen naam Jan van Uutkerke passim [6]) vermelden. Deze bewaarde met 60 man het slot te Gouda van 12 Juli 1428 tot 23 December 1429. In dien tijd deed hij op dat slot een nieuw bolwerk maken. In verband met het sluiten van de voorloopige zoen met Utrecht bleef hij daarna met slechts 36 man op het slot liggen [7]). Ongeveer 10 Maart 1430 had er een gevecht plaats tusschen hem en Beilinc. Op dien dag werd uit Gouda een bode gezonden aan zijn zoon Roelant van Uutkerke in Vlaanderen om hem dat te berichten [8]).

Deze Roelant van Uutkerke leidde, begin April 1426, toen de tegen Philips in opstand gekomen Kennemers het beleg voor Haarlem geslagen hadden, de verdediging der belegerde stad [9]).

---

1) Zie Verdam, i. v. *Bewiis* 1°.: aanwijzing doen; *bewiis doen als* zou hier dan beteekenen: „den lezer een aanwijzing geven door te noemen".

2) Zie: L'Art de Verifier les dates, i v.

3) Histoire de Blois et de son territoire.

4) Inventaire sommaire des archives départementales, Nord, Serie B, IV (pag. 105[1], 135[2], 144[1]).

5) Werken van het Historisch Genootschap, 3e serie, n°. 34, 2e deel.

6) Ibidem, zie Register.

7) Thesoriersrekening van Boudijn van Zwieten, Aug. 1428—Oct. 1430, fol. 46 v° (Algem. Rijksarchief). 8) Ibidem, fol. 115 vs.

9) Zie C. Ekama, *Het beleg van Haarlem door vrouwe Jacoba in 1426.*

Meer vernemen we omtrent deze beide leden van het geslacht van Uutkerke niet; bijzonderheden omtrent vader of zoon vonden we overigens in de Stadsrekeningen van Leiden niet opgeteekend. Doch deze gegevens zijn op zichzelf belangrijk genoeg: in Maart 1430 b.v. is Roelant van Uutkerke in Vlaanderen, één jaar slechts, voordat Jan van den Berghe „Dat Kaetspel" schrijft.

Is hier nu de vader, Jan, of de zoon, Roelant, de bewuste „rudder"? De naastgeschreven oplossing van het Keulsche omschrift maakt het laatste het waarschijnlijkst; Roelant was zeer waarschijnlijk in den tijd, toen „Dat Kaetspel" geschreven werd, in Vlaanderen, terwijl we dit, wat Jan betreft, slechts vermoeden kunnen. Maar de „vroemste grave van Bulloys" was Jan van Blois of anders diens grootvader Jan van Beaumont. In dezen meenen we dus ons van een keuze te moeten onthouden. Om een stellige uitspraak te doen zouden we trouwens gaarne nader omtrent Jan en Roelant onderricht willen zijn. We zouden b.v. zoo gaarne weten, of we in de woorden „goet flin galoys" werkelijk een toespeling op een Fransche afkomst moeten zien. Want op het eerste gezicht lijkt het wel een groote contradictie: deze echt-Nederlandsche naam *Van Uutkerke* en een Fransche afkomst. V. d. Haeghen[1]) heeft dit „galoys" als „vroolijk" verklaard. Onmogelijk is deze verklaring misschien niet. Doch wat is er tegen in dit „goet-fijn galoys" noemen van den ridder slechts een eenvoudige beleefdheid te zien? Het was toch, vooral in dezen tijd, in Vlaanderen een heele eer voor een Franschman te worden gehouden: „hij zou wel een Franschman hebben kunnen zijn, deze edelman!" In dit geval hebben we dus met een vergelijking te doen, evenals in regel 4. Op deze wijze blijft de schrijver in zijn loftuiting, evenals wij in onze verklaring, volkomen consequent.

Resumeerende meenen we dus te mogen aannemen, dat de „ridder" Jan of Rudolf van Uutkerke heette, een edelman, al of niet uit Frankrijk afkomstig, die te Gent heeft gewoond en wiens vader of die zelf in nauwe betrekking heeft gestaan tot het Bourgondische hof van Philips den Goede.

Is „Dat Kaetspel" een oorspronkelijk werk? Daar in onze letterkunde zooveel uit het Fransch vertaald of op den voet nagevolgd is, ligt het voor de hand deze vraag te stellen. Ontkennend wordt ze beantwoord in den catalogus der boekerij van C. G. Hultman[2]),

---

[1]) Bulletin de l Académie de Belgique, Tome XXIX, 1895, blz. 102.
[2]) Bibliotheca Hultmanniana 1821, blz. 87, n°. 184.

welke mededeelt, dat het Kaetspel uit het Fransch vertaald zou zijn. Campbell geeft dezelfde opmerking ten beste[1]). Prosper Marchand in zijn Dictionnaire historique[2]) is geheel in de war, haalt Scaecspel en Kaetspel door elkaar, en spreekt van: „La traduction hollandaise, institulée Tractaat van den Tijtverdrijf der edelen Heeren en Vrouwen, genoemt het Schaakspel, gemoraliseert in justicien, geschreeven (ou plutôt traduit) in 't jaer 1431, a été imprimée quantité de fois dans le XVe siècle". Van Veerdeghem[3]) vermoedt, dat 's ridders „Galoys zijn" tot deze conclusie (dat het werk niet oorspronkelijk is) zou hebben geleid. Doch — zooals hij trouwens zelf vraagt — wordt dit argument door het feit, dat de ridder te Gent woonde, niet volkomen waardeloos gemaakt? Uit het werk zelf valt geen enkel bewijs te putten, dat we hier met een vertaalden tekst te doen zouden hebben. Zou de schrijver, die in alle opzichten den indruk maakt steeds eerlijk en openhartig te zijn, het kalm hebben verzwegen? Dit is m. i. kwalijk aan te nemen. Er komen zeer zeker veel bastaardwoorden in zijn werk voor; doch dit is in de vijftiende eeuw niets ongewoons, vooral niet, als het werk in Vlaanderen is ontstaan. Ik heb nagevraagd en gezocht naar een „Jeu de Paume moralisé' of naar een werk met soortgelijken titel[4]); doch, voor zoover nagegaan kon worden, bestaat een dergelijk werk niet. Ook de bronnen der exempelen, die voor een niet gering deel Vlaamsch zijn, pleiten m. i. voor de stelling, dat we hier met een oorspronkelijk Nederlandsch werk te doen hebben. Ik meen mij dus tegenover Hultman, Campbell en Marchand bij Van Veerdeghem en mej. V. Schaick Avelingh[5]) te moeten aansluiten.

---

[1]) Campbell, Annales 1060 en '61. [2]) 1758. I. blz. 181 in nota.
[3]) Bulletin de l'Académie de Belgique, Tome XXIX (1895), blz. 184.
[4]) Noch Prof. A Thomas te Parijs, noch Prof. W. de Vreese, noch Prof. J. J. Salverda de Grave kende een dergelijk weik of meende, dat zulks moest bestaan. Mr. Leon. Willems, die mij in Oct. '912 mededeelde, dat dienaangaande „binnenkort" mededeelingen van zijn hand te verwachten waren, heeft sindsdien hierover gezwegen.
[5]) Stelling 4 achter „Dat Scaecspel".

DAT KAETSPEL GHEMORALIZEERT.

De tekst, die hier volgt, is een diplomatische afdruk van Handschrift *K*. De spelling van het handschrift is overal behouden; alleen zijn de eigennamen van hoofdletters voorzien. De interpunctie, die in het hs. duidelijk genoeg is om den lezer den inhoud begrijpelijk te maken, is gehandhaafd. Slechts enkele malen, wanneer het hs. eene in het oogloopende schrijffout bevatte, is een verandering aangebracht; de geschrapte woorden zijn dan steeds in een noot onder aan de bladzijde vermeld. De opschriften der hoofdstukken, in het handschrift rood aangegeven, zijn cursief gedrukt doch, evenals in het origineel, zonder alinea.

De varianten uit *Hs. T.*, onder den tekst afgedrukt, zijn alleen die, welke in Hoofdstuk VI der Inleiding niet zijn behandeld en tot een afzonderlijke bespreking geen aanleiding geven. Zij dienen voornamelijk om aan te toonen, hoe gering de verschillen in stijl en inhoud tusschen de beide Kopenhaagsche handschriften zijn.

fol. 1a *Dit es tmotijf ende de waeromme dat ghemaect was tghuent dat hier na volghet ende es teerste deel van vieren /* Vele proverbien sijn gheseyt / Een proverbie es gheseyt biden eenen / Een andre proverbie es gheseyt biden anderen / Ende hebbe dickent ghewe- ten/ dat eenighe personen useren eenich proverbie te segghene elc zonderlinghe na sijnre ghenouchten / Ende dat valt hem dickent in den mont / ende dit mach sijn te verstane dat elc gherne spreect van dinghen daer toe dat hij meest ghehelt es / Want men seyt ghemeenlike / dat in der herten dat in den mont / Ende ten propooste van desen / Ic weet eenen goeden rudder die mijn lieve speciale vrient es ende heere / die ghetidelike pleecht te useerne een proverbie / ende een woort zegghende aldus / Niet voor weldoen ende blijde zijn / Ende voorwaer ghelijc als hijt pleecht te segghene / also pleecht hij te levene / Want ic hebben den selven ruddere langhe ghekent / ende ic hebbene altoos zien pooghen om weldoen ende blijde sijn / al wast dat hij ondertiden eenich wedersteken mochte hebben / daer omme dat eenighe souden fol. 1b laten weldoen ende hare blijschepe / nietieghenstaende hij useerde weldoen / ende was altoos blide / Ende niet alleene in sijn ghewerken / maer in sijn zegghen / altoos wel doen ende blijde sijn / also voorseyt es / Eens my wesende in ledicheden wort peinsende up tproverbie vanden voorseyden ruddere / ende wart mij te bedijnc- kene van mijnre ledichede / ende oversach dat ledighen tijt es verloren tijt / ende ne profiteert Gode noch der weerelt / noch selves den mensche die in ledicheden leeft / maer es onprofitelic ende oneerlic / Ende ter waerdicheden vanden voorseyden ruddere ende omme ledichede te scuwene / Nam an in mij

3 gesproken ende gheseyt, dat een proverbien is gheseyt bij den anderen
8 van dinghen gherne spreect
10 ende dit mach sijn te verstane tot tesen propooste   13 ghelijc dat
27 desen voerscreven nam in mij selven up dit proverbie te makene mora- lyteyt oversiende dat daerin syn twee deelen

selven dat up die voorseyde proverbie sijn twee deelen / Teen deel es weldoen / ende dat es zalich ende godlic / Ende tander deel es blijde sijn / ende dat es weerlic ende ghenoughelic / dus staet dit wel te gader / ende men mach wel zegghen met goeder redenen / Niet voor weldoen ende blijde sijn / Ende die weldoet ende blijde es / sal eeuwelic leven ende eeuwelic blijde sijn / Want hij sal leven ende blide sijn in dese weerelt / Ende daer na sal hij leven ende blijde sijn in dandere weerelt / ende sijn leven ende sine blijscepe es ieghenwoordich / ende blijft eeuwelic gheduerich / Ic vraechde daer naer eens den selven rudder in wat saken dat hij hem selven meest verblijde / ende sinen tijt meest cortede / in weerliken zaken omme toorbore ende proffijt van sinen lechame naest den voetsele van naturen / verantwoorde mij in vele saken / maer omme de beste tijdcortinghe / ende omme tmeeste oorbore van sinen lechame ende verblijdenesse van sinen
fol. 1c sinnen / hadde meest ghenouchten int spel van kaetsene / Want dat spel en ware niet verboden / maer ware gheoorlooft beede ghees-telike ende weerlike lieden / So ne was niet dobbelen / quecken / ende andere ghelike spelen / Ooc ne ware niet vele ghezien dat van kaetspele quam yet vele differencien of twisten / Men maecter mede goeden langhen adem ende gherynghe leden / Ende het en ware niet alleene ghenoughelic den speelders maer het ware ooc ghenoughelic den toezienders / Ende van gheenen spele ne vant men so vele bisitters of bijstaenders daer men wel speelt / alst doet van kaetsene / Ende dit es experiencie / dat een ghe-noughelic spel es / Ende vele goede andere redenen die hij daer toe seyde / Ic vraechde hem voort bij tander deel waerin dat hem dochte dat hij mochte meest weldoen ende verdienen / ende doen toorboor van zijnre zielen / verantwoorde mij dat / mochte wel doen in vele zaken / Ende hem dochte dat hij meest weldaden doen mochte also hij gheaviseert was / In te minnene ende te voorderne iusticie ende gherechtichede / Want het ware nu van nooden meer
fol. 1d dan het ye was dat men iusticie up holpe / minde / voorderde /

7 beyde in dese werelt ende daer boven in dander werelt daerse eewelijc gheduerich wesen sal

17 mannen beede gheestelic ende waerlijc

18 ne ware met 20 discoorts oft onruste

24 bijstanders ende toesienders 25 als men

25 van den caetspele 27 int ander deel

30 ende verdienen dat hi meest weldaden mochte doen alsoo hij gheaviseert was te minnene trecht ende iusticie ende gherechtichede te vorderen

ende sustineerde / want zoe ware welnaer al versteken ende onder voet / Ende ic dat hoorende / mij dochte dat hij wel seyde/ Ende ten propooste van sijnre proverbie also boven gheseyt es/ so segghe int ghelike / Niet voor weldoen ende blijde sijn / Ende omme te scuwene de voorseyde ledichede ende omme minen tijt mede te cortene / Ooc mede omme die tijdcortinghe van den ghonen die dit lesen sullen hebbe ghemoralizeert tkaetspel / ende dat ghebrocht ende gheaccordeert up tfayt van iusticien / inder manieren hierna volghende / dat drie of dat viere partien of deelen sijn / Teerste deel es de waeromme ende mijn motijf dat ic dat ghemaect hebbe / daer of dats een ghedeel voren verclaerst es ende ooc mede dat ic in mine ionghe daghen plach minen tijt te cortene met kaetsene / Ende in mine oude daghen plach te regierne ende te helpen regierne iusticie / Beede als iuge ende ooc als rechtere / al was icx niet weerdich noch niet wijs / Tanderdeel es tkaespel ghemoralizeert / ende ghebrocht ter verstannesse van iusticien / also voren gheseyt es / Terde deel es de virtute ende de proprieteden die rechters ende iugen sculdich sijn te hebbene / Ende tvierde deel es de conclusie van al desen / Ic bidde den ghonen diet beghinnen lesen dat sijt vullesen / of anders de leser ne zoude daer in gheene vulcommelike ghenouchte hebben / want wat zaken dat het zij / dat niet vulcomen es / Nes niet vulmaect in ghenouchte / Ende meene voorwaer zo
fol. 2a wye diet vullesen of vulhooren sal / zalre goede moraliteet in vinden ende daer in nemen ghenouchte / Tmotijf ende teerste deel es hiermede ghedaen / *Ende volghet hier naer tkaetspel ghemoralizeert ende ghenouch ter iusticie / hier naer volghet kaetspel ghemoraliseert ende es tanderdeel de drie namen vanden anlegghers.*

Omme voort te procedeerne int ghuent dat gheseyt es / Ic mach zegghen dat drie kaetspeelders beroupen hebben een spel ende hebben gheseyt te wederstane / alle andre wye hem lieden up comen willen in ghelike ghetale / daerof dat deen heet Jan/

2 als ic dit hoerde 4 segghe ic

8 gheleken der Justicien ende gherechtichedcn die usancie brenghende ende concorderende up....

11 Deerste deel 13 metten caetspele

13 in minen ouden tijden

14 te regeren 15 noch wijs 20 te lesene

20 vollesen off die lesere en soude....

22 want wat sake dattet sy

27 Hier naer volghet.... Omme voort. *ontbr.*

dander / Jacob / de derde / Pieter / Ende de waeromme sij aldus ghenaemt sijn de redene es dese / Jan es een ebreeux woort / Ende es te zegghene de gratie des heeren / Ende zo wye ghestelt es omme iusticie te regierene up dat hyse mint ende voordert/ In hem es de gratie Gods / Jacob es te zegghene een onderwerpere of een man die onderwerpt den haestighen / Ende de redene es fol. 2b sulc / dat Jacob die patriarke / was gheheeten Israel / hij worstelde ieghen eenen Inghel die hem verscepen hadde inde vorme van eenen man / Ende ne lietene niet gaen voor dat hij hem de benedixie gaf / Ende wart de zelve Jacob ghequetst van den Inghel an een zenuwe an sijn dye / daer of dat hij langhe daer na mijdde/ Omme twelke de jueden oyt ziden hebben ghelaten / ende noch laten zenewen te etene / also dit bat ende claerliker blijken mach inden bouc van Genesis / Dit bediet dat Jacob een onderwerpere gheseyt es / Ende so wye dat ghestelt es omme iusticie te doene ende die te houdene / hij moet worstelen ende ondervoet werpen / Ghierichede / ontsiennesse / faveur / nijt / ende alle andere beieghentheden van iusticien / Ende de derde speelder heet Pieter ende dats te zegghene een steen want Pieter de apostel hiet van eersten Symon / Ende onse heere God gaf hem den name Pieter / of hij zegghen wilde / dat hij was als een steen/ hart / vast / ende ghestade int gheloove / Ende zo wye iusticie sal regieren ende gouverneren / hij es sculdich versteent te sine / in eene eenparighe ghestadichede / te minnen iusticie / Ende die te doene / ende te doen doene / ende te sustineerne ieghen elken ende met elken / Dese drie voorseyde personen aldus ghenaemt elc met sijnre proprieteit die gheseyt sijn / Die sijn comen in plaetsen fol. 2c omme te kaetsene ieghen deghonen dies bestaen willen ende hem ieghen dese vermeten willen / *Vanden drien verweerrers*/ Dit hebben vernomen drie andere kaetsers van andere namen ende van andere condicien / die hem vermeten hebben/ Janne / Jacobpe / ende Pietre / te weder stane met haren spele/ daer of dat deen heet / Willekin / dandere Reynkin ende de derde Desier / Ende niement en twijfele dat dit gheveinsde namen sijn/

7 die redene es dese 7 patriarch 7 israhel 9 mensche
10 gequest aen 11 mijde 12 waerom 12 scuwen ende laten
14 Dus tbediet 15 gheheeten 16 gheset
17 ghierichede ende alle dat der iustice contrarie is 20 yerst
24 in eenparichede ende in ghestadichede
26 elc met synre proprieteit die gheseyt syn *ontbr.*
29 van den drien verweerrers *ontbr.* 33 ghenaemt is

want ic kenne lieden die also heeten ende ghenaemt zijn Ende men vint van elker deser drie namen ghenouch / Niet alleene inde terme vanden namen / maer inde verstannesse vanden namen / Want Willekin neemt sijn beghinsele van Willem / Ende Willem[1]) es een groot perturbuer ende belettere van iusticien ende es een harde groot adversaris van Janne / wiens name bediet de gratie des heeren also voorseyt es / Dandere die gheheeten es Reynkin / mach bedieden Reynarde / want de name van Reynekinne spruut ende neemt beghinsele van reynardie / ende reynardie es quade subtile behendichede / Ende dit es een groot adversaris van Jacopbe / die een onderwerpere es van loosheden ende aercheden omme ghorechtichede te houdene staende want men fol. 2d comt te hoofde ende over / Ende met quader behendichede / ende met subtylder scalker reynardie / dat cracht / of worstelen / niet en soude connen wederstaen / want men seght ghemeenlike / dat subtylhede gaet voor cracht / De derde van desen die gheheeten es Desier / die mach wel verstaen wesen over ghierichede want desier es te segghene begheerte / Ende hadde ghierichede haren naem verloren / ende zoe eenen anderen name hebben moeste / men ne mochse niet bet nomen danne desier of begheerte / Ende voorwaer dit es een groot viant van Pietren wiens name bediet vast in ghestadicheden / Want met ghiericheden es ghecorrumpeert ghestadichede / Ende es te duchtene dat dit dicwile ghevalt ende dat menich iuge ende rechtere met ghiericheden es ghesteken uut ziere ghestadicheden / also de maere ghemeenlike gaet achter lande / watter of es dat weet God / Ic rapporters my in hem / Deze drie adversarisen voorseyt van iusticien sijn commen in plaetsen omme te kaetsene ieghen dandre drie ghenoomt int capitel voor dit / Ende hebben hemlieden openbaerlike vermeten tspel te winnene ende tonder te doene / Janne / Jacobpe / ende Pietren / *Vander stede daermen kaetsen zal.*

fol. 3c So wanneer dat men kaetsen zal so pleghen de speelders te zouckene eene goede behouvelike stede omme te speelne daer

2 want men ....
2 dat ic dit segghe dat is niet alleene in die manieren
8 Reynardie 10 behennichede off looschede 13 nu te hove
16 van desen drien es gheheeten 18 ende waert dat ghierichede
20 namen 25 na dat die ware
26 wat dat daer af is dies verdraghic mij
31 van der stede daermen kaetsen zal *ontbr.* 33 plaetse

---

[1]) Hs. Wille.

een goet hooghe dack[1]) sij daert schoone es omme uut te slane / ende schoone es weder in keeren / rume plaetse ende heffene / ende uter zonne / daer ment goelicx vinden mach omme te scuwene de hitte / Int ghelike zo zullen de ghone die iusticie houden / kiesen eene stede oorboorlic ende profitelic omme de iusticie / omme de ondersaten / omme de ghuene die te diere stede resorteren / ende ooc omme elken die daer iusticie te zouckene heeft / Also naer inden middel van diere iurisdictie als men goedlicx mach / In eene goede stede van lijftuchten ende daer de weghen best sijn ende redelicst / Ende dese stede en salmen niet veranderen / het en ware van grooten noode / Ende dat bij wetene ende consente vanden ghenen diet sculdich sijn te wetene ende te consenteerne / want biden veranderen vanden plaetsen / de menighe mochter bij bescempt ende beschadicht sijn / Ende in iusticie ne behoort gheen scemp te sine / Ic hebbe eenighe officiers gheweten / die de stede van den ghedynghe verleiden als nu hier als nu daer / Ende dit en es niet redelic / want te allen saken diemen doen sal / daer behoort toe fol. 3b behouvelike stede / Ende eene stede es behouvelic omme eene zake / ende eene andere stede / es behouvelic omme eene andere zake / Inden bouc diemen heet Scolastica / staet dat Ynacus hadde een zone / ende die hiet Sozoneus Deze Sozoneus was deerste die wetten vant in grieken lant / Ende daertoe ordonneerde hij eenen man die de rechten verclaersen ende bewijsen soude / voorden welken men alle de ghescillen[2]) brynghen soude / omme te onderscheedene wye recht of onrecht hadde / Ende hier toe oordonneerde hij eene stede daer men trecht in houden soude / Ende dese stede hiet forum / Int ghelike sal eene stede ghehouden sijn ghestadich ende eenparich ten proffite van wetten ende van iusticien. Inden bouc van Genesis staet / Dat Jacob die ooc hiet Israel ghync int lant van Mesopotonia tote Balam sinen oom ten versoucke van Rebecca sijnre moedere / de welke Balan broeder was vander

1 hooch dack 3 daer.... mach *ontbr.* 5 eerbaerlic
6 om een yegheliken recht te doene om die ondersaten ende om....
10 vrelicxt
14 mocht daer hij sijn recht verzuimen bescaemt ende beschaet worden
19 behoeven een plaetse ende ander saken behoeven een ander plaetse
23 in gryekerland
27 *ingevoegd*: „ende dat men daer te rechte comen soude dies begheeren wouden"

---

[1]) Hs. dre. [2]) Hs. ghesallen.

zelver Rebecca / omme te trouwene de dochter van sinen voorseyden oom / Ende onderweghe so wort hij slapende up eenen steen / bij eenre stede hiet Lusa / Ende daer sach hij eene leedre gaende toten hemel / Ende zach up de zelve leedre gaen / Inghelen up ende nedere / Ende als hij ontwaken wart / hij seyde in dese stede es
fol. 8c ons heeren goddelichede dese stede es zeere ontsienlic / dus Gods huus / ende de hemelsche poorte / Ende up dien steen daer hij up gheslapen hadde / daer ghoot hy up olye in de warachtichede van dier stede / ende beloofde daer te doene offerande te sinen wederkeerne / Ende die stede die Lusa hiet / die name veranderde hij ende hietse Bethel / dat es te segghene / Gods huus / of Gods stede / De lieden van iusticien zullen zoucken ende houden goede behouvelike stede / ende up die goede stede goet recht doen / want waer men goet recht doet / daer gaen die Inghelen up ende neder / tusschen Gode ende den rechters / ende brynghen trechte van boven nederwaert / Ende draghen de verdienten van beneden upwaert / ende dat es Gods stede / al so Jacob seyde / Voort zo zeyt Jacob de stede es vreeselic ende ontsienlic / Also mach te rechte verstaen sijn / dat de stede daarmen goede iusticie doet die es vreeselic ende ontzienlic / dats te verstane de jugen sullen hem vreesen ende ontzien van mesdoene / dats te wetene dat sij ghebreckelic moghen sijn in wel te verstane / ende toe te hoorne / int voortstellen van partien / in te examineerne oorcontscap van
fol. 8d partien / ende te ymagineerne de circumstancien / Ende ooc daer naer int maken ende int wijsen van haren vonnessen / Ooc mede sullen hem partien vreesen ende ontsien in vele manieren / Te wetene in haers selfs simpelhede / datsi niet en sullen connen adverteren haren taelman van haren rechte / want qualic ghetoocht / ende ghepropozeert / es zeere gheignoreert van zinen rechte / want tvoorstellen es tfondament[1]) van goeden ghedynghe / Ende al waert so dat partien den taelman wel gheadverteert hadden / nochtanne moghen hem de partien wel ontsien / vreesen van simpelheden of faveur vanden taelman / zij moghen hem ooc wel ontsien van simpelheden of faveur / van den oorconden / van simpelheden of faveur van iugen / en willic niet meer spreken / Ic hope dat daer of gheen noot en es of vreese / eist also dat betere God / Ooc sullen

6 dese stede *ontbr.* 8 werdichede 10 tot sinen wederkeren
15 rechtere 19 dats te verstane 28 van haren rechte *ontbr.*
30 fundament 32 vreesen voer gunste voer haet off nijt 39 oft so es

[1]) Hs. tfondamen.

partien ontsien ende vreesen de stede daermen iusticie doet ende altoos in vreesen ende in vare sijn of zij goede cause hebben of ne doen / Ende eist zo dat hem dynct datsij onrecht hebben / maken haerselves vonnesse / ende kennen haerlieder onrecht / want hets meer eeren ende zalicheden dat de mensche hem selven oordeele ende iugiere / danne hij gheoordeelt ende gheiugiert worde van eenen anderen / Ooc mede de stede van iusticien es zeere te
fol. 4a ontziene / want elc salse also wel vreesen ende ontsien / als minnen ende eeren / Want minne sonder vreese of vreese sonder minne / en es niet wel ghefondeert up redenen / God es iusticie / ende hij moet also wel gevreest ende ontsien sijn / als gheeert ende ghemint / In den bouc van Exodus staet / dat onse heere God riep Moyses / daer hij scheen zijnde in eenen vierighen doorne / Ende sprac heere / Ic bem hier tote denwelken onse heere seyde / Doe ute dine scoen / de stede es helich daer du up staets / Int ghelike mach men segghen dat de stede helich es / daer men goede iusticie ende goet recht doet / Matheus scrijft in sinen ewangelium dat onse heere God hem transfigureerde up den berch van Thabor / Ende omme dit te doene / hij leedde met hem drie discipulen / Te wetene Janne / Jacobpe / ende Pietren / sonder meer / Ende ne wilde niet dat dit yement meer sach / danne dese drie voorseyt / Dit zijn de drie namen die voren gheseyt ende gheglozeert sijn / int tweede capitel van desen boucke / Ende daerna zaghen dese drie discipulen onsen heere God claer ghelike der zonne / ende sine cleederen wit ghelijc snee / Ende zaghen voort dat Moyses ende Elyas hem verbaerden ende spraken ieghen onsen heere / Nochtanne dat sy daer te
fol. 4b voren over menich iaer verscheeden waren vander waerelt / Ende daer zo quam eene stemme in een zwerc / die seyde dats mijn gheminde zone / Doe sprac Pieter die de stede zeere vercoos / ende verminde / also wel bleec an zijn woort / want hij seyde toot onsen heere / God heere / het doet hier goet wesen / laet ons hier maken drie tabernaclen / dy heere eene / Elyas eene / ende Moyses eene / Pieter sprac daer alleene / Pieter bediet ghestadichede / also gheseit es int tweede capitel van desen boucke / Ende schijnt an sijn woort dat hem de stede wel ghenouchde / ende dat hijse vercoos / want hij wildese eeren met drien tabernaculen / voorwaer het es ooc goet

5 saligher 9 of vreese sonder minne *ontbr.*
10 gefundeert up god noch op redene 12 onse heere *ontbr.* 13 stont in
15 doch uut 17 in sine ewangelien 19 leede 20 sonder meer *ontbr.*
30 als goed te hoorne was in sijn woorden
31 het es hier goet wesen

wesen ter stede daer men goede iusticie ende goet recht doet/ ieghen elken / ende met elken / *vanden dienaers.*

Als de kaetsers hebben ghecoren eene goede stede / ende zij eens sijn van accoorde waar sij sullen spelen / zo es hemlieden van nooden te hebbene twee manieren van diennaers / den eenen omme te teekenen wel ende ghetrouwelike de kaetsen / Ende ne behoort niet dat hij onghetrouwelike teekene / meer ter bate vander eenre partije / danne vander andere / Hem es van nooden eene andere fol. 4c maniere van diennaers te hebbene / die den bal halen als hij verre ghesleghen ende onghereet zij / Eist in gooten / in kelnaers/ in veinstren / of elders / Ende dese diennaers sijn sculdich vele ballen bij hemlieden te hebbene / Te dien hende / dat als den eenen bal daermen mede speelt onghereet es / dat sy den anderen bal mueghen gheven omme mede te speelne / die wile datmen den onghereeden bal gaet soucken / ende dat de speelders niet ledich zouden sijn / noch beyden omme den ongereeden bal. Bij den eersten dienare die de caetsen teekent es te verstane een secretaris of een greffier / of clerc van secreten / Ende die es sculdich te wesene secreet / ende wel ghetrouwelike te registreerne de vonnessen ende de huuthanghende lettren deuchdelike te teekenen ende te scrivene / ende alle sine pappieren wel te houdene / sinen meesters wel te adverteerne / van goeder pollicien / ende van goeder iusticien/ ende hemlieden ghetrouwe te sine toter doot / Het was een heere die hiet Pinopion die eenen dienare hadde / die sinen heere so ghetrouwe was / dat wonder was / Het gheviel eens dat hi wiste/ datmen sinen meester sochte bij nachte omme doot te slane / Ende ne mochte sijn heere ute dien huuse niet ontcommen / mids dat hy fol. 4d daer in beleyt was / Die dienare ghync an doen de cleederen van sinen meester ende heere / Ende dede an sijn hant de rynghen/ die sijn meester plach te draghene / ende ghync also ligghen in sijns meesters bedde omme dat sine vianden wanen zouden dat hij Panopion ware / ende dit dede hij om selve te stervene / voor sinen heere ende meestere / Valerius secht dat eens een advocaet was die hiet Anthonis / die gheaccuseert was van te hebbene ghedaen ghetrouwet hoerdom / ende was daer omme ghebrocht voort tgherechte / ende men boot dat up hem te prouvene met sijns

2 ende met elcken: Sequitur 2 van den diennaers *ontbr.*
4 willen spelen 9 die ballen 18 of een greffier *ontbr.*
25 hi wiste dat *ontbr.* 29 die te draghene *ontbr.*
31 dat syn meester selve gheweest hadde
33 ende meestere *ontbr.* 34 gheheeten

selfs dienare / die de lancterne voor sinen meester hadde ghedraghen / als hij ten faite ghync / vanden welken hij was in grooter vreesen van sinen live / hoe hij ontgaen mochte / Ende omme dat te wetene de zelve zijn dienare was ghepijnt toot up de doot / Ne maer wat pinen of wat tormenten datmen hem dede / hij ne wilde noyt sinen meester accuseren / zo secreet ende ghetrouwe was hij sinen meester / Dandere dienaers vanden kaetsers / die de ballen zoucken ende halen / Bedieden de serianten colfdraghers die sculdich sijn te loopene / te rijdene / ende te ghane / omme tprofijt ende tvoordeel van iusticien tondersouckene / wye dat mesdaen heeft ieghen iusticie /
fol. 5a Emmer hemlieden wel te informeerne / te dien hende dat zij gheene onsculdighe moeyen en sullen / noch besculdighe toe gheven / Ende daer sij eenighe beschuldighe vinden / die te brynghen ter kennessen van iusticie / ghelijc dat men brynct den bal die onghereet gheweest heeft / ende vonden es / ter kennessen van speelders / Ende also langhe als sij dit doen / men sal hem lieden goede bijstand doen / Men leest van Julius Cesar / dat een van sinen ouden dienaers was ghebrocht voorden iuge / ende hem an gheteghen dat hij sijn lijf verbuert hadde / Ende daer hij stont voor den Juge / hij versach Juliuse / ende riep met luder stemmen / Cesar / help mij / ic bem dyn dienare / Ende als Julius Cesar dat hoorde / hy sende hem eenen goeden advocaet / die voor hem dynghen soude / Doe seyde de dienaer: Cesar / als du waerts in doorloghe van Azien / in aventueren van dinen live / Ic ne sende dij gheenen stedehoudere over my / maar ic vacht voor dy met minen live / ende bescudde dyn lijf met minen live / ende was daer omme ghewont toot up de doot / ende toochde hem die lixemen van sinen wonden / Doe wart Cesar bescaemt ende quam voorden juge / ende bescudde desen dienare van sinen
fol. 5b live / Ende seyde die my goede bijstant ghedaen heeft / ic wille hem weder bystandichede doen / ende wil my ooc daer toe pooghen / men salse van goeden dienste wel loonen / ende ieghen hem lieden milde sijn / De conync Pharaon loonde Iosepphe sine ghetrouwichede ende goeden dienst / want hij steldene daer over gouverneur ende regent van sinen rike van Egypten. De keyser Titus Vaspasianus zone / was zo milde / dat hij niement ontseyde die hem ghetrouwelike ghedient hadde / of daghelicx diende / Het gheviel eens up eenen dach / dat hij binnen dien daghe niet ghe-

4 mer wat 8 berijders ende colfdraghers 19 sach Julius
29 bescudde hem sijn lijff 29 bijstandichede
33 ghetruwen dienst 33 maeclene 34 overal syn rike

gheven en hadde / Doe seyde hy tote sinen lieden / dat hy up dien dach sinen tijt verloren hadde / omme dat hy binnen dien daghe niet ghegheven en hadde / ter meenynghe dat hij alle daghe sculdich ware te loonene / Ende niement betide hem hij sij rechter/ of andere / met vrecker hand / ende met gheslotenre buerse / wel ghedient te sine / En daer een rechtere sijn dienaers niet wel en loont / hij gheeft hem lieden actie om quaet te doene. Men ne sal de dienaers niet verlaten / also langhe als sij ghetrouwe sijn ende wel doen / ende hem quiten ieghen iusticie / ieghen haren oversten / ende ieghen tpeupel / Josepphus seght dat de lieden wonder fol. 5c hadden hoe dat toe quam dat de keyser Tyberius sine officiers so zelden vernieuwede / ende dat hijse hilt zo langhe in officien/ ende was hem eens ghevraecht de waeromme dat hi se zo zelden vernieuwede / hij verantwoordde ende seyde / wistic dat profijt ware om iusticie / ende omme mine lieden / ic soudse vernieuwen/ Ende seyde voort een exempel aldus / Ic sach eens eenen aermen man / die so dropich ende rappich was / dat up zine zeericheden saten so vele vlyeghen dat een wonder was / ende zoghen ute zijn bloet / Ic hadde ontfermenesse up den man / ende iaechde de vlieghen wech / De aerme man seyde toot my / Ghi mesdoet / ende doet my groot quaet / want de vlieghen die ghy wech iaecht / die sijn zad van minen bloede / ende ne moghen my niet vele meer quaets doen / Nu zullen andere vlieghen comen die hongherich sijn / die my vele zeerdere zullen biten / ende meer sughen zullen van minen bloede / danne dieghene die wech sijn / ende zad van minen bloede zijn / Ende by desen ghy hebt mij meer pinen beraden dan ic te voren hadde / Ende doe seyde Tyberius / hier bij zo late ic mine officiers zo langhe in officien / Want sij zijn rike fol. 5d ende zad / ende sullen vele min onrechts doen ende tpeuple min eten / danne de aerme die hongherich souden commen in officien/ Ooc mede die langhe in officien gheweest hebben / weten bet wat sy doen / ende termen van iusticien / danne die nieuwe souden wesen / de welken metten eersten min wetende souden wesen ende wers ghestileert / dan de oude / men salse ooc punieren als sij mesdoen / In den bibel staet inden bouc van den conynghen / dat

1 dieneren 10 hoe dat den volcke groot wonder gaff dat
14 ende — verantwoorde *ontbr.* 17 ende rappich *ontbr.*
30 die arme die ghierich in officien comen souden 31 bat
32 wat sy doen sullen ende wat den rechte toe behoert
33 de welke — de oude *ontbr.* 35 in den vierden boec

de conijnc van Surien hadde onder hem eenen princhе die ghe-
heeten Naamman / Ende dese Naamman was zeere lazersch ende
zeere beziect / Ende omme ghenesen te sine van sijnre beziecthede/
dede hem brynghen anden prophete Elyseus / de welke ghenesen
wart biden selven prophete / Ende als hij ghenesen was hij wilde
Elyseus ghelt ende ghiften gheven / maer de prophete ne wildese
niet / Ende doe trac de voorseyde Naamman te sinen lande waert/
Deze prophete hadde eenen dienare die ghenaemt was Gyesi / Dese
dienare trac achter den voorseyden ghenesen man / ende veinsde
eene lueghene / ende seyde tote Naamman / Mijn heere sent my
na dy / ende ontbiet dij dat hem twee gasten over commen sijn/
twee propheten kinderen / ende dats du hem bij mij zents ghelt
fol. 6a ende cleederen / twelke Naamman gheerne dede / Ende als Gyesi
dat ghelt ende dese cleederen hadde / hij stacse wech en waende
dat sijn meester niet en soude gheweten hebben / maer dit wiste
al de voorseyde prophete bij inspiracien van Gode / ende vraechde
snavonts sinen dienare waer hij gheweest hadde / hij verantwoorde
ende seyde heere nieuwers / Doe seyde hem de prophete Elyseus
al syn gebrec van desen / ende daer so punierdene swaerlike [1]) / Ende
seyde omme datstu hebts ghenomen ghelt ende cleederen van den
laserscepe van Naammanne / daeromme sultu ende dine nacommers
lasersch ende beziect wesen / ende het gheviel also / Dit was een
groote punicie / ende ooc eene gherechtighede / Voort sijn eenighe
maniere van dienaers van iusticien / ende dat sijn taellieden ende
hier of ne make ic gheen fait noch vele mentioens by vele redenen/
Eerst omme datsi niet gheinstitueert noch ghestelt sijn by iusticien/
Want elc mach sine tale spreken die wille ende diet can / Ende
elc mach sijns selfs tale spreken dies hem ghetroosten dar / Eene
andere redene es / de taellieden nemen onredeliken loon / Ende
dit es onrecht en onjusticie / ende dit doen sij weder sij aerm sijn
of rike / Ende hare tonghe es scadelic / es zoe niet ghebreidelt/
fol. 6b met selvere of met goude / Valerius secht dat eens de senateurs
van Rome ghynghen te rade up twee personen de welke men
soude senden in Spaengen / omme daer te sine iugen of gouver-
neerders / deen was ghierich ende rike / ende dandere was aerm/

2 lazarijs 3 van sijnre siecten 9 versierde
12 dattu hem soude senden clederen 15 die prophete
15 niet gheweten en hadde 17 antwoorde 18 doen
18 elyseus *ontbr.* 19 zwaerlijc 22 nu voert an lazersch
26 want sij 30 gheen iusticie 33 den welcken beeden

[1]) Hs. waerlike.

Hierup verantwoorde Sypion van Affrike / Noch den eenen / noch den anderen / en salmen senden in Spaengen / Want deen en heeft niet / ende den anderen ne ghenoucht niet / Aldus eist metten taellieden / sijn zij aerm zij begheren vele / ende sijn zij rike / hem lieden en ghenoucht niet dat een aerm man heeft / ende up een lettel en achten zij niet / Ende daer omme so laten de lieden omme een cleen dync te rechte te gane / want anders de taelman soude ondertiden meer hebben / danne tprincipael ghedraghen soude / Eene andere redene es / zij dienen also wel / ende neerstelike den ghuenen die onrecht hebben / als den ghuenen die recht hebben / Ende hebben goet behaghen ende roum dat zij van eenen onrechte hebben ghemaect een schinen van rechte / of van eenen rechte een onrecht / ende trecht by cantelen versteken / Alimandus secht dat Domesteus eens vraechde eenen taelman de welke hiet Aristodomeus / Wat hij ghewonnen hadde met eenre zake te winnene
fol. 6c int ghedynghe / die hij doe onlancx ghedynghet hadde / ende hij verantwoorde een marc gouds / Domesteus verantwoorde / Ic hebbe meer ghewonnen met zwyghene dan ghy met sprekene / Het gevalt wel dickent als yemant comt an de taellieden omme raet / dat sij segghen ghy hebt goede cause ende redene / niet iegenstaende dat sy wel weten de contrarie / Ende dit es omme dien te treckene int ghedynghe / ende omme an hem te winnene / Ende waren sculdich als sij hooren ende weten / Dat hare partye onrecht hadde / hem lieden te ontradene in ghedynghe te commene / Want de menighe waent recht hebben bij simpelheden dat hijs niet en ghevroet / die nochtanne onrecht heeft / Ende wiste hij dat hij onrecht hadde / hij ne sout niet willen sustineren / Ende als een taelman dynct dat sine partye onrecht heeft / ende hijt hem lieden gheseyt heeft / ende sijn beste ghedaen omme dien of te stellene / ende achter te doene blivene / wille de partye daer boven dynghen / de taelman die mach dien daer naer met rechte ende met redenen helpen ende dienen / ende anders niet / maer also ne ghevallet niet alle den taellieden / Ende omme dat sy daghelicx practiseren /
fol. 6d also wel in tonrechte / als in trechte / so pleechtmen ghemeenlic te segghene / dat noyt goed advocaet / ne wart daer naer goet iuge / Ende ic meene datmer bij experiencien vint / ende bij al

6 die armen lieden 7 te *ontbr.* 12 schijn
13 bij loosen trekken 14 ghenaemt was
19 wel *ontbr.* 21 nochtan dat
29 te voren seet 33 Daerom 34 gemeenlic *ontbr.*
36 dat ment alle daghe wel vint

dese redenen / so ne stellic taellieden niet onder lieden van iusticien / Maer de dienaers daer ic voren of ghesproken hebbe die sijn van nooden omme iusticie / ende daer bij stellicse in regemente van iusticien / ende met lieden van iusticien / *Hoe men de kaetsen teekent ende met wat teekenen.*

Ic hebbe hier voren gheseyt van den dienaers vanden kaetsers/ ende onder dandere van den ghuenen die de kaetsen teekent / Nu es hem van nooden diese teekenen sal / dat hij hebbe teekenen omme dese kaetsen te teekenne / Het es lettel yement / hoe lettel dat hij hem verstaet an dit spel / hij ne heeft ghesien datmen de voorseyde kaetsen teekent / onder tiden met sticx van steenen / of van teghelen / of met spaenderen / ondertiden met spuwe / ondertiden met eenighen anderen dynghen / dat de teekenaers of de kaetsers selve eerst vinden / Ende behooren de kaetsen so claer gheteekent te sine / datmen se wel ziet / ende bekennen mach/ ende dat de kaetsen niet te zouckene en sijn / Te dien hende/
fol. 7a dat van dien gheene questie noch gheschil en comme / Also eist van nooden in vele saken van iusticien daer teekenen toe behooren dat die gheteekent sijn / Ende sijn in iusticien twee manieren van teekenen / ghelike datmen twee kaetsen teekent / ende niet meer te gadere / Teen teeken es in iusticien van zaken die commen sijn van tghunt dat comt van criemen / Ten eersten als ghevalt / dat hem yement ontervet door iusticie daer solenniteit toe behoort / Zo pleecht de plockere te ghevene een stroo / den ghonen die de erve ontfanghen sal / In teekenen ende in oorcontscepen / dat de bijstaenders dat onthouden souden / Teeneghen steden gheeft men een ruus van eerden / ende een rys van eenen boome / In teekenen dat teen land es / ende tandere cateylen/ Ende datmen beede land ende cateylen / overgheeft ende quite scelt / In steden daer men useert van sauvegarde vanden prince/ Ende yement versekert wille sijn / by sauvegarde vanden prinche/ men stelt up sine huusen vanekins / of bannierkinne / of pingoenkins / verwapent ende gheteekent metter wapene vanden prinche/ in teekenen dat hem elc hoede ende wachte dien persoon yet te mesdoene / ende dat hij es in de protectie ende bescermenesse

4 ende met lieden van iusticien *ontbr.* 13 dinghen die
14 selve *ontbr.* 19 mense teekent 20 alzoo men
22 comen sijn van arven
22 Dander is dat comt van misdaden off van brooken
24 die dat arve toe behoort te ghevene diet ontfangen sal
27 ruys off een rijs

fol. 7b vanden prince / ende van iustitien / Ic hebbe ooc ghesien de pingoenkinne die aldus ghestelt waren up de huusen / dat daer up gheplact ende gesteken stont in wasse / den zeghel vanden prinche/ omme te meer versekertheden / ende te meer teekens / elc hem te hoedene ende te wachtene / dien persoon yet te mesdoene / Men vint ooc van grooten orribele faiten / Weder dat de faiteur es gheiusticiert of verbannen / dat men die huusen die toe behooren den faiteur / omme ende ter nederwerpen sal / Ende datmen die stede nemmermeer bewoenen en sal / noch behuusen en mach / In teekenen ende in ghedynckenessen ter eeweliker memorien / Dat hem elc hoede ende wachte van zulken faite te doene / Ende van criminelen faite / daer de lechame bij iusticien omme ghestorven es / stelt men ten litteekene den dooden lichame up raden / of hangse an ghalghen / of ydere / naer dat de mesdaet heescht/ Ende daer boven es noch den dooden lichame gheteekent met zijnre mesdaet / want daermen gheene raden of wielen useert/ daar bindmen de handen vanden dooden up zinen rigghe / Ende eenen van straetroove / van moorde / of van anderen zaken / dat der hoogher iusticien toe behoort / die bindmen de handen van den dooden vooren / Ooc es sculdich beteekent te zine de iusticie/ fol. 7c weder zoe toebehoort eenen hooghen iusticier / of eenen viscontier / want de hooghe iusticiers doen hanghen an hare iusticie yserinne haken / of ketenen / ende de viscontiers / diene vermueghen dat niet / noch · trad niet / Ic hebbe ooc ghesien ande raden gheteekent van wat faite dat de lechamen die daer up laghen ghestorven waren / Te wetene an trad van eenen moordenare / stont een palster / An trad van eenen moortbrandere/ hync eenen pot / up trad van eenen straetroovere / stont een rijs/ Aldus es gheteekent de iusticie in haer zelven / de faiten / de waeromme de iusticie gheschiet es / Ende de auctoriteyt ende mueghenthede vanden iusticier / Wiet heeft ghedaen doen / Andere teekenen van iusticien vint men / ghelike / slotelen / ooren snyden/ of andere leden / nemende[1] de equaliteit van exigencien vander mesdaet / omme dat elc van dien de mesdaet kenlic zoude wesen/ te dien hende dat elc hem hoeden ende wachten soude van mes-

1 Ic hebbe ooc ghesien.... Men vint ooc *ontbr.*
6 weder *ontbr.* 8 die hem toebehooren 8 ter neder worpt.
14 off elders nadat die misdaet heeft gheweest 15 nader misdaet
16 want daermen gheene.... Te wetene bij eenen moort brander hanct men eenen pot up tradt *ontbr.* 33 oft ander leden nemen 34 elcken

[1] Hs. nemende leden.

doene / Ende ooc vielen zy weder in gheliken of in andre mesdaden / dat die rechter weten soude bij den teekene / dat hij eens gheweest hadde ghepuniert bij iusticien / ende dat daer bij de fol. 7d iusticie te rigoreuser wesen soude / So wel den landen daer van desen teekenen vele ghevalt / Maer dese teekenen beghinnen zeere verdonckeren / mids de ghebreken van iusticien / Ende men ne kent se niet so claer / alst wel van nooden ware / ghelike den kaetsere / of sinen dienare / die sijn kaetsen zo onclaer ende zo donckere teekent / datter dickent ghescil of inconvenient of comt / Men leest in den bibel inden bouc van Genesis / hoe dat God de stat van Sodoma plaechde / ende viere andere steden daer bij / omme hare sonden / Ende dede daer up reynen sulfur ende vier / de welke verberrenden / ende bedarf / al datter in was / ute ghedaen Loth / ende zine twee dochteren / de welke de stede ruumden bij beveelne vanden inghelen / Ende omme dat ghehoort van ons heeren rigoreuser iusticie / ende van sijnder goeder gherechticheden eewelike van desen memorie ende ghedynckenesse te blivene / ende warachtich teeken / hij heeft hier of teekenen ghelaten dats te wetene / niet ieghenstaende dat de voorseyde steden gheplaecht waren met viere / hets nu een water / Ende vier ende water en mach niet te gader staen / Ende dit es een vreemde teeken / ende fol. 8a dit water heet de doode zee / Ende daer ne mach niet in ghedueren dat leeft / Camer in / eenighe creature / waert mensche / voghel / visch / of ander[1]) dier / hij zoude sterven / Ja een scip het soude zynken / daer staen boomen by deser zee / die appelen draghen / die zeer schoone sijn / Eerst zijnt bloesemen / daer na sijn zij groen / ende daerna zo sijnt zeer schoone ende ghelue appelen / ende als sy rijpe zijn / ende mense ontween snijt / men ne vinter el niet in dan asschen / Ic hebbe ghehoort segghen eenighe die in dat land gheweest hebben daer dese doode zee in staet / dat men daer zecht ghemeenlic dat plumen ende vloothout ende andre zaken die vlieten / zouden bij natueren zyncken in dat water / Maer diere yser / lood / of steenen in wierpe / dat soude vlieten / Ende segghen / waert datmen in dat water wierpe yser of ander dync dat berrende / het soude vlieten ende als tvier ute ghynghe / het zoude syncken / hier an mach men merken sine

5 van allen desen ghenoech ghevallen   7 teekentse   10 in de bibel
12 om .... wille   13 verbernde   13 verdarff   19 dats te weten daer die
20 dats nu al water   23 Quamen daer in   24 of ander dier *ontbr.*
28 ontwee   33 diere in wierpe *ontbr.*

[1]) Hs. onander.

gherechtichede/ ende zine iusticie/ inde wrake ende punicie van der mesdaet/ Ende men mach ook wel zien in sine teekenen die hy daer of ghelaten heeft/ dat hij wille dat elc dit weet/ Want iusticie behoort ghedaen ende gheweten te zine/ Ende de exempelen ende teekenen behooren ghesien ende onthouden te zine/ fol. 8b Ooc stelde God een teeken van iusticien/ als Loths wijf ieghens tverbot van den inghel dede/ als zoe met haren man ende met hare twee dochteren ute Sodoma vloon/ Weder omme sach/ wort verkeert in eenen zautsteen/ de welke noch ter stede staet want emmer stont hij daer noch naer dat God ghecruust was/ want Iosephus secht dat hine sach ende dat in teekenen van iusticien/

Hoe hem de kaetsers ontcleeden.

Nu eist zo verre commen dat hem de speelders ontcleeden ende maken hemlieden naect/ Ende legghen haerlieder cleederen over een zijde/ omme dat hem lieden de cleederen te min belets zouden doen ende om dat zij te gheryngher wesen souden omme spelen/ ende omme loopen/ Ende ooc omme te min verhit ende belemmert te sine vanden cleederen/ Int ghelike sijn hem rechters ende iugen sculdich te ontcleedene ende ute te doene/ alle zaken/ die iusticie beieghenen moghen/ Te wetene/ minne/ hatije/ faveur/ beiden/ corruptie van ghiften/ gramscepe/ hitte/ ende alle andere beieghentheden van rechte/ ende behooren van alle dese voorseyde zaken wel ontcleet ende naect te zine/ omme dat iusticie es naect/ fol. 8c in haer selven ende ombedect/ want waert datmen iusticie wilde poingieren/ ende scriven in figuren/ men mochse niet bet poingieren danne ghelike eenen naecten mensche/ Ende de redene es dese/ Men leest inde ystorie van Roome/ dat wilen was eene groote ydele plaetse binnen Roome/ daermen tmesch plach te voerne/ ende ander onreynicheyt vander stede/ Ende omme dat de plaetse was wyt ende ruum/ zo droughen over een de senateurs van Roome/ datmen die plaetse schoone maken zoude/ ende voordan schoone houden/ omme dat daer de poorters van der stede/ hare wandelynghe zouden hebben/ ende het was alzo ghedaen/ Ende als de voorseyde plaetse also ghezuvert was/ zo was daer onder die onreynichede vonden eenen inganc/ ende een hol van eenre

5 gedaen 6 sette 8 ende m. h. tw. dochteren *ontbr.*
8 vlood 9 die men seyt dat noch 10 noch doen god
10 als J. seyt ende dat in teekenen van iusticien
13 gaen oncleen 16 ghiften te nemene
17 ende alle ander ghelikenisse van dien 17 behoorten
23 ydele *ontbr.* 25 soe wijdt

duwiere / daer of dat die van / Roome niet gheweten en hadden/ ende hadden dies wonder wat dat wesen wilde / Doe was over een ghedreghen datmen daer in gaen soude met lichte / omme te wetene hoet daer binnen ghescepen ware / Ende als men daer in quam / zo was daer vonden eene groote oude vaute / onderstelt met groote steenen pylaren / Ende an elken pylaer stont een beelde van aelbaestre / zeer meesterlike ende welghemaect / Ende was fol. 8d ghescreven voor de borst van elken beelde zo zij ghenaemt waren/ Teen beelde hiet prudencie / Tander hiet paciencie / Terde conciencie/ Tvierde caritate / Tvijfste constancie / Tseste hiet iusticie / Voort vele andere beelden met namen van duechden ende virtuten / Ende elc was ghefigureert ende gheabitueert naer dat hem toe behoorde/ maer onder dandere iusticie stont ghemaect naect / hare ooghen verbonden / ontcleet ende naect / dit dochte den senateurs wonder/ waeromme dat hare ooghen verbonden waren / ende also naect stont / Ende leydent in deliberatien van rade / Wat hier mede meenen mochte / diese naect maecte / Ende als zij hier up wel ende rijpelike ghelet hadden / dochte hem lieden dat de figuere goet ende wel ghemaect was / want een mensche die blent es/ ende niet en ziet / die ne kent niement metten ghesichte / Ende iusticie ne behoort tooghe niet te hebbene up eenich faveur / noch te kennene eenighe zaken / die den rechte beieghenen mach / also voren gheseyt es / ten pointe daer zoe naect staet ende ontcleet/ dat es te verstane / dat een mensche die naect gaet / die es onscamel ende ne scaemt hem niet / Ende also ne sal iusticie fol. 9a omme gheene zaken noch omme niement haer scamen noch ontzien/ recht te doene / Ende hier bij hebbic gheseyt dat iusticie naect es/ Ende gheliken dat hem de kaetsers naect maken / ende ontcleeden van haren cleederen eer dat sij spelen / zoo zullen hem rechters ende iugen naect maken ende oncleeden van den zaken die voorseyt zijn ende van alle beieghenthede van rechte ende van iusticien/

Hoe diere de kaetsers spelen ende hoe dat sij pant bij stellen.

Als de kaetsers aldus ontcleet sijn / ende dus naer ghereed so pleghen zij over een te draghene hoe diere dat zij spelen willen/ ende wat tspel doen sal / ende hoe vele dat men winnen of verliesen sal metten spele / Ende als zij dies eens sijn / ende van accoorde / daermen zekere spelen wille / zo pleecht men ghelt of

2 wat dat was 2 Doe *ontbr.* 4 daer in 8 hoe sy
11 noch veel 27 Hier bij is iusticie naect
31 Hoe .... bij stellen *ontbr.*

pant bij te stellene / Int ghelike so salmen verstaen ende ooc ghelooven / So wye wint tspel van iusticien ende van gerechticheden / dats te wetene / zo wye mint / eert / voordert / ende ontsiet iusticie / hij winter mede teewighe leven / Ende zo wyese haet / blameert / ende versteect / die verliest dat spel ende de winnynghe / ende den pant diere bijstaet / dats den pant vander ziele / Ende zo wye recht mint ende voordert na synre macht / ne mach gheene fol. 9b stede hebben danne in den hemel / Want recht ne mach inde helle niet / ende ne heeft daer gheene stede / In de guldine legende staet / Dat te Lengres een muer tebroken was vander kerke / omme dien bet ute te stellene / ende de kerke te meersene / Ende als de muer te broken was / zo was daer in vonden een loodinscher vat / dat men heet een doodkiste / daer een mensche wilen in gheleyt ende begraven was / Ende als de wercleden dat vonden zij daden tvoorseyde vat up omme te wetene wat daer in was / Ende daer vonden zij in den voorseyden begraven mensche / Ende zij saghene roeren ende hoordene stenen / ende carmiten / twelke hem lieden groot wonder dochte / Ende vraechden desen mensche of hy levede / maer hine verantwoorde niet / dit wonder ghaven zij te kennen eenen priester vander kerke / die den selven vraechde ende bemaendene / of hij levede / maer hij ne sprac niet / Dese priester gaft te kennene eenen onderbusscop van Lengres / die daer quam ende hem int ghelike vraechde ende bemaendene of hij levede / hij ne sprac niet te meer dan te voren / Doen trac dese busscop bijden overbusscop ende seyde hem dit wonder / de welke overbusscop een goet helich man was / Ende als hij dit hoorde fol 9c hadde hier of groot wonder / Ende dese busscop quam ter stede daer gheseyt es / ende vraechde desen begravenen mensche of hij leefde / hij sprac ende verantwoorde dat hij leefde / De busscop vraechde hem hoe langhe dat hij daer gheleghen hadde / ghemerct dat de muer daer hij in vonden was zeer oudt was / ende waen hij daer quam / Hij verantwoorde ende seyde / langhe te voren eer de stede kerstin was / Ende ic bem een heydin man / ende wilen heere van deser stede / Ende in die tijt ic ne hadde niet gheweten noch ghehoort segghen wat kerstendom was / of theilghe gheloove /

1 bij te legghene 1 Dies ghelijke sal men
4 wint daermede tspel / dat is die ewighe leven 8 guldine *ontbr.*
14 ende .... dat vonden *ontbr.* 15 tvoorseyde *ontbr.*
16 voorseyden *ontbr.* 17 dat
22 den onderbiscop den suffragaen die daer quam .... 25 toten
27 te plaetsen 29 ende seyde 30 daer hy in gheleghen hadde

maer ic wiste wel bij redeliken beseffene dat ic hadde dat een gherechtich ende warachtich God was / die alle dync ghemaect hadde / ende alle dync loonen zoude naer verdiente goet ende quaet / Ende hadde vast in mijn gheloove / dat es een groote verdiente gherechtich tsine / Ende daer bij ne wildic noyt yemende onrecht doen / Ende bin alder tijt dat ic up de weerelt was / zo ne spaerdic noyt man of wijf / ic en dede up hem recht naer mijn vroetdom / hoe groot vrient of hoe groot belanc dat hij mij was / Noch ic ne hadde noyt zo grooten viant wien ic onrecht dede / Ende zo wien ic vant of wiste die iusticie of recht beminde / dien
fol. 9d dedic goet ende eere / Ende wye ic wiste dat onrechtich was / dien verstac ic ende hatene met al mer herten / ende met al mer macht / Ende als ic van deser weerelt scheen scheedende / zo was ic hier begraven ende ghemetst in desen muer / daer ic in vonden bem van minen naercommers / als heere van deser stede / Ende desen muer daer ic in vonden bem was wilen een muer van minen paylayse / Ende omme mine gherechtichede / so heeft de goedertiere ende gherechtighe God mine ziele ghelaten in my / want ware zoe van my ghescheeden / zoe ware verloren omme dat ic bem onghedoopt / Ende de waeromme dat mine ziele bleven es in mij / dat es / omme dat zoe nieuwers in el stede en heeft / Want gherechtichede en heeft gheene stede in de helle / ende mine gherechtichede ne mach nieuwers stede hebben dan inden hemel / Ende een onghedoopte ziele ne mach inden hemel niet / Ende daer bij ne heeft mine ziele daer gheen stede / Ende omme mine gherechtichede so heeft mij de gherechtighe God mine ziele in my ghelaten / tote dat een salich priester wesen soude die my hier vinden soude in dese verborghene stede / ende die mij doopen soude / Ende ghij zijt de zalighe man daer ic langhe naer ghewacht ende ghehoopt hebbe / Ende die mij doopen sal ende my den wech maken ten
fol. 10a hemelwaert / Ende ic versouct an hu van Gods weghen / Die busscop vraechde hem waer sijn ziele ware / hij seyde zoe es in mijn hooft / ende el nieuwers / Ende doe haelde die busscop / olye / ende crisma / ende belassene / ende dede daer mede datter toe behoort / ende daer na bespaersdene met vonte watere / ende te

3 ghescepen endc ghemaect 4 gheloove te sine gherechtich
5 noyt nyemant 6 up eerde ende 8 hoe nae belanck dat
9 dien ic 10 ende wiste
12 ende met al mer macht *ontbr.*
16 wijlen eer muer 23 en mach daer niet 30 mij *ontbr.*
35 soot behoorde

hant die lichame die smalt te asschen / Ende daer bij segghe ic noch als boven / so wye gherechtich es / ende daer in eenparich ghestadich es / hy sal daer mede winnen de weddynghe die boven gheseyt es / dats teewelike leven / want gherechtichede ne mach nieuwers gheene stede hebben danne in den hemel / Ende zo wije versteect ende haet iusticie ende gherechtichede / die ne mach nieuwers stede hebben dan inde helle / Dit es een diere spel ende eene groote weddynghe / ende de voorseyde pant diere bystaet es een diere pant. *Hoemen den bal upslaen sal de welke es van VIII sticken / ende hoe iusticien es int ghelike van VIII sticken.*

Hier naer alst also verre commen es die buten spelen die slaen up den bal / ende die van binnen wachtens / ende desen bal es ghemaect ront ende hart / ende hij es zwaer naer der groothede fol. 10b die hij heeft / Ende hij es ghemaect van VIII sticken om dat hij te ronder wesen soude / Int tghelike es iusticie ghehouden / te sine over al de weerelt / de welke ront es ghelijc eenen balle / Want zoe es zwaer ende hart omme den ghonen diese ieghen gaet / Ende gheliken dat den bal zwaer es naer der groothede van hemselven die hij heeft / zo es iusticie zwaer naer der groothede ende verdiente vander mesdaet / Ende gheliken dat de bal es van VIII sticken / so es iusticie van VIII sticx / nader zede van Vlaendren want zeven scepenen ende een maenre / de welke maenre een rechtere es / Es te zamen een lechame van iusticien / Want die zeven personen wijsent / ende de rechtere executeert tghunt dat ghewijst es / Ende waer een van desen ghebreect / dat ne es ne gheen gheheel lichame van iusticien / omme alle zaken van iusticien te doene / In eenighe steden sijn wel meer scepenen dan zevene / Want ic weeter / te eenighen steden IX / Ic weeter tanderen steden XII / Ic weeter ooc in eenighen steden of plaetsen XIII / Ende teenre stede weet icker XIX ende teenre andere stede weet icker XXVII / Maer ommer hoe ghedaen / ende hoe groot ghetal vanden College zij / ende waer dat hij zij VII scepenen metsgaders eenen maenre / die sijn achte personen / die vermoghen also vele

1 te hans 1 ende die ziele voer tot gode / Hier by machte wel segghen
3 vinnen 3 weddighe ende dat spel dat .... is 8 voorseyde *ontbr.*
9 dierbaer 9 dat die ziele es als boven gheseyt es. ingevoegd
9 Hoemen .... sticken *ontbr.* 13 hardt 15 sculdich
17 weghen 24 Wijsen 28 ic weeter *ontbr.*
28 tot sommeg ten steden
31 hoe dat sy end waer dat sy daer men alle saken van rechte hantieren wille moeten syn.

fol. 10c als de collegie van den bancke met allen / dier over ware / In een andre maniere sal ic verclaersen / hoe dat iusticie es van VIII sticken gheliken den kaetsballe / ende dat teen stic niet staen en mach zonder tandere / ende waer een stic ghebrake / iusticie warer mede mesmaect / gheliken dat den bal mesmaect ware die een stic vanden anderen ute dade / Ende sal hier naer spreken van elken sticke zonderlinghe / *Van den eersten lede ende parcheele van iusticien.*

Eerst zo wye iusticie heesschen ende hebben wille / hij moet al voren / sine clachten doen in tijden ende in wijlen / ande / personen vander iusticien / In eenighen plaetsen moet men claghen binnen den derden daghe / In anderen plaetsen binnen IX sten daghen / In anderen plaetsen binnen XIII daghen / Ende in / eenighe plaetsen bin jare ende bin daghen / Ende dat es de meeste redene / ende emmer moet de claghe ghedaen sijn ter ghecostumeerder tijt vander plaetsen daer de zake behoort ghehandelt te zine / Ende es wel van nooden den ghuenen diere claecht / dat hij wyselike ende warachtelike claghet / Want up de claghe / zo es al tproces ghefondeert / ende daer buten ne behoort niet ghegaen / te zine / Ende es dickent ghesien bij onwijselike ende onwarach-
fol. 10d telike claghen also voorseyt es / dat men verliest tproces / Men leest inden bibel / dat Assuerus was conync van Persen ende van Meden / Ende ten derden iare van synre regnatien / hij hilt een groot hof ende eene groote feeste in sine hooftstede de welke hiet Susen / Dese feeste gheduerde C ende LXX daghen / vander welker feeste te lanc ware te scrivene / sijn wijf de conynghinne die hiet Vasschi / ende hilt daer bij eene andere feeste metten vrouwen / Ten zevensten daghe was de conync droncken van den wine / ende omboot der conynghinne / omme dat hij wilde tooghen den lieden hare schoonhede / De conynghinne hadt onwaert / ende ne wilder niet commen omme dat bij nachte was / Ende doen vraechde hy sine zeven vroeden / wat zij mesdaen hadde / Ende een van dien de welke hiet Manichan zeyde / heere zoe heeft vele mesdaen / niet alleene ieghen dy heere / maer ieghen alle de mannen van dinen rike / want de vrouwen sullen alle an dese hoverhooricheit

1 daer over 6 vanden achten 7 van.... iusticien *ontbr.*
10 eerstwerven
10 aen die ghene die gheset syn om iusticie te regeren
13 binnen eenen 18 claghe 19 ghedaen
20 dat die sake in den rechte achter ghinc ende werdt verlooren
22 in de bibel 32 zij daeran m. h. 34 mans

exemple nemen / ende daerby du sultse laten / ende nemen een andre wijf / De conync was dies van acoorde ende vanden selven avise / ende verzochte ende dede voren hem ontbieden alle de fol. 11a schoonste maechden van sinen rike / omme daer ute te kiesene eene die hem best ghenouchde teenre conynghinne / Up die tijt was daer een juede dewelke hiet Marodocius / commen van Benjamins gheslachte / die daer te voren daer ghebrocht was van eenen hiet / Johachim Jecomas / dese juede hadde een sijns broeders dochtere ende hiet Ester / de welke uutnemende schoone was / ende brochse den conync voren / maer verboot haer te segghene dat zoe juedinne ware / Ester bequam den conync boven allen den anderen maechden / ende daer omme hij troudese / inde stede van Vasschi / dit gheviel den Xsten dagh in Laumaent / ende van deser bruutlocht hilt hij feeste een maent lanc / Binnen desen tijden ende middelen / hoorde de voornoomde Marodocius die oom was van der nieuwer conynghinne / dat twee vanden princen over een ghedreghen hadden / dat sy den conync vermoorden souden / ende waenden dat niement ghehoort hadde danne zij twee / Als Marododcius dit ghehoort hadde / ghaf hijt synre nichten te kennene / Ende dit ghaf zoe voort te kennene de conync haren man / de welke de zake ondersochte / ende vant also waer / Dese fol. 11b twee waren ghehanghen / Ende de coninc dede dat scriven in sine legende / Ende deder bij scriven dat hij dit wiste by Marodocius / Het gheviel dat de conync verhief eenen die hiet Amman / ende wart daer up zo zeere versot / ende was vanden gheslachte van Gaag / die wilen al onsticken / ghesneden was vanden jueden / biden toedoene van Samuel den prophete / alsoot bet blijct in den eersten bouc vanden conynghen / Dese Amman was so wel metten conync / dat al knielde voor hem dat in sconyncx zale was / zonder Marodocius alleene / Ende die liet omme dat sine wet verboot te eerne heydin volc / Amman hadde dit onwaert / Ende vraechde wye hij ware / ende als hij wiste dattet was een juede / Hem quam te voren dat de jueden wilen dooden zine voorders van Amalech / Hij seyde het knyelt voor my so menich goet edel Persien / ende dese ghevanghenen scalc heeft onwaert voor my te knielene / ende wart hier omme toornich / So dat hij vercreech anden conync / dat men alle de jueden verslaen soude / die in

3 ende versochte *ontbr.* **9 een broeder dochter**
12 troude hyse tot eenen wive **17 droeghen** **26 in sticken**
26 van Joden **32 wijste** **34 goet *ontbr.***

des conyncx lant waren / Doen worden de jueden vanden lande zeer vervaert / ende weenden zeere / Maar sy vonden eenen raed dat sijt claghen souden Marodocius / die ooc een juede was / Ende fol. 11c oom van der conynghinne / alsoot gheseyt es / Ende Marodocius ghync dit voort claghen de coninghinne zynre nichte / Ende badt haer dat zoet voort claghen wilde haren heere haren man / of anders alle hare maghen moesten sterven / De conynghinne seyde Ic en dar by den conync niet gaen / want ic ne was van hem niet ontboden binnen XXX daghen / Want die by hem comt sonder ontboden tsine / die verbuert sijn lijf / Of het ne ware / dat hem de conync dat verghave / ende nooptene met synre guldine roede / Marodoceus seyde het mach wel syn / dat dy God conynghinne ghemaect heeft / omme syn volc te verlossene / Ende doestu dat niet / een ander salt doen / ende danne sultu ende de dine gheplaecht zijn van Gode / Ende zoe seyde / zoe zout doen / Maer ic bidde dy / ende alle den jueden / dat sy drye daghen vasten voor my ende bidden voor mij / Ende also wast ghedaen / Ende ten hende van den drien daghen / zo ghync zoe toten conync daer hy sadt / Ende als de conync de conynghinne sach dat zoe quam sonder ghebot / hij sach zeer fellic en wreedelic up haer / Ende als zoe sijn felle zien sach / van vare viel zoe in onmachte / Ende hij dit ziende / bekende hare groote ontziennesse / fol. 11d hem ontfaermdes / ende hy verghaft haer / ende nooptese metter guldine roede / de welke roede zoe custe / Ende de conync seyde / Bidt dat ghy wilt / ende het sal hu gheschien / zoe seyde heere / Ic bidde / dat ghij ende Amman morghen met mij comt eten / Ende danne zal ic hu bidden mine bede / De conync consenteerde dit / Ende als Amman wiste dat hij ghebeden was vander conynghinne ende niement dan de conync / hij verhoovaerde hem / so zeere hier up / dat hy ghync thuus ende hy ghyncs hem beroumen sine / vrienden ende maghen / Ende hij thuuswaert / gaende / hy sach noch Marodoceus / die hem ne gheene eer ne boot / als boven twelke hi claechde sinen maghen / Ende die rieden hem dat hij soude doen maken eene ghalghe hooghe L cupidus / ende dat hij riede den conync datmen daer an hanghen soude Marodoceus / Ende omme dat te doene / Amman dede de ghalghe maken / Ende

2 versaecht **2 ende** **7 alle *ontbr.*** **8 dars** **9 ende**
10 lijf ende goet **10 of *uitgevallen.*** **15 ic salt doen**
16 u lieve oom **17 bidden gode** **21 ghesichte**
23 stappans **24 mettien sprac** **29 was hoeverdich**
31 tot s. vr. **31 darwart**

snachts de conync ne conste noch mochte niet slapen/ ende omme hem te vergherene[1]) dede hij lesen zine geesten/ daer hij inne vant/ dat hij vermoort hadde gheweest van twee sinen princen alsso voren gheseyt es/ ne hadde ghedaen Marodoceus/ die dese moort hoorde visieren/ ende diese ute brochte/ Ende als fol. 12a de conync dat hoorde/ wart hem dies te ghedynckene ende te bekennen de duecht die hem Marodoceus ghedaen hadde/ Ende doe vraechde de conync den ghonen die bij hem waren/ wat eeren men hier omme ghedaen hadde Marodoceus/ Ne gheene eere seyden zij/ Ende doe vraechde de conync wye es daer beneden/ men seyde hem/ niement danne Amman/ Ende hy was doe daer commen/ omme te biddene dat men Marodoceuse hanghen soude/ De conync dedene naer roupen/ ende vraechde/ Amman/ wat eeren men doen soude den ghuenen die den conync eeren wilde/ Ende Amman waende dat de conync hem ghemeent hadde/ ende dat hy de man ware/ die den conync eeren wilde/ maer neen hij/ de conync meende Marodoceuse/ Amman verantwoorde als dies hem an trac/ ende seyde/ Heere/ men sal dien stellen up tsconyncx paert/ ende doen hem an tsconyncx cleederen/ ende stellen tsconyncx croone up syn hooft/ En men sal desen aldus ghepareert doen leeden bij een van den meesten princen door de stede/ Die roupen sal over luut/ Dese man sal men eeren die de conync aldus eert/ Doe seyde de conync/ dese eere sal gheschien fol. 12b Marodoceus/ ende du sults bij hem gaen ende dit roupen/ ende dat niet laten up dyn lijf/ Amman dede tbevel vanden conync/ al en dede hyt niet gheerne/ want hij ne durste tbevel vanden conync niet laten/ Ende dit ghedaen zijnde/ hij ghync thuus zeerich ende claechdet sinen wive ende sine maghen/ Ende doe seyden syn wijf/ ende sine maghen/ Du best/ den jueden worden onderdaen/ Mettien so quam een bode an Amman vanden conync/ die hem seyde/ dat hij quame ter maeltyt/ daer hij ghebeden was vander conynghinne/ daer ghync hij al dede hyt noode/ Ende als Amman commen was ter maeltyt/ doe seyde de conync toot Ester de conynghinne/ doet uwe bede ic salse vulcommen/ Ende zoe zeyde/ heere/ gheeft my ende mine gheslachte die verdreven waren ons leven/ Want datmen ons vercochte/ ic zweghe/ maer omme datmen ons verslaen wille/ so es my van nooden te biddene/

1 noch mochte *ontbr.*   2 ende omdat hem die tijt te min verdrieten soude
7 hadde sy seyden gheene   17 neen bij *ontbr.*   29 nu hebstu

---

[1]) Hs. vergherene; *lees:* hem te verghetene (Zie Woordenlijst i. v.)

Ende mettien so versuchte de conync / ende seyde / Wye heeft dat ghedaen / Doe vertrac zoe hem tghebot dat ghedaen was / datmen alle de jueden verslaen soude / gheliken dat boven gheseyt es / Ende seyde Amman onse viant heeft dit ghedaen / ende hu heere dit gheraden te doene / Doe wart Amman bescaemt / ende de fol. 12c conync wart up hem gram / ende ghync al gram wech in een hof / Ende Amman bleef bij der conynghinne in de camere / omme haer te biddene / dat zoe bidden wilde den conync om sijn lijf / Ende corts / de conync keerde wedere / ende vantene ghevallen by der conynghinne up haer bedde / Ende doe wart de conync toornigher dan te voren vele / ende seyde / met eenen fellen zinne / wiltu mijn wijf vercrachten voor mijn ooghen / Ende doen dedene de conync hanghen an de ghalghe / die hij hadde ghedaen maken / omme Marodoceus an te doen hanghene daer te voren / Ende de conync gaf Ester der conynghinne thuus van Amman / ende al tghoent datter in was / De conynghinne bekende ende beliedene / als zoe dese bede ende dese claghe dede / dat zoe juedinne / was / ende dat Marodoceus haer oom was / Ende daer te voren ne haddet de conync niet gheweten / Hij ontfync / Marodoceus in sijn hof / ende gaf hem te wachtene sijn signet / daer men mede plach te zeghelne tsconyncx brieven / twelke Amman daer te voren plach te draghene / Ende anderwerf badt Ester den conync / ende viel neder weenende up haer knyen up zine voeten / dat hy wilde wederroupen tghebot / dat Amman daer te voren hadde ghedaen ghebieden / ende dat men den jueden tleven soude laten / twelke fol. 12d den conync consenteerde / Marodoceus screef / den brief / ende zeghelden selve met tsconyncx signette / gaende an alle de princen vanden rijke / Inhoudende / datmen den jueden niet en mesdade / Ende waert yement doen wilde / datmen die selve versloughe / Twelke ghebot de princen alle executeerden / ende vulquamen / Ende als de heydenen dit zaghen worden de jueden zeer verheven ende gheacht / ende besneet hem menich heydin / ende worden van haer lieder wet / Ende worden ontlivet wel lxx^{m} heydenen achter lande by den rade vander conynghinne ende van Marodoceus haren oom / die vianden gheweest hadden van den

7 achter in eenen hoof   7 in de camere ***ontbr.***
9 cort   11 vele ***ontbr.***
13 an die selve galghe daer m. an gehanghen soude hebben
16 al dat hem toebehoorde   16 lijde   17 een J.
19 nam bij hem   23 weenende ***ontbr.***   23 over sine voeten
26 dede scriven   33 van der Joodscher wet

jüeden / Ende int ghelike / inde stede van Susen / waren ontlivet XV van Ammans kinderen / ende VIIIc van den poorters die gheweest hadden vander aliance van Amman / Dus bleven de jueden behouden ende quamen in tsconyncx vrienscepe / bij den toedoene van Ester der conynghinne / ende byder wijshede van Marodoceus / Dus omme te commen ten propooste / dat claghe es een vanden achte leden van iusticien / ende es boven gheseyt / dat van nooden es wyselike ende warachtichlike te claghene / fol. 13a Want alst ghebot van Amman ghedaen was omme te verslane de jueden / So claechden de jueden dat ghemeenlike Marodoceus / Ende Marodoceus claechde dat wyselike der conynghinne / ende gaf haer wijsen raed / hoe zoe dat claghen soude / den conync / ende zoe claechde dat warachtelike ende wijselike den conync / Ende procedeerde up de clachte also gheseyt es / zo wyselike dat hare clachte daer naer quam te harer intencie / ende teenen goeden effecte / ende teenre goeder conclusie van justicien / *Tanderdeel van iusticien.*

Tandre let van iusticien es partyen dach te doene / So wanneer dat de clagbe ghedaen es alsoot behoort / So es men sculdich te doen roupene den ghonen of deghuene up wien men gheclaecht sal hebben / Dats te wetene datmen hemlieden dach sal doen voor iusticie / want men ne behoort up niemende te procedeerne / hij ne zij ghedachvaert tzynre prochykerke / Ende tanderen plaetsen te synre wuensten / of montsprekens up datmense vinden can / Ende alwaert dat de juge zelve een fait hadde ghesien doen / ende hijt wel wiste / ende datter gheene opposicie ieghen ware / fol. 13b nochtanne behoort de faiteur ghedaecht ende gheroupen te sine / of anders ne ware iusticie niet te rechte gheleet / Want also wel moetmen den quaden wet doen of recht / als den goeden / Ende al eist dat yement gheroupen es / ende niet ne comt ten eersten / of ten anderen roupene / nochtanne ne es hy niet sculdich versteken te sine van zijnre weerre / maer mach wel sijn dat hij ghecondampneert worde inde costen / of in eene hoofsche boete

6 t. pr. soe mach men wel marcken dat cl.

16 Tander let van iusticien *ontbr.* 18 dander deel

18 dach te beteekene 19 soodat

20 up wien die claghe ghedaen is

23 gheroepen tsine. Ende alzoo wel behoort die verweere ghehoort te sine als die aenlegghere. Teenighen steden doet men dach denghenen up wie men recht vorderen wille tot synre prochikerke

32 rechte 33 eenich hoosche

vander overhoorichede / dat hij niet ne quam te sinen daghe / up dat den heesch es scult of erve / Maer es den heesch criesme / of boete / so ne sal hy in gheene costen of andre boeten ghewijst zijn / danne inne de principale boete te innene / Ende ne comt hij niet ten derden roupene / hy es sculdich versteken te sine van sijnre weere / ende verwonnen waer of dat de zake zij / In eenighe steden hout men niet drien roupinghen / Ende de ghone diese houden / die houden ende useren de beste iusticie / In eenighen steden houtmen zinnen ende dat es also vele als een roupen / want het es delay / omme te commene te sinen daghe / Inden bibel staet inden eersten bouc vanden conynghen / Dat onse heere God riep Samuel / diè doe een jonc kint was / Ende lach doe de zelve
fol. 13c Samuel / ende Ely syn meestere in een camere bider tabernacle ons heeren / ende Samuel hadde ghewaent dat Ely gheweest hadde diene riep / ende doen liep hij toot Ely sinen meester / ende vraechde hem wat hem gheliefde / Ende Ely verantwoorde ende seyde / Ic ne riep dy niet / ganc weder ligghen / Ende te hants riep onse heer anderwerf Samuelle weder / ende noch waende dat Ely gheweest hadde / ende ghync als te voren toot Ely / hem vraghende wat hem gheliefde / Doe wart Ely peinsende dat ons heeren stemme was / Ende seyde lieve kint / Ganc weder ligghen / ende hoorstu de stemme noch eens / zo verantwoorde / ende zecht / heere / het hoort dijn knecht / Ende doe riepene onse heere God derde werven / Ende Samuel verantwoorde onsen heere / also hem Ely sijn meester gheheeten hadde / Ende doe seyde onse heere Samuelle sine ghelieftе / twelke hij ute den woorden ons heeren voort propheteerde den voornoomden Elye / biden welken al tvolc van Israel wel wiste dat Samuel ons heeren prophete was / Hier an bleect dat onse heere up Samuelle niet en verbalch / noch denselven oordeelde als overhoorich / Al ne verantwoorde hij niet ten eersten noch ten anderen roupene / Also ne sullen niet rechte-
fol. 13d ren ende jugen niement oordeelen / noch versteken van synre weerre / up dat hy spreect ten derden roupene / ende danne compareert / Want het ware moghelic dat hij vanden eersten of vanden anderen roupene niet weten en soude / Ende al wiste hijt / hij mach differeren met rechte / want hij mochte zinnen hebben /

5 verwonnen te sine   10 de loy   12 samuelen
13 ende lach met s. m. ely
16 Ende ely.... doe wart ely peinsende *ontbr.*   27 soowiste al tvolc
29 mach men marchen tot onsen propooste
29 balch up samuel   32 versteect

of hy mach de twee eerste daghen voorbij laten gaen / omme bin desen middelen tyden te avizeerne ende te voorsiene van rade of van taelman / of binden middelen tijden ootmoet te zouckene an sinen wederman / up dat hij twijfelt in sijn recht / Ende also voren gheseyt es / So ne sal niement ghereputeert zijn in overhoorichedeu van iusticien / ende sine were verliesen voor hij driewaerven gheroupen heeft ghesyn / ende ten derden roupene niet en verantwoort. *Terde deel van Justicien.*

Terde deel van Justicien dat es eesch an te legghene / Ende so wanneer dat de claghe ghedaen es / ende daer naer partien ghedaecht sijn / up wien de claghe ghedaen es / zo zalmen den ghuenen of de ghuene eesch an legghen ende tooghen den juge zine doleancie ende sijn ghebrec / up dat sine partye voor ooghen es / Ende es zoe niet voor ooghen / zo salmen tselfs doen ter laetster contumacien / als partye ghenouch ghedaecht ende gheroupen es / fol. 14a weder sy commen of en doen / Ende men sal desen eesch an legghen nader vormen vander claghe die voren ghedaen sal wesen / Ende men sal daer buten niet gaen / noch ooc die excederen in gheenre manieren / of anders yet meer in brynghen / of het en ware de circumstancien die daer toe dienen / want waert datmen excedeerde de terme vander claghe / Tanlegghen ende den eesch ware onwettelic / Ende ware den heesch ende tanlegghen zeere in vreesen van verloren te zine / Ende dat de wederpartye dat calengierde ende daer ieghen sprake / Ende bij wel te heesschene / ende an te legghene / volghende de terme die gheseyt es / ende danne den heesch ende tanlegghen warachtich es / ende den juge dat kenlyc zij / de anlegghere es ghescepen te hoofde te commene van sinen heessche / up dat hy tseurplus wel beleet / Ende ghevalt dickent als den heesch ende tanlegghen ghedaen es / ende de wederpartye daer up verantwoort heeft / dat de zake in rechte staet / dats te verstane dat men wel vonnesse gheven mach zonder oortconscepe te hoorne / want de juge hoort wel ondertiden an tanlegghen / ende an de weerre / wye recht heeft / of onrecht / fol. 14b maer dat ne valt niet altoos / want als partyen sijn in faiten contrarie / zo ne machmen niet wel vonnessen zonder informacie te hoorne up tghescil[1] / Inden derden bouc vanden conynghen

2 desen *ontbr.* 3 oft an sinen wederman ondersoeken 4 Aldus als 8 Sequitur 9 Terde deel van Justicien *ontbr.* 30 gheantwoordt 31 heeft datmen daer up wel vonnissen gheven mach sonder meer oorcondscepen te hoorne

[1] Hs. tghesal.

staet dat de conync Salemon hoorde een ghedynghe van twee lichten wijfs / deene beclaechde haer voorden conync van der andere / Ende leyde haer heesch an / zegghende aldus / Heere ic ende dit wijf woenden te gadere in een huus / ende ic ghelach van eenen kinde / Ende binden derden daghe zoe ghelach ooc van eenen kinde int ghelike / Ende zoe verlach haer kint / Ende snachs als ic sliep / brocht zoe haer doode kint ende leyt in mijn bedde / ende zoe stal my mijn levende kint / ende droucht met hare / Ende als ic ontwaken was / vant ic bij mij tdoode kint / Ende zoe zeyde / dat doode kint mine ware / ende dat tlevende kint hare ware / Maer tsmoorghens alst dach was / so wardic wel gheware / dat tdoode kint mine niet en was / ende dat tlevende kint mine was / Tander wijf verantwoorde ende seyde / hets al onrecht / dat ghij zecht ende lueghene / want tlevende kint es mine / ende tdoode kint es uwe / Als de conync hoorde tale ende wedertale / hy besief ende wiste wel dat de zake onprouvelic was/
fol. 14c ende datter anders niement danne dese voorseyde twee wijfs of weten mochten te sprekene / Hij sprac ende seyde aldus / Elc van hu beeden secht dat levende kint syn es / dus het schijnt dat uwer beeder es / men hale mij een zwaert / men sal tlevende kint deelen in tween / ende elc van hu beeden sal een helt hebben / Twijf die vreemde was vanden kinde / was wel ghepayt metten vonnesse / ende wilde tkint ghedeelt hebben / maer de moeder wien tlevende kint toebehoorde / seyde tote den conync / Heere ic ne wille mijn kint niet ghedoot noch ghedeelt hebben / Ic wille dat zoet alghe-heel ende alleene hebbe / want het es my liever hare / ende ict levende weet / danne dat ict zaghe sterven / Hier an so wiste de conync wel / ende so deden zij alle diet hoorden / wye moeder was vanden levende kinde / Ende dit was goet te verstane / want natuere gaf daer of ghetuughenesse / Menighe zake es ghewonnen bij wel an te legghene / ende met redeliken ende warachteliken betooghene / Ende also voren gheseyt es / Men mach ondertiden goede vonnessen wijsen sonder oorcondscepe te hoorne / ne maer dat moet wesen daer de zake in rechte leghet / mar als partyen in faiten contrarie sijn / daer ne mach men niet wel wysen sonder
fol. 14d al voren informatie daer of te hoorne up tgheschil van partyen/ Nietmin dese twee wijfs voorseyt waren ten eersten male vanden

4 woonen 4 ghenas 5 Het gheviel dat sy h. k. verlach
8 bij my i. m. b. 8 nam mij
10 Ende.... Maer tsmoorghens *ontbr.* 33 wel vonnissen wijsen

ghedynghe in faite contrarie / maer in thende van dien bider kennessen die zij beede droughen zo ne was gheene noot informatie te hoorne / want ant spreken hoorde wel de conync wye recht of onrecht hadde / also voorseyt es. *Tvierde deel van Justicien.*

Tvierde deel van iusticien es / dat / wedertale of verweren als een heesschere heesch maect ende sinen heesch an heeft gheleyt / Zo behoort dat de verweerrer ghehoort zy in zine were / up dat hijt begheert / Het schynt dickent die hoort deerste tale ende tanlegghen / dat de anlegghere alte / goet recht heeft / Ende zouden wanen simpele lieden diet hooren dat hij recht hadde / ende daer gheene werre ne opposicie tegen en ware te vindene / mids den schoonen anlegghene / nochtanne als de wedertale ghehoort es / zo destrueert met allen teerste anlegghen. Inde ystorie vanden conync Alexander van Machedonien staet / dat hij eens ghync int hof vanden conync Pore / die conync was vanden Inden [1] / ende ghync ombekent ghelyc / eenen simpelen ruddere / ende ne wilde
fol. 15a niet bekent sijn / omme dat hij bespien ende weten wilde den staet ende de maniere vanden hove / ende vanden rudderscepe vanden conync Pore / dij zijn viant was / ende de conync Pore ontfync zeer eerlike Alexandre / Want hij meende dat gheweest hadde een vanden rudders van Alexandre die gheheeten was Antigomes / ende batten met hem tetene / Ende vraechde hem om Alexandre sinen viant / ende hoe staerc van volke dat hij was / ende omme de maniere ende wesen van hem / Ende de conync Pore sende hem binder maeltijt / zine scuetele metter spijsen / Ende als alexandre zine becomte wel ghegheten hadde / nam de scuetele daer hij in ghedient hadde gheweest / ende ydeldese van spisen / ende stacse in sinen boeseme / want zy was guldin / Ende dat zaghen tsconyncx Pore drussaten / ende andere diene accuseerden naer de maeltijt voor haren heere van dieften / Ende doe riepene Pore voor hem ende vraechde hem / waer omme hebstu ghestolen mine scuetele / Doe verantwoorde Alexandre ende seyde / Conync heere wilt my hooren ende die bij my zijn / Ic hebbe dickent hooren spreken van dynre eersaemheit / ende datstu mueghenre

4 also voorseyt es *ontbr.* 4 Tvierde deel van iusticien *ontbr.*
5 dat es 9 alte *ontbr.* 15 van den Inden
21 ende als hij ten etene quam soe vraechde hij waer 25 over maeltijt
25 werden hem vore geset ende gherecht spijse met gulden scotelen
33 bij dy

[1] Hs. Jueden.

sijts dan den conync Alexandre mijn heere / ende ic bem een arem ruddere ghenoomt ende gheheeten Antigomes / ende bem bij dy/ fol. 15b commen omme te beziene ende te wetene wye de eersaemste es/ du so den conync mijn heere / In mijns heeren tsconyncx hof Alexander es eene costume / Dats zo wanneer men dient voor eenen vreemden ruddere / de scuetele metter spijsen vanden conync die behoort den rudder toe / voor wien zoe ghedient zij / Ende diere ghelike / haddic ghewaent dat costume hadde ghesijn in dijn hof/ an ghemerct dattu rikere sijts dan hij / Ende als hij dit gheseyt hadde / de conync Pore ende sine liede hadden dies wonder / Ende Pore dede dit besouken in Alexanders hof omme te wetene oft zo was / ende hij vandt also waer / Ende de rudders vanden conync Pore dit wetende / lieten zij haren conync ende ghynghen dienen Alexandre / Ende waren hem so hout dat sij daer naer doot slou- ghen den conync Pore / ende maecten Alexander conync vanden jueden / Dus het scheen als Alexandre de scuetele wechstac / ende hij daer of gheaccuseert ende bedraghen was voorden conync Pore van sinen drussaten / dat hij een dief was / maer als hij ghehoort was in sine weerre / ende gheweten sine wedertale ende hij was ghehouden over onsculdich / Ende was ter recommandacie ter eeren ende ten profijte van Alexandre tghuent dat hij dede / ende fol. 15c dat hij seyde / Ende ghelike dat boven gheseyt es / men sal elken hooren in zine were / die ghehoort wille wesen / want het ghevalt dickent dat de verweerrers recht hebben / Ende het ghevalt ooc dickent dat de anlegghers recht hebben / daer by behoort elc ghehoort te sine / alsoo wel in verweerne / als in anlegghene/

Tvijfste deel van iusticien.

Tvyfste deel van iusticien es oorcondscepe te hoorne / Als de jugen hebben ghehoort tale ende wedertale / ende beede de par- tyen vulseyt hebben / ende ghetoocht hare ghelieften / Ende danne ghevalt dat sy zijn in faiten contrarie / zo ne connen de jugen gheen zeker vonnesse gheven / sonder al voren oorconscepe te hoorne / omme te wetene wye recht heeft / of onrecht / Ende in dit oorcondscap te hoorne / so behoort de juge of de auditeur/ dit wyselike ende ghetrouwelike te hooren / Want als men wel oorconden examineert ende vraecht / zij verantwoorden ende be- rechten / te bet / Ende met vraghene soudmen der eenre partye

2 uut sinen hove 8 hier omme 12 het was soe gevonden
27 Tvijfste deel van iusticien *ontbr.*
31 contrarie sijn wanneer sy al volzeyt hebben dan en connen die Jugen *ens.*
36 veel te bet 37 niet (!) vraghene

alte vele meer voordels doen / danne der andere / ende dat ne behoort niet / Men behoort also wel te vraghene ten voordeele vanden eenen / als vanden anderen / ende den eenen niet meer [fol. 15d] toe te ghevene / noch te nemene / dan den andren / Ic hebbe ghehoort betuughen eenighe jugen die audiencie daden / datsy meer favorable waren an deene zyde / dan an dandre / ende dat men dit wel hoorde ande interrogacie van vraghene / ende dat zij wilden doen segghen den oorconden meer dan sy wisten / Andere hebbic ghehoort belasten / als de oorconden deposeerden ten proffite vander eenre partye / Ende de juge onhout was dier partye / dat sy daer naer niet wilden hooren / ende vraechden omme andere zaken / Deerste die de oorconden willen meer doen zegghen dan zy weten / slachten Nabugodonosor / Men leest inden bouc van Daniele den prophete / dat Nabugodonosor eens eenen droom droomde daermede dat hij zeere beroert was / ende hij vergat desen droom ende ne wistene smoorghens niet te segghene / hij ontboot voor hem de vroede van Babilonien / omme sinen droom gheseyt te hebbene / nochtanne ne conste hine zelve niet vertellen / ende hij wildese daer toe bedwynghen / zegghende zij zouden sinen droom spellen / of sy zouden sterven / Dus wilde hyse bedwinghen te segghene dat hem lieden ommogelic was / ende datsij niet en [fol. 16a] wisten / Dandere die de waerhede niet hooren en willen / slachten eenen serpente dat heet Aspis / Inden bouc vander proprieteit van den dieren staet ghescreven / van eenen serpente dat heet Aspis / Ende dit serpent draecht in sijn voorhooft eenen zeeren dierbaren precieusen steen / omme welken steen / men dat serpent es zeer begherende / omme te vanghene / maer het es so fel ende zo wreet / datment niet en can ghevanghen / het en moet slapen / Ende dit serpent es van diere natueren datment doet slapen met menestraudie / Ende so wanneer dat het dat melodieuse spel hoort ende gheluut / het wort slapende / ende danne wordet ghevanghen / Maer het es zo wys ende so scalc / dattet weet datment ondertiden hier mede pleecht te vanghene / ende te bedrieghene / Ende daer by alst hoort menestraudie / het gaet ligghen ieghen de eerde met sinen oore / ende het steect sinen steert in tander oore / datter boven licht / omme dat het de menestraudie niet hooren wille / van vare dattet mochte worden slapende / ende bij die syn

11 dier partije *ontbr.* 12 Item die de
18 wat hem ghedroomt hadde 35 metten eenen oore
36 datter boven licht *ontbr.*

ghevanghen / Aldus maect dit serpent hem doof iegen de menestraudie / Ende de jugen die niet hooren willen de waerhede / omme eenich faveur dat sy moghen hebben ter eenre partye of fol. 16b ter andre / slachten Aspis / dat hem doof maect ieghen tluut van der menestraudie / want zy maken hem doof tjeghen tluut vander waerhede / niet min ic hoope dat men gheene jugen en vint / die den oorconden souden willen doen segghen meer danne sy wisten / of anders niet en souden willen hooren of vraghen danne naer de waerhede / Al eist dat eenighe gheseyt hebben / watter of es / Ic bedraechs my in tghuent datter of es / Ende zo wye juge of auditeur es / ende informacien hoort / wille hij hem quiten ieghen Gode / ende tjeghen iusticie / men sal oorconden wel hooren / ende deuchdeliken examineren / niet alleene up tprincipale / maer vraghen up alle de circunstancien / up aventuere of de oorconden te gader ghesproken hadden / ende over een ghedreghen hem lieden te veinsene / tieghen de waerhede / Ende meer of min / te segghene danne de waerhede / want bij alle circonstancien te vraghene / wartmen wel ondertiden gheware of haer lieder deposicie ghefingiert es / Int bouc van Samuel staet dat wilen in Babilonien was een man hiet Johachim ende was een eerbare gherechtich man / Dese hadde een wijf fol. 16c ende hiet Susanne / die zeere scoone was / gherechtich ende ghetrouwe haren man / In dien tiden waren gheset twee houde lieden die rechters ende priesters waren vander juedscher wet / de welke worden beminnende Susannen / om hare scoonhede / Ende eens daer zoe alleene was in haren boomgaert / hadden se die twee oude bespiet / Ende seyden haer wy willen met dy ghemeene sijn / ende wy sullen onsen wille van di hebben / of wy sullen segghen dat wy dy saghen hoerdom doen met eenen / jonghelync / Susanna coos liever te sterven / danne de wet Gods te brekene / ende haren man onghetrouwe te sine / Ende omme dat zoet ontseyde / dese twee ouden bedroughense ende accuseerdense van hoerdomme / met valscheden ende met lueghenen / ende seyden dat zijt ghesien hadden haer doen met eenen jonghelync / Ende voort sij jugierdense ende verwysdense te stervene / Want de wet was sulc / dat so wat wive die overspel dede / die verbuerde haer lyf / zoe riep ghenade an Gode onsen heere / Ende seyde heere God / du weets dat ic sonder scult ende sonder verdiente sterven moet / Ende

9 Al eist. Ende zo wije *ontbr.*

13 vraghen omme ende omme up die circumstancien 19 daniele

28 als zuzanna dese woorden hoorde zij coos....

daer mense leede ter dootwaert / so quam daer de profete Daniel/ fol. 16d die wiste bij inspiracien vanden helighen gheest thonrecht datmen Susanna dede / Daniel dede letten Susanna / Ende tvolc datter mede ghync deden dese twee houden die Susanna verwyst hadden verscheeden gaen / deen vanden anderen / Ende vraechden den eenen voren in absencien van den anderen / voor alle die lieden waer Susanne ende de iongelync die mesdaet ghedaen hadden / Ende hij seyde onder eenen pruumboom / Ende doe dedensij desen wech gaen / ende deden den anderen voor hem commen / ende vraechden hem in gheliken inde absencie vanden anderen / onder wat boome dat zoe mesdede / Ende die seyde / onder eenen boom die daer int lant heet synodus / Dus was haer lieder deposicie ende bedrach different ende niet eens / Ende daer an so wisten alle de lieden/ datsy aerghelike daeromme hadden gheloghen / Ende dese oorconden waren hier omme ghedaen sterven / ende Susanna ghync quite ende was bij Daniele dus verlost van der doot / Ende by gheliken soude men examineren oorconden also wel up de circunstancien als upt principale / Ic was een justicier in eene notable baillie in Vlaenderen / An my quam een coopman syn tweedere/ die een goet man was vernaemt / gheheeten Michiel / gheboren uut fol. 17a Lijflant / Die my claechde over eenen ghenaemt Herman / gheboren uut Oostlant / die menich iaer hadde ghewoent in Ingheland te Valemunde / ende hadde van daer te roove ghevaren ter zee / also de clagher zeyde / hij seyde voort dat desen Herman met sinen hulpers ende medepleghers / hadden gherooft ter zee / up eenen Sente Maertins avent / een scip dat quam zeylende uut Lijflant/ daer de broeder in was vanden voorseyden Michiel / Die sinen broedere ende alle dandere die doe int voorseyde scip waren/ hadden ghewoorpen overboort ende verdroncken / Ende bad sijn voorseyde broeder als hij sach dat hij sterven soude / omme te sprekene sine biechte / Ende de selve Herman nam eene langhe heyke die hij vant int scip / ende dede die an / segghende sprec dine biechte ieghen my / ic bem een priestere / ende spottede also metten priesterscepe / metter biechte / ende metten live van sinen voorseyden broeder / ende wierpene also onghebiecht over boort/ ende halp rooven ende nemen dat scip / ende al datter in was/ De welke Herman daer na converseerde ende wandelde also de voorseyde Michiel seyde / bin der terme van mynre baillie / ver-

14 Hier om soe waren se beyde ghedoot ende susanna werdt verlost vander doot 19 hem andre

35 ende metten live van sinen voorseyden broeder *ontbr.*

sochte an my hier of recht ende iusticie / Ic dat hoorende / dede fol. 17b also vele dat ic den zelven Herman ghecreech / ende leydene in vanghenessen / Ende aldaer quam de voorseyde Michiel die hem altghuent dat voorseyt es up leyde / te Hermans presencie / Ende ic vraechde de voorseyde Michiel / hoe dat hij dat wiste / hij zeyde dat hij ende sijn gheselle / die daer met hem was / haddent ghehooren segghen te Valemunde in Inghelant / vele goeder lieden / diet hadden gheweten van Hermans medepleghers / ende diet den zelven Herman hadden ghehoort beroumen / Ende diet seyden ne wisten niet dat hem de sake so naer ghync / De welke sake de voorseyde Herman al ontkende ende loochende / ende seyde dat hij dies onsculdich was / ende dat hy up dien Sente Maertens avent dat dit gheviel / lach ghereet omme te seylne in eene havene in Oostlant / gheheeten Gripswalde / Ende noomde onder wat scipheere / ende boot dat te prouvene ende te tughene met twee goede lieden / also hy seyde die hij noomde / ende die doe binder selver baillie ware / Ten welken vermete hij was ghe-admitteerd / omme dat sijn versouc iusticie ende recht was / Ende dese oorconden ic hoorde ende examineerde / elc in de absencie vanden anderen / Ende dese twee tuuchden ende oorcondeden elc fol. 17c sonderlynghe bij haren eede / altghuent wies hem de voorseyde Herman [1]) hadde te tughene / ende noomden de scipheere onder wien de voorseyde Herman gheweest soude hebben / ende met wat goede hy bevrecht was / Ende dat dit was bij denselven dach / dat tfait dat boven gheseyt es / gheschiet soude wesen / Ende als ic dese oorconden hoorde / ic was bescaemt ende perplex / ende wart dynckende [2]) up den goeden name van den claghere / Ende ooc ic lette up dat voorseyde Herman wel ghekent hadde / dat hij te Vaelmunde ghewuent hadde / ende van daer ter zee ghevaren hadde / al waest hij ontkende alle mesdaet / Ic nam hierin groote suspicie / Niet ieghenstaende / Ic ontboot tvoorseyde oorconscepe voor my anderwerven / ende hoorde de selve oorconden / ende ic recoleerde hem lieden haer lieder oorcondscepe / ende maecte nieuwe inquisicie / ende ondersocht van nieus / inde absencie elc van anderen / Ende onderdandere / Ic vraechde den eenen in wat scepe de voorseyde Herman doe was te Gripswalde / ende die seyde

2 ende leyde hem an al tghene dat voerscreven es / indie ieghenwoordicheyt van den selven haerman 9 Ende — De welke sake *ontbr.* 13 als
17 dat sy doen in die heerscepie waren

[1]) Hs. hermeten. [2]) Hs. dynckene.

ende deposeerde / dat hij was in eenen hulc / Ic dede dien wech gaen / ende vraechde den anderen / in wat scepe dat het was / dat de voorseyde Herman doe lach ghereet te zeylene / ende hy seyde fol. 17d het was in eenen evere / twelke sijn twee manieren van scepen / ende also zeere different ende schillende / als eenighe scepen die ter zee varen / Ende doe so wart ic gheware dat al fixie was ende lueghene / tghuent dat sy gheseyt hadden / beede voren ende naer / ende sy varijerden solanc som meer / Ende eer sy van my scieden / ic vant dat al fixie was ende gheveinsthede / also voorseyt es / ende het bleec dat de voorseyde Herman besculdich was / van tghuent dat hem de voorseyde Michiel up gheteghen hadde / also daer na bet ende claerliker scheen / het bleec bij experiencien ende ghelyc dat boven gheseyt es / Men sal de oorconden nauwe ondersoucken ende examineren also wel ten laste van partien als ter onsculde / ende also wel ter onsculde / als ten laste / Ende hoet sij pooghen te weten de waerhede / ende es van noode datmen wel vraghe / omme de circunstancie / omme dat men dickent heeft ghebrec vonden ende daghelicx vint in de oorconden. *Tseste deel van iusticien.*

Tseste deel van iusticien es vonnesse te makene / ende daer up wyselike te lettene / ende wel te ondersoukene wat elke partye ghedynghet heeft ende gheprouft / Ende al dit wel te studeerne / fol. 18a ende sonderlynghe te verpeinsene / te dien hende dat daer up sy ghemaect ende ghegheven een goet gherechtich vonnesse / Want als tvonnesse ghehuut es / ende ghewyst / het en mach niet weder in / Ende daer by es van nooden dat het sij wel ghestudeert / voorsienlike ghedelibereert ende wel bepeinst / Seneca secht dat eenighe lieden sijn / die meer profijts doen die peinsen / ende niet schinen doende / danne sulke andere die schinen zeer labourerende / Socratus was so zeere penseus / dat hy ondertiden sat eenen gheheelen dach in ghepeinse / zonder handen / voeten / of eenich ander let / of selfs de mont te roerene[1] / of eenighe ooghe up te slane / ende zat alle dien dach ghelyc of hi doot gheweest hadde / bij grooten ghepeinsen daer hij in was / Ende als men vraechde waer bij hij so penseus was / hij verantwoorde / Ic ne bem gheen poorter / mar

10 ende het bleec — Men zal de oorconden *ontbr.*
18 Sequitur *ingevoegd.* 18 Tseste deel van Justicien *ontbr.*
25 uut 25 men en machs niet verkeren want h. e. m. n. w. i.
27 Seneca — Socrates *ontbr.*
31 sonder eenich ooghen up te slane ghelijc off hij doot hadde gheweest

[1] Hs. roerere.

ic bem een laboureur / die laboureer voor alle de weerelt / Ende ic segghe voorwaer / hij es Gods laboureur / die nauwelike let ende zeere peinst / omme recht te doene / ende ghetrouwelike te wijsene / Valerius secht dat een zeere vroet ruddere ende ghepinich / was hout van XC Jaren / ende die was ghenaemt Carnaydes / Ende fol. 18b dese was so wijs ende so penseus / dat hy ter tafelen sat omme eten / by force van ghepeinse / hij vergat te etene / ende de hant te doene an de spijse / Ende daer bij sijn wijf die hiet Melissa / de welke hij ghenomen hadde / meer omme sinen tijd mede te cortene / ende sijn ghepeins mede te minderne / danne anders / stac hem de spijse in sinen mont / omme dat hij in sijn ghepens van honghere niet en storve / Ende ic segghe als boven / dat hem lieden zeer wel van nooden es / zeere te peinsene / ende hem lieden wel te bedynckene / die de vonnessen maken eer zy ze wijsen / Want als zy dies ghemaent sijn / zij sijn bezworen / ende belast up haer lieder ziele / conciencie / ende deel hemelrycx. *Tsevenste deel van iusticien.*

Tsevende deel van iusticien es vonnessen te wijsene / so wanneer dat de sake es vuldynghet ende tproces alle sine leden heeft / de informatien ghehoort / de oorconden ghedebateert ende over ander zijde ghesustineert / alsser reprochen ende sauvacien ghevallen / ende de iuge daer of vroet es / wat oorcondscepen dieden sal / of ne sal. Ende danne tvonnesse es ghedelibereert ende wel ghemaect / fol. 18c met goeder voorsienichede / ende met grooten voorpensene / also int capitel voor dit gheseyt es / zo zal men vonnessen ten proffite vanden ghonen die recht heeft / ende condempneren den ghonen die onrecht heeft / also wel in de costen / als in tprincipale / Ende men sal tvonnesse so claer wysen / dat elc verstaen mach / zonder int doncker te stellene / Het heeft ondertiden ghevallen / ende ic hebbe gheweten vonnessen wijsen / beede wettelike vonnessen ende vonnessen arbitrale / dat partien niet en verstonden / ende dat elcke partye dat verstont tsinen voordeele / ende elc interpetreerde dat te synre ghenouchten / Ende waren naer tvonnesse in also grooten ghescille / als te voren / omme de donckerhede vanden vonnesse / Ic hoorde eens een vonnesse wijsen van harde notable iugen / ende waren de iugen groote clercken / ende notable costu-

1 niet meer en seyde hij *ingevoegd.* 4 ghetrouwe vonnissen
4 Valerius — want als zij dies *ontbr.*
16 Tsevenste deel van iusticien *ontbr.* 18 uut te wijsene
19 voerdacht ende overpeynst 25 also — gheseyt es *ontbr.*

miers tusschen groote ende moghende partien / ende van eenre grooter zake / daer of dat ic noch wel ghedinckelic bem / tvonnesse was so doncker ende so onverstandelic / dat partien niet en wisten noch verstonden haer lieder vonnesse / ende scheen also ghewyst bi voorsienighen rade / want daer waren twee glosen / ende twee fol. 18d verstannessen up / Ende daerbij beede partyen versochten verclaers vanden vonnesse / ende het was hem lieden ontseyt / ende van dien ontsegghene was gheappelleert / Ende de jugen dat hoorende / ne mochten der niet voorbij / gaven doe daer of verclaers / ende dat so claer / dat elc verstont / ende datter gheen twijfel in ne was te makene / ende doen renunchierde de appellant van sinen appeele / Ende het dyncke my een hart dync wesende / als men partien meer onghereet met vonnesse / danne ghereet / Ende daer bij / men sal de vonnessen claer wysen / ende die gheven / ende daer mede lasten omme te wysene / een vanden iughen die best ter talen es / ende verstandelicxt can spreken / Inden bibel staet ghescreven inden bouc van Exodus / dat God beval Moyses te gane in Egypten anden conync Pharao / Ende hem bevelen dat hi zoude laten gaen ende quite scelden sijn volc van Israel / twelke de conync Pharao hilt in subiectien / Daer of dat hem Moyses excuseerde ieghen Gode / zegghende / heere / Ic en can niet wel spreken / zenter eenen anderen / Ende doen was hem gheseyt Araon syn broeder sal de tale voor dy spreken / Dus laste onse fol. 19a heere Moyses metter bederve / ende Araonne metter talen / omme dat Araon best ter talen was / Ende dat hij wilde dat claerlike / wyselike / ende verstandelike gheseyt zoude wesen / Ende also zoudemen lasten die best ter tale waren / Te dien hende / dat tvonnesse zo claerlike ende verstandeliken ghewyst worde / datter gheene donckerhede in ne viele / want de vonnessen behooren gherechtelike ende claerliken ghewijst te sine / ende behooren gherechtelike ende wyselike verstaen tesine. *Tachste deel van iusticien.*

Tachste deel van iusticien / es execucie of innynghe / So wanneer dat een vonnesse ghewyst es / so behoort daer of execucie te zine / Dats te verstane / innynghe vanden vonnesse / ende dat

2 daer.... tvonnesse *ontbr.*   15 die de beste tale in den mont heeft
22 Die seyde
25 ende omdat die bootscap te verstandelijker ghedaen soude worden
28 dat mense claer verstaen mach alst boven gheseyt es
31 Tachste deel van Justicien *ontbr.*
33 es execucie of innynghe *ontbr.*

vulcommen te hebbene / Ende dit es sculdich / te doene of te doen doene de rechtere / Want een vonnesse sonder execucie / daer mede en es niement / gheholpen / Niet te meer danne met scoonen woorden niet ghedaen / ende niet vulcommen / want vonnessen zonder execucie / ne syn niet danne woorden / Ende daer toe so es principaliken de rechter ghestelt / ende gheoordineert / Ende so wat rechtere die niet en wille executeeren tghuent dat ghewyst fol. 19b es / ende dat bij corruptie of bij faveure / bij vreesen of bij roukeloosheden / of anders hoe dat het sy achter laet / hij ne doet niet alleene te cort den ghuenen wient beieghent / maer hij doet te cort Gode ende iusticie / Ende behoort niet gheheeten tsine rechtere / maer behoort gheheeten tsine onrechtere / ende behoort daer of van sinen oversten ghepuniert te sine ende ghepriveert van synre officien / Inden eersten bouc van den conynghen staet / dat God zende Samuelle den prophete anden conync Saul / ende dede hem bevel van Gods weghen / de zelve prophete / dat hy trecken soude met grooter menichte van volke / int land van Amalech / ende bederven ende dooden al dat hij daer vonde / mannen / wiven / kinderen / ende al dat hij daer vonde / Ende ooc bederven ende dooden intsghelycx alrehande beesten / zonder yet te live te latene / omme dat sy Gode verbolghen hadden / mids dat sy quaet ende fel gheweest hadden den kinderen van Israel / doen sy huut Egypten quamen / Hier omme de conync Saul vergaderde groote menichte van volke van Israel / ende trac int lant van Amelech / ende destrueerde al tlant / ende sloughent al doot / ute ghedaen den conync Agag / dien liet Saul leven / ende behilt alle de vette fol. 19c beesten / Dus ne executeerde Saul niet tvonnesse noch tbevel Gods / omme twelke God zende den voornoomden prophete Samuelle / an den conync Saul / ende dede hem segghen biden selven prophete / dat hine punieren zoude van sinen ryke / Ende doe bad de conync Saul den prophete Samuel / dat hij sinen paix soude maken tjegen Gode / Ende omme dat te doene / hij hiltene so vast by sinen cleeren / dat hy scuerde den mantel vanden prophete / Ende de prophete seyde hem / gheliken datstu minen mantel ghescuert hebts / zo sal God dijn ryke scueren / omme datstu niet en hebts gheexecuteert noch vulcommen / sijn vonnesse / ende sijn bevel / Ende Saul seyde / Ic hilt de vette beesten te live / omme

1 te doene 3 beholpen 5 Ende daer.... Ende so *ontbr.*
17 moghentheyt 30 biden selven prophete *ontbr.*
32 omme dat te doene *ontbr.* 36 ende volcomen
37 ontschuldichde hem en seyde 37 te live *ontbr.*

Gode offerande mede te doene / Ten welken de voorseyde prophete aldus verantwoorde / God heeft liever onderhoorichede / dan offerande / Ende bij ghebreke vander execucie te doene / hij was versteken ende ghepriveert van sinen rike / Nochtanne dat hij daer na den conync Agag dede dooden / ende al in sticken snyden / also hier voren gheseyt es int eerste deel van iusticien / int capitel vander clachten / daer gheseyt es van Amman den dienare vanden fol.19d conync Asueres / Ende daerna quam de quade geest in den conync Saul / ende wart achterna doot gesleghen / ende sine kinderen int gheberchte van Ghelboe / Dit ghebrec van deser execucie / was zeere ghewroken / Ende ghelike dat God wrac dit ghebrec van execucien / hets te gheloovene / dat hijt loonen sal / die de goede execucien van iusticien doet / hets Gods bevel / goede iusticie te doene. Ende hij seght bijder mont van David inden zouter / want hij begheert quaethede ghepuniert te hebbene / Inden bouc van Josue staet / de kinderen van Israel wonnen Jherico bider gratie Gods / mits dat sij zeven werven omtrent de stede ghynghen / Ende ter vijfster werven / vielen de mueren omme / Ende God ne wilde niet datmen yet binnen der steden nam / Ende als de stede ghewonnen was / so wasser een die hiet Achor / ende was van Judas gheslachte / ende dese nam inde stede een dierbaer cleet / ende ooc selver ende goud / ende stact wech ende dalft in sijn pauvilloen / Ende omme dese zonde / die van Israel verloren den strijt voor de stat van Hay / Ende God seyde tote Josue de waeromme dat sine lieden also gheplaecht waren / Ende liet / hem fol.20a werpen lot omme te wetene wye dese diefte ghedaen hadde / Ende Iosue dede tbevel Gods / ende tlot viel upt gheslachte van Judaes / ende daer viel tlot up Achor / God beval dien te executeerne / ende Iosue dedene dooden ende executeren / in een dal ende vulquam ende executeerde ons heeren bevel / ende dat dal daer dese execucie gheviel / heet noch Acors dal / Elc rechter zye wel toe / dat hij wel executere ende vulcomme[1]) tghuent dat iusticie wijst ende beveelt / Onse heere God beval Abrahamme / dat hij soude offeren Ysaac sinen zuene / ende omme te executeerne

6 als die historie hiervoren van Amman spreect
9 ende werdt achter na doot ghebrechte van gelboo
12 dat hijt zeer wreken waer datmen die vonnissen van goeder iusticien niet en vervolcht ende voldoet want hets Gods bevel goede iusticie te doene
14 ende God spreect selve Davids mont 25 hiet dat men worpen soude

[1]) vulcommen.

ende te vulcommene ons heeren bevel / Abraham bant de handen van Ysaac sinen lieven zuene / ende zoudene onthooft hebben / omme Gode offerande te doene met sinen voorseyden zone / Ende als God sach sine groote onderdanichede / hij dede biden inghele tzweert daer hij sinen zuene mede onthooft soude hebben / up houden / ende beval hem offerande te doene met eenen weder inde stede van sinen zuene / de welke weder verwerret stont met sinen hoornen inde doornen / Dit was zeer onderhoorich ende onderdanich gheweest / omme te executeerne ons heeren bevel / Ende also voren gheseyt es / Elc rechtere doe goede execucie ende neme fol.20b exemple ande punicie / ende ande plaghe / die gheschiede den conync Saul / omme sijn ghebrec van execucien / Ende neme ooc exemple anden loon van Abrahamme ende Iosue / omme dat sy altoos bereet waren met onderhooricheden te executeerne ons heeren bevel / Neemt ooc exemple an vele landen die ic wel nomen zoude up dats noot ware / die plaghen te sine gheregiert by iusticien / ende bin corten tyden haerwaert / Ende die wile dat dat gheduerde so voeren sy wel / Ende nu bij ghebreke van iusticien te executeerne / sy gaen te quiste ende te nieuten / *Hoe men tspel wint of verliest met vier kaetsen.*

Als de kaetsers aldus alle ghereesscepe hebben omme spelen / ende die zaken zoo verre verleden sijn gheliken dat gheseyt es / zo beghinnen sy haer spel / Ende het es lettel yement / hine weet wel datmen pleecht te spelene met vier kaetsen / Ende so wye die vier kaetsen wint / die winnet tspel / Ende elc speelre moet hem pooghen zinen wederman te wederstane met vier kaetsen / Int ghelike so moeten jugen ende rechters wederstaen specialike fol.20c vier zaken / zullen sy over lieden van iusticien bekent sijn / Ende wederstaen sy die niet / sy verliesen haerlieder spel / dats te verstane / zij verliesen in hem selven gherechtichede ende iusticie / Teerste point es / men moet wederstaen int maken van vonnessen / ende in alle handelynghen van iusticien / faveur / of minne / want minne doet ondertiden meer doen / of min / dan recht / Teofrastus die secht / dat de vonnessen die bij minnen ghegheven syn / die syn blent / Want minne es blent ende doet dolen / Ende een leelic meinsche dynct der minnen schoone wesen / ende daer bij en heeft de minne gheene warachtighe kennesse / Exemple van Narcisus /

1 om dit te doene 6 daer .... up houden *ontbr.*

11 an alle dat hier boven gheseyt is / want hem daer off gheschien mach / ende nemen ooc exempel want soo waer men iusticie scarpelic houdt ende regeert .... 19 Hoe .... vier kaetsen *ontbr.* 28 voer lieden 37 vonnissen

die hem selven doodede / omme minne / Ja / omme minne van sijns selfs scaduwe / dat was eene zotte ende eene ombekende minne / Ende menich andere heeft men vonden die hemselven ghedoot hebben / omme minne / Ende dickent so heeft men ghevonden ende daghelicx vint zottede van minnen / ende onbekenthede commen van minnen / Ende in vonnessen ende in iusticien te doene moet syn wyshede / ende bekenthede / ende dus es minne beieghenthede / ende contrarie van iusticien / Ende daer bij moet fol.20d minne wederstaen sijn in vonnessen / Tander point datmen wederstaen moet / dat es gramscepe ende nyd / want een nidich mensche es altoos gram / Tulius segt / dat een gram iuge es te scuwene / Want de gramme mensche dynct dat mesdoen eere es / Socrates segt dat gramscepen in vonnessen zeere te scuwene es / Ende segt dat tote Alexandre was gheseyt / Als du dine vonnessen wysen ende huuten zults / bestu danne bevaen met gramscepen / zo verbeyde tote dat dine gramscepe leden es / Alimandus segt dat Cambises de conync van Persen ende van Meden was so gherechtich / dat een sijn iuge hadde verwyst te stervene eenen man bij nyde ende by gramscepen / zonder verdiente / Hier omme so dedene de voorseyde conync vlaen al levende / Ende dede den zetel daer de iuge in plach te zittene / decken metten velle / Ende maecte iuge den ghuenen die zuene was van diere ghevleghen was / ende dedene sitten als hij vonnessen wijsen soude / uptfel van zinen vader / Te dien hende dat hy exemple nemen soude ande mesdaet van sinen vader / Terde point datmen wederstaen ende verwinnen moet / dat es ontsiennesse / want wat iugen fol.21a of rechtere die hem ontsiet of laet recht te doene / by ontsiennessen van heeren of van mueghende lieden / ende vreesen bedreech of evelemoet of zijn officie te verliesene / omme recht te doene / daer so failliert hij ende iusticie met allen / Tulius segt inde ystorie van Rome / dat wilen een Romein was gheheeten Marcus Regulus / Ende dese wart ghevaen van die van Carthago / in eenen strijt te scepe / Ende dese Marcus was zeere vrome ende gherechtich / Daer te voren eer hij ghevaen was / so hadden die van Rome vele ionghe lieden van Carthago ghevanghen / Ende als dese Marcus aldus ghevanghen was vanden Cartaghoysen / hij wart ghevoert te

1 doode   1 Ja.... Ende menich *ontbr.*
7 grote bekenthede   9 in vonnissen te ghevene   19 uut
21 verdecten   23 wanneer hij vonnissen wijsde
33 jongher

Carthago / Ende / van daer so lietene de Carthagoysen gaen up sine trouwe te Roome weder / maer te keerne teenen voornoemden daghe / by sulker condicien dat hij moeste quite doen gaen ende ontslaen / alle de ghevanghenen die te Roome gevanghen waren van Carthago over hem alleene / Ende rekenden denselven Marcus / also goet als alle hare ghevanghenen / Ende seyden hem / waert zo dat hij dat niet en conste verwerven an die van Roome / dat fol. 21b dese wissel voortghynghe inder manieren dat gheseyt es / ende hij weder in quame tsinen daghe / zy zoudene doen sterven de alre quaetste doot / die zij zouden connen visieren / ende peinsen/ Marcus quam te Roome up sine trouwe also voren gheseyt es/ Ende leyde dit in termen voor de senatuers / Ende als de senatuers dat hoorden / waren vanden avise dat men alle de ghevanghenen quite scelden zoude / omme Marcus Regulus te behoudene / Maer hij selve / ne wilde niet daer in consenteren / segghende aldus / Dese ghevanghenen die hier ligghen van Carthago / sijn vrome iongheliede / upcommende / ende van grooten maghen / Ende daer esser vele zij hebben hier langhe gheleghen / ende gaen up hare trouwe achter onse stat / ende bij dien weten de staet vander stede / ende quamen zy ute / de stede mochter mede verloren wesen / Ende eist dat mense behout ende doet sterven / zullen die van Carthago metallen den moet verliesen / Ende de mueghenthede van harer stede wort daermede verloren / Ende an my ne mach de stede van Roome niet vele verliesen / Want ic bem out ende ofgaende / Ende daer by es beter ende oorboorliker / dat ic fol. 21c weder in vanghenesse ga / ende sterve / ende sy lieder mede/ danne de stede bij hem lieden ghewonnen ware ende bedorven worde / ende naer sinen avise het ghescbiede also / Ende ghync weder in handen te sinen daghe / ende die van Roome deden sterven alle hare ghevanghenen van Carthago / ende Marcus was ghedaen sterven van die van Carthago eene zeere gruwelike doot/ Dese Marcus Regulus ne ontsach niet de doot / ende hadde liever de doot te kiesene / danne trechte ende tghemeene proffijt te latene vander stat van Roome / Nochtanne dat hy wel te voren wiste / dat hij daer omme sterven soude / Ende int ghelike / ne souden iugen ende rechters ne gheene saken ontsien / omme goet recht ende iusticie te doene / Want tmeeste ghemeene profyt dat sijn mach / dats te houdene ende te doene / recht ende iusticie/

5 voer 13 sy alle 13 van dien avise ende wilden
19 die stadt van Roome 25 daerom 26 omme ghevanghen

ieghen elken / ende met elken / Ende diet niet en doen / en slachten niet Marcus Regulus. Tvierde point datmen scuwen ende wederstaen moet in iusticien / dats corruptie / dats te verstane ghierichede/ ghelt of andere ghiften of miede te nemene / omme vonnessen/ ende dit heet corruptie / ende het es wel sine name / want corrupcie fol. 21d es te segghene / eene linghene / of een oesch dat zonderlynghe zeere stynct / ende ghecorrumpeert es / dese ghierichede mach wel also gheheeten wesen / want sy stynct / ende diese doet / hy mesdoet ieghen Gode / ende de weerelt / Ende weder dat tvonnesse in hem selven goet sy / of quaet / daer ne behoort gheen ghelt of andere ghiften of ghenomen te sine / want wye een gherechtich vonnesse vercoopt / hij vercoopt Gode ende recht / want gherechtichede es God selve / Ende wye vercoopt een ongherechtich vonnesse / die vercoopt sine ziele / ende hij berooft denghuenen wiemen onrecht doet / Ende dien roof es vele quader / ende doet weers/ danne de roover die den coopman rooft ten weghe / Ende hier syn vele redenen toe / omme dat te sustineerne ende te prouvene/ daer of dat ic my verdraghe / Ende voorwaer vonnesse te vercoopene / es eene alte quade ghierichede / Ende meest alle de quade inconvenienten ende quaetheden die inde weerelt ghevallen/ commen toe bij ghiericheden / bij ghierichede vercochte Iudas onsen heere / Ende bij ghiericheden cruuste Pylatus onse heere/ want hij was ghierich omme sine officie te behoudene / ute ghiefol. 22a richeden ghevallen meest alle de strijden die in die weerelt ghevallen / tusschen den princen ende den landen / Ende eist dat sy ghevallen bij hatien / of by nyde / of by overmoede / zo es dat ghespruut uut ghiericheden / omme dominatie ende wasdom te hebbene / deen up den anderen / ute ghiericheden ghevallen alle dieften / ende moorden / die dagelycx gheschien / ghierichede es eene de quaetste condicie die iugen of rechters hebben moghen/ Sypion van Affrike zeyde / zo wanneer dat die van Roome te rade waren / omme eenen rechtere te zendene in eenich lant / dat men scuwen zoude boven alle dync / ghierichede / ende ghierighe lieden te stellene in regemente / Ende seyde dat onghelijc ware / dat een ghierich man zoude wesen gherechtich / of warachtich / Ooc mede menich wyf heeft haer eere overghegheven by ghiericheden / Het

1 iegen elken ende met elken ***ontbr.*** 3 in iusticien ***ontbr.***
7 een dinc dat verdorven is off dat stinct
9 diese doen stincken voer Gode ende voer die werelt
32 sennene 34 onmoghelijc

was een wyf die hiet Precoorde / dese was cocubine van eenen man hiet Clerus / dit wijf was zeer begheerlic / ende begheerde eenen hiet Spontonius / Ende dese Spontonius en conste dit wyf niet ghecrighen te sinen acoorde / bij beden noch by schoonen woorden / ende doe ghync hyse corrumperen met ghiften / ende fol. 22b belovede haer te ghevene / also vele gouds als thooft woughe van Clerus haren amys / up dat zoe wilde doen sinen wille / Ende up dit zoe sliep bij hem / ende dede dat hem gheliefde / Ende dit ghedaen / van grooter ghiericheden / zoe vermoorde Clerus haren amys / ende slouch hem syn hooft of / omme dat te doen weghene ieghen tgoud / ende tghewichte van dien te hebbene / ghelike dat Spontonius haer belooft hadde / Ende zoe dede noch meer / zoe smalt loot / ende ghoot dat / in dat doode hooft / omme dat te meer weghen soude / ende omme te meer gouds te hebbene / hier in mach men claerliken merken vier quaetheden / Deerste / ende de principaelste / daer alle de quaetheden ute spruten / dat es ghierichede / Tandere es hoerdom / Want zoe vercochte haren lichame / Terde was moort / want zoe vermoorde haren amis / Tvierde / dat was valshede / int ghuent dat zoe loot smalt / ende ghoot int doode hooft / Ende hier of was ghierichede tfondament van al / Ende het en es niet te scrivene noch te estimeerne / hoe vele quaetheden dat ghevallen sijn ende daghelycx ghevallen / ende te duchtene es / ghevallen sullen / omme de zonde van ghierichede. fol. 22c Dese vier saken die gheseyt sijn / die sijn destruerers ende perturberers van justicien / ende die moet elc juge wederstaen ende verwinnen / David wederstont ende verwan vierden / vier ruesen / dewelke ghebroeders waren / De moeder van desen vier ruesen was vanden juedschen gheslachte / ende hiet Corpha / Ende de vader was een heydin ruese / ende hiet Golyas / Ende David die wierp dien doot met eenen slynghere / Hier in verwan David teerste point / dats minne of faveur / Want David ne liet niet dit te doene bij minnen die hy hadde anden ruese / nochtanne dat hy was van sinen gheslachte / also voorseyt es / Dandre rues hiet Iosby van Moab / Ende die slouch doot / Abysay / Davids zuster zone / Hier in verwan Abysay / tander point / twelke es / gramscepe of nijd / want hy ne dede dat niet by gramscepen / no by nijde /

7 als sy dese beloofte hoorde stappans stac haer die ghiericheit / sy conenteerde bij hem te slapen en zo te doene al dat hem geliefde
13 doode *ontbr.* 20 in sijn hoot 20 Ende hier .... Ende het *ontbr.*
26 verwinnen .... Salemon de conync *ontbr.*

Maer hij dede dat up syn verweerren / want de voorseyde Iosby/ poochde David doot te slane / de welke David moede was van vechtene / ende dat es rechte iusticie / Ende elken es gheoorloft hem te verweerne / De derde ruese hiet Saphay / ende een van Davids rudders slouch dien doot / ende die rudder die hiet / Sebocay/ fol. 22d Dese verwan terde point / dats vreese of ontsienesse / want hine vreesde noch ne ontsach niet / de groothede / noch de staerchede/ noch de quaethede / vanden ruese / Maer hy dedene te nieuten ende tondere / nochtanne dat de voorseyde ruddere een cleene man was / ende cranc ieghen den ruese / Den vierden ruese en hebbic niet ghehooren nomen / maer het slouchene doot Davids broeders zuene / ende die hiet / Jonathas / ende desen ruese hadde an elken voet / VI theen / ende an elke hant / VI vingheren / Jonathas verwan an desen ruese tvierde point / dats ghierichede / Ende mach desen ruese wel gheliken der ghiericheden / in also vele als hij niet ghenoomt en es / ende sinen name verholen ende niet gheseyt en es / want corrupcie / es vule ghierichede / ende wille verholen ende niet gheseyt syn / Ende ghemeenlike diere mede omme gaet/ ende pleecht / myede te nemene van recht te doene / doet het heymelic ende verholen / noch de name vander somme of ghifte ne moet niet ghenoomt of gheseyt sijn / niet meer danne van mij ghenoomt of gheweten sy / de name vanden ruese / Men seght datmens pleecht / maer eist also / dies pleghen / doen ieghen Gode/ ende ieghen recht / ghelike dat dese ruese hadde vyngheren ende fol. 23a theen ieghen natuere / Salemon de conync die verwan in sine ionchede ende in zijn eerste beghin met vroescepen de vier vroede van Moab / deen hiet Dorsa / dander hiet Cascal / de derde hiet Eman / ende de vierde hiet Ethan / Also zouden verwinnen met vroescepen de jugen de vier zaken die gheseyt zijn / Ic hebbe verclaerst hoe dat de caetssers haer spel winnen of verliesen met vier kaetsen / hoe dat iusticie verloren of behouden es met vier zaken / Ende de vier zaken te wederstane / hoe een wijf die hiet Precoorde / mesdede / daer ute dat quamen vier mesdaden / Hoe dat David hem vierder verslouch de vier ruesen / hoe dat de vier ruesen syn ghebrocht / ende gherapoorteert ten vier zaken / daer mede dat iusticie belet es / Hoe Salemoen verwan met vroescepen de vier vroede van Moab / ende hoe dat jugen verwinnen zouden de vier voorseyde obstaculen van iusticien / Ic bidde den rechters ende den jugen / dat sy int ghelike willen verwinnen in iusticien/

27 deen hiet.... Ic bidde den rechters *ontbr.*

de vier zaken die boven ghescreven sijn / zo sal recht ende iusticie goeden voortganc hebben / ende wel ghehouden sijn / *Hoemen speelt met II kaetsen eermen ute gaet.*

fol. 23b Ghij hebt wel ghehoort hoe tspel ghewonnen of verloren es met vier kaetsen / ende al eist ghewonnen of verloren met vier kaetsen/ nochtanne ne maectmen niet meer danne twee kaetsen teenen male / ende met eenen uutgane / Ende als twee kaetsen ghemaect sijn / zo gaen buten diere binnen waren / ende die buten waren gaen binnen spelen / omme die twee kaetsen diere ghemaect sijn te winnene / Dese twee kaetsen moghen wel gheliken / hoe dat volc es sculdich gheregiert te sine bij tween wetten / Dats te wetene / eene gheestelike wet / ende een waerlike wet / Ooc mede moghen dese twee kaetsen gheliken / ghelike datmen niement condempnieren sal / min dan up tghetughe van tween oorconden ten minsten / Ende intghuent dat die binnen sijn / buten gaen / met twee kaetsen ghewonnen of verloren sijn / so maect men noch twee kaetsen / Ende danne gaen deghuene die eerst buten ghynghen weder binnen / dat mach gheliken tghuent dat hier naer volghende es / In den bibel staet dat de stede van Betulia was beleyt van Olyfernuse / die conyncstavel was vanden conync Cambises / ende waren die van Betulia in twyffele omme de stede over te ghevene/ fol. 23c inden handen van Olyphernuse / Ende doe was daer eene weduwe inde stede / die jonc ende zeer schoone was / ende die hiet Judich/ die Gode minde ende ontsach / ende was een goet helich wyf / Dese weduwe troostede die van Betulia / ende schaltse omme dat zy Gode wantrouweden / ende huerlieder behout niet en stelden in hem / Dese ghync uter stede met haren ioncwive / ende ghynghen onder hem tween int heere van Olyphernuse den conync / dat buten der stede lach / Ende als die vanden heere dese twee vrouwen saghen / zij vynghense ende dedense leeden voor Olyphernuse / wien Judich neech ende dede hem reverencie / Ende als hij sach hare schoonhede / wast hij met begheerten ontsteken up haer/ Ende vraechde haer waer omme dat zoe daer quame zoe verantwoorde hem ende seyde / God heeft my tote dy ghesent / omme dat hij verbolghen es up tvolc van binnen / ende dat ic dy zoude leeden inde stede/ ende dy overgheven tvolc in dyn bedwanc/ Doe seyde Olyphernus / Doet my dit dyn God / zo sulstu groote

2 Hoe.... gaet *ontbr.* 13 ghelyken dat men

20 d. st. v. b. off die ghene die daer in waren in twi vele waren om haer selven over te ghevene in den handen van Holofernis.

24 salich 31 voor Holofernis. Als Judith over hem quam sy neghen hem

vrouwe sijn / in Cambises myns heeren huus / ende consenteerde haer te doene met sinen scatte / al haren wille / Ende badt haer fol. 23d dat zoe by hem slapen wilde / zoe zeyde dat zoet doen zoude/ Maer moeste eerst drie daghen ute gaen / omme haren God te anebedene / twelke hij haer consenteerde / Ende van grooter blyscapen / dranc Olyphernus hem selven droncken vanden wine / meer dan hy daer te voren noyt ghedaen hadde / so dat hy slapende wart als een zwyn / Ende als zoe zach dat hy sliep / quam zoe tote hem ghepareert / ende liet hare ioncwiven de duere wachten/ ende badt Gode dat hyse ghestercken wilde intghuent dat zoe meende te doene / Ende sach Olyphernus zwaert hanghen an eene collumne by sinen hoofde / ende tract uter scheede / ende slouch sijn hooft of met tween slaghen / Ende nam thooft ende droucht met haer inde stede van Betulia / Ende ne vant niement die haer belet of wederstant dede / Ende dede tvoorseyde hooft hanghen/ ande mueren vander stede / Ende tsmorghens als theere wiste van Olyphernus doot / zy trocken wech ende vloon van voor de stede/ Aldus wart de stat ontset by den toedoene van Judich / Ende zoe hadde alt goet van Olyphernuse / dat hij ende al sine lieden ghelaten hadden voor de stede / metten welken zoe Gode offerande fol. 24a dede / Ende gheliken dat de kaetsers van binnen buten gaen / so ghync Judich van binnen buten der stede. Ende ooc gheliken dat de kaetsers twee kaetsen maken met tween slaghen / zo slouch Judich Olyphernuse thooft of / met twee slaghen / Ende doe keerde zoe weder inde stede alst tyt was ende behoorde / gheliken dat de kaetsers weder in keeren / die van eerst ute ghynghen alst ooc tyt es ende behoort / ende sy buten ghespeelt hebben / dat buten behoort ghespeelt te zine / *Hoemen ondertiden ne maect maer een kaetse.*

Ic hebbe ghesproken vanden nombre vanden kaetsers / ende hoe dat' die binnen ghespeelt hebben buten gaen / Ende danne die buten ghespeelt hebben binnen commen / ende dit hebbic beede ghestelt int capitel / Nu zal ic meer spreken vanden kaetsen ende daer of maken een capitel alleene / ende of up hem selven / Ende daerna sal ic spreken vanden uutgane / ende daer of ooc maken een capitel up hem selven / Ende ic segghe aldus / Al eist dat ic gheseyt hebbe / datmen tspel wint met vier kaetsen / ende men twee kaetsen maect eer datmen uutgaet / nochtanne ghevalt wel

1 Stappans liet hij haer ghebruken al haren wille met hem
14 droecht met droecht met haer 26 alst.... Hoemen *ontbr.*
28 Hoemen.... Al ist dat *ontbr.*

ondertiden / datmen tspel wint met eenre kaetse zonder meer / fol. 24b Ende dat comt omme dat de partye heeft ende dander partye en heeft mer XXX ende ondertiden niet / Ende alst aldus ghevalt / so ne maect men maer eene kaetse / Ende de redene die es omme dat de ghone die XLV hebben mueghen winnen haer spel met eenre kaetse / ende daer bij en maect men niet meer dan een kaetse / Ende dit is ten voordeele vanden ghuenen die alre neerenstichts gheweest hebben / ende meest oorboren ghedaen hebben / Ende ten achterdeele vanden ghuenen diere traechts gheweest hebben / ende minst oorboors ghedaen / Maer alst also ghevalt / dat de ghuene die minst hebben / zo wel spelen ende zo neerenstich zijn / dat sy ooc connen ghecrighen XLV zo speelt men met tween kaetsen / Ende alst aldus ghevalt / zo gheduret tspel langher danne vier kaetsen / ende men rekent alleens / Ende alst so ghevalt dat deene pertye deen kaetse wint / so roupt die partye over luud / tvoordeel / tvoordeel / Ende dat es dat sy moghen winnen tspel met eenre kaetse / Ende so ne mach dander partye niet / Ende danne speelt men ook maer met eenre kaetse sonder meer / Ende dit es omme tvoordeel[1]) / vander eenre partye / Het ghevalt wel ondertiden / dat de ghone die eerst tvoordeel hadden / dat sy daer naer tachterdeel ghecreghen / Ende dat deghuene die van eersten tachter deel hadden / dat sy tvoordeel ghewonnen / danne roupen fol. 24c sy also dandere van eerst riepen / tvoordeel / tvoordeel / Ende danne speeltmen noch met eenre kaetse zonder meer / als te voren bider redene die gheseyt es / Inde twee kaetsen mach men verstaen / dat twee wetten sijn / also gheseyt es int article voor dit / Ende datmen ondertiden niet meer en speelt dan met eenre kaetse / bediet ghenouch dat eenighe zaken syn die niet en behooren toot beeden wetten / maer ne behoort mar te eenre wet alleene / Ende sulc mach de sake wesen zoe behoort ter gheesteliker wet / ende niet ter leeker wet / Ende sulc mach de zake wesen / zoó behoort ter leeker wet / ende niet ter gheesteliker wet / zulc mach de zake wesen / beede de wetten hebben daer of de kennesse / ghelyken datmen speelt met twee kaetsen / ende also ic te voren gheseyt hebbe / dat de kaetsers hebben tvoordeel als nu deene / als nu dandere / Also heeft ondertiden deene wet de kennesse ende tvoordeel / ende up een anderen tyt / heeft dandere wet tvoordeel ende de kennesse / Als de actie gheestelic es / als gheestelike testamen-

16 voordeel voordeel **19 tvoordeel**

[1]) Hs. tvoordeeld.

fol.24d ten/ huweliken/ ende vele andere zaken die gheestelic syn/ so heeft de gheestelike wet tvoordeel/ ende de kennisse/ Ende daer ne es maer eene wet of gheuseert/ Ende dandre wet cesseert/ gheliken datmen speelt met eenre kaetsen/ Ende als de zaken es reel/ dats te verstane van huusen/ van renten/ van erve/ ende van vele anderen zaken/ so heeft de leeke wet tvoordeel ende de kennesse/ ende daer up moet de gheestelike wet cesseren/ Maer als de actie es mixte/ dats te verstaene/ dat de zaken staen ter kennessen van beeden den wetten/ ghelike datmen speelt met beede den kaetsen/ Ende dit sijn zaken die perilleus [1]) sijn/ ooc mede punicie van woukere/ ende van vele andere zaken/ daer useren sy beede/ elc van sinen wetten/ Ende meest staen die zaken ter kennessen van twee wetten/ gheliken datmen speelt met twee kaetsen/ ende danne met eenre/ Dus useert men als nu vanden eenen/ als nu vanden anderen/ als nu van beeden/ Inden bouc van Exodus ende Leviticus staet/ dat onse heere wilde ghedient wesen als nu van Moysesse/ als nu van Araon zinen broeder/ ende als nu van beeden/ Hij wilde ghedient sijn van Moysesse/ omme te regierne/ ende te beleedene de kinderen van Ysrael/ int waerlike/ Ende hij wilde ghedient syn van Araon/ omme te fol.25a regierne tselve volc gheestelic/ Ende hij wilde van hem beeden ghedient syn/ doe hyse beede sende in Egypten anden conync Pharas/ omme de verlossynghe vande kinderen van Israel/ Ende gheliken dat de kaetsers spelen ondertiden met tween kaetsen ende ondertiden met eenre kaetse/ Also nu by den voordeele van den eenen/ ende nu byden voordeele vanden anderen/ Ende ooc gheliken dat God wilde ghedient wesen/ als nu van Moyses/ als nu van Aron/ ende als nu van beeden/ Also useert men nu vander eenre wet/ ende nu van dander wet/ ende ondertiden van beede den wetten/ *Hoe de ghuene die binnen ghespeelt hebben buten gaen/ ende die buten waren commen binnen spelen.*

Ic hebbe gesproken int derde capitel voor dit/ onder dandre saken/ hoe dat de kaetsers spelen ondertiden binnen/ ondertiden buten/ Ende beloofde doe/ dat ic achterna soude spreken meer van deser materie/ Ende al waert dat eenich leser van desen hem niet en verstonde ande materie vanden kaetspele/

10 die den live toebehooren 23 Ende gheliken.... Also useert *ontbr.*
30 Hoe deghuene.... hoe dat *ontbr.*
34 Om te bat te verstane willen wij noch meer daer off spreken

[1]) **Hs.** percueul.

nochtanne mach hy ende elc wel ghesien hebben/ dat die van fol. 5b binnen/ ende die van buten/ plegen te wisselne/ Dats te verstane/ die van eerst binnen waren/ gaen buten spelen/ ende die van eerst buten speelden commen binnen spelen/ Het schijnt recht/ als die van binnen/ buten gaen/ dat sy priveren/ ende versteken uut harer stede/ die van binnen/ Aldus ziet men [1]) ghetideliken ghevallen/ dat de ghone die in wetten ghestelt hebben gheweest/ ende gheoordineert hebben ghesyn/ omme iusticie te regierne/ datmense priveert ende of doet/ of moeten ute gaen/ Ende dat andere binnen wetten ghestelt ende gheoordineert sijn/ inde stede van denghuenen diere eerst in waren/ Ende dan commen deghuene die waren binnen/ ende gaen buten/ Ondertiden doet men dit ooc by costumen/ ende usagen van plaetsen daert ghevalt/ omme dat also zyn moet/ gheliken dat syn moet vanden voorseyden spele/ Ende ondertiden doetment omme tprofijt/ omme datmen meent oorboorliker ende proffiteliker persones/ te institueerne danne deghuene die tregement ghehadt hebben/ Ende alst also ghedaen es/ zo es de meenynghe ende de waeromme goet/ Ende eenighe zouden willen segghen/ datmen ondertiden rechters ende iugen ghepriveert heeft/ ende ute regimente van iusticien ghedaen/ omme dat sy weldaden/ Ende datmen Willekine/ Reyn- fol. 25c kine/ ende Desiere/ in wetten dede/ omme by ghiericheden/ of by advertentien [2])/ of van hem lieden ghedient te zine/ van zulken dienste/ als zylieden kunnen ende harer natueren toe behoort/ Ende waren in ghedaen commen/ omme Janne/ Jacobe/ ende Pietren/ ute doen gane/ ende te priveerne/ watter of es/ ne weetic niet/ ende ic ne wille daer of gheen aucteur wesen/ Ende waert dat also gheviele/ nochtanne ne zullen de goede die ghepuniert syn ende ute moeten gaen/ daeromme niet inpacient noch toornich wesen/ ende ne zullen dies gheen mencion maken/ met woorden/ noch met ghelate/ Ende ne sullen niet spreken dan eere naer haer naercommers/ noch vanden ghuenen diese ghestelt hebben/ ende sullen altoos helpen ende voorderen recht ende iusticie/ in also vele alst in hem lieden es/ Al eist datse de auctoriteit niet en hebben vanden regemente van dien/ Het es dickent ghesien/ dat de ghone die ghepriveert hebben ghesyn/ dat menze

1 daer men caetspel hantiert dan die 5 recht *ontbr.*
22 daer in dede comen 25 Ende dese laet men incomen
33 ende al ist dat sij van den regimente niet en syn

---

[1]) Hs. met. [2]) Hs. advertenten.

gheerne weder an nam / ende steldese in regemente van iusticie/ omme de wyshede / gherechtichede / ende ghestadichede van hem lieden/ fol. 25d Ende hier toe zalic alegieren een zeer schoone exemple / dat te al desen zonderlynghe wel dient / dat een ghedeel lanc es / maer het es goet ende warachtich / ende hiertoe wel dienende / Het was een pouete de welke ghenaemt was Francisque Patriarke / Ende dese scrijft / dat deerste marcgrave van Salusen hiet Gautier/ Ende dese marcgrave was versocht van sinen lieden ende onderzaten / dat hij trouwen wilde een wijf / anghemerct dat hy gheene en hadde / Te dien hende dat syn lant naer hem niet en bleve ongheoort / De welke zake hy sinen ondersaten consenteerde / ende nam dies sijn last / ende beloofde hem lieden hem te voorsiene van eenen wive / ende die te trouwene ten eersten dat hij soude mueghen. De welke hij wilde kiesen te synre ghenouchten / versochte an sine voorseyde ondersaten / Dat zo wat wive dat hy kiesen ende nemen soude dat sy die niet min eeren ende waerdichede bewysen souden danne oft eens keyzers dochter van Roome ware / Ende dat niement so koene en ware van hem lieden / die questie noch woorden maecte vanden wive die hij kiesen ende nemen soude / Twelke zij haren heere dus consenteerden ende fol. 26a beloofden / Ende de zake aldus gheconsenteert sijnde / ende gheacoordeert an beeden zijden / Gautier nam dach omme te vulcommene sine belofte / Ende dede binnen den middelen tijde ghereeden/ ende oordineren / al tghuent dat ter feesten hem van nooden ende behouvelic zoude wesen / Het es waer dat van sinen paylayse niet verre en stont / een cleene doorpkin daer lieden woenden/ ende ondersaten in cleenre menichten ende zeer aerme lieden. Ende onder dandre / so wasser een de alre aremste ende weecst van goede / de welke hiet Jan de Nicole / Ende dese hadde eene dochtere die ghenaemt was Gryselde / die zeere schoone was / ende was in haer gheboren noch meer duechden ende goeder zeden dan schoonhede / ende was ghecostumeert te levene soberliken / want zoe was up ghevoet soberliken / ende up ghehouden in grooter aermoeden / Ende ne wiste niet wat weelde of ghemac was / Dese maghet hadde dicwile de voorseyde Gautier gheconsidereert ende verwerct / by goeder deliberacien / ende voorsieneghen rade / Ende sach an haer dat zoe meer danne wivelike courage hadde / ende wesen in haer / Ende hoe nerensteliken met alre

7 een marcgrave   7 van Salusen *ontbr.*   9 ghemarct   10 naer hem *ontbr.*
17 ghelijc oft een keysers   30 waren   38 wiselic wesen

fol. 26b onderdanichede zoe diende haren voorseyden vadere in synre aermoeden / ende maecte syn harde bedde / bereede sine spyse / naer sinen aermen staet / Ende plach te wachtene een lettel scapen / haren voorseyden vader toe behoorende / Ende Gautier wilde hebben dese maecht / ghenaemt Griselde / ende anders gheene / Als den dach quam die Gautier sinen lieden ghestelt hadde / hij hadde ghedaen maken ende ghereeden croonen / hoeden / rynghen van goude / dierbare precieuse cleederen / naer eenen wive van sulker grooten ende langhde / als hem best dochte dat Griselde was / Ende hadde up dien dach vergadert / zine hooghe vrienden ende maghen / metgaders den notabelsten vanden ondersaten van sinen lande / Ende ontrent der huere vander noenen / hy trac met desen lieden ute sinen paylayse / in gheliken of hy wilde varen ieghen sine bruut / Ende noch doe wiste niemant danne hij / wye de bruut was / of wesen soude / Ende al waest hem dicwile ghevraecht / wye de bruut was / hine hads niemende willen berechten / Ende quam metten gheselscepe dat voorseit es / int voorseyde doorpkin voor de duere van Jan de Nicole / vader vander voorseyder fol. 26b. Grysilden / Ende hy daer stille houdende voor de duere / Gryselde quam van buten met eene kanne waters up hare scouderen / ende ghync also in haers vaders huus / Ende Gautier vraechde haer waer haer vader was / Zoe neech hem ende seyde / Heere hi es in syn huus / Ende Gautier seyde haer / zecht hem dat hy hier buten ieghen my comme spreken / Zoe dedet / Ende haer vader quam spreken ieghen den voorseyden heere. Ende doe nam hij den vader by der hant / ende leedene over een zyde / ende vraechde hem heymeliken of hy hem zoude willen gheven sijnre dochtere teenen wive / Ten welken de voorseyde aerme man / ne wiste wat verantwoorden van bescaemtheden / Ten hende hij verantwoorde / Ic en behoore niet te willene de contrarie van uwer begheerten ende ghelieften / want ghy sijt myn gherechte heere / Doe seyde Gautier het es ghenouch / laet ons ghy ende icke daer binnen gaen / ende ic sal haer vraghen in uwe presencie / oft haer wille also zij / Ende als Gryselde sach den grooten heere commen in haers vaders cleene husekin / zoe was zeere bescaemt / Ende doe seyde haer Gautier / het ghelieft dinen vader ende my / fol. 26d datstu myn wijf zijts / Ic hoope het sal dy ooc ghelieven / Maer ic wille dy vraghen oft zo gheviele dat ic dy name teenen wive / ofstu altoos dyn leven lanc ghereet sult wesen te doene ende te

2 ende — Ende plach *ontbr.* 19 hij bleef daer stil houden 22 eersamlic

latene / tghuent dat my ghelieven sal / Ende gheheelike te stellene dinen wille inden minen / Ende wat ic met dy doen wille dat in dancke te nemene / ende blidelic an te gane / sonder daer ieghen yet te zegghene of te doene / Ten welke zoe verantwoorde ende seyde / heere ic weet wel dat ic niet waert ne bem van so grooter eere / maer eist alsoo dat uwe gheliefte ende myn gheluc sulc es/ zyt zeker dat ic anders niet doen en zal / noch peinsen te doene/ dat hu contrarie wesen sal / noch onghenoughelic / Ende ne sult my de zake niet mueghen doen / al waert my te doen stervene/ ic en salt in dancke nemen / Gautier seyde / hets my ghenouch/ Ende namse byder hant / ende leedese ute dien aermen husekine voor tvolc / dat daer sijns verbeydede / Ende seyde / ziet hier myn wijf / ziet hier myn vrouwe / Dese wilt eeren / dese wilt minnen/ hebt ghy my lief / hebt haer noch lievere / Ende te hans so was Griselde biden vrouwen die Gautier daer hadde ghedaen commen/ fol. 27a ontcleet van haren ondieren ende odeliken cleederen / ende abiten/ ende naect ghemaect toter huut / Ende was al vercleet van beneden upwaert / rikelic met eerbaren ende dieren cleederen / Ende als zoe aldus was ghepareert / het scheen of zoe gheweest hadde eene ghetransfigureerde goddinne / van uutnemender schoonheden / haer aer gheleec den goude / Ende up thooft had zoe eene croone / ende al daer voor al dat volc / so stac hy haer anden vinghere / eenen rync van goude / ende troudese toot eenen wive / Ende deedse stellen up een schoon wit tellende paert / ende also voeren zij tsinen paylayse / Zyn volc hadde over groote blyscepen ende ooc verwondren. Gryselde die drouch haer in haer huwelic so wijselic ende so ghesedelic / dat zoe scheen wesende van hoogher aert / ende van edelen gheslachte / Ende diese niet ghekent hadde / noch haren vader [1]/ noch hare ofcomste / hy hadde ghewaent dat gheweest hadde eens conyncx dochtere / Ende scheen het ghedoctrineert ende up ghehouden / in eens conyncx palays / dan elders / Ende sprakens Gautiere eere / beede vreemde ende onderzaten / dat hyse ghenomen hadde te wive / want het scheen datse God by voorsienicheden boven anderen vrouwen ghemaect ende neder ghesent hadde / Ende zoe maecte inde absencie van haren heere / fol. 27b paysen ende acoorden / diers van nooden was / naer hare macht

8 oft onghelijc na miere macht **12** altvolc **13** ghelijken mij
18 van boven tot beneden **20** van.... so toe *ontbr.* **24** wit tellende *ontbr.*
24 voerdese soo **26** hem zeer wonderde **26** zeere **27** tsconinx
28 Ende diese — Ende sprakens *ontbr.* **34** daertoe vercoren hadde

[1]) Hs. noch haren vader noch haren vader

Ende maecte menich goed ende gracelic vonnesse ende appointement / Ende wart groot van kinde / daer zoe of ghelach / twelke was een dochter / Ende als dese dochter out was drie iaren of daerontrent / Gautier quam tote Gryselden ende gheliet hem of hy gram gheweest hadde / segghende Gryselde / du weets hoe du best commen in myn huus / Ende al eist dat ic dy ghenouch lief hebbe / mine edele lieden ne hebben di niet overdanckelic / ende specialic sicdent datstu van my een kint hadts / want sy hebben groote onghenouchte / dat sy sullen moeten syn subgiten / ende ondersaten / zulken heere of vrouwe van so cleenen ende nederen gheslachte / alstu zijts commen / Ende daer by es my van nooden / ghemerct dat ic houden wille de vrienscepe van minen lieden / dat ic doe met dynre dochtere haer lieder wille / ende niet de mine / Ende daer by ic verzoucke ende bevele / dat ghij ghedoochsaem syt ende pacient / in dat ic doen sal / gheliken dat ghy my belovedet ten tyden als wy vergaderden / Ten welken Gryselde niet beroert fol. 27c synde verantwoorde / Ghij sijt myn heere / dese cleene ionghe dochtere ende ic syn uwe / Dus so muechdi met tghuent dat uwe es / uwen wille doen / ende uwe ghelietfte / int ghuent dat hu ghelievelic es / daer ne wilic gheen onghenouchte in maken / Ic ne beghere niet te hebbene dan hu / ende uwe vrienscepe / ende ne duchte niet meer dan hu te verliesene / ende dit es my gheplant in myn herte / ende sal bliven toot in myn doot / Gautier schiet drouve van daer / ende zende eenen sinen ghetrouwen dienare / die zeere secreet ende wys was / te midnachte an Griselden / den welken hy hadde wel gheinstrueert ende bewyst / wat hy doen soude / dese dienare quam daer hyse vant te bedde legghende / dese voorseyde vrouwe slapende by harer iongher dochter / ende wectese als zeere bescaemt ende drouve / segghende / vergheeft my tghuent dat ic doen sal / want ic moet doen by bedwanghe van minen heere / ghy weet wel dat een dienare moet doen tbevel van sinen heere / Mij es bevolen te nemene dese cleene dochtere / Ende mettien hy zweecht / hem selven fingierende / als die zeere fol. 27d bescaemt was / ende niet en durste segghen tsurpluus van sinen laste ende bevele / ende maecte een zeer drouve ghelaet / Nietieghenstaende Gryselde drouch haer in dat ghezedelic ende ghedoochsamich / Nochtan dat in haren moet[1]) quam / dat hy harer dochter dooden soude / over ghemerct de woorden die zoe daer

2 met 2 als die tijt quam sy ghelach van 29 vrouwe vergheeft
34 segghen v. s. l. 38 over *ontbr.*

[1]) Hs. mach.

te voren ghehoort hadde / Ende ne weende noch en versuchte / noch en maecte in schyne gheen drouve ghelaet / Twelke was om hare eene drouve zake / Ja al en hadzoe niet gheweest dan voestere vanden kinde / ende gheene moedere / Ende dit was van haer eene groote ghestadicheit / Doe nam hare dochtere in hare aermen / ende wartse zeere regreterende ende beclaghende / ende daer naer zoe zacher up eenen corten tyt / ende doe custe zyse / ende maecte haer een cruse voor tvoorhooft / ende gafse den voorseyden dienare / segghende / Ganc ende doe / dat dy dyn heere ende de mine bevolen heeft / Maer eene sake ic dy bidde / Dat dese ionghe ende cleene lichame / niet gheten en sy van den beesten / noch vanden vueghelen / by also datstu gheen bevel en hebts der contrarie / De dienare nam dese ionghe dochtere / ende drouchse fol. 28a sinen heere / ende vertrac hem alle de woorden die tusschen hem ende der vrouwen gheweest hadden / ende alle hare ghesedichede / daer of dat de heere hadde een groot verwonderen / Ende dede tvoorseyde kint habilgieren ende cleeden / ende beval sinen voorseyden dienare / dat hyt soude voeren zoeteliken te sinen ghemake te Buenen / te synre sustere / Ende dat hy haer bade dat zoet weegherliken uphilde / Ende dat zoet wilde wysen ende leeren / in goeden zeden ende leerynghen / Ende boven al / dat zoet niement te kennen en ghave / wiens kint het ware / Dit leden synde / Gautier wachte / ende dede wachten heymelike de voorseyde vrouwe / of zoe eenich druc of droufhede maecte omme dese zake / Maer men ne conste an haer niet vinden / danne also onderhoorich / ende onderdanich haren man / ende also blyde ieghen elken / als zoe te voren gheweest hadde / noch selfs dat zoes een woort vermaent hadde / men mochte ghewaent hebben dat zoe zonder ontfaermicheit gheweest hadde / ende fel van herten / noch gheene minne ghehadt en hadde an haer kint / Binnen vier iaren daer naer / zoo wort zoe noch kint draghende / Ende zoe wort moeder fol. 28b van eenen ionghen zuene / daer of dat zoe ende de vader / ende alle die vanden lande / zeer blyde waren / Ende als dese zuene out was drie jaer / De vader dede noch min noch meer / dan ghelike als hy te voren ghedaen hadde met ziere dochtere / omme te bet te prouvene de voorseyde Gryselde syn wyf / Ende daer in

8 cruce *ontbr.* 11 ende cleene *ontbr.* 19 bennen 26 altoos blyde
28 ende diese niet wel ghekent en hadde 31 weder 33 verblijt
36 Griselde was altoos in eenen schine lijdsamich in al dat hoer overghinc. Dese twee kinderen waren up ghehouden by synre suster voerscreven

drouch zoe haer als te voren / of noch ghestadigher / Ende was dit voorseyde kint gheliken den anderen / ghesent te Buenen te synre voorseyder moeyen / omme daer verborghen ende upghehouden tsine / metgaders synre sustere / Ende daer ne wiste niement wiens dese twee kinderen waren / sonder Gautier / ende de graefnede syn zustere / ende de dienare diese daer ghebrocht hadde / Dit leden synde / de edele lieden ende tghemeene volc van Gautiers lande/ begonsten zeere te murmureren ende te begripene Gautiere haren heere / ende seyden dat hy sine kinderen heymeliken vermoort hadde/ omme dat hy hem scaemde / dat sy van zo nederen ende cleenen gheslachte waren commen vander moeder weghen / Nietieghenstaende/ hy bleef ghestadich in sine meenynghe / ende hilt syn propoost omme syn wyf zo lanc zo meer te prouvene / de welke hy noyt/ fol.28c anders conste vinden / danne altoos eenparich ghestadich / ende hem onderdanich / ende omoedich als te voren / Ende niet blyder/ noch niet drouver / up eenen tijt / dan up eenen anderen tijt / maer altoos in een point / Als aldus leden waren XII jaren dat de voorseyde dochter gheboren was / dede Gautier de mare gaen / dat hij hadde ghesent anden paus van Roome / omme dispensacie te scheedene van sinen wive / ende haer te verstekene / ende te nemene een andere / de welke mare quam voor Gryselden / nochtanne / dat zoe daer gheen mentioen of en maecte / noch samblant of maniere / van onghenouchten / Ende / Gautier riepse voor hem/ ten bewysene / ende ten hoorne van elken / Ende seyde haer aldus / Ic hadde groote ghenouchte in onser beeder huwelic / ende in uwe duecht / ghestadicheit / ende wesen / maer ic hadde / ende noch hebbe / consideratie inde cleenhede van uwen gheslachte/ Ende ten behoort niet dat myn lant ende mine lieden naermaels gheregiert syn / van eenen heere / die commen es van laboureres/ Mine lieden bedwynghen my / ende de paues consenteert my / dat ic neme een ander wyf / ende bem al ghereet in beloften met fol.28d eenre andere / die als nu up den weghe es / omme hier te commene / ende zoe wert hier eer yet lanc / Ic hebbe dicwile gheweten / dat naer vele fortunen ende ghelucx / vele wederstekens/

22 die duer aff gheen onghenoecte en maecte

23 Daerna sende Gautir tot bennen om syn dochter ende om sinen sone die dede hij halen met groten state. die dochter was doen out XII jaer ende die sone VIII jaer Gautir dede noch die mare gaen dat deze dochter soude syn sy(n) wijf Ende om syn wyf noch het te proevene ende haer noch meer onghenoechten te doene

34 veel onghelucs ende verstekens

gheviel / ende also eist met hu / Als mine bruut hier comt / ruumt haer ende trect wech / ende maect daer in goet herte / ende zyt ghereet danne wech te treckene / in hu eerste huus / sonder daer ieghen yet te murmureerne / Ende draecht wech tghuent dat ghy hier brocht / ende laet hier / tghuent dat ghy van my hebt / fortune en es gheen erve / Ten welken Gryselde antwoorde ende seyde / Heere al teenen hebbic wel ghevroet ende gheweten / dat van uwer hoochede ende edellede / ende mynre cleenhede ende aermheden / ne was gheene comparatie / Ende ic ne reputeerde my noyt waerdich te sine / hu wyf / noch selfs hu dienstwyf / Ende in hu huus daer ghi my vrouwe of maectet / Ic hebbe altoos in myn herte ende in myn ghepeins gheweest / als dierne ende niet anders / Ende dies roupe ic Gode te oorconden / Ende van deser tyt / dat ic met hu hebbe gheweest eerlic / dies ic niet waerdich en was / daer of zo dancke ic hu / ende gheve lof / ende gratie
fol. 29a Gode ende hu heere / Ende bem al ghereet met goeder herten / ende sonder murmureren / te keerne int aerme huus van minen vadere / Int welke ic leede alle mine ionghe daghen / Ende daer sal ic leeden ende houden mine oude daghen / ende daer sterven als gheluckighe ende eerlike wedewe / als de ghuene die wyf gheweest heeft / van eenen zulken edelen ende grooten heere / uwen nieuwen ionghen wive de bruut / sal ic gaerne ruumen / ende haer alle de waerdichede overgheven / Gode biddende / dat zoe gheluc brynghe ende vinde / Ende in tghuent dat ghy my bevaelt wech te draghene / twelke dat ic hier brochte / ende te latene / twelke dat uwe es / Ic en hebbe niet vergheten / dat ic in tiden voorleden / als ic hu wyf wart / Ic wart ontcleet voor myns vaders duere / van minen cleenen ende aermen abiten / Ende daer vercleet met uwen dieren ende eerbaren abiten / ende also quam ic hier / dus ne brochte ic niet dat mine was / zonder aermoede / ghetrouwichede / ende mine zuverhede / Ende ghelyc dat ic liet mijn voorseyde aerme abyt voor elken / Ic sal my ontcleeden
fol. 29b voor elken / ende laten hu dit eersame abyt / Zoe dede uut haer abyt / ende gaft hem over / ende den rync daer zoe mede ghetrouwet was / ende alle die andre abiten / juweelen die mine plaghen tsine / die syn in uwe camere / heere ic quam naect ute myns vaders huus / ende naect sal icker weder in keeren / Maer ic hope heere / dat hu niet redelic dyncken en sal / dat dese lichame daer uwe kinderen in ghedreghen hebben gheweest / zy naect ghesien / voor alle desen volke / Ende daer by / ic bidde hu by gratien /

10 joncwijf 13 ende niet als vrouwe 17 aerme *ontbr.*

ende anders niet / omme de waerdichede van minen maghedomme/ die ic hier brochte / ende niet wech mach draghen / dat hu ghelieve my te ghevene dit hemdekin / dat ghedect mach wesen den lichame vander gheenre / die onlancx hu wijf plach tsine / Gautier iammerde des so zeere / dat hij wart screyende / mar keerde syn aensichte omme / om dies dat zoe des niet gheware soude worden/ Ende ten eerste dat hy mochte spreken / hy seyde / neemt ende hout hu hemdekin / dies zoe hem zeere bedancte / Ende aldaer/ ontcleede zoe haer zelven al naect / toot int hemde / Ende also met blooten voeten / ende met blooten hoofde / schiet zoe ute den fol.29c hove / Ende al tvolc volghede haer screyende ende weenende/ vlouckende der aventuere ende de fortune / dat zoe haer so tjeghen was / Ende de voorseyde vrouwe al stille zwighende / quam ghedoochsamelic ende goedertierlic voor haers vaders duere / die doe harde out was / Ende hadde ye ziddent dat zoe ute sinen huuse schiet / altoos ghewacht ende wel ghehouden haer oude abiten/ die zoe ute dede als zoe van hem schiet / want hem lach altoos inden moet dat also commen soude / alst quam / Ende als hij hoorde tgheruchte vanden volke voor sine duere / hy zach ute / ende vernam Gryselden synre dochtere / in sulken state als gheseyt es/ Doe keerde hij in syn huus / ende haelde haere oude cleederen ende quade abyten / die zoe plach te draghene / ende die so brocht hij hare / ende decte daermede hare leden / ten besten dat hy mochte / Ende daer bleef zoe een lettel tijts / altoos haren voorseyden vader dienende omoedeghelike ende onderdaneghelike / met also grooter neerensticheden / als zoe ye daer te voren alle haer daghen ghedaen hadde / Binnen desen middelen tyden / so waren al by commen ende ghenaecten zeere den lande van Salusen / de fol.29d grave ende de graefvenede van Buenen / die hem lieden brochten de voorseyde kinderen / daer of dat de voorseyde dochtere hiet synde de bruut van den voorseyden marcgrave Gautier / Ende liep groote mare vander bruutlocht / ende vander grooter feeste / die daer of wesen soude / Des daechs te voren dat de voorseyde grave ende graefvenede commen zouden / metten voorseyden kinderen/ Gautier omboot voor hem / Gryselden / de welke gaerne voor hem quam / Ende zeyde haer / ic wille dat de maeghd die mijn wyf wort / wel ende eerlic sy ontfaen / zoe wort morghen te maeltide hier / ende ooc de heeren ende vrouwen die met haer commen/

8 Ende aldaer.... Ende also *ontbr.* 21 doe keerde hij in syn huus *ontbr.* 35 voor hem *ontbr.*

Ende int ghelike de heeren ende de vrouwen die ter feeste wesen sullen van minen weghen / elc na synre waerden / ende naer dat hem toe behoort / Ende omme dat ic niement en hebbe in mijn huus / die dit wel soude connen doen / zo hebbic hu daer toe gheoordineert / omme dat te doene / Al eist dat ghy qualic gheabitueert syt ende ghecleet / Neemt hier of last / ende ontfaet mine gasten / ghy kent best mine maniere / Gryselde verantwoorde ende seyde / heere ic salt gaerne doen / ende met goeder herten / ende fol.30a met grooter begheerten / Ende wat saken dat ghy my wilt bevelen / dat sal ic vulcommen naer mynre macht / also langhe als ic ziele in den lichame hebbe / Ende te hans zoe nam eenen besem / ende andere instrumenten / omme thuus schoone te makene / ende ghync vaghen de zale / Ende / daer na ghync zoe oordineren omme te stellene tafelen / ende scraghen ende gaf den anderen dienlinghen goede exemplen / van gheliken te doene / Des ander daechs omtrent tierche tide / zo quamen de twee voorseyde kinderen metten voorseyden grave ende graefvenede van Buenen / daer ieghen dat tpeuple ghync / wanende dat dese voorseyde selve kinderen toe behoort hadden / den grave ende graefvenede van Buenen / Ende saghen up de voorseyde maecht te grooten wondere / om hare groote scoonhede / Ende eenighe seyden / dat Gautier wel ghedaen hadde / dat hy syn huwelic vertiert ende verwisselt hadde / ende nemen soude de schoone edele maeght / die zy hilden over de dochtere vanden voorseyder grave van Buenen / Gryselde was neerenstich ende besorchsaemich / omme alle dync wel te oordinerene ende te appointierne na hare macht / so dat alle de fol.30b ghuene diet zaghen / haer dies / eere ende lof spraken / ende hadden verwonderen hoe so aermen wyf / conste of mochte ute haer selven nemen ende vinden / so edelen bestier ende oordinancie / Ende als zoe hoorde dat de bruut in quam / zoe ghync blydelic ieghen haer / segghende mine waerde vrouwe / wel moet ghy commen syn / Ende al dies ghelike ontfync zoe blydelike dandere / die metter maecht quamen / Als Gautier over maeltyt sat met synre dochtere der maeghd / metsgaders den anderen heeren ende vrouwen die daer waren / riep hy voor hem Gryselden / segghende in scimpe / Gryselde / wat dynct hu van mynre bruut / es zoe niet

8 na mynre macht ten besten dat ic can
10 also langhe als ic ziele in den lichame hebbe *ontbr.*
13 te hans ghinc syt maken al scoone ende sette t. ende scr.
16 omtrent tierche tide *ontbr.*
27 haer dies. Ende als zoe *ontbr.*

schoone ende ghenouchghelic / Gryselde verantwoorde ende seyde/ Ja zoe zeker heere / ghine hadt goelicx gheene schoonre noch edelre gheconnen vinden of kiezen / Ic bidde Gode dat ghy met payse ende met ghelucke moet leven te gadere / Ende bidde hu heere ende rade voor tbeste / dat ghy deser vrouwe niet also hart en syt / als ghy waert uwen anderen wive / want dese es ionghere / ende teedere / ende weegherliker up ghehouden / danne dandere was / Ende zoe ne zouds fol. 20c also ic wane / niet connen verdraghen / Als Gautier verstont ende considereerde ende wel vernam de groote ghestadichede van hare / Ende dat zoe altoos daer in persevereerde / ende hyse so menichwerf ende zo hardeliken gheprouft hadde / hine wilde hem niet meer fingieren / of veinsen / of decken / maer stont up openbaerlic voor elken ende seyde / Mine Gryselde / myn wijf / Ic hebbe dy ghenouch gheprouft / ende ghetempteert / ende ghenouch beseven / in dine ghetrouwichede / ende dine ghestadichede / Ende meene dat nu gheen man inde weerelt es levende / die so vele experiencien heeft/ vander minne van sinen wive / als ic doe / Ende dit gheseyt synde/ namse in sine aermen / ende helsdese / ende zoe wart bescaemt/ ende ghelyc eenen mensche die ontwaect / ende comt ute eenen wonderliken droome / Ende Gautier seyde voort / Du Gryselde best myn wyf alleene / ende anders ne hebbic gheene ghehad / noch nemmermeer hebben en sal / Dese maeghd diestu hier ziets over mine bruut / es dine dochtere / ende de mine / Ende dese ionghe man diestu hier ziets den welken men hout over mynre suster zuene der graefveneden van Buenen / es onser beeder kint / De fol. 20d welke twee kinderen du hebts ghewaent altoos verloren hebben/ ende nu hebstuse te zamen vonden / Ende ic wille dat elc weet/ dat ic nye bedocht en was mine kinderen te doodene / ende te ontlivene / noch dy sonder redene te verstekene / maer hebbe gheweest begheerlic / omme dy te ondersouckene / ende te prouvene / Als Gryselde dat hoorde / wel na hadde zoe ghestorven van blyscepen / Ende viel neder ter eerden in ommachte / als van haer zelven niet wetende / ende was eene wile ute hare memorie / Ende als zoe te haer selven quam / zoe ne conste haer selven niet verzaden van helsene / ende van cussene hare kinderen / De vrauwen ende ioncfrauwen namen Gryselden ende leedense in eene camere/ daer zoe ontcleet was van haren quaden ouden cleederen / ende met grooter waerdicheden wart vercleet / met eerbaren ende dieren

8 ic wane *ontbr.* 18 heldese soodat sy zeere beschaemt werdt
24 denwelken .... es onser *ontbr.*

cleederen / zulke als zoe plach te draghene / ter tyt als zoe met Gautier haren man was / Ende was gheleed int palays / ende daer na int lant van Salusen / met grooter blyscap / Ende was de feeste meerder / danne zoe was / ter eerster bruutlocht van Gautier / ende van Gryselden / Ende doe ten alre eersten / so dede Gautier commen fol. 31a met hem woenen in syn palays Jan de Nicole vader van sinen wive / ende hiltene al syn leven in grooter eeren / Ende te voren het scheen / dat hy up sine voorseyden zweer / niet en lettede/ Ende leefden de voorseyde margrave Gantier / ende Gryselde/ daer na menich jaer in grooten payse ende minne / deen metten anderen / ende bestelden haer lieder dochtere voorzeyt / daer naer eerlic ende hooghelic / Ende naer haerlieder beeder doot successeerde tland van Salusen / up de voorseyde zuene / diet langhe ende wel daer naer regierde / ende gouverneerde / Ende ic segghe aldus / Al syn rechters ende jugen versteken ende ghepriveert/ sy sullen daer by niet laten eenpaerlic te minnene / ende te voorderne iusticie / Ende sijn ghestadich / ghetrouwe / waerachtich/ ende gherechtich / Ende syn zy sulc / sy zullen weder werden ghereparеert / gheliken dat was de voorseyde Gryselde / Ende eist so datsy niet en worden verheven in dese weerelt / ende de tyt zulc es / hare name blijft na hare doot verheven in dese weerelt / Ende na worden zij verheven in dandre weerelt / dat noch meer te fol. 31b prysene es / Ende het ware vele meer redenen / dat een man die meer sculdich es te sine ghestade / dan een wijf / ghedooghede ende lede omme rechts wille / ende omme Gods wille / dan een wijf zoude ghedooghen / omme eenen sterveliken man / gheliken dat Grijselde ghedoochde omme haren man Gautier / den mercgrave voorseyt. *Hoe de kaetsspeelders rekenen met eenen slaghe XV.*

Voren es gheseyt hoe dat tkaesspel ghewonnen es met vier kaetsen / maer daer en es niet gheseyt hoe dat de speelders winnen met eenen slaghe / XV. Ende dit es een ghedeelkin vreemde dat sy meer rekenen of winnen / dan een / met eenre kaetse / maer zy winnen met eenre kaetse. XV. Ende met tween kaetsen. XXX/ ende met drie kaetsen XLV. ende met vier kaatsen LX. Ende danne zo es tspel ghewonnen. Dus zo wint men met eenre kaetse XV. Also gheseyt es / Ende es een vraghen / waer by men niet en rekent met eenre kaetsen een / met twee kaetsen twee / met

2 gheleed *ontbr.* 4 ter eersten als sy vergaderden
21 in dese weerelt *ontbr.* 22 int eewighe leven
27 Gauter .... Voren *ontbr.* 30 hoe dat toecomt dat
33 ende met drie kaetsen XLV *ontbr.* 34 Ende danne — Ende es *ontbr.*

drie kaetsen drie / ende met vier kaetsen viere / ghemerct dat tspel ghewonnen es / met vier kaetsen / Hier up mach ic aldus verandwoorden ende segghen / ghelike dat de kaetsere wint / met fol. 81c eenen slaghe of met eenre kaetse / XV. Also winnen sy in loone de ghene die recht ende iusticie voorderen / voor een duecht die sy doen / XV. voud loons of meer / ende sal menichvoudich gheloont zijn / gheliken dat die speeldere menichvoudich wint / met eenen slaghe / Ende int ghelike dat de eerde / in wien dat men zayt zaed / ute gheeft ende weder restoreert / van eenen zade / menichvoudich zaet / Ende naer dat de eerde niet dan een element en es / ende tminste van den vieren / ende so mildeliken loont / so eist wel recht dat God menichvoudich loont / ende dat hy rekent voor eene duecht / XV ghelike den kaetspeelders ende specialic int fait van gherechtich te sine / ende gherechtichede te doene / want God es mildere te recompenseerne ende menichvoudich te loonene / danne es de eerde / in wien datmen zayt zaet / die hy selve onder hem ghemaect heeft / Ende tsaet dat men ooc in hem zayt / es ooc meer vruchtbarich / danne tsaet dat men werpt in deerde / Ende daerby eist alte redelic / dat de ghuene die recht minnen ende voorderen / dat zij menichvoudich gheloont syn / want recht ende iusticie / es eene de upperste fol. 81d verdiente ende virtuut / die de mensche in hem selven hebben mach / Ende omme dat kaetspel es eene figuere van iusticien / gheliken dat voren al int langhe / ende elc up hem zelven staet ghefigureert / ende ghemoralizeert / so dyncke my dat de ghuene / die eerst tkaespel ordineerde ende vant / dat hy alte wel oordineerde ende stelde up redenen / datmen met eenre kaetse winnen soude ende rekenen XV. Ende dits te verstane datmen met eenre duecht die men doen sal in gherechticheden / sal syn gheloont menichvoudelic / also gheseyt es / Inden vierden bouc van den conyncghen staet / Dat de conync Ezechias / hadde ghewonnen zeghe voor Iherusalem / up den conync Zenazeris / die conync was van Azierien by miraclen van Gode / Ende hadde dese conync van Egypten beleyt / de voorseyde stede van Iherusalem / Ende was de selve stede bider helpen van Gode gheopent ende ontset / Ezechias ne dancte Gode niet van desen / noch ne bekende niet dat Gods werc was / maer verhief hem up de victorie / Doe sende hem God eene ziechede / dat hy qual toter dood / Ende sende toot

4 met eenen slaghe 13 XV off meer 26 vank
35 soo langhe dat se hem int leste gheopent werdt

fol. 32a hem Ysayas de prophete / die hem seyde van Gods weghen / dat hij sterven soude / Ende Ezechias dat hoorende / keerde hem omme ter weech waert / ende wert hebbende van deser mesdaet grooten bitteren rouwe / ende wart zeere te screyene / ende te weenene / Ende bat Gode ootmoedeliken ghenaden / ende verghevenesse / van desen / Ende als God zach syn berouwen / so sende hy den selven prophete Ysayas anden selven conync Ezechias / de welke prophete hem seyde / God heeft ghehoort dine bede / ende bescauwet dine tranen / du sult upstaen ende ghenesen / Ende du sults gaen ten derden daghe inden tempel / Ende God heeft dy dyn lyf vanden daghe voort an verlanghet XV jaer / Dus ghecreech Ezechias met eenre duecht van berouwenessen / syn leven verlanghet XV jaer / gheliken dat de kaetsere wint met eenre kaetse XV in sine rekenynghe / Ic hebbe gheseyt alle de maniere vanden kaetsene ende vanden kaetsspele / ende dat ghemoralizeert ende ghefigureert te minen besten / ten faite van iusticien / Ende hier mede hendic dese moraliteit / want het es ghehend / ende al ghe- fol. 32b seyt / tghuent dat dient ten zelven spele voorseyt / Ende hier mede neemt hende dese moraliteit / ende tander deel van desen boucke / Ende sal hier na spreken van den duechden ende virtuten / die lieden van iusticien sculdich syn te hebbene / twelke ic meene dat wort eene goed instructie / ende daer werden in vele goeder auctoriteden ende exempelen / *Hier begint dat derde bouc ende dat syn de duechden ende de virtuten die de lieden die iusticie willen regieren sculdich syn te hebbene.*

Het behoufde ende ware van nooden / dat so wye hem voughen wilde omme iusticie te regierne / ende te gouverneerne / dat sy voorsien waren ende annamen diversche duechden ende virtuten / ende daer in te persevereerne / Ende hilden gheprent ende ghescreven int herte / gheliken dat de guldine legende seyt / van Sinte Ignacius / den welken syn herte ute ghedaen was / vanden keyser Trygamus / Ende was dat herte al in sticken ghesneden / Ende hoe menich stic / ende hoe cleene het was / in elc stic stont fol. 32c gheprent ende ghescreven / met guldine letteren / Jhesus Xyristus / zo zeere was dat altoos in sijn herte ende in syn ghedochte / de name van onsen lieven heere / Also ware van nooden te sine gheprent ende ghescreven / int herte vanden lieden die iusticie

8 dat hij sterven soude .... God heeft ghehoort *ontbr.*
14 Ic hebbe gheseyt .... Ende hiermede neemt hende *ontbr.*
23 Hier begint .... Het behoufde *ontbr.*

regieren / de virtuten hiernaer verclaerst / Ende so wye dit vast anneemt / moet hem daer of voorsien ende provanchieren / gheliken dat de scipheeren die ter zee willen varen / ende annemen willen [1]) eene groote reyse / hy en voorsiet hem niet alleene van eenre zake / maer voorsiet hem van vele nootsakelike dynghen / Eerst van kabelen ende ghetouwen / ende dat den scepe van nooden es / ende toe behoort / Daer na van lieden die hem helpen sullen syn scip bestieren / ende hem onderdanich syn / ende daer toe expert / Ende voort van lyftuchten / dats te wetene / broot / meel / biscuyt / zout / azyn / wyn / bier / versch water / ende andre lyftucht / die men wel houden mach / ende gheduerich es / Aldus waren van nooden voorsien te zine / lieden die iusticie gouverneren / ende regieren willen / niet alleene van eenre duecht voorsien te sine / fol. 32d maer van diverschen duechden ende vele / Inden eersten bouc vanden conynghen staet / Dat de dien tijden als David ghync vechten camp ieghen den ruese Golyas / dat hy met hem drouch eenen slynghere / omme sinen steen in te hanghene / ende eenen stoc / dat syn heerde stoc plach te zine / hine was niet ghepayt met eenen steene of met tween sonder meer / maer hy versach hem van vyf steenen / ende van al dies dat hem van nooden was / Ende daer by so verwan hy den voorseyden ruese / Ende int ghelike / so sullen hem voorsien lieden die an nemen te regierne iusticie / tghuent dat hem lieden van nooden es / ende sal sijn / Twelke niet alleene en es / een of twee of drie virtuten / maer daer esser vele / die hem van nooden syn / daer of dat icker een ghedeel hier naer ende elc sonderlynghe verclaersen sal / Ende al eist dat ic wilen iusticie plach te regierne / al ne was icx niet waerdich / Ic ne zegghe niet / noch selfs peinse / dat in my waren noch syn / de voorseyde duechden ende virtuten / Ende ic ne bem niet so presumptueus / dat ic wane of meene / dat ic eenich oft minste vulcommelic hebbe / noch houde in also vele als ic my fol. 33a dies bewinde / dat betre God / Nochtanne ne salmen de voorseyde duechden niet versmaden / noch te min voor ooghen hebben / Al eist datsi voortghestelt syn / by eenen die van dien in ghebreke es / Want sy ne syn in hem selven niet te mindere / Ende dit

9 brood wijn bier versch water 11 Aldus .... In den eersten *ontbr.*

17 een slinghere ende vyf keselsteenen een male daer hy die steenen in drouch ende eenen stock 26 ende elc sonderlinghe *ontbr.*

28 dat sy voert gheset ende ghescreven worden van eenen die selve daer off in gebreke is nochtan....

---

[1]) Hs. wille.

machic bewysen by experiencien / ende by natuerlike exemplen/ Dats te wetene / elc weet wel / dat de vlienderboom / es een de leelicste ende de onzienste boom / Die men vint in dese maertse/ zyn hout es onnutte / ende onwaert omme werken / ende omme temmeren / ende stynct / hy riect qualic / nochtanne hy draecht in tyden vanden iare / zoete bloumen / die schoone ende wit syn/ wel riekende ende wel smakende / ende syn medicinael ende proffitelic omme den mensche / Ende daeromme / men distelleert water van desen bloumen / dat goet ende oorboorlic es / Dus syn de bloumen / ende de boom / van wien zy commen / al contrarie/ Ende int ghelike / so syn de duechden ende virtuten / die ic scriven sal hier naer / niet te mindere / Al eist datsi voort ghestelt ende ghebrocht sijn / van eenen die van dien in ghebreke es / Ic sal voort procederen int ghuent dat ic begonnen hebbe / Die wille/ begripe den boom / Ende die wille / rieke / ende smake / de bloumen.

fol. 83b *Van gherechticheden.*

Teerste ende tprincipaelste dat ingen ende rechters behooren ende sculdich syn te hebbene / dat es gherechtich te sine / recht te minnene / ende te voorderne / naer haer vermueghen / want sy draghen daer of de name ghemerct rechters / iusticiers / of ingen/ het es een woort / Dat comt ende spruut uten woorde van gherechticheden / Ende zonder redene / en hebben zy de name niet/ Ende zo wye den staet ende de name neemt / hy behoort sulc te sine / want gherechtichede comt van Gode / Ende daerby / so wye in sine meeninghe / in sine ghedochten [1]) / ende in sine ghewerken gherechtich es / hy heeft dat by inspiratien van Gode / Ende dese dueghden syn tfondament van alre virtuut / naest den kerstenen gheloove / Ende het ware ommueghelic / dat een ongherechtich man / Gode zoude minnen / of sinen even kerstin / Ende die ongherechtich syn bij voorsiennicheden / ende wetende costumelic onrecht doen / die werden gheplaecht in dese weerelt / of in dandere weerelt / ende ondertiden ghevallet beede / Sinte Augustyn scrijft in den bouc van der stat ons heeren / dat te Roome was een wyf
fol. 83c edele ende schoone / ende zuver van herten / die hiet Lucretia/ Dese vrouwe hadde eenen man die was ghenaemt Collatin / Dese Collatin bat eens te gasten / ende met hem te etene / eenen man

9 die seere oorborlic es
12 al ist dat ic selve daer off in gebreke bin. Nu beghinnen die doochden.
16 Van gherechticheden *ontbr.* 29 evenmenschen 30 al wetende by

---

[1]) Hs. wye sine meeninghe / sine ghedochten /

die hiet Sexte / de welke was zuene van den keyser Tarquelin de hovaerdighe / Als dese Sexte tvoorseys keysers zuene sach dese schoone vrouwe gheheeten Lucrecia / also voorseyt es / ende bemerkede hare schoonheden ende zeden / wart zeere ontsteken met quader begheerten te haerwaert van minnen / Ende corts daer na / de keyser syn vader trac ute in oorloghen met sinen lieden / ende voer met hem Collatyn / der voorseyder vrouwen man / Dit wetende Sexte / die niet ute en was met sinen vader / quam met sinen ghesellen ten huuse van Lucrecia / diene eerlic ontfijnc / ter waerdichede vanden keyser zinen vader / ende van hem / Ende als het quam den tyt van te bedde te gane / Men oordineerde hem een bedde eerliken / also eens keysers zuene toebehoorde / Dese Sexte bespiede wel waer dat tbedde stont van Lucrecia / Ende als hy meende dat elc was in sinen eersten slaep / hy quam ten bedde van Lucrecia / met sinen zwaerde in syn hand / Ende seyde toot haer / zwygh ic bem Sexte / de zuene van den keyser fol. 33d Tarquelin / spreect ghi een woort / ghy zulter omme sterven / zoe bekende sine felhede / van vreesen / zoe zweech / Ende hy wart haer biddende smeekende ende vele belovende / ende ten hende dreighende / omme sinen wille van haer te hebbene / Int welke zoe in gheender manieren consenteren en wilde / Hij ziende hare ghestadichede / ende dat niet ne batede syn segghen / Seyde / eist dat ghy niet en doet dat ic an hu beghere / Ic sal hu doot steken / ende een van uwen diennaers / ende legghen hu beide doot in hu bedde / Ende ic sal elcken segghen / dat ic hu beeden vant hoerdom doende / ende daer by stac ic hu beede doot / in hu bedde / Ende zoe die meer ontsach / de scande vander weerelt / danne de doot / meenende ende vreesende dat hyt ghedaen soude hebben / also hyt gheseyt hadde / dede concent te doene sine begheerte / Ende smorghens als dese Sexte wech was / Lucrecia ontboot by lettren haren man / haren vader / haren broeder / ende vele andre van haren vrienden / Ende onder dandre een haren maech gheheeten Bout / De welke ooc maech ende raed was / fol. 34a vanden voorseyden keyser Tarquelin / Ende dese commen wesende bider vrouwe / zoe sprac ende seyde tote hemlieden rauweliken ende met zeericheden / claghende hoe dat Sexte commen ware in haer huus onghebeden / Ende seyde / du Collatyn / een ander man dan dy / heeft dyn bedde ontzuvert / Ende vertrac hem lieden

4 goede seden   10 zinen vader *ontbr.*   16 zwijch *ontbr.*
34 stappans ontboot

warachtichliken / hoe Sexte met haer ghevaren hadde / Ende zoe zeyde voort / al es myn lichame ontzuvert ende onteert / hi ne heeft nochtanne gheene scout vander mesdaet / ende daer by es myn lichame geabsolveert vander zonde / Maer niet vander penitencie / Ende die my dit ghedaen heeft / hevet ghedaen tsinen grooten onghevalle / up dat ghy lieden yet doocht / Ende eist dat naermaels yement spreke van my / van deser mynre mesdaet / of daer an exemple wille nemen / Neme exemple int ghelike vander punicie / Ende dit aldus van haer gheseyt synde / nam een zwaert dat zoe hadde heymelike onder haer cleet / ende stac haer zelven duer haren lichame / ende staerf daer voor hem allen / Ende dit aldus ghehoort ende ghesien / De voornoemde Bout die raedsman was vanden keyser ende Collatyn haer man / ende andre die daer
fol. 34b waren / namen dat zwaert ende trockent ute haren lichame / Ende zwoeren biden bloede van Lucrecia dat sy den keyser Tarquelin / ende Sexte syn zuene / met al haren gheslachte verdriven zouden / Ende beroerden al tvolc van Roome / so dat de voorseyde keyser verdreven wart / ende zyn zuene wart doot ghesleghen / Dit was eene groote gherechtichede van deser vrouwe / die haer selven punierde / Nochtanne dat gheen wille en was ter mesdaet van haer / Ende de ongherechtichede van Sexte was te rechte gewroken / ten propooste als boven. *Noch van Gherechticheden.*

Trogus Pompeius scrijft / dat een rudder was gheheeten Ligurgus / die so gherechtich was / ende trecht so zeere minde / dat hy alle zine zinnen leyde omme gherechtichede te doene / ende die te houdene / Dese Ligurgus maecte ende oordineerde zekere wetten / de welke / waren inder manieren hier na volghende / Eerst hy oordonneerde / dat tghemeene dienen ende eeren soude den prince / Ende dat de prince beschermen zoude tghemeene / Ende dat hy zoude corrigieren ende punieren den quaden / Tander point was / dat elc soude wesen sober / want soberhede ware zeer convenient
fol. 34c ende proffittelic der natuere / ende der wijshede / Terde was / datmen niet meer prysen soude goud of zelver / danne coper of thin / omme datmen scuwen zoude ghierichede / Tvierde was / dat de vrome / zouden oordineren de batailgen / Ende de wyse ende vroede regieren de wetten ende renten / Tvyfste was / dat tghemeene

3 ic en hebbe gheen scout toter misdaet noctan moeter penitencien gedaen sijn voer die sonden. 11 over
22 ten propooste als boven *ontbr.*
22 noch van gherechticheden *ontbr.*
27 rechten 35 vrome ende coene lieden

zoude nemen eenen voorspreker / daert hem ghelieven zoude/ omme over hem te sprekene / want het ne behoort niet / dat eene tale gheseyt worde / by vele lieden / omme dat het soude wesen erreur of dolynghe / Tseste was / dat elc zoude deelen in patrimonien / zonder daer in yement eenich voordeel te hebbene/ Tzevenste was / dat niement ne ate in heymelike plaetsen / maer dat elc ate int ghemeene / omme te scuwene wonderlike ymaginatien / Tachste was / dat ionghe lieden maer een abyt siaers hebben en souden / Tneghenste was / datmen gheene ionghe kinderen en dade laboureren / omme datsy haer lyf voortijts niet versliten en zouden / noch / leeden zouden / in onbehouvelike steden / daer sy zien of leeren mochten spel / ledichede / leckernie/ fol. 34d zothede / of eenighe quade zeden / Te dien hende datsy hare ionghe daghen niet versliten en zouden / in onproffitelicheden / Tienste was / datmen de maechden zoude huwen zonder douarie / Want het ware quets omme den ghuenen diese gave / Ende ooc ne behoort niet datmen de maechden cochte / ghelike beesten / ende datsy vercochten haer lieder maghedom ende zuverhede / Tellevenste was / datmen zoude eeren de oude lieden / omme hare oude daghen / ende omme de wyshede van hem lieden / Ende datmen niet eeren en zoude den riken / omme hare rychede / want rijchede ware onghestade ende verganghelic / Ende dese rudder ne maecte noyt loy ne statuut / noch dese statuten noch andere / hy ne hiltse zelve al voren / sonder eenich te brekene / Als dese Ligurgus aldus dese wetten gemaect hadde / tghemeene ne wildese houden/ omme datsi hem lieden te zwaer ende te hart dochten / ende wilden bedwynghen desen zelven rudder / dat hy de voorseyde wetten wederroupen zoude / ende ne mochte dies niet ontgaen / Ende als hy dat sach / hy vant eene fixie / ende seyde tote den peuple / dat hy de wetten niet ghemaect en hadde / maer hadse ghemaect een fol. 35a van haer lieder goden / de welke hiet Apollo Delhus / die ute te ghevene / ende doen houdene / Ende seyde voort / waert datsy die wetten niet houden en wilden / die de voorseyde god ghemaect hadde / men moeste by hem / gaen ende ghecrighen oorlof van hem / omme die achter te latene / Ende daerbi / Ic zoude / gaerne gaen toot desen voorseyden god / ende an hem ghecrighen oorlof ende quytsceldynghe van desen wetten / behouden dies / datsy/ hem alle wilden zweren de zelve wetten te houden / tote hij weder

11 noch .... daer sy *ontbr.* 34 by den affgod
35 Daerom bidic dat mense houde 35 Ic sal 37 ghij mij zweren wilt

quame by hem lieden / Ende aldus sy concenteerdent / ende zwoeren hem / dat ghemeenliken / Ende de voorseyde rudder die schiet van hem lieden / ende voer wech in Creten / daer hij bleef alle syn leven daghen / sonder weder te keerne / want hine wilde niet weder keeren / omme dat tvolc ghezworen hadde sine wetten te houdene / tote sinen weder keerne / ende wilde datmen die zoude bliven houdende / Ende als hy sterven zoude / zo begheerde hy in syn uterste / dat als hij doot ware / datmen sinen lechamen zoude voeren in de zee / Te dien hende / datmen sinen lichame niet en zoude voeren in syn lant / want hadde tvolc daer ghehat sinen lechame / also wel doot / als levende / zy zouden / hebben fol. 35b ghemeent quite tsine vanden voorseyden eede / ende ne hadden niet meer ghewillen houden de voorseyde wetten / Dese Ligurgus was zo gherechtich / nochtanne dat hy was een heydin man / ende an Gode niet en gheloofde / dat hij liever hadde te zine alle syn leven daghen / uut sinen lande / ende naer sine doot versonken te sine in de zee / danne de wetten ende de rechten te latene / omme dat sy hem so goet ende so redelic dochten / *Van warachticheden.*

Sy zullen eerst wesen warachtich / want warachtichede es eene de meeste duecht ende virtuut / die wesen mach inden mensche / omme bystant te doene der gherechtichede / ende es eene de meeste virtuut die wesen mach inden mensch / Sonder warachtichede ne mach iusticie noch gherechtichede niet ghedueren / noch staende bliven / want men ne mach trechte / noch den mensche / niet bet bedrieghen / danne met lueghenen / ende met onwarachticheden / want het es claer dat warachtichede es fondament van gherechticheden / want hoe zoudemen connen of mueghen doen goet recht of gherechtich vonnesse wysen / de waerhede vander zake ne moeste al voren gheweten wesen / Dus fondeert ende rust fol. 35c iusticie ende gherechtichede / up warachtichede / Ende ic meene voorwaer / dat niet ghezien of niet gheweten heeft gheweest / dat eenich lueghenachtich of onwarachtich / gherechtichede of iusticie heeft ghemint / Ende daer by es van nooden dat lieden van iusticien / van warachticheden syn vermaent / ende daer in ghestadich / Valerius secht / dat al tvolc van Ciscilien / begheerden de doot van haren conync / eenen tyrant / de welke gheheeten was

1 dat syt houden souden 8 ende daerin versincken
10 meenen 15 leve daghe 17 van warachticheden *ontbr.*
20 in den mensche *ontbr.* 29 ne *ontbr.* 36 die een quaet tyran was

Denys / ute ghedaen een wijf die alle daghe badt omme syn langhe leven / Dese conync ende tyrant wiste wel / dat al tvolc sine doot begheerde / zonder dat wyf alleene / ende dat zoe dickent Gode bat omme syn langhe lijf / Ende de conync hadde van desen groot verwonderen / omme dat hy duer dit wyf binnen alle sinen levene / noyt yet ghedaen hadde / dat hy wiste / En hier omme omboot hy dit wyf voor hem / ende vraechde haer wat zoe hier mede meende / Twyf verantwoorde ende seyde / conync heere / Ic bem een hout wyf / ende my ghedynct van ouden tyden ende langhe / Ic hoorde segghen in mine ionchede minen voorders / dat fol. 35d dine voorders quade ende ongherechtighe lieden waren / Ende ic kende dinen ouden vader die een zeer quaet mensche was / ende ic hoorde dat segghen den ouderlynghen dat hy quader gheweest hadde dan eenich van sinen voorders / ende daer omme badt ic Gode om sine doot / Ende het gheviel also dat hi staerf / dies ic blyde was / Ende doe wart conync naer hem syn zuene / dyn vadere / ende die wart noch vele quader ende ongherechtigher / danne syn vader gheweest hadde / Ende ic badt int ghelike Gode omme sine doot / ende het gheviel dat hy staerf / ende nu es trycke commen up dy / ende du best conync / ende syts onghelyc quader ende ongherechtigher danne dine vader was als hy leefde / ende nu zo zye ic wel dat de generatie daer du of commen sijts / arghet / van hoire te hoire / Ende hets te peinsene dat dit reghele houden sal / ende dat dyn naercommer quader wert noch danne du best / ende daer omme biddic Gode omme dyn langhe leven / Als dese quade conync dit hoorde / hij bekende dat zoe waer seyde / ende wart bescaemt van synre quaethede / Dit wyf ne liet niet te segghene de warachtichede / omme de wreethede / noch fol. 36a omme de quaethede vanden conync / Also zouden de ghuene die iustitie regieren warachtich syn / ende dat niet laten omme gheene vreese noch omme andere zaken / die gheschien mochten / *Hoemen zweren sal ende sinen eed wel houden.*

Als rechters ende jugen wel gheinstitueert syn ende ghestelt / ende sy tlast / anghenomen hebben / zo behooren zy haren eet te doene ende te zweerne up een cruce / elken recht te doene / ende goede iusticie / metsgaders anderen zaken ghecostumeert ende begrepen in den eed / Ende dien eet ghedaan synde / danne syn

4 langhe *ontbr.* 10 van langhe daghen 10 ouders
14 doen segghen dat hy quader was 18 vader was
23 altoos argher wordt 29 sullen 31 Hoemen .... Als *ontbr.*
34 den last

sy sculdich goet recht te doene / by tween redenen / Deene die es / al ne hadden sy niet ghezworen / nochtanne waren syt sculdich te doene / omme dat zyr daer te voren toe vercoren waren / ende omme dat sy tlast an ghenomen hebben / Ende dat meer / zy syn sculdich gherechtich te sine al ne hadden sy gheene auctoriteid / Tander / es / dien eed die es zo groot / dat syt / by virtute van dien / noch daer boven sculdich syn te doene / want sy hebben verbonden hare trouwe ende hare ziele / Socrates secht / dat zo wye die sine trouwe verliest / verliest meer dan of hy syn lyf verlore / Ende die verzworen es / hine behoort in gheene saken fol. 36b ghelooft te sine / Ende hem es sculdich te sine ontseyt alle andwoorde / Dus mach ic segghen zo wye die sine ziele verzweert / die boven al gaet / ende tcruce daer hy up zweert / Ende specialic zweert zaken die hij sculdich ware te houdene sonder zweren / hy loochent Gode / ende es ter condempnatie ende ten verliese van synre zielen / want met den eede / hy stelt sine ziele te pande / ende hy gheeft dien pant over als hy niet ne hout dat hy ghezworen heeft / Ic ne segghe niet / waert zoo dat yement zwoere by onvoorsienicheden / yet te doene dat beter ghelaten ware / danne ghedaen / ende hy hem naermaels bedochte / Nochtanne so ware dien eet in hem zelven zondelic / Daer by so sal elc wel voor hem zien / wat hij zweert / want de simple woorden van jugen of van rechters / syn meerder ende waren sculdich bet ghelooft te sine ende ghehouden / danne den eed van eenen coopman / nochtanne dat cooplieden sculdich waren te sine warachtich ende ghetrouwe / Valerius seght / dat Alexander voer met sinen herre / omme te destrueerne ende te nieuten te doene eene stede gheheeten / Lapsacummede / doe was een philosophe die ghenaemt fol. 36c was / Aneximenes / die gheweest hadde meester van den voorseyden conync Alexander / Ende omme dat te belettene / quam ieghen hem de selve philosophe / omme de zelve stede te verbiddene / Ende als Alexander sach den selven philosophe / wiste wel wat hy meende / te wetene dat hy daer quam omme de voorseyde stede te verbiddene / Ende hy die sine bede niet doen en wilde / omme dat hy zeere ontstelt was ende onghepayt up de

6 Die ander redene 6 dat syt .... want sy *ontbr.*
10 meyneech ende verzworen 12 Item soe wie
14 sonder eedt te houwen 20 namaels 27 in der stede
32 Alexander / dese meester vernam die meeninghe van hem ende om dat te betettene 35 onghestelt

voorseyde stede / zwoer by alle sinen goden / eer dat hi de bede hoorde vanden philosophe / dat hy sine bede niet doen en soude / ende wat hy bade het ne zoude niet gheschien / Ende als dit hoorde de philosophe / badt ieghens syns selfs meenynghe / zegghende / heere ic bidde dat ghy de stede van Lapsacummede te nieuten doen wilt / ende die winnen ende destrueren / ende met allen raseren / ende al datter in es mans / wiven / kinderen / doen te zwaerde / Ende als Alexander dat hoorde / ende hy sach dat hy versubtylt was / want de philosophe badt contrarie synre meenynghe / ende daer by moeste Alexander laten te doene sine meenynghe / fol. 36d ende de voorseyde stede laten onghemoeyt / van uploop te doene / Ende hy troc wech met sinen here / ende liet de stede met vreden / omme sinen eed te houdene / nochtanne dat hi niet ne meende te zweerne / ende ne wilde gheene glozen maken up sinen eed / De selve Valerius secht / dat een Romeyn gheheeten Fabius / hadde ghecocht ieghens Haniballe vele ghevanghenen / omme weldoen / omme zekere somme van ghelde / in meenynghen / dat de senatuers van Roome betalen zouden de voorseyde somme van ghelde / Ende als dit quam ter kennessen vanden senateurs / zy ne wilden de somme niet betalen / Ende Fabius dit hoorende / trac inden handen ende ghenaden van Haniballe / die nochtanne syn viant was / Ende zende sinen zuene te Roome / ende dede by dien al syn goet vercoopen / Ende tghelt datter of quam / dat gaf hy Haniballe / omme sinen eed te quitene / want hy hadde liever goedeloos te zine / danne verzworen of eerloos te sine / *Hoe de ghuene die statuten maken die alvoren zelve sculdich syn te houdene.*

Item de rechters of de jugen zullen goede kueren ende statuten fol. 37a maken / sonder eenich particulier voordeel of achterdeel / omme yement daer in te zouckene / anders danne iusticie ende ghemeene profijt / ende dat naer der tyt ende ghelegenthede vander nootzakelichede / want up eenen tyt es een statuut van nooden / ende up eenen anderen tyt / es een ander statuut van nooden / Ende dat eerste statuut cesseert / Ende emmer zo wat ghemaect ende gheoordineert zy / dat de ghuene diet zelve maken / dat al voren zelve sculdich syn te houdene / Ende daer sijt breken / dat zy

15 de selve *ontbr.* 17 grote summe 17 van penninghen
17 in meenynghen .... Ende als *ontbr.*
21 van Hanibale ghevanghen
23 vercoopen om sinen eedt te quytene want 25 eedeloos
23 Hoe .... Item *ontbr.*

ghepuniert sijn van sulker punicie / als sy zelve ghemaect hebben / of van meerder / want Cathon seght elc sal houden dat hij beveelt te houdene / Valerius secht / dat was een rechter die hiet Salencrus / Die hadde eenen zuene die bevonden was / dat hy ghedaen hadde ieghen een statuut dat syn vader ghemaect hadde / Ant welke hy verbuert hadde beede syn ooghen / De vader wilde dat recht vulcommen worde / up sinen voorseyden zuene / in alre manieren / zo langhe dat die van der stede quamen bidden den vader voor den zuene / dat hyt hem die werf wilde vergheven sine mesdaet / De vader die verwonnen wert by der bede vanden volke / ne fol. 37b wilde hem lieden niet ontsegghen haer lieder bede / Ooc ne wilde hy niet / tstatuut dat ghemaect was / ne zoude vulcommen syn up sinen zuene / Ende dede sinen voorseyden zuene syn een ooghe utesteken / ende hem selven een ander ooghe / Aldus de bede van sinen volke die was vulcommen / ende iusticie / ende tvoorseyde statuut / was ooc vulcommen / Men leest inde ystorie van Roome / dat de senateurs van Roome / hadden ghemaect een statuut inhoudende / Dat so wye quame met gheghoorden zwaerde inde senatorie van Roome / hy zoude verbüeren syn lyf / Het gheviel dat een vanden senateurs / die dit statuut hadde helpen maken / quam eens van buten haesteliken onverzien / ende onbedocht van desen statute / inde senatorie / met sinen zwaerde ghegort / Een vanden senateurs syn mede gheselle / wart dies gheware / Ende seyde hem syn ghebrec / Ende hy dat bedynckende / kende dat hy tlijf verbuert hadde / trac ute syn zwaert / ende boot dat elken sonderlynghe vanden senateurs zegghende doet recht over my / Ic hebbe tlyf verbuert / dies hem elc vanden senateurs differeerden / Ende fol. 37c als niement van hem lieden recht doen wilde / hy nam tzwaert zelve / ende stac hem selven doot / voor alle sine ghesellen / als de ghuene die houden wilde / tghuent dat hy selve hadde gheholpen maken / Ic meene dat alle de ghuene die statuten maken / of helpen maken / die niet so nauwe maken up hem selven / noch sine houdse selfs up de ghuene die mueghende zyn / of up die hare vrienden syn / maer men houdse up de cleene / Anexersus een philosophe secht / dat vele iugen slachten der coppespinne / die

2 eenen anderen beveelt 6 die rechten ghehouden worden up

7 manieren als sij gheset waren. Die ghemeente van der stede quamen bidden den vader voer den sone

15 ghedaen ende dat recht werdt ghehouden

29 voor alle sine ghesellen *ontbr.* 32 up hem selven *ontbr.*

34 houdse vaste ende wel up die keitivighe armen

niet en vanghet dan vlieghen / ende cleen ghewoormte / ende laet duere scieten quade dieren ende groote bitende woormen / diet al verbiten ende verderven / Ende hier of commen striden ende quade orrible faiten / ende specialic van edelen aermen lieden / die den lieden nemen datsy hebben / ende dit en es gheen wonder / want als iusticie niet ontsien es / de meeste menichte ontsiet Gode niet/ Ende als tcleene volc aldus bestiert wort / ende sy iusticie zien dolen / so nemen sy exemple ande meeste / ende doen int ghelike quaet / ende worden danne van quader condicien dan de meeste/ ende dit es ghenouch natuerlic / want sij zijn van onedelre ende fol. 37d ruder condicien / ende meer ghehelt omme quaet te doene / danne de edele / Ende aldus wert het al quaet teen metten anderen / ende al by ghebreke van iusticien / Ende al dit comt omme dat de ghuene wien de rechten ende de wetten bevolen syn te houdene/ in ghebreke syn / ende selve niet ne houden / *Vanden vriheden vanden volke te houdene ende die niet over te ghevene.*

Al eist datsy sculdich syn te doene recht ende iusticie / ende goede kueren te makene / ende die selve wel te houdene / daer by ne sullen sy niet achter laten te houdene de vryheden ende de previlegien vanden volke / die welke duechdelic vanden voorders vercreghen syn / ende by dancke ende by willen van den hueversten ghegheven hebben gheweest / Ende al dit mach wel te gader staen/ Ende daer by / zij ne sullen niet meer over gheven de voorseyde previlegien ende vryheden / Ende al eist dat de ghuene diese over gheven / schoone toe ghesproken syn / ende daer of ghemunereert ende gheloont mueghen wesen / met ghiften / of met mieden / of met officien / vanden ghuenen te wiens proffite of faveure dat also ghedaen sy / nochtanne sy zelve te wiens versoucke of voordeele/ fol. 38a de voorseyde vryheden overghegheven worden / up datsy vroet syn / ne houdse niet over goet noch over ghetrouwe / ende daer bi eist recht datse een ander over sulc houde / Sinte Augustyn scrijft inden zevensten bouc vander stat ons heeren / dat een hertoghe was in Roome de welke ghenaemt was Camille / ende

8 worden dan quader dan die meeste / aldus worden sy dan al quaet deene met den anderen ende al bij ghebreke van iusticien

15 Vanden .... Al eist *ontbr.*

21 ghecreghen 21 by wille ende toedoen

22 ghegeven / dese en sullen sij niet overgheven

28 tot wiens gunsten dat alzoo ghedaen sy. Het es een teyken die se overgheven ende dieghene daer sy om overghegeven worden dat sy noch goet noch ghetrouwe en sijn

dese hadde beseten eene stat gheheeten Phalistes / het gheviel dat de scoolmeester van der selver stede / bedrooch ende verriet sine scoolkinderen / ende specialic de kinderen vanden meesten vander stat / Te wetene / hy dede de voorseyde scoolkinderen / een ende een / sonder meer / ute de voorseyde stede gaen / ende brochtse inde tente vanden hertoghe Camille / met schoonen woorden / Ende seyde toten voorseyden hertoghe / Dit syn de kinderen vanden meesten van der stat / die ic hu over levere ende gheve in uwen handen / omme dat ghy daer mede de stat winnen sult / Want sy sullen liever hebben de stat over te ghevene / dan hare kinderen te verliesenen / Als dese hertoghe hoorde de quaethede ende valschede vanden scoolmeester / hy seyde / du best quaet ende ongherechtich / want du gheefts over gruwelike ghifte / diestu
fol. 38b sculdich waers zeer wel te wachtene / ende nauwe te hoedene / Ende du ne sults gheenen hertoghe an my vinden / noch ooc een Romeyn / van sulker condicien als du best / wy willen onse vianden crancken met eeren / met gherechter oorloghen / wy syn ghewapent up de ghuene die ons fel ende vianden syn / ende die willen wy crancken met eeren also voorseyt es / ende niet met valscheden / wine sijn niet ghewapent up dese onnoosele kinderen / de welke men goedertierlike met rechte up nemen zoude / ende tlyf behouden / Al ware haerlieder lant / met felheden up hare onderlynghen ghewonnen / Du hebts dese stat / in also vele als het in dy es / overghegheven ende verraden / ende dese kinderen met valscheden verwonnen / twelke du waerts al sculdich te houdene / ende te wachtene / van allen quaden / na dine macht / Ende ic die Romeyn bem / ne wille haer lieder gheslachte niet winnen / dan met gherechtigher oorloghen / ende hier omme de voorseyde hertoghe Camille zende weder alle de voorseyde kinderen / ongheschaed ende ongheschent / inde stede toot haren vrienden / metsgaders den voorseyden scoolmeester / de handen ghebonden omme haren
fol. 38c wille daer mede te doene / Ende als die vanderstat dat saghen / dat de voorseyde hertoghe so ghetrouwe ende hoofsch was / ghaven hem goedertierliken de stat up / ende daden opene de poorten /

5 eene vore ende dat ander na 14 ende nauwe te hoedene *ontbr.*

18 niet crencken met loosheden noch met valscheden maer met eeren ende met gherechtigher oorloghen

23 Daer du die stadt nu mede overghegheven hebst in alsoe vele als in du es dese kinderen verraden ende met valscheden verwonnen. Ende ic die een Romayn bin 30 ende ongheschent *ontbr.*

34 ende daden .... ende worden *ontbr.*

ende lietene in / ende worden hem onderdaen / Pauwels ystorograffe die scrijft / dat eene hertoghinne was van Fornil / die gheheeten was Remonde / Ende dese hertoghinne hadde vier zuenen / ende twee dochteren / Het gheviel dat de conync van Hongherien gheheeten Tantannis / quam belegghen haer casteel / daer zoe / ende hare kinderen in waren / omme dat met crachten te winnene / Eens zoe lach ute ten vianden waert / ende sach den voorseyden conync / die een uutnemende schoon man was / Ende de voorseyde vrouwe / wert stappans bevaen met synre minnen / Ende by dien / zy ontboot den conync ende liet hem weten / waert so dat hyse nemen wilde teenen wive / zoe zoude hem haer casteel overgheven / Ende hy dat hoorende / hy zwoert ende gheloofdet hare / ende hier up zoe gaf hem over tvoorseyde casteel / ende lietene in / Ende als hi daer in quam / ende dies meester was / zy roofden / vinghen / ende moorden / beede wyven ende mans / Ende doe fol. 38d liepen de zuenen tote harer moeder / der hertoghinnen / Ende was de ioncste[1] ghenaemt Goynoras / die sichtent conync van Lombardien was / De twee dochteren / die dooden ionghe kiekenen / ende stakense in hare boesemen / tusschen hare borsten / ende lietense daer in styncken / bider hitten van haren borsten / Ende alst quam / dat de Hongheren dese twee susteren waenden vyoleren / sy roken den vulen stanc vanden kiekenen / ende waenden dat die ioncfrouwen also ghestoncken hadden / ende vloon van hemlieden / ende lietense ongheviolcert / segghende toot elc anderen / dat de Lombaertsche wiven stoncken / Niet ieghenstaende / deene van desen tween ioncvrouwen / wart daer naer conynghinne van Vranckerike / ende dandere wart coninghinne van Aelmaengen / Ende dese conync van Hongherien vinc de voorseyde hertoghinne / ende slieper by eenen nacht / omme sinen eet te quitene / Ende tsanderdaechs daer naer / hy deedse alghemeene gaen onder den Hongheren / Ende binnen den derden daghe daerna / dede hy haer tfel of trecken / vander wivelichede / toter navele / Ende zeyde tote haer / Aldus soutmen antieren de wyfs / die overgheven ende fol. 39a verraden sonder nood / tghent datsy sculdich waren te hoedene / ende te wachtene / vanden ghemeenen / dats te wetene / haer

13 Hierop soe werdt hy binnen den casteele ghelaten met sinen valsche
14 ende dies meester was *ontbr.* 18 deden doden
18 hoenderen 19 in hare boesemen *ontbr.*
23 gestoncken hadden / ende sy spraken die eene toten anderen dat d. l. w. st.
25 niet ieghenstaende *ontbr.* 32 vanden navele nederwaert

[1] Hs. ionchste.

lieder rechten / ende vryheden / also voorseyt es. *Hoe zy elc anderen minnen zullen ende wesen eendrachtich.*

Sy zullen eendrachtich zijn ende elc anderen minnen ghelike broeders / want met minnen ende eendrachticheden salmen te hoofde commen van vele zaken / daermen by divisien ende by onminnen of zoude te valle commen / ende tondergaen / Het waren twee rudders / deen gheheeten Abysay ende dandere / Jacob / die eendrachtich waren / ende anderen minden toter dood / Ende by dien / sy wonnen menighen stryt / up de Seurienen / ende dat meer / byder eendrachticheden van hem lieden / ende bider minnen die sy an anderen hadden / danne by harer mueghenthede of van haren lieden / Ende by desen / zullen sy anderen lief hebben / ende minnen toter dood / want uter minnen / comt eendrachtichede / Damon ende Phecians waren twee ghetrouwe ghesellen / ende hadden anderen so lief / dat een wonder was / Het gheviel dat de conync van Ciscilien gheheeten Denize / die tyrant was / dede den
fol. 39b eenen vanghen / ende wildene doen sterven / van zekeren mesdaden die hy ghedaen zoude hebben / ende die hy hem an teech / De ghevanghene dede so vele anden conync / dat hy an hem ghecreech huutstel / ende oorlof omme te treckene te sinen lande / omme sine zaken daer te oordineerne ende te bestellene / behouden dies / dat syn gheselle syn borghe bliven soude / met sinen live in vanghenessen te legghene / hem segghende / waert by also / dat hy niet weder in en quame / dat syn gheselle daer over sterven soude / twelke syn gheselle voorseyt consenteerde / ende quam in vanghenessen voor sinen gheselle / Ende alst quam ten daghe / die de conync ghestelt hadde in te commen / die ghuene diere verbonden stont / hy quam in vanghenessen / ende verloste zinen ghesellle / dies den conync zeere verwonderde / Ende als hy sach harer beeder ghetrouwichede / ende de minne die zy an anderen hadden / hy scalt quite de mesdaet / ende hy mainteneerde ghedaen synde / ende lietse beide gaen / ende badt hem lieden dat sine wilden ontfaen in haer lieder gheselscap / ende dat hi mochte wesen de derde ghesselle / dit was ghemint toter doot / Daer by secht Sypion van Affrike / dat gheene meerdere minne mach syn /
fol. 39c danne de minne toter doot / Pieter Dalfonse die secht te desen propooste / dat het waren twee cooplieden / twee lieve ghesellen / deen gheboren van Baldac / ende dandere van Egypten / Dese twee

1 Hoe .... Sy zullen *ontbr.* 3 eendrachtich in weeldoen
6 off soude vallen 9 up de sevrienen *ontbr.*
12 Ende by .... Damon ende *ontbr.*

ghesellen hadden anderen so lief / dat wonder was / Het gheviel dat die van Egypten was / zoude daer trouwen in Egypten eene zeer schoone maghet teenen wive / de welke maghet syn ghesello van Baldac so lief hadde / dat hi wel na staerf van grooter minnen / Als dat de Egypcien wiste / hy deedse hebben sinen voorseyden ghesello te wive / want hy hadde liever te verliesene de maecht / danne sinen ghesello / Dese man van Baldac trouwede de maecht / ende wart daer naer een harde zwaer rike man / Ende de Egypcien wart zeer arem / so dat hi in Egypten moeste bidden syn brood / Ende trac also biddende tote in Baldac / daer zyn ghesello doen woende / Ende van moetheden / hy wart slapende inde kerke / die daer inde stede stont / Ende aldaer voor die kerke / worden twee lieden vechtende / so dat deen den anderen doot stac / ende fol. 39d hy diet fait ghedaen hadde / vloot wech / ende daer ne was niement biden dooden vonden / danne desen man van Egypten / die daer inde kerke sliep / Ende daerby dit fait was up hem gheleÿt / want men ne wiste niet wiet ghedaen hadde / Ende was van desen faite ghevanghen / Ende van grooter onverduldicheden / die hy hadde omme sine groote aermoede / ende dat hy liever hadde te stervene / danne te levene / hy leet vanden faite / ende seyde dat hyt ghedaen hadde / Niet ieghenstaande dat hy dies onnoosel ende onsculdich was / Omme twelke hy gheleet was voorden juge / omme ghecondempneert te zine te stervene / ende daer staende voorden iuge / zyn ghesello voorseyt van Baldac / quam daer gaende onverzien / ende by aventuren / Ende wart bekennende dat dit syn ghesello was van Egypten / ende mettien hy spranc voort ende seyde / Dat hi den man selve doot ghesteken hadde / ende anders niement / omme dat hy liever hadde te stervene / danne syn ghesello ghestorven hadde / De man van Egypten seyde altoos / ic hebt selve ghedaen / Ende de man van Baldac seyde / dies en es niet / maer ic hebt selve ghedaen / ende ic stac de man doot / ende niement fol. 40a anders / hier in waren sy alle diet zaghen ende hoorden zeere verwondert / ende de iuge was zeer perplex ende bescaemt / wat hy hier mede doen soude / Ende hy diet tvoorseyde fait ghedaen hadde / stond inden hoop vanden lieden / ende wart ziende de groote minne ende ghetrouwichede van desen tween ghesellen / bekennende haerlieder onnooselhede / ende sine mesdaet / Ende

4 dat hij starven woude 7 tr. d. m. en de voer dese met hem in Baldach 8 soe rijke dat onghetallich was 11 voer een kerke daer hy ruste 21 nietieghenstaende .... omme twelke *ontbr.* 34 hierin 35 vanden lieden *ontbr.*

dat meerder redene ware / dat hy alleene storve / om sine mesdaet / danne de twee ghetrouwe ghesellen zonder mesdaet / Hy tard voorden iuge / ende wort lyende ende bekennende / dat hy den man doot hadde ghesteken / ende niement anders / Ende dat de twee ghesellen onnoozel ende onsculdich waren / Ende als de iuge sach de onsculdicheit / ende de groote ghetrouwicheit van desen tween ghesellen / Ende de gherechtichede ende warachtichede vanden mesdoenre / hy vergaf tvoorseyde fait / omme de minne vanden tween ghesellen / Ende de rike man van Baldac / gaf den man van Egypten sinen aermen gheselle / synre zustere te wive / ende daer mede de helt van sinen goede / Ende bleven langhe daer naer ghetrouwe ende rike ghesellen / als sy gheweest hadden
fol. 40b te voren / *Hoe elc juge sinen gheselle sal verwaren van erruere.*

Elc vanden jugen es sculdich sinen gheselle te hoedene ende te wachtene / dat hy niet en dole / noch mesdoe / noch en doe zaken die hem oneerlic sijn / Ende eist zo dat hy dies in meeninghen es / hij salne heymelic inducieren ende bewysen / by allen redenliken weghen / naer syn vermueghen / Ende eist zo dat hy dies niet ofstaen en wille / hy sal dat brynghen voor tcollege van sinen ghesellen / ende die syn sculdich dien te bedwynghene / ende syn ghebrec of te doen latene / Valerius Maximus scrijft / dat Hanibal ghevanghen hadde in eenen strijt / eenen man van Roome / de welke Hanibal liet gaen te Roome / mids dat hy hem zwoer weder in vanghenessen te keerne / teenen ghenoomden daghe / die hy hem stelde / of hem te zendene syn rentsoen / dat bi hem beeden ghemaect was / Ende als dese Romeyn te Roome quam / hy beroumde hem / dat hy Haniballe bedroghen hadde / met eenen quaden eede te zweerne / Ende seyde dat hiër niet weder gaen zoude / noch rentsoen zenden / maer zoude Haniballe betalen met sinen voorseyden eede / Als de senateurs dat wisten / zy bedwon-
fol. 40c ghen desen Romeyn / dat hy weder moeste gaen ghevanghen inden handen van Haniballe / Also soude elc iuge sinen gheselle bedwynghen te voughen te redenen / niet alleene omme de eere van hem / maer omme de eere van sinen ghesellen / ende dat redene ende iusticie versouct ende wille / Ooc ne zullen de ionge / niet so verwaent syn / dat zy zullen willen domineren boven haren ghesellen /

1 Ende dat.... Hij tard *ontbr.*
9 die soe ghesellen ghetrouwe waren
11 Ende.... Elc van den jugen *ontbr.* 15 hem siet dolen
25 die hij hem stelde *ontbr.* 36 hem niet verwanen

die ouder syn ende wyser dan sy lieden / want een ionc man / ende een out / even een engien ende sin hebbende / ende ghelyc neerenstich / omme tuterste recht te vindene / De deliberatie vanden ouden / es meest ghesien tzekerste / want zoo meer ghesien / so meer expert / Ende daer by ne sullen de oude niet willen domineren / up hare outhede over de ionghe / want het ghevalt ondertiden / dat ionghe zinnen scaerper syn / danne de oude / Ende by dien / so zyn de ionghe goet metten ouden / ende de oude / met ten ionghen / De oude heeft experiencie / ende de ionghe heeft scerpen zin / ende es by natueren meer neerenstich ende ghepinich / fol. 40d danne de oude / Ende niement ne behoort wille of auctoriteit te hebbene boven den anderen / maer men sal meest hooren naer den ghuenen / die meest te voren heeft / van wysheden / ende van meest lief te hebbene iusticie / Exemple / als een scip es inde zee / in grooten tempeeste / ende in dat scip syn vele lieden / ende elc wille de vroetscap draghen / ende de vroetste syn / Ende de sciphere noch de contremeester niet ghelooft noch ghehoort mach syn / zo ghevalt dickent datmen zeylt inden gront / ende dat sy alle verdryncken deen metten anderen / *Hoe iugen syn sculdich bescaemt te sine van mesdoene.*

De rechters ende iugen zullen syn bescaemt / ende bevreest van mesdoene / Seneca seght / dat sy hebben onzuvere herten ende onreyne conciencien / die gheene scaemte ne hebben / Sinte Ambrosius seght / dat tschoonste parerement / dat es / dat smenschen lechame hebben mach / dats te sine ghetrouwe ende bescaemt / want teen ne mach zonder tander niet / Seneca seght / dat een man was die men hiet Archexilla / dese man hadde eenen vrient fol. 19c die zeer arem was van goede / ende ne wilde sine aermoede niet ontdecken by scamelheden / Dit wiste de voorseyde Archexilla / dewelke wille hadde desen aermen man duecht te doene / maer hy was ooc bescaemt ende bevreest / hier in te mesdoene / dat de voorseyde aerme man niet wel nemen en soude / ende dat hy hem daer in bescamen zoude / Ende daer omme de voorseyde Archexilla nam eenen sac met ghelde / ende leyden onder tcussen van sinen vrient / daer hy up zoude gaen zitten / Ende als hy daer up sat / hy vont dat ghelt / ende nam dat te sinen oorbore / niet wetende wanen dat quam / Dus trac scamelhede / scaemte ende caritate toot haer / *Van ontfaermicheden.*

1 want.... de deliberatie *ontbr.* 19 Hoe.... De rechters *ontbr.*
29 vernam 35 Als hij thuys quam ende daer op ghinc sitten
38 quam scamelheyt ende caritate te gader 38 Van ontfaermicheden *ontbr.*

Men behoort de vonnessen te ghevene by ontfaermenessen / maer men sal niet zo ontfaermich syn / dat trecht daerby achter blive/ want recht te doene zonder ghenaden ende ontfaermenesse / dat en es gheen recht / maer het es wreethede / ende felhede / Ende so ontfaermich te zine / dat trecht daerby achter blive / dat es sculdich gherekent te sine voor kindshede / ende zothede / maer men sal recht doen ende iusticie met ontfaermenessen / also ghe- fol. 41b seyt es / ende met verbliden int mesvallen vanden ghuenen wienre ghecondampneert es / maer daer in ontfaermenesse hebben / Valerius secht / dat een iuge verwyst hadde een wyf te stervene omme zekere mesdaet die zoe mesdaen hadde / ende beval den steenwaerder syn vonnesse te executeerne / ende te vulcommene / Dese steenwaerder hadde groote ontfaermenesse up dit wyf / zo dat hy daer in differeerde / ende peinsde hy soudse laten sterven van honghere / Dus was in desen steenwaerder iusticie / ende ontfaermenessen / Dit wyf hadde eene dochtere / die by concente vanden steenwaerdere quam visenteren haer moedere / maer altoos hy betastese ende besochte der dochtere / of zoe yet tetene brochte harer moeder / twelke hy gheenen tyt bevinden en conste / nochtanne ne staerf de voorseyde moeder niet / ende bleef altoos levende ende ghesont / int welke de steenwaerdere hadde groot verwonderen / Eens hy wachtet / ende sach duer een spleet / dat de dochter gaf der moeder zughen / ende voedese metter melc van haren borsten / ende hiltse also te live / Als de steenwaerder dat sach / hy seyt den iuge / Ende de iuge considereerde de ont- fol. 41c faermenesse van diere dochtere / Ende hadde doe groote ontfaermenesse up de voorseyde twee wyfs / als moeder ende dochter/ Ende scaltse beede quite / ende deedse ontslaen / Dit schynt iegen natuere / dat dc dochter de moeder zooghen zoude / maer het es wel natuerlic / dat tkint sal minnen vader ende moedere / *Vander goedertierheit van iugen.*

De rechters ende iugen zullen goedertiere syn / ende niet fel/ Men leest vanden conync Pore / dat eenighe van Tarenten van hem hadden gheseyt vele despyts ende dorpernien / Ende hy dit wetende/ ontboot de zelve quaetsprekers voor hem ende vraechde hem lieden / of zy zulke woorden van hem ghesproken hadden / Sy verantwoorden ende seyden / dat also was / ende bekenden de

4 gheen goet recht het is eenrande felheit ende wreetheit
28 vergafft **30 van der goedertierheit van iugen *ontbr.***
34 veel spijts

waerhede / De conync vraechde hem lieden waerby datsy quaet van hem gheseyt hadden / Doe verantwoorde een van hem lieden den conync / ende seyde heere / hadden wy meer wyns / ende keersen ghehadt / twelke ons beede faelgierde / ende by dien wy moesten scheeden / Wy hadden noch vele meer gheseyt / Ende
fol. 41d dat wy van hu seyden / was al niet te rekenen / tjeghen wat wy noch meer gheseyt zouden hebben / hadden wy langer gheseten / Doe wart de conync te lachene / ghemerct datsy zeyden ende kenden / datsy droncken waren ende lietse onghepuniert / Ende om dese goedertierheit / tpeuple van Tarenten / nam an eene costume / twelke was / dat voordan dronckeghe lieden / zouden ghepuniert worden / ende sobere lieden zouden gheheert worden / ende verheven / Valerius secht dat een hertoghe van Atheenen was ghenaemt Phisistratus / ende die hadde eene zeer schoone dochtere / die een dom ioncman van Atheenen so lief hadde / dat hy waende sterven van minnen / Ende daer dese dochter quam gaende / met harer moeder de hertoghinne up de strate / Dese ionghe man ne conste hem niet onthouden / hine schoot der ioncfrouwen anden hals / ende eer zoet wiste hy kusteze an haren mont / omme twelke de hertoghinne haer moedere zeere mespayt was / ende zonderlynghe gram / Ende claechde dit den hertoghe haren man / ende verzochte an hem / datmen den ionghen man / syn hooft of zoude slaen / De hertoghe verantwoorde sinen wive goedertierlic / of wy
fol. 42a doen sterven of quaet doen / den ghuenen die ons lief hebben ende minnen / wat zullen wy dan doen den ghuenen / die ons leed hebben ghedaen / Den ionghen man ne sal niet messchien / want wy behooren hem lief te hebben / ende te minnene / Dit was eene groote goedertierheit / Ende dat rechters ende iughen sullen goedertiere syn / ende niet fel / bewyst Seneca in natueren / Ende specialic anden conync vanden bien / want die ne heeft gheenen strael / nochtan dat hy conync ende rechtere es / van hem lieden / Ende dat alle dandre bien stralen hebben sonder hy alleene / want natuere ontzeghet hem / omme dat hy daer mede gheen felhede doen en zoude / In teekenen ende in bewyse / dat princen ende rechters goedertieren wesen zouden / ende niet fel / alsook bet ende claerliker blijken mach / in den bouc vander proprieteit van natueren. *Van vele te zochte te sine.*

Al eist gheseyt datsy goedertieren sullen syn / daer by nes niet

12 dat men op droncken lieden niet en achte ende dat die sobere worden ghehoort ende verheven 19 ende eer zoet wiste *ontbr.*
37 Van vele te zochte te zine *ontbr.*

gheseyt / dat sy te vele sochte zullen wesen / Ende zo sochte / dat daer by iusticie failgiert / want men behoort iusticie niet te latene achter / noch daer of te declineerne / by te sochte te zine / Inden fol. 42b bibel staet inden eersten bouc van den conynghen / dat Ely rechter ende pape was van Israel / Dese Ely hadde twee zuenen / daer of dat deen hiet Offin / ende dander Finees / Dese twee zuenen laghen by de wyfs die quamen toot ons heeren tabernacule / ende namen te haren proffite de offerande van dien / Dit wiste de vader wel / diese hier of niet emblameerde / of daer of punicie dede / alsoot behoorde / Ende daer by was hy / ende sine voorseyde twee kinderen / van Gode gheplaecht / Also hem de prophete Samuel sprac / want de Philistienen die sloughen doot IIII^{M} volcx van sinen lieden / Ende doe haelden die van Israel de arke in Siloe / ende voerdense in eenen anderen strijt / ende waenden daer mede victorie hebben ieghen de Philistienen / Ende doe verloren die van Israel noch XXX^{M} mannen / ende doe namen de Philistienen de aerke / ende daer bleven doot beede de voorseyde kinderen van Ely / Ende als Ely de bootscap quam / daer hy was in Syloe / dat den wych verloren was / ende sine kinderen doot bleven waren / hy was zeer drouve / Maer als hem daer naer quam de mare / dat fol. 42c de aerke ghevanghen was / hy viel van daer hy gheclommen sat / ter aerden van onverduldicheden / ende brac sinen hals ontween / Alle dese plaghen ne quamen niet toe alleene / omme de mesdaet van sinen kinderen / maer ooc mede omme dat hy niet en blameerde noch niet ne punierde / de quaethede van zinen kinderen / Daer by ne salmen niet te sochte syn / noch ghedooghen quade-ghewerken / ende die laten liden onghepuniert / Ende dat men wel daer of te zochte mach syn / het blyct hieran / dat Gode niet danckelic en es / datmen quaethede laet onghepuniert / also voren gheseyt es /

Van wreetheden te scuwene.

Sy ne zullen niet wreet syn / want het es dicwile ghesien / dat de ghone die by costumen wreet waren / dat sy met wreetheden gheplaecht waren / Ende het ghevalt selden / dat een wreet man / goeder doot sterft / of dat een goedertieren man / quader doot sterft / Inden bibel staet / inden vierden bouc vanden conynghen / dat een conync van Israel ghenaemt Basa / Dese conync was so wreet ende so quaet / dat een wonder was / Het gheviel / dat een prophete die ghenaemt was Iheu / Dese quam biden conync omme

1 sy mochten wel te sochte wesen
10 alsoot behoorde *ontbr.*
22 gheclommen was ende brack den hals
30 Van wreetheden te scuwene *ontbr.*

fol. 42d hem te blameerne syn leven / ende hy wilde hem doen laten sine wreethede / maer hy dede den selven prophete by synre wreethede doot slaen / Dese wreethede wrac God anden conync Basa / ende daer na an syn kint / twelke hiet Ela / Want de conync was daer naer doot ghesleghen van eenen sinen ghenoot / ende was begraven in Caisen / Ende naer hem wart conync de voorseyde Ela / syn zuene / die niet veel langher conync en was dan een iaer / Ende daer dese Ela zat ende adt / hy waert dootghesleghen van eenen sinen maerscalc / gheheeten Samari / Dus waren de vader ende de zuene beede doot ghesleghen / elc van sinen dienare / Aldus wart ghewroken de wreethede van Basa / Oratius scrijft / dat een man was dewelke hiet Therilles / Deze maecte eenen stier van metale / binnen hol / ende maecte inde zyde vanden selven stiere / een duerkin / omme daer inne te gane / want hy was zo groot / datmen daer in ghync / Ende hadde desen stier ghemaect / omme lieden daer in te verbernene / Ende was ghemaect van sulker maniere / dat als daer yement in was / het scheen wesende / den fol. 43a voys van eenen stier / of van eenen osse / ende niet van eenen mensche / Dese Therilles was so wreet / dat hy nieuwers ontfaermenesse zoude hebben up de lieden / die daer in ghetorment zouden wesen / want het es min compasselic te hoorne / tluut van eenre beeste / danne te hoorne carmene eenen mensche / Ende als hy desen stier aldus ghemaect hadde / hy presenteerdene ende gaffene eenen conync / twelke was een tyrant gheheeten / Phalarus / Dese conync was so quaden tyrant ende zo wreet / dat hy nieuwers in ne maecte ghenouchte / danne in wreetheden / ende in quaetheden / Ende als Therilles gheseyt hadde / den conync de condicien ende manieren van den stiere / hy prysde zeere de maniere van dien / ende de conste vanden ghuenen diene ghemaect hadde / Ende seyde tote Therilles / du best wreeder dan icke / ende meer tontsiene / want du best zulc ende hebts vonden instrumenten / omme de wreethede mede te doene / ende ontfaermenesse mede te scuwene / twelke ic noyt ne vant / Ende ic sal prouven dinen stier / an dy selven / Ende daer dede de conync de voorseyde Therilles sterven / inden stier / die hy ghemaect hadde / omme fol. 43b andere lieden in te doen stervene / Ende daer vant de voorseyde conync den stier sulc van condicien / als de zelve Therilles dien ghemaect hadde seyde / Ende doe zoo preessene de conync meer dan te voren / Dus geschiede den wreeden / wreethede vanden

9 Dus .... Aldus *ontbr.*

wreeden / Ende daer by secht Ovidius / dat de meeste redene ende iusticie die syn mach es / dat de ghuene die wreet es up eenen anderen / zonder redene / dat hem selve al so gheschie / *Van gramscepen te bedwynghene.*

Sy zullen hem wachten van gramscepen / want so wye iusticie regiert / hy moet ondertiden hooren ende zien sinen onwille / ende daer by ne behoort niet / dat hy hem gram make of store / Ende eist zo dat hy hem selven bevoelt heet of gram / hy sal hem zelven dwynghen ende decken / ende ghelaten hem selven / als of dies niet en ware / Ende het en behoort ooc niet / den ghuenen up wien dat hy toornich es / te weers te doene / noch hem te wrekene met iusticien / bedectelike / onder tdecxele of couleur van anderen
fol. 43c zaken / Maer men mach wel punieren iniurieuse woorden / up rechters ghesproken wesende / omme soccusoens wille van iusticien / naer der equaliteit vander mesdaet / ende der gheleghenthede vander zaken / zonder daer in te zouckene eenighe wrake van der gramscepe / Ende dit moet verbeyt syn / tote de gramscepe leden es / Want een gram mensche / es onzedich / ende onghezint / Ende iusticie moet ghehandelt ende ghedaen syn / ghezedeghelike ende wel ghezindt / Valerius secht / dat een gheheeten Archite van Tarenten / verloor een sine stat / by wanneerenessen van sinen dienaren / ende seyde / waer ic up dy niet toornich / ic zoude dy slaen / want begonste ic dy te slane / ic zoude my meer toornich maken / danne te voren / Ende my dynct dat hyt wel dede / ende wel zeyde / want in faiten te doene multipliert gramscepe / ende ongheval slater ondertiden toe / an beeden zyden / Ooc secht deselve Valerius / dat Plato eens zeer gram was up zinen knape / omme zine mesdaet / ende doe beval hy eenen zynre zuster zuene / die hiet Persipe / dat hy den knape slaen soude / Ende seyde men es niement sculdich te punierne met gramscepen / Ende seyde / dadict /
fol. 43d ic zoude begrepen worden / ende het ware recht / Item Valerius zecht / noch vanden zelven Plato / dat hy eens al naect dede ontcleeden zinen knape / omme dien te slane met roeden / omme zekere mesdaet die hy mesdaen hadde / Ende als hy sine hant up hief / omme slaen / hy bezief dat hy begonste verhitten ende gram syn / ende doen bleef hy stille staende / zine hand uphoudende /

3 dat hem selven gheschiet ghelyc dat sy den anderen wenschen
4 Van gramscepen te bedwynghene ***ontbr.*** 6 somwylen
7 of store ***ontbr.*** 12 bedectelyc off openbaer
20 met soeten sinnen 28 die hiet Persipe ***ontbr.***

zonder slaen/ verbeydende tote sine gramscepe leden was/ Ende metteen quam een syn vrient up hem onverzien/ diene vant staende also zine handen uphoudende/ over zinen voorseyden knape/ die hem vraechde/ wat hy daermede meende/ Hy verantwoorde/ ic hadde ghemeent minen knape te slane/ ende doe/ ic bevoelde my zelven gram/ ende daer by blivic mine handen uphoudende/ tote dat mine gramscepe leden es/ want een gram man/ ne behoort gheene punicie te doene/ want in gramscepen men doet meer danne redene/ Ende de gramme mensche ne weet ten nausten niet wat hy doet/ *Van paciencien ende ghedoochsamicheden.*

fol. 44a Sy zullen zyn pacient ende ghedoochsamich van herten/ Ende es van nooden dat het moet wesen datsy verdraghelic zyn/ Want in allen zaken daer wel es in te doene/ daer valt in vele beieghentheden/ Ende zo men meer te doene heeft in dese weerelt/ zomen meer beieghentheden vint/ wye es meest bevreest/ danne diese meest bezouct/ ende meest ter zee vaert/ Ende wye sal meest beieghentheden hebben in dese weerelt/ danne diese meest regiert ende bezouct/ Zoude men loon/ eere/ ende proffyt hebben/zonder aerbeyt/ van zinne/ ende beieghenthede van herten/ het ne ware niet wel doenlic/ noch mueghelic/ ende ghevielt so/ het ne ware niet zalich/ Ende ic meene voorwaer/ dat noyt onverdraghelic man/ dicwile quam te hoofde van grooten zaken/ daer duecht of macht an lach/ Want onverdraghelichede/ es onghezedichede/ ende onwyshede/ Ende hoe zoo zoude danne een onwys ende onghezedich man/ te hoofde commen van grooten zaken/ die wyseliken ende ghesedeliken ghehandelt moeten zyn/ Ende daer by de principaelste ende de meeste zake/ omme te wederstane beiegenthede/ dat es te zine pacient/ ende ghedoochzamich/ Het voordert den menschen te synre begheerte/ ende es eere in Gode/ ende inde weerelt/ ende fol. 44b het es rustelic int herte/ Men leest inde ystorie van Alexandre/ dat eens was gheseyt tote hem/ al waest dat hy conync was van Macedonien/ dat hy niet waerdich en was conync te zine/ Ende dat hy syn leven leede in quaden faiten/ ende in luxurien/ Dit ghedoochde hy goedertierlic/ ende seyde aldus/ Ic bem sculdich danc te wetene die my myn messitten blameren/ Ic zal my selven corrigieren ende beteren/ ende nemen an een beter leven/ Nietieghenstaende/ dat hy doe de mueghenste was van alder weerelt/

8 behoort niet toe dat hy yemant castyen sal   10 Van .... Sy *ontbr.*
25 Ende hoe .... Ende daer by de principaelste *ontbr.*
32 al .... dat hy *ontbr.*

hij ne was niet onghedoochsamich / omme dese woorden / Men leest van Iulius Cesar / dat hy caluwe was up thooft / des hy hem zeere scaemde / Ende hadde hy daer in remedie connen vinden / hy hadse ghesocht / ende gheerne ghenomen / Eens verweet hem een rudder in despite sine caluwede / ende seyde hem noch meer despyts / zegghende aldus / Het ware betere ende lichtere te makene / dat ghy niet[1]) calu wesen zout / danne het ware te makene / dat ghy vrome zout wesen in stryde / ende zonder vaer wesen zout in oorloghen van Roome / of hy zegghen wilde / dat de keyser een vervaert rudder ware / Hy verdroucht pacientelic / fol. 43c Nochtanne dat hy in sinen tyt de vroomste rudder was van alder weerelt / Een ander verweet den voorseyden Iulius Cesar / van sinen gheslachte in despite / Ende seyde / dat hij gheen edel man en was / ende hietene despiteliken vreemt incommelync / Hy verantwoorde ende seyde aldus / het es beter omme my ende eerliker / dat de edelheit an my beghinnet / ende dat icse an neme / Danne het es omme dy / die edelhede laets varen / ende van dy scheeden / ende zoe beghinnet an my / ende neemt hende an dy / Een ander seyde tote den selven keyser / dat hy een fel tyrant was / hy verantwoorde ende seyde / ware ic zulc alstu zechts / ic zout up dy wreken / want ic hebs wel de macht / dus blyct dattu lieghest / Een ander rudder Romeyn / die ghenaemt was Sypion van Affrike / was eens gheseyt in despite / dat hi out ende leelic was / ende dat hy luttel wiste van rudderscepe / ende van wapenen / Hy verantwoorde / Ic bem out ende leelic / nochtan ic was ionc ende fol. 43d cleene gheboren / Ende de daghen hebben my out ende leelic ghemaect / Ende al ne bem ic gheen goet man van wapenen / ende luttel wetende van rudderscepe / Ic was naect gheboren van mynre moeder / ende onghewapent / Ende ic was ooc van haer gheboren ongheleert ende luttel wetende / Dus ne was ic gheen man van wapenen / noch ghewyst / noch gheleert / noch rudder gheboren / wat wonder eist dan dat ic bem also du zechts / Nietieghenstaende syn ghedoochsamichede / hy was in sinen tyt de vroomste Romeyn van Roome / Men leest dat de keyser Vaspasiaen / was eens spiteliken toeghesproken van een van sinen lieden / Ende hem was gheseyt / dat beter ware te doene / dat de wulf[2]) an name goede

5 hem ten spijte 9 in oorloghen trecken soudt 18 dan dat se
22 Een ander rudder .... Men leest dat de keyser Vaspasiaen *ontbr.*
35 van een van sinen lieden *ontbr.* 36 beter ende lichter

[1]) Hs. dat ghy calu wesen zout. [2]) Hs. vulf.

zeden ende manieren / Dan hem die an te doen nemene / Want zo hy langher leefde / zo hy meer quaetheden dede / ende begheerde/ Hy verantwoorde ende seyde / van zulken woorden ne behooren wy niet gram te sine / maer behooren daer omme te lachene/ ende danc te wetene / datmen ons dus te kennen gheeft ons ghebrec / Ende wy dat wetende / syn ons sculdich te beterne/ fol. 45a ende de quaethede te latene / ende die te punierne / ende anders en verantwoorde hy niet / noch ne was daer of onverduldich/ Seneca secht dat de conync Antigoras / hoorde eenighe lieden vele quaets van hem spreken / ende daer ne was niet tusschen danne eene gordine / ende ne wisten niet dat de conync hoorde / ende als hyt al ghehoort hadde / hy hief up de gordine / ende seyde/ vliet van hier of zwycht de conync mocht gheraken te hoorne/ want deze gordine die heeft al ghehoort dat ghy lieden gheseyt hebt / Ende ghedoochde aldus al tghuent dat hy ghehoort hadde zonder wrake daerof te nemene / Valerius secht / dat een hertoghe was van Atheenen / de welke hiet Phisistratus / up wien eens gheseyt was alle de leelicheden ende despyt / diemen zoude willen of connen visieren / of moghen peinsen / van eenen die ghenaemt was Trassippus / of Arispus / Ende dit en ghenouchde hem al niet / hy en spouch den hertoghe in syn aensichte/ Ende dit dede Arispus in onverduldicheden / omme dat hi liever hadde te stervene / danne te levene / Ende dit verdrouch ende ghedoochde dese prince so pacientelic / dat het scheen dat hem niet messeit was / of mesdaen / Sine zonen die dit zaghen / wilden fol. 45b dit wreken / De hertoghe dit ziende / verboot sinen zuenen hem yet te mesdoene / zegghende / waren si zo coene / dat sy den man yet mesdaden / hy zoudse punieren / Ende seyde ic willene eerst zien becoellen van synre onverduldichede / want up desen tyt/ hine es syns selfs gheen meestere / noch syns zins / Ende tsanderdaechs als hy becoelt was / van synre onverduldichede / ende hy hem wart te bedynckene van synre mesdaet / die hy ghedaen hadde / an so mueghenden prince / ende zonder cause / hy wilde hem selven tlyf nemen van rouwen / ende zoud ghedaen hebben/ haddys mueghen ghebruken / Ende dit was den hertoghen gecommen segghen / de welke zelve goedertierliken ghinc tote den voorseyden Arispus / ende hadts groote ontfaermenesse / ende troostene

8 noch .... Seneca *ontbr.*

21 ende boven al dat hij seyde soo spouch hij noch **30 sijnre sinnen**

35 gebruken sinen wille van den ghenen die bij hem waren. Dit quam den hertoghe te hoorene.

selve ende seyde tote hem / Ic bem dyn vrient / also wel als ic ye te voren was / Ende aldus by der paciencie ende ghedoochsamichede van de hertoghe / Hy behilt tweewaerf tlyf / vanden voorseyden Arispus / Socratus was eens zeere dorperlike toe ghesproken van sinen wive / van vele leeliker woorden zonder ghetal / fol. 45c Ende al dit ne dochte haer niet ghenouch / Zoe ne nam vuyl water ende ghoot hem up syn hooft / ende int aensichte / Ende als hy syn aensichte hadde ghedroocht / hy ne seyde anders niet dan aldus / Het es natuerlic ende ic hebt dickent ghesien gheschien / dat na groote hitte / winden / ende donder / water pleecht te vallene / Ende aldus eist hier ghevaren / of hy zegghen wilde / dat hare hitte blexeme hadde gheweest / de woorden van haer / donder / ende wint / ende twater daer hy mede begoten was reyn / Ende als dit zaghen ende hoorden dandere philosophen / hadden wonder van synre ghedoochsamicheit / Ende seyden / Heere du ne const niet bestieren twee wyfs in dyn huus / maer een hane bestiert wel XV hennen / Zy meenden syn wyf / ende syn ioncwyf / Hij antwoorde hem lieden / Dat sine so hadden ghewone ghemaect van quaet te horen segghene / dat hem niet in en ghync / ende haddene mettien gheleert pacient ende ghedoochsamich syn / also wel ieghens vreemde lieden als ieghens hem lieden / ende dat by fol. 45d rechter ghewoenten / *Hoe jugen sculdich syn wel te heelne ende secreet te houdene haren raed.*

De rechters ende iugen zullen wel helen ende secreet houden haren raed ende haer secreet / Ende dat niet segghen toot gheenen mensche die leeft / tzelfs haren wive / noch hare kinderen / want het ware ieghen iusticie / Ende daer dienen toe vele redenen / ooc esser in vele vreesen / ende dickent esser of commen inconvenient / Marcolf scryft inden bouc vanden droome van Sypion / Dat wilen te Roome was een kint gheheeten Pappies / zijn vader was senateur van Roome / ende dit kint volchde eens sinen vader / ende ghync inde senatorie / dats te zegghene inde raetcamere vanden senateurs / Ende dese senateurs leyden doe in deliberatien van rade eene materie groot van ghewichte / der stede van Roomen angaende / die zy wilden dat zeer heymelic worde ghehouden / Ende als die zake also ghedelibereert was / ende ghesloten by hemlieden / dat

1 segghende dat hy
10 dat na blixem donder ende hitte quam wint ende grooten reghen
15 seyden tot hem in spotte   19 dat hoer quaet spreken my niet in en gaet
22 Hoe .... De rechters *ontbr.*
34 die groot was ende daer veel macht an lach

niement ute brynghen en soude / up te verbuerne tlyf / Int welke de voorseyde senateurs hem verbonden / enlc sonderlynghe / elc iegen anderen / tvoorseyde kint Pappies was inde raetcamere/ fol. 46a ende daer ne lette niement up / ende hoorde al tghuent dat daer ghehandelt ende ghesloten was / Als dit kint thuus quam / de moeder vraechde hem waert gheweest hadde / Het seyde inde raetcamere daert in ghync heymelic met sinen vader / De moeder moeste by versmeekenc / ende by bedreeghene emmer weten wat inden raed ghehandelt was / Pappies seyde / om gheene zake hy ne zout durren segghen / want het ware ghesloten inden raet/ waert dat yement ute brochte / zonder verdrach hy zoude verbueren tlyf / Ende als de moeder dat hoorde / zoe was begheerliker omme te wetene danne te voren / Maer tkint bleef altoos secreet / Ende emmer int huuthende alst kint sach dat segghen moeste / ent de moeder daer toe bedwanc / Dedet haer beloven ende zweren / dat soet wel secreet houden soude / ende niement segghen / noch wyf noch man / noch selfs haren vader / Dese belofte ende eed aldus ghedaen synde / Tvoorseyde kint visierde ende vant eene lueghene / daert de moeder mede payde / zegghende aldus / Moeder daer es gheleyt in termen / weder dat beter ware/ fol. 46b Dat een man hadde twee wyfs / Of dat een wyf hadde twee mans/ Teen zal voort gaen / maer welc dat syn sal van beeden / dat en es noch niet ghesloten / Ende hy zeyde / ziet moeder dat ghyt emmer wel heelt / also ghy my belooft hebt / ende ghezworen/ Zoe zeyde dat zoet wel doen zoude / ende beval hem dat hyt zelve niement anders zoude zegghen / Ende zoe zelve ghync toot hare ghespeelnede / ende seyde dit voort in rade / zo dat alle de wyfs van Roome wisten tghuent dat Pappies zynre moeder gheseyt hadde / ende meenden de wyfs alle dat waer gheweest hadde/ Daer na ghevielt dat alle de senateurs vergadert waren / omme eenighe zake Roome angaende / daer tvoorseyde kint met sinen vader in ghegaen was als te voren / Ende de wijfs van Roome wetende dat de senateurs te rade waren / meenden datmen te rade was up dat ghuent dat Pappies zynre moeder gheseyt hadde / Sy vergaderden heymelic met eenen grooten hoope / ende quamen loopende met grooten gheruchte / voor thuus daer de senateurs te rade waren / Ende riepen met eenen ghemeenen roupe aldus / Het fol. 46c es beter dat een wyf hebbe twee mans / danne een man soude

27 ghespelen ende totten ghenen die haer heymelic waren
30 om sonderlinghe saken die sy te doene hadden

hebben twee wyfs / ende anders ne salt niet syn / noch ne wart van ons ghedoocht / De senateurs dit hoorende / waren zeere beschaemt / ende ne wisten niet wat dit bedieden wilde / of wat de wyfs voren hadden / Ende elc vraechde den anderen wat wesen wilde / maer niement en wiste haerlieder meenynghe danne alleene tvoorseyde kint Pappies / die daer doe was / de welke ghync de senateurs verhalen wat de wyfs meenden / ende hoe hy met synder moeder ghevaren hadde / ende hoe hy haer gheloghen hadde/ omme tsecreet vanden senateurs te helene / Ende hoe dat hyse ghepayt hadde metter lueghene / die hy vant gheliken dat boven al int langhe verclaerst es / Ende seyde / by alle desen redenen zye ic wel / dat dese vergaderynghe ende roupynghe van desen wyfs / comt uyt mynre moeder / Ende als de senateurs saghen de wyshede van desen kinde / hadden daer in groot verwonderen/ naer syn groote ionchede / Ende maectene senateur met hemlieden / omme twee redenen wille / Deene / omme deser wysheyt wille / Ende dandere omme dat hy so secreet hadde gheweest ieghen synre moedere / Ende omme smeeken noch om bedreech
fol. 46d niet verseyt tsecreet vanden senateurs / Ende oordonneerden dat van doe voortan / niet meer eenich kint binnen der raetcamere commen en zoude / omme de vreese diere an lach / Ende de wyfs waren te vreden ghestelt vanden senateurs / ten besten datmen conste ende mochte / *Van lettren van certifficatien.*

Sine zullen hem niet fonderen up lettren van certifficatien/ specialic van grooten zaken daer macht an licht / Ende ne zullen daer up niement condempnieren / absolveren / De zulke zouden certiffieren by haren breven[1]) zy ne zouden dat niet durren oorconden voor den iuge by haren eede / want ghecertiffiert met brieven / ende lettren zonder eed / ende gheoorcont metter mont zonder eed / mach even ghelyc staen / ende even vele binden in iusticien / Niet min / ic ne segghe niet dat iusticie reprobeert / of met allen ignoreert vanden certifficatoren lettren/ maer emmer daer up te fondeerne te particuleerne gheschienessen zonder te hebbene andere ghetughenesse / het en es niet also zeker als oorconscap by monde / ende by eede ghehoort / ende biden

10 die hy vant.... Ende seyde *ontbr.* 13 saghen ende hoerden
23 Van.... Si ne *ontbr.* 24 niet te zeere funderen 27 met haren brieven
32 dat iusticie lachtert met allen sekernisse off ghetughenisse van brieven want eenighe lettren of brieven hebben wel sekernisse van sommighen rechters

[1]) Hs. leenen.

die philosophe vraechde hem eens / hoe vele vulmaecte vrienden dat hy hadde / Ende de zuene seyde toot sinen vader / dat hy hadde vele vulmaecte vrienden / De vader vraechde hem hoe hyt wiste / Hy verantwoorde / vader / by dat my eenighe gheseyt hebben / andre hebbent my ghecertiffiert / ende ghescreven / De vader seyde / Ic ne ghelooft niet / want ic ne hebbe maer eenen vulmaecten vrient / Ende omme dat te wetene / de vader visierde sinen zuene / hoe dat hyt prouven zoude / Hij dede dootsteken een zwyn / ende dede hem dat steken in eenen sac / ende dede hem vergaderen sine vrienden die hy meende / ende die hem vrienscap toe gheseyt ende ghecertiffiert hadden met haren brieven / dat zy sine vulmaecte vrienden waren / Ende daer seyde hij hem lieden bij raden van haren maech sinen vader / dat hy eenen man bij meskieve doot ghesteken hadde / die hy daer hadde ghebrocht in eenen sac / ende ne wilde niet dat yement wiste / danne zy die
fol. 48b daer waren Ende hy vraechde hem lieden wat hy best metten dooden man doen zoude / Ende als deze lieden hoorden die hem hadden ghecertiffiert vrienden wesende / zy staken ute den zuene / ende ne wildene niet beraden / noch hem dies bewinden / Ende seyden hem / hy was in vreese van sinen live / Ende dit ghedaen / de zuene keerde weder toot sinen vader / ende seyde hem / hoe hy ghevaren hadde / met sinen vulmaecten vrienden / die hem so vele daer te voren ghecertiffiert hadden / Ende de vader dit hoorende / hiet den zuene gaen toot sinen eenighen specialen vrient / daer hy hem of te voren gheseyt hadde / Ende dede hem tsghelycx segghen als boven / Dit hoorende de speciale vrient vanden vader / dede ute gaen alle sine dienaers / omme datsy daer niet of weten en zouden / ende ghync maken eenen pit / omme daer in te gravene den dooden / Ende als hine waende halen uten zacke / vandt dattet was een zwyn / dies hy blide was / doen vant de zuene dat zyns vaders vrient / was een vulmaect vrient / ende niet de zine / Ende dat onderzouc / ende experiencie bet te gheloovene was / danne
fol. 48c woorden of brieven. *Hoe datmen niet en sal wysen of fonderen by wanynghen.*

Men ne sal niet fonderen up wanynghen / noch up zaken die twyfelic syn / noch daer up vonnessen maken / want waen es tbedrieghelicste dync dat wesen mach / Ende men secht in een ghemeene segghen / Waen bedrieght / Men vint lieden die zo vast syn in haer lieder wanen / ende in haer lieder meenen / als zy

36 gheven 38 ghemeenlic

eenighe zaken presumeren ende bewanen / zy houden die over te vullen gheinformeert / Ende als zy dat voortstellen / ende willen sustineren / zy zegghen ic bems te vullen gheinformeert / met goeder informatie die ic daer of hebbe, dat es groote iniusticie/ Het mochte wel ghevallen dat ondertiden den waen waer mochte wesen / ende datmen daer up vonnessen mochte gheven / Ende dat de ghuene met wien tvonnesse ghinghe te rechte ghevonnest ware / nochtanne het ne ware gheene iusticie / want alwaert zo dat eens wel ghevielle / het zoude zeven werf anders ghevallen/ Het es ooc eene ghemeene proverbie datmen segt / hets quaet goet werc maken up een quaet fondament / ende wat es quader fol. 48d[1] fondament danne up wanynghe iusticie doen / up wanynghe ne behoort gheene iusticie of colleur van iusticien ghedaen te zine/ danne eene zake alleene / Ende dats duechdelike ende warachtelike te onderzouckene / of de waen es waer of en es. Ende eist zo dat de waen niet bevindelic of wetelic en sy / zo behoort den waen onder voeten gheworpen tsine / ende gherekent als niet / Dit es goede iusticie / Ende dit es de zelve ende anders gheene diemen daer up doen mach / Hier of es een exempel in den bibel / ende dats dit / Int hende van Josues bouc staet / dat als de zelve Iosue ghecavelt hadde tlant van beloften up de kinderen van Israel / zo ghebuerde den gheslachte van Ruben / den gheslachte van Gad/ ende half den gheslachte van Manasse / tlant over de Iordane / dat daer te voren ghewonnen was vanden selven kinderen van Israel up Og / den conync van Basen / ende up Seon van Amorreen/ Ende als dese twee gheslachten ende een half quamen ter Iordanen/ zo maecten zy daer eenen outaer / inde eere van Gode ende in love van hem / omme dat hem lieden goet deel van lande ghevallen was / Ende omme dat naermaels blijken mochte datzy alle eenen God hadden / Ende condempneren eenen anderen sine scult te fol. 50a doen betaelne / ende zy zelve sculdich syn / ende die scult niet en betalen / Sinte Ambrosius secht / dat Thobias de welke spreect/ dat het es groote scande vele sculdich syn / Ende es noch meerder scande / sine scult niet te betalene / Ende ic meene voorwaer datzy niet gherechtigd en syn / die niet betalen en willen hare scult / up dat sy hebben waer mede / Ende dit es wel merkelic/ ende gaet te prouvene / het schilt vele niet te willene betalen/

17 die beste iusticie die men daer op doen mach
32 dat Thobias.... dat het es *ontbr.* 36 Ende dit es.... het schilt *ontbr.*

[1]) Fol. XLIX is in het handschrift onbeschreven gebleven.

of niet te mueghen betalen/ die niet en willen betalen/ die onthouden met ghewelde de lieden haer goed/ in also vele alst in hem lieden es/ ende noch meer zouden ne ware riguer van iusticien/ Ende zo wye ditte doet/ hij doet onrecht/ Ende zo wye die met voorzienicheden onrecht doet/ die es in hem zelven ongherechtich/ Dus blyct datsy ongherechtich zyn/ die niet betalen en willen/ Ooc mede met qualiken betalen/ men worter mede onghemint/ Seneca secht dat eenighe lieden hebben gheweest goede vrienden int leenen/ die vianden worden alst quam te betalene/ Ende dat meer es die de name heeft van qualiken te betalene/ hy zal fol. 50b zelden doen goede coopmanscepe/ want alle de ghone die syn condicien kennen/ zullene scuwen/ omme ghemeenscap mede te hebbene/ Ende al haddi anders goede name/ hy zalse hier mede verliesen/ of ten minsten zeer minderen/ Het was een coopman te Ieneven dewelke hiet Aubart Daust/ toot welken quam een valsch man/ ende zeyde hem met onrechte/ dat hy hem sculdich was de somme van Vc florinen/ Dese coopman en wiste hier of niet/ hij overzach ende visenteerde alle sine papieren/ ende ne vant niet vander scult/ Ende als hyt wel te binnen was/ dat hy hem van desen heesche niet schuldich en was/ hy sprac tote den heeschere/ dune sechts niet waer/ Dandere seyde hy dede/ ende boot dat up den voorseyden coopman te prouvene/ Ende hy hadder toe gheaffaitiert ende vermiet valsche oorconden/ De coopman seyde/ ic gheloove bet mine papieren dan hu/ of uwe oorconden/ Doe zeyde de valsche man/ Eist dat ghy my niet en betaelt/ Ic zal hu diffameren ende scande doen/ Als de coopman dat hoorde/ hij gaf hem al tghuent dat hy hiesch/ want hy hadde fol. 50c liever te verliesene de Vc florinen danne sine goede name/ of datmen gheseyt mochte hebben dat hi den lieden hare scult onthouden zoude hebben/ Ende na dien dat dese coopman liever hadde te verliesene syn goet omme onrecht/ danne sine goede name/ zo mueghen hem lieden van iusticien wel scamen dat zy niet en betalen hare gherechte scult/ Ende hebben liever ghediffameert te zine/ danne hare gherechte scult te betalene/ Het gheviel daer naer dat dese valsche man met desen onrechtighen ghelde zeer ryke wart met coopmanscepen die hy daar mede dede/ Ende aldus rike wesende/ hy wart zo ziec/ dat hy van

4 Ende zoo wye.... Ooc mede *ontbr.* 12 syn manieren weten
17 de somme van *ontbr.* 18 ende wiste van deser scult niet
35 dat deese loose man werdt zeer rijke

diere ziechede staerf/ Ende als hy bezief dat hy sterven moeste/ hij ontboot den voorseyden Aubaert/ Ende seyde hem de valschede die hy ieghen hem ghedaen hadde/ Ende dat hy mettien ghelde rike was worden/ Ende gaf daer den coopman syn V^c florinen weder/ Ende tghuent dat hy daer mede ghewonnen hadde/ gaf hy in sinen handen omme te distribueerne over sine ziele daert den coopman voorseyt goet dyncken zoude. *Hoemen bewaren sal*
fol. 50d *tghuent dat in sequestrien licht ende dat ghenen daert behoort.*

Als eenighe zaken ligghen in sequestre / of dat panden of nampt zyn ghestelt inden handen van iusticien/ ende an dit sequestere/ of panden/ of nampt / eenighe partien of diversche partien voor iusticie alsoot behoort/ So zullen de ghuene die dat in handen hebben wel hoeden ende wachten/ ten proffite vanden ghuenen wien dat anghewyst sal syn/ ten hende van querelen/ Ende dat dit so wel ghewacht ende ghehoet zy/ Dat het niet en ontvreemde noch niet gheleyt of ghedaen daert mindert of aerghet/ ende dat verwaren gheliken haers selfs zake/ of bet up dat sy moghen/ Inden bibel int bouc van Genesis/ staet dat Loth ontfync twee gasten in syn huus / ende waren twee inghelen/ inde ghelikenesse van twee mans/ Ende als de sodomiten de twee gasten wisten int huus van Loth/ waenden dat twee ionghelynghen gheweest hadden/ ende wildense hebben omme daer mede te doene zonde boven natuere/ Ende Loth dat ziende/ presenteerde hem lieden zine twee dochteren die maechden waren / omme haren wille daer mede te doene / te dien hende dat sine gasten met vreden mochten
fol. 51a wesen van hem lieden/ want hy hadde liever te hoedene ende te verwaerne tghuent dat in sine waerde was/ dat waren sinen twee gasten/ danne sine dochteren / Ende al eist dat tsequestere/ ende tghuent dat gheseyt es wel verwaert ende ghewacht zy also gheseyt es/ nochtanne so behoort hier meer toe / Ende dats dat het zy gheven der partye wien dat tsequestere of pant of nampt anghewyst sal wesen/ te hans als de wettelichede daer of leden ende vulcommen sal syn / zonder der partye wien de zake an ghewyst zal wezen / daer omme hebben te volghene ende te biddene/ Ende daer behoort de ghuene in wiens handen dese zaken gheleghen hebben/ niet te differeerne noch te delaierne / Ic hebbe ondertiden eenighe lieden ghehoort hem beclaghen/ datsy tse-

7 Hoemen .... Als eenighe *ontbr.*
14 ten hende van querelen.... Ende al eist dat tsequestre *ontbr.*
32 te hans als .... Ic hebbe ondertiden *ontbr.* 37 lieden *ontbr.*

questere of panden of nampt dat hem lieden anghewyst was / niet en consten ghecrighen ute den handen daert in gheleyt was / niet ieghenstaende dat iusticie of wet leden was / ende hem lieden de zake anghewyst / het was hem lieden onghereedere / dant was metten eersten / Ende hadden liever ghehadt ende bet gheconnen
fol. 51b ghecrighen de zake ute den handen van harer wederpartye / danne ute den handen daer zy inne ghesequesteert waren / Eist waer ende dat yement doet hy breect de iusticie ende syns selfs vonnesse / Ende het ne behoorde niemende ghedoocht te zine / ende het es experiencie van grooter ongherechticheden / Meester Jan Belet scryft inde Somme vanden officien vander kerken / Dat was een monic ghenaemt Juliaen an wien dat quam een wyf / ende gaf in sinen handen omme te hoedene drie potten met goude / in meenynghen dat de voorseyde Iuliaen een goet gherechtich monic gheweest hadde / omme de potten met goude weder te hebbene te harer ghenouchte / Ende was tgoud boven bedect met asschen / omme datter gheene marc of gaen en zoude / De welke potten met goude zoe gaf den zelven Iuliaen / ter presencie van andre moniken / die niet en wisten vanden goude / maer waenden dat de potten vul asschen gheweest hadden / Dese Iuliaen wart daer naer gheware dat goud was / ende hy hiltet al te hemwaert / ende dedet uten potten / ende vuldese weder al met asschen / Als dit
fol. 51c wyf quam anden voorseyden Iuliaen / omme te hebbene hare potten met goude uut sinen handen / hy ontkende ende loochende haer vanden goude / ende seyde dat hyt niet van haer en hadde ontfaen / danne de selve potten vul asschen / Ende anders en conste tvoorseyde wyf van hem niet ghecrighen / Als dese Iuliaen dit goud aldus ghecreghen hadde hy schiet ute sinen cloostere ende wart apostaet / ende trac te Roome metten goude / ende deder zo vele mede dat hy daer wart keyser / Ende hy heet noch int nombre vanden keysers Iuliaen dapostaet / Ende was daer naer in desen staet een zeer quaet mensche / ende een fel tyrant / ende zo ongherechtich / dat hy bedeech met allen subiect vanden viant vander hellen / Hier omme hy was van Gode gheplaecht / Want een rudder die gheheeten was Marcurius / die doot ende begraven ghesyn hadde / was verwect ende verrees ute sinen grave bider

2 daert met recht onder gheleyt was nochtan dat

9 tvonnisch datter ghewijst is ende diet alzoe doen het es een schijn van grooter ongherechticheden

21 nam dat gout ende hielt dat tot sinen profyte

33 dat hy bevlect werdt van den viant

ghieliefte Gods / ende nam de wapene die hy plach te draghene eer hy staerf / de welke hync inde kerke by sinen grave / ende dede die an / ende nam sine glavie ende trac aldus ghewapent fol. 51d te paerde daer hy vant desen Iuliaen / ende stackene metter glavie duer syn herte / Ende als hy hem besief so dat hy sterven moeste / ende niet ne wiste van wien / hy ontfync sine hant ful bloets ende wierpt by despite inde lucht / Ende aldus hy staerf / ende wart ghepuniert van synre quaethede / Ende dit aldus ghedaen synde / de voorseyde Marcurius die hync weder sine wapene inde kerke / daer zoe te voren plach te hanghene / ende stelde sine glavie daer zoe te voren stont / ende ghync weder in syn graf als te voren / tsmorghens was syn graf weder toe ghevonden dat open ghesien was / de wile dat hy daer ute was / ende sine glavie was vonden al bebloet / Ende van al deser mesdaet die de voorseyde Iuliaen dede / ende de punicie ende de plaghe die hy daer of hadde / Daer of was principael ende tmotyf / van te onthoudene / ende niet weder te willen ghevene / tghuent dat in sine handen gheleyt was / gheliken dat boven verclaerst es / want metten goude te onthoudene den voorseyden wive / daer mede quam hy te synre quaethede / twelke niet gheschiet en hadde / hadde hy tvoorseyde fol. 52a gout ute sinen handen ghedaen / ende ghegheven daer behoort hadde / *Hoe sy haer eere verwaren zullen die ghezocht syn omme te corrumpeerne.*

Als eenich persoon die iusticie regiert of helpt regieren ghezocht es omme te corrumpeerne / of an hem begheert es eenighe zaken te voorderne in beieghentheden van iusticien / of die gaen moghen ieghen hare eere / of eed / zo es hy sculdich daer in te verwaerne sine eere / ende dat te ontsegghene / up sulke mate dat de verzouckere wel verstaen mach dat tverzouc hem ondanckelic es / Ende es sculdich den verzouckere te blameerne sine mesdaet van dien / Ende hem te lastene ende te segghene dat hy hem voordan verdraghe van sulc verzouc te doene an hem / of an anderen / Ende omme dat de ghuene die ongherechtighe ende oneerlike zaken voort stelt of verzouct / zelve oneerlic ende ongherechtich es / zo es de ghuene an wien tversouc ghedaen es / dat sculdich te bryn ghene ter kennessen / Te dien hende / dat die quaethede ende

10 in de kerke *ontbr.* 10 te voren *ontbr.*

14 Item van al deser misdaet was de princepael sake dat

18 want hadde hyt ghegheven daert behoorde te rechte dese plaghe en waer hem niet gheschiet

23 Hoe sy .... Als eenich *ontbr.*

ongherechtichede vanden versouckere gheweten zy / ende dat men mach weten sine meenynghe / ende dat hy behoort ghescuut fol. 52b te zine / int welke twee quaetheden syn te merckene / Deene die es dat hy quaethede ende ongerechtichede wille voorderen int ghuent dat hy voorhant heeft / Tander es dat hy eenen gherechtighen man wille ongherechtich ende onreyne maken / Ende daer by behoort dese quaethede gheweten te sine alsoo voorseyt es / Florus scrijft dat de medecyn vanden conync Pore / quam by nachte tote den viant van sinen heere sinen meester / de welke ghenaemt was Fabricius / Ende seyde tote hem wildy my wel loonen / Ic sal vergheven ende doen sterven met venine den conync Pore myn heere / die hu groot viant es / Als Fabricius dit hoorde / hem dochte dat tverzouc quaet ende ongherechtich was / ende dat hy dat met eeren niet sculdich ware van doene / ende ne wilde sinen viant zo niet crancken met valscheden / Ende daer omme hy dede den zelven medecyn binden / ende sendene den conync Pore / ende ontboot hem de valschede vanden medecyn / Niet ieghenstaende dat sy vianden waren also voorseyt es / Ende dit wetende de conync Pore / hadde zeer groot verwonderen inde ghetrouwicheit van Fabricius sinen viant / Ende seyde aldus / fol. 52c voorwaer men zoude eer de zonne doen gaen ute haren rechten course / danne Fabricius steken uut synre gherechtichede / Also zoudemen ongherechtighe presentacien ende verzoucken die den rechte beieghenen brynghen ter kennessen / Vergave God dat alle onredelike ende oneerlike verzoucken quamen ter kennessen / ende datsy altoos gheweten waren ende bekent diese accepteren ende dat daer of altoos openbare punicie gheviele van beeden / Ende te rechte nader groothede vander zake ende vander verdiente /

Van vele te milde te zine.

Sine zullen niet te vele milde of costelic zijn up haerlieder officie / want het staet altoos in aventuren hoe langhe de officien hem bliven zullen / Ende es een ghemeene segghen datmen secht / Elc zye om zine bederve / officie en es gheen erve / Ooc mede al waert zo datsy rijke waren van patrimonien / nochtanne zouden wanen ende meenen tghemeene volc dat onverstandelic es / als

6 ende onreyne *ontbr.* 7 daer by ist noot dat dese quaethede voert come
20 Fabricius *ontbr.* 21 voorwaer *ontbr.*
22 dan Fabr. gaen soude aldus
24 die den rechte ieghen ende contrarie syn
25 dat mense al alzoe voert brochte / ende ter kennissen quamen
29 van ... sine zullen *ontbr.*

zy zien zouden grooten cost doen / of vele milthede pleghen / den fol. 52d gheunen die in officien syn / dat het es zeer quaet ende te blameerne datmen zo vele costen doet / of zoo vele gheeft / datmen naermaels bidden moet / maer ic ne blamere niet costen ende miltheden te maten / Het was een man gheheeten Jan Canazac / die zonderlike zeer rike was / ende hy hadde twee dochteren die hi gaf te wive twee harde edele lieden / Ende als hy aldus sine twee dochteren bestelt hadde / hy wart zine twee zwaghers harde liefhebbende / Ende mids dat sy hem onderdanich waren / wart hy zo milde ieghen hem lieden / dat hy hem lieden gaf meest al syn goet / Ende daer by sy eerden haren zweer so lanc zo meer / zo dat hy by dien hem lieden so vele gaf / Dat hy ten hende aerm wart / ende niet ne behilt / in hopen dat syn zwaghers hem gheen ghebrec souden laten hebben / Als dese zwaghers dochten dat hy niet meer te ghevene en hadde / zy verstakene van hem lieden / ende ne wildene zien of hooren / Doe hy sach dat hy aerm was ende bedroghen was / omme de ionste van sinen dochteren ende zwaghers / hy sochte vele weghen omme te scuwene aermoede / 53a Ende hier omme hy ghync toot eenen coopman die hy van ouden tyden ghekent hadde / ende bat hem te leenene X^M pont / ende belovede hem die weder te ghevene binnen drien daghen naest commende / twelke de coopman dede / Dit gheviel up eenen hooghen feesteliken dach / up den welken dach hy badt beede zine zwaghers ende dochteren met hem ten etene / twelke zij daden / Ende hy gaf hem lieden eene eersame ende costelike maeltyt / Ende als de maeltyt ghedaen was / hy ghync alleene in sine camere / ende slootse toe / ende fingierde hem / gheliken of hy niet ghewilt hadde dat ment wiste dat hy daer dede / nochtanne wast syn wille dat gheweten worde / tghuent dat hy daer dede / Ende hy trac ute eenen coffere dat groot ende staerc was / dat hy daer te voren hier toe hadde ghedaen maken / zeere ghebonden met yserin banden / ende wel ghesloten[1] met drien slotelen / Ende daer leyde hy in tvoorseyde ghelt / dat hy gheleent hadde / ende ghync daer in clyncken ende ruusschen / so lude dat sine zwaghers ende dochteren hoorden / De welke ghynghen zien duer de splete vander duere / die hy by voorzienicheden ghemaect hadde / ende fol. 53b zaghen dat hy zeer onledich was int ghelt / ende doen stac hyt

18 eenen sinen goeden vrient die een out coopman was
24 eersame ende *ontbr.* 28 thuent Ende *ontbr.*

[1]) Hs ghesloteneu.

weder inde kiste / ende slootse met drien slotelen / Ende hy gaf binnen den derden daghe den voorseyden coopman tghelt heymelic weder / diet hem gheleent hadde / Ende corts daer na zine zwaghers die vraechden hem al lachende / hoe vele ghelts dat was in dat coffer dat hy so vaste ghesloten hadde / hy seyde / ic ne wiste niet dat ghylieden dat saecht / maer na dat ghys zo vele weet / Ic zal hu de waerhede segghen / Daer syn in XXXV^{m} ducaten die ic verspaert hebbe ende ghehouden / Te weten eene partye omme myn testament / ende een ander partye omme mine dochteren / uwe wyfs / by also dat ghylieden hu quiten wilt ieghen my / ghy zullet tmeeste deel hebben van dien / Als de twee zwaghers dat hoorden zy waenden waers / ende waren zeere verblint / ende droughen over een datsy haren zweer voortan zyn leven lanc eerliken zouden houden / van etene / van dryncke ne / ende van abiten / ende hem alle eere ende ghemac doen / twelke zy vulquamen / Ende alst quam dat hy sterven zoude / hy ontboot voor
fol. 53c hem sine twee zwaghers / ende seyde toot hem lieden aldus / Ic ne wille anders gheen testament maken danne al tghelt dat licht inde kiste die ghy weet / hu beeden toe behooren sal / huteghedaen dat ic wille ende beghere dat ghi in mine presencie uteleent ende gheeft den predicaers C. lb.[1] den fremeneurs C. lb.[1] Ende gheeft L. lb.[1] den hermiten van Sinte Augustien / ende zo wanneer dat ic doot ende verscheeden worde / elc een van desen oordenen zal hulieden gheven eenen slotel vanden coffere / daer myn tresoor in es / want zy hebben de slotelen van my / Ende daer in sult ghylieden vinden eene lettre van minen utersten wille / vander welker lettre thinhouden ic beghere ende wille dat vulcommen sy / want thinhouden van diere es zeere den menschen redenlic / Ende de zwaghers vulcamen sine begheerte binnen sinen levende live / up hope vanden tresore die sy waenden vinden / int voorseyde coffer / Ende als de huutvaert ende testament zulc als gheseyt es vulcommen was / ghynghen de zwaghers an de[2] voorseyde religieusen / omme de slotelen vanden coffere voorseyt / De welke hem lieden de slotels overgaven / want het hem lieden also ghelast was vanden doode als hy leefde / Ende doe ghynghen de zwaghers metten
fol. 53d slotels ten coffre / daer zy in waenden vinden XXX^{m} ducaten / Ende als de kiste open was ghedaen / zo ne vonden zy anders

12 verblijt 16 twelcke sy menich jaren deden 17 twee *ontbr.*
28 want het is zeer redelyc

[1] Hs. lib., waardoor een horizontale streep. [2] Hs. ende.

daer niet in / Danne eene groote zware codde of colve van houte / ende eene lettre daer in dat stont ghescreven aldus / Ic Jan Canasac / doe te wetene allen lieden / dat ic hebbe ghemaect myn testament / Dat es dat ic Gode bidde / So wye zo milde es / ende so vele wech gheeft / dat hy by dien ghebrec heeft / ende naermaels bidden moet / dat hy met deser colve of met eene vele meerdere / sine leden ontween ghesleghen moeten wesen / ende anders gheen tresoor ne latic naer my / Ende dat comt byder zotter ende dulre minnen die in my was / Ende naer dien dat dese man aldus bedroghen was by der milthede die hy dede an zine zwaghers / ende dochteren / noch min wonders waert dat men bedrogen worde / van milde te zine ieghen vreemde lieden / of costelic te sine up hope van fortunen / die zeere onghestadich es /

Hoe nyement verwaent en sal zyn up zyn officie.

Sine zullen niet te presumptieus wesen noch verwaent up haer
fol. 58a officie / of up haer staet of wysheden die zy mueghen hebben / al weten zy datsy van desen renommee hebben / ende fortuneus of gheluckich syn / want men heeft dicwile ghezien / ende daghelicx ziet / dat fortune ongestadich es / Ende zo den staet ende de fortune van officien meerder es / zo de aventure ende de infortune meer tontsiene es / Want zo men van hooghere valt / zoo den val meer tontsiene ende quetselic es / Ende daer by so meer staets / so meer sorghen / omme ziele lijf ende eere / Valerius die scryft / dat men Manlius wilde maken keyser / ende hy excuseerdes hem / zegghende / ic bem oudt ende ic zye qualic / Ende ic weet wel dat mine manieren ne zouden hu niet ghenoughen / ende uwe manieren / ne souden my niet ghenoughen / De zelve Valerius secht datmen eenen conync croonen soude / ende als men hem de croone brochte / ende hyse sach / hy slouch sine ooghen neder ende sach eene langhe wile nederwaert al peinsende / ende daer na hy sach up de croone ende seyde / O croone du brynghest my in meerder [1]
fol. 58b staet dan rusten / of ghelucx / die dy vulcommelic wel kende / hy soude in dy vinden zo vele vreesen / drucx / ende sorghen / ende onghestadicheden ende ontsienliker aventuren / dat laechstu ter eerden / du ne waers niet waerdich van up gheheven te sine / of

1 van houte ende van loode 12 of costelic te sine *ontbr.*
14 Hoe .... Sy ne sullen *ontbr.* 22 men meerder daelt
23 Valerius die scrijft ... Dezelve Valerius secht *ontbr.*
31 O croone die dy wel kende al laghes dy ter eerden
35 Van u up gheheven

[1] Hs. meeder.

hy segghen wilde zo meer staets / so meer zorghen ende vreesen/ Men leest van Vaspacianus / als hy was ghecoren keyser te sine inde stede van Nero die een quade doot staerf / dats hem Vaspaciaen excuzeerde / ende ne wildet niet accepteren / Ende doen wart hy daer toe bedwonghen omme keyser te zine / Ende als hyt emmer wesen moeste / hy zeyde aldus / Het es beter dat ic bedwonghen bem keyser te zine / danne ic my zelven daer inne ghesteken hadde / Ende dat hys hem excuseerde ende noode an nam / dat was omme de vreese ende de wandel aventure die es in grooten state ende regemente. Het was een conync die ghenaemt was Gyghes / die zeere gheluckich was ende rike van erven ende van state / ende hy verhief hem hier up zo zeere ende wart zo verwaent in sine rychede / ende in syn gheluc / dat hy ghync vraghen eenen
.53c afgod die hiet Appollyn / of yement ter weerelt ware die meer ghelucx hadde dan hy / Ende te hans hem verantwoorde eenen voys / die quam uten pitte daermen dien afgod sacrificie plach te doene / Die seyde aldus / Du Gyghes ne wes niet te zeere verwaent up dinen staet / of up dyn gheluc / Een dorpman es diemen heet Agolaus Safice die zeer aerm es van goede / ende es rike van herten / die heeft vele meer ghelucx dan du / want hy woent in een cleen husekin ende heeft daer in cleenen staet / ende hem ghenoucht bet dat hy heeft / dan dy doet dine conynclike croone/ ende dyn burghen ende casteelen / ende dinen grooten staet/ Ende infortune ende quade aventuere zoude dy eer toe commen danne hem / Ende ic segghe noch als boven / so den staet meerder es/ so infortune meer tontziene es / ende hoemen meer daer in verwaent / hoe de quade aventure naerder es / meer dan men niet verwaent en ware / Men leest inde cronike van Vranckerike / van eenen rudder die was inden tyd vanden conync Philips de Schoone/ de welke ruddere hiet Inghelran van Marengi / Dese rudder was zo wel metten conync / Dat hy domineerde naest den conync
fol. 53d boven allen princen ende anderen heeren / die doe waren binnen der croone van Vranckerike / ende hy regierde ende gouverneerde ghelyc den conync / ende was so fortuneus / dat niement staet noch gouvernement hadde van sconyncx halve / ten was al by middele van hem / of tenminsten te synre ghenouchten / Ende hier in hy wart zo hovaerdich ende presumptueus / dat hy hem zelven/ noch recht no redene kende / Ende doe wart de aventure ieghen hem / so zeere dat hy wart ghevanghen / ende worden ieghen

2 Men leest van.... Men leest inde coronieke van Vranckerike *ontbr.*
38 Ende cort daer na soe vielt tgheluc ende die aventuere ieghen hem

hem ghepropposeert vele articlen / ende zo verre dat hy wart ghecondempneert te stervene / ende was ghesleept ende ghehanghen ande ghalghe te Parys / die men heet Monfacon / alsoot bet ende claerliker blyken mach al int langhe inde voorseyde cornike / Ende van gheliken es wel meer ghevallen / beede in Vranckerike / ende in Inghelant / ende elders / binnen minen ghedynckenc / Ende specialic staet die men nemen mach / ende wederroupen / ende meent dat fortune hem angheboren es / ende dat zoe hem niet lieghen en sal noch of gaen / hy worter by bedroghen / *Hoe sy haer huwelic wel houden sullen.*

fol. 55a Si zullen haer huwelic emmer wel houden / ende niet hebben te doene met anderen wijfs / danne met hare wyfs want thuwelic heeft dat in / Ooc eist een vanden X gheboden ons heeren / Het es ooc beloftucht ghedaen Gode / int an nemen vanden huwelike / Dus eist ghebod ende beloftucht Gods / Ende die de contrarie doet hine hout Gode niet syn ghebod / noch sijn bevel / Ende het es eene groote suspicie ieghen den ghenen die excedeert tbevel ende tbeloven van Gode / dat hy sal eccederen tbevel van sinen laste ende beloftucht die hy doet / als hy wort gheinstitueert omme iusticie te regierne / Ende es een ghedeel experiencie / dat so wye syn bevel ende beloftucht hier in quyt / ende daer in ghe-rechtich ende warachtich es / dat hy gherechtiger ende warachtigher es / danne een die daer of in ghebreke es / Ovidius secht / het es een cleene ende cort solaes dat een luxurieus mensche heeft / over een langhe quale diere dickent of comt / ooc mede luxuere die mindert de wyshede / Een philosophe gheheeten Dimetrius dede ute steken syn een ooghe / omme dat hem de begheerte vanden fol. 55b wiven niet en souden doen laten sine wyshede / Ende dat meer es / het es een vanden zeven doodelike zonden / daeromme dat de ziele ghepuniert es / Het was eene nonne die zo over schoone was / datmen haers ghelike van schoonheden nieuwers en vant / ende was zuver in fayte / ende in meenynghen / Een conync was diese zo lief hadde / dat hyse meende ende begheerde te hebbene met forsen / omme dat hyse niet en conde ghecrighen met beden noch met ghiften / zoe wiste sine quade meenynghe / Ende daer omme dede zoe beede hare ooghen ute steken / omme dat daer

3 die men heet Monfacon *ontbr.* 9 Hoe .... Sij *ontbr.*
13 het es ooc belooft 27 syn ooghen 31 luttel
32 die coninc van den lande hadse soe lief
34 met willen off met fortsen

mede mesmaect zoude wesen hare schoone aensichte / Ende zende hare ooghen desen conync / omme dat zoe daer mede hem zoude verleeden / Ende hadde vele liever hare ooghen te verliesene / danne dese zonde te doene / ende hare zuverhede te verliesene / Ende al eist dat men hier in niet en mesdoet in faite / nochtanne ne behoort niet datsy daer in yement leeden / of daer toe verleeden / of cause zyn / dat een ander daer in mesdoet / Valerius fol. 55c secht te desen propooste dat een zeer goet ioncman was die hiet Spurimus / die so schoone was / dat meest alle de wiven diene saghen / die vermindene / Ende daer by was hy zeere ghehaet van die ialours van hem waren / Ende omme dat hy dit wiste / ende hy geen cause of occusoen wilde wesen dat yement mesdoen zoude of quade begheerte hebben omme sinen wille / noch ooc zelve niet mesdoen en wilde / zo dede hy syn aensichte houwen ende kerven met eenen zwaerde zo zeere / dat al mesmaect was / biden welken syn aensichte verloos alle sine schoonhede / Dit was een groote wederstandichede omme niet gheporret te sine of omme yement te doen porrene te deser zonde / Ende waert zo dat yement hier toe gheporret ware / hy sal scuwen de plaetse daer hy weet of waent / dat hi daer toe verleed mochte wesen / ende sal vroom wesen int wederstaen / Elimandus secht dat was een man die hiet Domestenes die stac sine handt by ghenouchten in den boesem van eenen zeer schoonen wivekin / Ende vraechde haer in spele / wat zoe zoude willen hebben / ende hy zoude by haer slapen / Ende zoe seyde / Ic wille hebben M. pennynghen / ende hy wart hem fol. 55d te bedynckene ende te wederstane sine begheerte / ende wederleyde hem selven / ende seyde aldus / Nemmermeer ne moete my geschien / dat ic an neme by quader begheerten eenighe zaken van corter ghenouchten / omme daer over te hebbene eene langhe quale ende rouwe / Ende ic ne wille niet een berouwen so diere coopen / ende schiet also vanden wive / Valerius secht dat een Romein was die hiet Sypion van Afrique / gheseyt van Affrien / omme dat hyt gheconquesteert hadde / als hy out was XXIII iaer / ende hy conquesteerde de stad van Cartaengen / ende nam daer ute vele hostaghen / Ende onder dandere van desen hostaghen / men gaf hem eene zeer schoone maghet omme sine ghenouchte daer mede

1 haer aenschijn 2 voer den coninc
4 Ende al eist.... Valerius secht *ontbr.* 11 ieghen hem contrarie
15 met eenen scarpen messe
21 Elimandus.... Ic hebbe eenighe lieden (fol. 56b) *ontbr.*

te doene / de welke maecht daer te voren versekert was me eenen edelen ionghen man van Cartaengen / omme te trouwene teenen wive / de welke ionghe man ghenaemt was Iudibilis / Ende als dese prince dat wiste / hy wederstont sine ghenouchte die hy hadde ter maecht waert / nochtanne dat zoe te sinen wille was / fol. 56a Ende hy ontboot hare vrienden ende maghen / ende gaf hem lieden weder hare nichte / sonder daer mede yet te mesdoene / Ende beval hem lieden / dat zoe worde ghegheven Iudibilen haren brudegome / ghelike dat hem belooft was / ende gaf te hulpen van haren huwelike ende in vermeersinghen van harer duwarien trensoen dat hy van haer ghehadt zoude hebben / Ende als Iudibilis met wien zoe ondertrouwe ghedaen was / ende daer na hadde te wive sach de hoefschede ende duecht vanden prince / hy bekeerde / ende dede bekeeren sine vrienden ende maghen / ende alle deghone wien hys verbidden conste / ande obediencie ende vrienscepe van die van Roome / Ende al eist dat elken qualiken voucht in dese zaken ghebreckelic te zine / het es boven al te blameerne / of an rechters / of an iugen / Ende daer es eene redene toe / die noch niet gheseyt en es / Ende die es omme dat trechte mochte verkeert syn in onrechte / by ionste van wiven / Gheliken dat de conync Salemoen die so wys was ende gherechtich / ende langhe wel met Gode was / Erreerde ende doolde / ende daer naer hy liet Gode ende anebede afgoden / ende maecte hem lieden templen by ionsten fol. 56b van wiven / Ic hebbe eenighe lieden van iusticien hooren antien / ende ic meene dattet waer es / datsy gheeccedeert hebben termen van iusticien / ende van onrechte / recht ghemaect / omme wiven dies hem verbaden / omme van dien wiven hare ghenouchte te hebbene / Hier mede neemt hende de derde partye van desen boucke / de welke es vanden duechden ende virtuten die rechters ende iugen sculdich syn te hebbene / Niet dat icse in my hadde / ten tyden als ic ghestelt was ende ghenomen over trecht / noch ne doe dat betere God / vergave God dat alle de ghone die ghestelt syn omme te regierne iusticie / zy de zaken wel hilden ze zouden alle zaken te bet waren in dese weerelt / want alle de inconvenienten die inde weerelt syn / commen meest al toe by ghebreke van iusticien / de welke als nu zeer weec es ende tondere / Hier naer volcht de conclusie gheliken dat voren gheseyt es dat zoe volghen

25 hem besmet souden hebben 27 baden

29 dat derde deel van den boeke inhoudende van

30 niet dat icse .... vergave *ontbr.*

36 die leyder nu zeere tonder es

zoude / de welke es ghemaect in vorme van eenre lettre missive / dats te zegghene eenen zende brief / gaende anden rudder van fol. 56c wien int beghintsele ghesproken es / de welke es in der maniere hier na volghende / *De lettre missive ende de conclusie.*

An hu harde lieve ende speciale heere / Ic ghebiede my thuwaert Ende hu mach ghedyncken / hoe dat onlancx ic was by hu ende in uwen gheselscepe binnen der stede van Brugghe / up een avondmaeltyt / met meer andere goet gheselscaps / ter welker stede ghy quaemt by uwer goeder duecht / omme minen wille / ende liet doe varen ander gheselscap / teenre andere stede daer ghy gheweest zout hebben / ne hadde gheweest duer my / Ter welker maeltyt ne was el niet ghehoort danne van vruechden / ende van solace / Daer was ghesonghen / blyscap ghedreven / ende ghevisenteert nieuwe ghedichten / baladen / rondeelen / ende vierlayen / ende nieuwe ghedicht ende gheopenbaert / Ende onder dandre was van hu waerde ende speciale heere / daer ghetoocht [1]) ende ghevisenteert vanden gheselscepe een nieuwe ghedichte / doen onlancx van nieux ghemaect van eenre iongher ioncfrouwen / dat zeer wel ghedaen was ende ghenoughelic ghemaect / Daer ne was anders niet ghesproken danne dat ghenoughelic ende goet was te hoorne / fol. 56d Ende onder andre zaken was daer ghesproken vanden scaecspele / dat wilen was ghemoralizeert ende daer of een bouc ghemaect / gherapoorteert ende ghebrocht / dienende ende bewysende / up tregement van oorloghen / ende vele andere zaken / Daer of dat icx my verdraghe van scrivene / als vanden bewyse van dien / ende raporteers my daer of inde zelve moraliteit / Ende was doe ghevraecht van eenighe van dien / die int gheselscip waren / of men niet en zoude connen of mueghen moralizeren eenich ander spel danne tscaecspel / twelke vraghen was ghestelt in termen / ende was doen ghelet up vele diversche spelen / Ende onder dandere was meest ghelet ende gherust up tkaetsspel / omme dat een edel spel ende goet es / ende ghenoughelic alst wel ghespeelt es / Omme twelke te doene ghy lieve ende gheminde heere my lastet / Ende ic te uwen verzoucke ende bede / niet als de ghene die zo presumptueus es / die dat zoude wanen wel doen alzoot

1 van eenen sendbrieve 2 gaende .... An hu *ontbr.* 5 Nu harde
8 met ander goet gheselscip in .... metterwelker maeltijt *ontbr.*
12 daa al vroechde 14 baladen, rondeelen ende vierlayen *ontbr.*
15 Ende onder dandre — Ende onder andre saken *ontbr.* 21 Caetspele

---

[1]) Hs. ghetooch.

behoorde/ nam daer of tlast te doene myn besten/ Ende hebbe daer omme gheaerbeyt/ ende tvoorseyde kaetsspel ghemoralizeert fol. 57a ten faite van iusticien/ ende daer toe gheadiousteert achternaer de virtuten onder andre die de personen die ghestelt syn omme iusticie te regierne sculdich syn te hebbene/ Twelke ic ghedaen hebbe ter eeren ende ter waerdicheden van hu/ Ende dat also wel omme de redene ende de motiven die gheseyt syn int alre eerste/ ende int beghinsele vander moraliteit/ daer ghesproken es van hu int generale/ sonder uwe name ghenoomt te sine/ Niet dattet ghemaect es na uwer betaemten/ noch naer uwer waerdicheyt vander materie/ want de materie es in haer selven goet/ waert goet werc datter up ghemaect es/ Ende het ghemaect ware van meesters hant/ Ende het mach wel te gader staen/ dat van goeder materie es ghemaect quaet werc/ Ende es dicwile ghesien/ dat onconstighe ambochtslieden/ quaet werc maken van goeder materie/ ende stoffen/ also mach my hier in wel gheschiet zyn/ Dat ic hebbe ghemaect quaet ende onconstich werc/ van goeder materien/ Ende waert so dat gheviele dat hu tvoorseyde werc goet dochte/ al of in partye/ dat ne comt niet by mynre conste of wyshede/ Maer men mach zegghen dattet comt by aventueren/ fol. 57b ende dat ic hebbe ghemaect beter werc danne ic ghevroede of zelve zoude connen spreken/ gheliken dat sprac den ezel van Balaam/ de prophete/ de welken ezel sprac/ ende ne wiste niet wat hy zeyde/ Inden bibel staet inden bouc van Numeri/ dat Balach de conync van Moab/ ontboot tote hem te commene den prophete Balaam/ omme dat hy zoude commen vloucken de kinderen van Israel/ want hy hadde ghehoort zegghen/ dat de ghuene die hy vloucte/ die voeren qualic/ ende de ghuene die hy seynde/ die voeren wel/ twelke Balaam niet doen en wilde/ ende ontseyde dat den conync/ omme dat hem God verboden hadde/ Anderwaerven zende de conync an hem omme dat hy commen zoude/ Ende doen beval hem God dat hyre varen zoude/ behouden dies dat hy anders niet en dade/ danne hem God bevolen hadde/ of bevelen zoude/ Sanderdaechs hy zadelde sinen ezel/ ende reet tote den conync Balach/ maer was bedocht te doene anders danne hem God bevelen zoude/ alsoot daer naer bleec/ Ende daer by fol. 57c quam een inghel/ die ghync staen in sinen wech daer hy liden

2 ende tcaetspel 3 ende ghebracht ten faite van
5 sculdich is mede te houdene 6 Ende .... int beghinsele *ontbr.*
10 na uwer werdicheden oft na der materien
24 in den bouc van Numeri *ontbr.*

zoude met sinen ezelc / Ende hadde de inghel in syn handt een bloot zwaert / Balaam en zach dat niet / maer het sachene zyn ezel / die tweewaerf deen achter dandere scoot ute den weghe van vare vanden inghele / ende daer by wart hy up den voorseyde ezele toornich / ende slouchene zeere / Ende ter derder werf ghync dinghel staen in eenen nauwen wech / daer Balaam liden moeste / ende daer de ezel te gheenre stede ute den weghe conste schieten noch wisschen / Ende doet liet hem de ezel vallen neder ter aerden / van vare die hy hadde vanden inghel / Ende daer omme ghync Balaam sinen ezel slaen met eenen stocke / want hy noch doe den inghel niet en sach / ende ne wiste niet wat de ezel meende / Ende doe sprac de ezel by de wille van Gode / ende schalt zeere up Balaam sinen heere / Ende seyde / waerby slaestu my / ende mettien wart Balaam den inghel ziende / den welken hy doe anebede / dinghel sprac tote hem ende seyde / Ic hadde dy doot ghesleghen ne ware dyn ezel / Balaam sprac tote den inghel ende seyde / Ic hebbe
fol. 57d mesdaen / ic was in quader meenynghen / ende ic sal weder thuus keeren / Dinghel seyde / vare voort dinen wech daer dy God hiet varen / maer ne doe anders niet danne ic dy heete ende bevele / met vele meer woorden die daer toe dienen ende naer volghen / die ic over lyde ende achter late omme datsy niet en dienen te minen propooste / ende anders van desen ne dient hier toe niet / danne alleene dat de ezele van Balaam sprac also voorseyt es / de welke sprac redene ende goet bescheet / ende verstandeliken / nochtanne van hem selven ne wiste hij niet wat hy seyde / Ende ic mach also segghen van my zelven / Eist so dat ic int ghuent dat ic van desen ghemaect hebbe / eenighe verstannesse of redelic bewys / eist in al of in partie / Ic hebbe dat ghemaect ende ghesproken als ezel inde zake / als de ghone die bet secht dan hy ghevroet / gheliken den ezel van Balaamme / Ende eist also zoo eist een gheval van eenre aventuerliker zake / Ende bidde hu harde lieve ende speciale heere / dat ghy desen minen aerbeyt in dancke wilt nemen.

6 daer .... ende daer *ontbr.*
11 Doen woudt God dat die ezel sprac ende schaut up Balaam
15 en hadde geweest 19 en doch 20 woorden ende redenen
33 wilt nemen ende ist dat u ghelieven eenighe saken tot my / die ic ver mach / daer toe weet my altoos bereyt / dat weet God die u bewaren moet in siele ende in live

WOORDENLIJST[1]).

aer, 55[21], hoofdhaar.

affaitieren, 98[23], waarschijnlijk: handelen, door handel verkrijgen (cf. *Hs. T.*: ghecreghen).

alegieren, 53[3], aanhalen, aanvoeren, bijbrengen.

anlegghen, 29[9], eesch —, een vordering instellen.

appointement, 56[1], regeling, overeenkomst, dading.

appointieren, 61[26], in orde maken, schikken.

bederve, 39[24], de eigenlijke taak, dat deel van de opdracht, waar het in de eerste plaats op aankomt, voordeel.

bediën, 100[33], opgroeien.

bedyncken, (hem) van, 1[23], met spijt, ongenoegen aan iets denken, berouw hebben over iets.

bedrach, 35[13], getuigenis à charge, beschuldiging.

bedraghen, 32[17], beschuldigen; 34[10], overlaten, niet ingaan op.

beiden, 17[16], substantive: uitstel, het dralen.

belanc sijn (passim), verwant zijn.

belesen, 20[24], plechtig zegenen.

beloftucht, 107[15], belofte, verbintenis.

beraden, 11[27], (door raadgevingen) bezorgen, aandoen, verschaffen.

beroupen, 3[30], een spel — uitdagen tot een wedstrijd.

beschuldicht, 10[12], schuldich.

besiect, 12[22], melaatsch.

bestellen, besturen; 63[11], opvoeden.

betiden (hem), 11[4], het er op aanleggen.

Buenen, 57[19], 110[13], lat. Bononia, fr. Bologne.

delay, 28[10], eig. belemmering, uitstel; hier: tijdvermorsing, noodelooze moeite.

deposeeren, 33[9], getuigenis afleggen.

deposicie, 34[13], getuigenis.

---

[1]) Alleen die woorden, welke bij Verdam niet voorkomen of minder bekend zijn, zijn hier opgenomen.

Desier, 4[29], met Willekin en Reynkin een der drie zonden; kwade begeerte; verg. fr. *Désiré.*

differeren (hem) 75[27], eig.: zich zelf uitstel verleenen; hier: weigeren.

douarie, 70[15], huwelijksgift.

dropich, 11[17], schurftig, met uitslag overdekt.

duwiere, 17[30], spelonk, hol; een hol van eenre —, de opening van, de toegang tot een spelonk.

ever, 37[4], een soort vrachtschip (nog in Hamburg bekend).

fait, 15[29], eig. zaak, hier: misdrijf; — maken 12[25], gewag maken van.

faiteur (passim), dader, misdadiger.

forse (passim) voor fortse, geweld.

ghenouch, 3[27], hier: zich aansluitende bij (zie Mnl. Wdb. i. v.).

ghepinich, 38[4], ijverig, ambitieus.

gheryngh, 2[21], vaardig, vlug.

ghetouwe, 66[6], scheepsgereedschap (in den ruimsten zin).

glose, 39[5], uitlegging, verklaring, opvatting.

gloseeren, 8[22], verklaren,

Gripswalde, 36[14], 36[36], Greifswald.

habilgieren, 57[17], aankleeden.

hatije (ook wel hatie), 17[15], 45[26], terging, wrok, nijd, oneenigheid.

heyke, 35[32], eig. huik; hier: priesterkleed.

hostage, 108[35], onderpand, gijzelaar.

hulc, 37[1], vrachtschip of koopvaardijschip.

calengieren, 29[24], eischen, opponeeren.

cantelen, 13[13], misschien te vergelijken ons: het recht op z'n kop zetten; dus hier waarschijnlijk: bij cantelen: door de zaak te verdraaien.

carmiten, 19[17] (van carmijt, gekerm, lawaai), kermen, krijten, weenen.

cateyl, 14[29], roerend goed (tegenover land, onroerend goed).

colleur, 97[13], schijn, zweem.

compasselic, 86[21], beklagenswaardig.

conyncstavel, 48[20], bevelhebber.

contremeester, 82[17], onderstuurman.

contumacie, 29[15], weerspannigheid tegen de wet, het niet verschijnen in rechte.

cornike, 107[4] (< coronike < cronike), kroniek.

criesme, 28[2], (graphie inverse voor crieme, misdrijf), hier waarschijnlijk: gevangenisstraf.

crisma, 20[34], olie, balsem.

cupidus, 24[34] (< cubitus, met verwisseling van stemhebbende en stemlooze consonant), voet.

labourere, 58[29] (ofr. *labourere*, lat. *laborator*; cf *dispenseerre*) werkman, man van eenvoudige afkomst; de gewone vorm laboureur wordt 38[1] gebruikt.

lancterne, 10[1]. licht.

langhe, 54[9], lengte.

letten, 35[3], aanhouden.

liden (daermede), er genoegen mede nemen.

lijftucht, 6[9], 66[10], levensonderhoud.

lixeme (passim), litteeken.

linghene, 45[6], vuilnis, slijk.

loodinsch, looden.

maenre, 21[22], gerechtsdienaar, die uit naam van den landsheer door rechtsprekers een vonnis vraagt, schout.

maertse, 67[3], beemd, land (ofr. *marche*).

memorie, ute haer — sijn, 62[33], bewusteloos zijn.

menestraudie, zang en snarenspel.

mentioen, 12[25], gewag, melding.

mer, 20[12], (met al mer macht), dat. sing. fem. van pron. poss. *mijn*.

messitten, 88[36], waarschijnlijk: verkeerdheden, fouten.

miden, 4[11], mank gaan, hinken.

myede nemen, 47[18], zich laten omkoopen.

Monfacon, 107[3]. Bedoeld is *Montfaucon*, de gerechtsplaats der Fransche koningen[1]).

montsprekens, 27[24], hetzelfde als spreken(t)s monts, mondeling, persoonlijk.

nampt, 99[9], onderpand. Zie Mnl. Wdb. i. v. namptissement.

odelic, 15[16], berooid, armoedig.

oesch, 45[6], waarschijnlijk: vuil (synoniem van linghene).

ommer, 21[31], (< emmer), in elk geval.

onderhoorich, 57[25], gehoorzaam.

onderhoorichede, 41[2], gehoorzaamheid.

ongheoort, 53[11], zonder oir, zonder erfgenaam.

onterven (hem), 14[23], afstand doen van onroerend goed.

ontsiennesse, o. a. 4[17], 24[22], ontzag, eerbied.

oortcontscepe, 29[32], schrijffout voor oorcontscepe, getuigenis, getuigenverklaring.

omoedelike (= ootmoedichlike) (passim) in onderworpenheid.

---

[1]) Zie Scaecspel, blz. 16, noot 3.

overdanckelic hebben, 56^{7}, hoogachten, sympathiek vinden.
overhoorich(heit), o. a. 29^{5}, (ongehoorzaam(heid), weerspannig.
palster, 15^{27}, staf, stok.
parcheele, 22^{7} = partie, gedeelte; misschien een opzettelijke woordspeling met den rechtsterm.
pauwelioen, 41^{23}, tent.
perturbuer, 5^{5}, voor perturbateur, kwaadstichter; de vorm perturberer 46^{25}.
pingoenkin, 14^{32}, vaantje, vlaggetje, wimpel.
plockere, 14^{24}, degene, die officieel afstand doet van onroerend goed en dat aan een ander overdraagt. Zie Mnl. Wdb. i. v. plucken, plocken II.
poingieren, passim, afbeelden.
pollicie, 9^{22}, de zaken het stedelijk bestuur betreffende.
presumptueus, 66^{30}, laatdunkend, vervuld van eigenwaan.
principael, 34^{13}, onderhavige zaak, zaak in kwestie.
propoost, 58^{12}, streven, plan.
proprieteit, mv. proprieteden, 4^{22}, eigenschap(pen).
quecken, 2^{18}, een soort triktrakspel spelen.
quets, 70^{16}, benadeeling.
rappich, 11^{17}, melaatsch.
rapporteren, 5^{26}, overdragen, toevertrouwen aan; 47^{34}, in verband brengen met.
Reynkin, 4^{28}, met Willekin en Desier een der drie zonden; list, sluwheid.
recoleeren, voorlezen.
renunchieren, 39^{4}, afzien van.
reproche, 38^{21}, verwijt.
'reputeeren; ghereputeert sijn in, 29^{5}, den naam hebben van; — (hem) 59^{9}, meenen, zich voorstellen.
ruus, 14^{27}, symbool bij overdracht: zode (cespes) [1]).
ruusschen, 103^{34}, lawaai maken.
sauvacie, 38^{21}, waarschijnlijk: onaangenaamheden.
sauvegarde, 14^{30}, vrijgeleide; hier: bescherming.
scaduwe, 43^{2}, hier: spiegelbeeld.
sequester, een goed, waarover geschil is en dat aan een derde in bewaring wordt gegeven, totdat er uitspraak over is gedaan.
Seurienen, 79^{9}, Assyriërs; Suriën, 12^{1}, Assyrië.
sicdent (passim) sedert. Ook siedent (passim) en sichdent (78^{17}).

---

[1]) De Bo vermeldt gars rusch (i. v. blz. 299) gersfak, fra. gazon. Ook Karel v. d. Woestijne gebruikt het (Interludiën II, blz. 5).

zottede, 43^{5}, dwaasheid.
zouter, 41^{14}, het boek der Psalmen.
steenwaerder, cipier.
stileeren, 11^{34}, wers ghestileert, minder ervaren.
subtijl, 5^{14}, bedrieglijk.
subtijlhede, 5^{16}, bedrog.
zwaerrike, 80^{8}, schatrijk.
sweer, 63^{8}, schoonvader.
tellende paert, 55^{24}, telganger.
terme; in — setten, leggen, (passim) eig.: bij het gerecht aanhangig maken; hier: uitleggen ten overstaan van.
tierchetijt, 6^{16}, het derde der kanonieke uren; 9 uur 's voormiddags.
subgite, 56^{9}, onderdaan.
surpluus, 56^{34}, overmaat, rest. Ook seurplus, 29^{28}.
uploop doen, aanvallen, stormloopen.
Valemunde, 35^{23}, waarschijnlijk: Falmouth.
vaute, 18^{5}, gewelf.
verdraghen (hem) 45^{18}, afzien van.
vergheren, 25^{2}, zeer waarschijnlijk een verschrijving voor hem vergheten. Zie Tijdschr. XXXII, blz. 71.
verstannesse, 5^{3}, kort begrip, korte inhoud; 39^{6}, uitlegging, verklaring.
versubtilen, 74^{9}, er in laten loopen, bedriegen.
vertieren, 61^{22}, verruilen, veranderen.
vierlaye, 219^{24}, fra. *virelai*, vers met herhalingen en wederkeerende rijmen.
viscontier, 15^{23}, lager rechterlijk ambtenaar.
vloothout, 16^{31}, drijvend hout.
voorders, 72^{10}, voorouders.
voorsienlike, 37^{26}, bedachtzaam.
vreck, 11^{5}, met vrecker hant; inhalig, schraapzuchtig.
vroetdom; naer mijn —, naar mijn krachten, vermogen.
wanneerenesse, 87^{21}, een onbekende vorm die de beteekenis moet hebben van achteloosheid, wangedrag (misschien < wannerenesse (van den stam van neren)?
weddynghe, 21^{3}, het loon.
weder, 42^{6}, ram, hamel.
wedersteken, 58^{34} (i. pl. v. wederstoot in *Hs. T.*?) tegenspoed.
weech, 65^{3}, muur, wand.

weegherliken, 57[20], o. a. op een weelderige wijze, zóó dat er geen sprake van eenige zorg of behoefte is.

Willekin, o. a. 5[4], een der drie tegenkaatsers, die in onze allegorie met Reynkin en Desier de zonden voorstellen. De naam Willekin, eig. verkleinwoord van het znw. wille, lust, genoegen, in woordspeling met Willemkijn, verklein- of vleivorm van Willem. Dezelfde allegorische voorstelling vinden we in Duyfkens en Willemijnkens Pelgrimagie (ed. H. J. A. Ruys, blz. 369); verg. ook Bredero's Spaansche Brabander, regel 265.

INHOUD.

STELLINGEN.

I

Ten onrechte zegt Kalff (Gesch. der Nederl. Letterk. II, 461), dat „Dat Kaetspel" meer beteekenis heeft voor de kennis van het oudvaderlandsch recht dan voor die onzer nationale letterkunde.

II

Voor de meening, dat „Dat Kaetspel" uit het Fransch vertaald zou zijn, kunnen geen overtuigende bewijzen worden aangevoerd.

III

De verklaring van den plaatsnaam „Bulloys" door Broese van Groenou (Meded. v. d. Maatschappij der Nederl. Letterk. 1878—1879, blz. 177—193) is zeer gezocht.

IV

De voorstelling der verhouding van Vondel tot Hooft, door G. Brom in zijn proefschrift „Vondels Bekering" gegeven, is onrechtvaardig en onjuist.

V

Leendertz' meening (Gedichten van P. C. Hooft, Inleid. blz. LXXIII), dat Hooft, waar hij in zijn gedichten later omzette of veranderde, veel meer bedorven dan verbeterd heeft, is, althans wat de Granida betreft, onwaar.

VI

De taal is niet gansch het volk.

VII

Welk geloof Roemer Visscher beleden heeft valt niet met zekerheid vast te stellen.

VIII

De puristische propaganda, zooals deze in de laatste jaren, vooral onder Zuidnederlandschen invloed wordt gevoerd, getuigt van bekrompen chauvinisme en leidt noodwendig tot taalverarming.

IX

Meringer's bewijsvoering (Indogerm. Forschungen XVIII, 249 vlgg.) omtrent de verhouding van *airus*, on. *ǫ́rr*, *árr*, ags. *ár* tot on. *erinde*, ags. *áerende*, osass. *ārundi*, ohd. *ārunti* is niet overtuigend.

X

Schiller's woorden „Wallenstein fiel nicht, weil er rebellierte, sondern er rebellierte, weil er fiel" doen Wallenstein onrecht.

XI

Ten onrechte zegt Mr. A. F. de Savornin Lohman in „Onze Constitutie"[2] blz. 44, dat de afzwering van Philips (alleen) in formeelen zin een revolutionnaire handeling was.

XII

Op het programma der inrichtingen van Middelbaar en Voorbereidend Hooger Onderwijs behoort de geschiedenis van den Bijbel als verplicht leervak voor te komen.
